

0

A MAI ANGLIA

IRTA

ESCOTT T. H. S.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, LXII. KÖTET
1905—1907. CYCLUS

A MAI ANGLIA

ÍRTA

ESCOTT T. H. S.

I.

AZ 1905-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE.

A MAI ANGLIA

ÍRTA
ESCOTT T. H. S.

FORDÍTOTTA
GYÖRGY ENDRE.

ELSŐ KÖTET.

A. M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

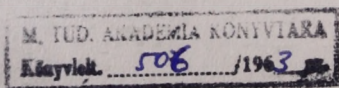
BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1905.

448210

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A FORDÍTÁST HUSZÁR IMRE NÉZTE ÁT.

Hornyánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Thomas Hay-Sweet Escott 1844-ben Tauntonban született, mint az angol közélet és irodalom annyi kitűnő művelője, papi családból. Atyja, ki maga is előkelő helyet foglalt el lelkésztársai közt, Oxfordban neveltette fiát, ki nemsokára egyetemi fokozatának elnyerése után a londoni King's College-on lett tanár. Életének ezen korszakára esnek műfordításai Juvenálból (1866) és Plautusból (1867). Egyrészről azonban az időszaki sajtóval való összeköttetése, más oldalról a társadalmi és politikai kérdések iránt való érdeklődése nem sokára megteremtette agyában jelen főmunkája tervét, mely, mint maga mondja előszavában, nem az állami gépezet leírását, sem nem az elért eredmények rideg statisztikai csoportosítását, hanem a társadalmi élet lüktető működésének leírását célozza. A mű 1879-ben jelent meg, és sok kiadást ért, a legtöbb művelt nyelvre lefordítottatott. Szerzőnk később — felbátorítva ezen mű rendkívüli sikere által — hovatovább a publicistika terére vetette magát, sőt 1882-ben John Morley visszalépte után, ki ministeri tárczát fogadott el, a Fortinghaly Review szerkesztését vette át, melyet 1886-ban kénytelen volt egészségének megrendült állapota miatt abbahagyni. Azóta Brightonban visszavonultan él. E visszavonulása azonban nem gátolta meg abban, hogy ezen fő műve

kiegészítését „Social transformations“ czim alatt meg ne írja, s tevékeny részt ne vegyen különösen Lord Churchill tüneményes politikai küzdelmeiben, s a fenforgó aktualis politikai kérdések megvitatásában. Valóban alig van valaki, ki illetékesebb lett volna ily mű megírására, mint ő. Összeköttetései az egyházi, tanári, irodalmi és politikai élettel; tiszta, világos világnézlete a kérdések megítélésében, a fény- és árny-oldalak mérlegelésében; szabatos, könnyű styl, mind oly előnyei, a melyek méltán szereztek jelen művének a világirodalomban annyira elismert helyet. A m. tud. Akadémia, midőn e műnek magyar nyelven közrebo-csátása által, hozzá akar járulni az angol élet helyes megismeréséhez, egyúttal élvezetes és tanulságos olvasmányt igyekszik a könyvkiadó vállalatának olvasói kezébe juttatni.

TARTALOM-JEGYZÉK.

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés.

Lapszám

A jelen munka célja és tárgya. — A jelen század alatt a nemzeti életbe bejutott új erők. — A kor társadalmi, politikai, erkölcsi és értelmi kérdései. — Mik az állam feladatai? — Mi Angliának nagyhatalmi hivatása? — A kor nemcs ak az átmenet, de a berendezkedés kora is. — Mindennemű erők hasznosítása. — Ezen mű tartalmának általános foglalatja és az elfogadott tárgyalási mód 1

MÁSODIK FEJEZET.

Az angol falu.

Az angol falu, az angol alkotmány kis világa. — A földesúr, a pap és a falusiak általános tömegének egymáshoz való viszonya. — A falusi pap rajza; napi foglalkozása; sokféle vallási és világi teendője. — Rajza a falusi papnak, a ki nem hasonló ezen typushoz. — A rendetlen parish (egyházközség). — Az angol egyház falusi papjáról való ellenséges rajzok. — Viszonya a farmerekhez (bérlő gazdákhoz) és a parish dissentereihez (más felekezetekhez) 13

HARMADIK FEJEZET.

A nagy földbirtokosok és a földbirtok-kezelés.

Lapszám

A területi arisztokrata életmódjáról való népies felfogás helytelen. — A birtok kezelésével járó kötelességeknek igénybevevő jelleme általában. — Egy angol nemes és földbirtokos élete. — A nagy birtokok kezelésének főbb elvei. — A Westminster és Northumberland hercegek uradalmai. — Az Alnwick birtok. — Newcastle-től Tinemouthig. — Bérlok az Alnwick birtokon. Kezelés és ellenőrzés. — Devonshire herceg birtokának igazgatása. — Cleveland herceg jószágainak kezelése. — Az angol uradalom-kezelés legszembeszökőbb mozzanatainak összefoglalása. — Az egyházi biztosok uradalmi. — Kisebb birtokok kezelése 40

NEGYEDIK FEJEZET.

Vidéki közigazgatás.

Egy angol falu kormányzata. — Várják a szegények guardianjainak választását: helyi érdekeltség keletkezik. — Kitüntetése annak, hogy meddig ragadták már magokhoz a guardianok gyűlései a korábban a vestryre (egyházi előljárárság) ruházott jogokat. — Jelöltek a választásra és a kérdésben forgó elvek. — A személyes felelősség és a polgári kötelezettség iránt való hiányos érzék az angolok minden osztálya közt. — A nagy nemesek befolyása az úri uralomra és közvetlen a guardian-testületre is. — A testület gyűlése: a tárgyalat ügyek megvitatása és különböző teendők ellátása. — Magistratek a quarter sessiókon (negyedévi gyűléseken). — Az ott tárgyalat ügyek és tárgyalási mód. — Az intézmény alkalmazhatósága és némely reform ajánlatossága 67

ÖTÖDIK FEJEZET.

V á r o s i k o r m á n y z a t.

Lapszám

Local boardok (helyi hatóságok). — Az új viszony a megyei városok és a szomszédos környék közt. — A városi testületi törvények általános hatásai. — Viszony a városi kormányzatok és a központi kormányok közt. — A mayor tiszte londonban és a vidéken. — Városi tanácsok: helyhatóságok és hivatalok. — Ügyviteli tanácsok. — Vita a városi tanácsban. — Politika a városi ügyekben. — Polgárjog Londonban és a vidéken. — London kormányzata. — Kilátásai a reformra. 91

HATODIK FEJEZET.

Ü z l e t i v á r o s o k.

A kereskedelmi és gyárvidékek általános jellege Angliában. — Az északi nagy városokban található művelő és nevelő befolyások. — Munkások és munkaadók Lancashireban és Yorkshireban. — Manchester és Liverpool általános összehasonlítása. — Az élet képe a gyapotipar vidékeiben. — Newcastle on Tyne. — Birmingham 122

HETEDIK FEJEZET.

M u l a t ó - v á r o s o k.

Egyetemi városok és püspöki városok. — Az új Oxford. — A letelepülők a székesegyházak szomszédságában. — Megyei és katonai városok. — Exeter, Plymouth, Clifton, Cheltenham, Bath. — Sajátságosság az angol fürdőhelyek társadalmi életében. — Az angol munkásváros lényeges különlegességei. — Sportok és játékok: hatásuk az angol társadalomra. — Az angol tengerparti fürdők gyors szaporodása. — Az angol fürdők eredete. — Ezen városok közös jellege. — Scarborough. — Buxton 153

NYOLCZADIK FEJEZET.

A kereskedelmi és pénzügyi Anglia.

Lapszám

A tárgy alkalmas volta népies tárgyalásra. — A pénzügy és kereskedelem viszonyai. — Nemzetközi jellegük. — London a világ központja. — A mi pénzügyi rendszerünk képviselői. — A Bank of England és a Lombard Street. — A tőzsde. — Hogyan adják a kölcsönöket. — London a kereskedelem központja. — Az angol üzlet jellegei. — Váltók. — A hanyatlás lehetséges okai. — Remény a jövőre 170

KILENCZEDIK FEJEZET.

Kereskedelmi ügyvitel.

Az üzleti igazgatás általános elvei. — Tipikus példák: 1. gyapotszövőgyár, 2. vasművek, 3. egy bankház. — A felelősség fokozata a gyapotszövőgyárak kezelésében. — Különböző felelős hivatalok és különböző osztályaik. — Az igazgató-társ. — Yorkshirei vasművek. — A szervezet a bányától az árú eladásáig. — Az üzlet egy nagy londoni bankházban. — A különböző társak teendői. — A befektetett tőke, politikai befolyások és megtartandó általános elvek mindezen üzletek kezelésében . 199

TIZEDIK FEJEZET.

A munkásosztályok.

Az angol munkások száma és befolyása. — A munkásosztályok nagy különbözősége és a különbözőség szerencsés eredményei. — A munkásosztályok viselkedése az állammal szemben. — Különbség a francia és angol munkás-kongresszusok közt. — Azon elvek, a melyek szerint Angliában az állam beavatkozik a munkaadó és munkás közt. — Gyártörvényhozás. — A gyártörvények

általános eredményei és a bajok, melyeknek elejét vették.
 — A gyár- és nevelési törvények viszonylagos ereje.
 — Még kívánatos további nevelési reformok a gyári kerületekben. — A még kívánatos társadalmi és ipari reformok. — A truck (Jancsi-bankó)-rendszert még nem szüntette meg teljesen a törvényhozás. — A munkáosztályok helyzete a Black Countryben (kőszénfüstös vidék). — A bányász Anglia: általános jellemvonásai és különbözőségei. — Különös típusai a bányászoknak és a bányászat módjai. — A viszony a munkaadó és a munkás közt. — A Trade Unions (munkás-egyletek) jó oldala. — Választott bíróság és békéltetés. — Munkások a parlamentben. — Különbségek a londoni és a vidéki munkások közt 216

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A munkáosztályok. (Folytatás.)

A földmívelési munkások helyzetében beállott javulások és változások általános képe. — Az angol paraszt típusa. — Életmódja, a bölcstől a síríg. — Napi élete. — A gazdasági munkások különböző fajtái. — Ezen osztály étkezése és eledele. — A paraszt lakosság különböző fajtái az angol falvakban. — A változások, melyek a falusi életben beállottak. — A szövetkezeti bolt. — A tudomány hajnala. — Hogyan lakik az angol paraszt. — A megszüntetett botrányok és a megmaradó bajok. — Zsellérföldek: használatuk és veszélyük. — A falusi lakosság különböző cselédtartási rendszerei és modora. — Családok szegődttetése. — Női munka. — A földmívelés általános rendszere és fejlődése Angliában. — Kölcsönös viszonyok a bérlőgazdák és a földesurak közt. — A bérlőgazdák tulajdona. — A földművesosztály munkabérei. — Javulások és hullámlások. — A mezei munkáslakosság általános helyzete és jóléte . 275

Pauperizmus és takarékoság.

Lapszám

A dologházak és lakóik. — Járkáló szegények. — Kikből állnak a szegény osztályok. — Az elszegényedés felé való haladás nem sajátsága az alsóbb osztályoknak. — Házi segély. — A kezelési nehézségek általános képe. — A házi segély társadalmi és erkölcsi következményei. — Házi segély és pauperizmus. — Orvosságok az elszegényedés ellen. — A házi segély hatása a munkabérekre és a jellemre. A szegényügyi törvény és a szocializmus. — Általánossá teendő-e a dologházi kényszer? — Az elszegényedés ellenszerei: Segély- és jótékony egyletek. — Az állam állásfoglalása és kötelessége a jótékony egyletekkel szemben. — Fillér-bankok. — A takarékoság tanításának további kellékei. — A szövetkezés ügye 318

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés.

A JELEN MUNKA CZÉLJA ÉS TÁRGYA. — A JELEN SZÁZAD ALATT A NEMZETI ÉLETBE BEJUTOTT ÚJ ERŐK. — A KOR TÁRSADALMI, POLITIKAI, ERKÖLCSI ÉS ÉRTELMI KÉRDÉSEI. — MIK AZ ÁLLAM FELADATAI? — MI ANGLIÁNAK NAGYHATALMI HIVATÁSA? — A KOR NEMCSAK AZ ÁTMENET, DE A BERENDEZKEDÉS KORA IS. — MINDEN-NEMŰ ERŐK HASZNOSÍTÁSA. — EZEN MŰ TARTALMÁNAK ÁLTALÁNOS FOGLALATJA ÉS AZ ELFOGADOTT TÁRGYALÁSI MÓD.

Egy oly munka, a mely becsületesen törekszik a modern Anglia társadalmi és politikai állapotáról rövid és hű képet nyújtani, nem igen szorul mentségre. A tizenkilencedik század ez országban épp úgy, mint másutt, nem csupán nagy és gyökeres változások és javítások által tűnt ki, hanem teljesen új természetű eredmények által is. A köztünk már rég működő rendszerek és intézmények közelebb hozattak tökéletességökhöz; de egyúttal korábban nem érzett, vagy nem ismert erők is életre keltek. Egyik oldalon lehet látni egész századok bevégezett alkotásainak megtestesült eredményeit; a másik oldalon láthatók a még mindig működésben levő erőknek még be nem fejezett eredményei. A jelen század kezdetén, ámbár tökéletessé tettük utazó kocsijainkat, még semmi új elv nem alkalmaztatott a közlekedésre, mióta csak a rómaiak meghódították ezt a szigetet; vagy, hogy egy még távolabbi korra térjünk vissza, mióta Cyrus behozta a postakocsi közlekedést birodalmába, melyet több,

mint háromezer évvel ezelőtt hódított meg. A gőz ugyanakkor, a mikor megváltoztatta az utazás módját, az egész világban társadalmi forradalmat létesített. Együtt működve a táviró dróttal, és megsemmisítve a tér és idő távolságait épp úgy, a mint a löpor egyenlővé tette a fizikai erő különböző fokait, a vidéket odavitte a városok kapuihoz, és áthidalta az Anglia és a szárazföld országai közt levő örvényt. Együtt működve a szabad kereskedelemmel, a kereskedelmi jóllét veszedelmes magaslatára emelt bennünket és a vagyon elvének méltóságot és befolyást kölcsönzött.

Hasonló változások jöttek létre a politikai és értelmi világban is. Egy kiválólag népies kormányzati rendszer jött létre köztünk, a mely most vár kiterjesztésre és betetőzésre az államban levő minden párt közös megegyezésével. Az 1832-iki és 1867-iki politikai Reform Actben két oly törvénynyel birunk, és a County franchise (megyei választási) törvényben egy oly harmadikkal, a mely mind céljában, mind vezérlvében teljesen különböző mindattól, a mit előbb valaha elfogadott angol parlament. Történelmünkben első ízben tétetett lépés komolyan és sikeresen arra, hogy hatályos rendszabály létesíttessék a népnevelésre; és szintén első ízben látjuk a népies irodalom általános elterjedését, nem korlátozva sem politikai, sem vallásos korlátokkal.

A mint láttuk a felvilágosodást, ép úgy láttuk az osztályok felemelkedését és összeolvadását. A társadalmi elkülönítések régi határvonalai elavultak, a gondolat és hit régi mesgyéi megszűntek, a célszerűség és jog új mértékei támadtak. Ugyanazon átváltozás lett szüntelenül tényezővé a politika, filozófia, irodalom

és művészet talaján. Lehet, itt és ott, inkább újra-éledés, semmint újítás; visszatérés inkább a régihez, semmint áttérés az ujhoz; de sok esetben azon bálványok, a melyek csak kevés idővel az előtt istenítették, széttörtettek. Új isteneket alkottunk magunknak, és átmeneti állapotban élünk egy még nem ismert rend felé. Az új filozófia, tudomány, theologia és művészet szabatos hatása még oly kevésbé biztos, mint az állam három rendjének pontos helye, vagy a társadalom különböző alkatrészeinek jövő viszonyai. Magas fogalmakkal vagyunk helyünk iránt a föld nemzeteinek sorában, de hogy mi Anglia rendeltetése valóban, még nincs meghatározva teljesen. Még csak folyamatában vagyunk megalkotni véleményünket arra, hogy egy nagy birodalom sorsának eldöntésében mily figyelem, vagy rész illeti meg a nép akaratot, minő engedelmesség az uralkodót, minő bizalom az uralkodó tanácsosait. Zavarban vagyunk, hogy minő irányban kell eveznünk a demokrata és monarchikus elvek közt. El nem döntött kérdés vajjon a kormányzottak vagy kormányzók legyenek-e az elfogadandó kormányzati irány bírái. Nyílt kérdés vajjon a szerint ítéljük-e meg a rendszabályokat, hogy kitől erednek, vagy viszont a javaslatokból vonjunk következtetést arra, a ki javasolja ezeket. A munkaadó és munkás, a tőke és munka közt levő sok jog megoldatlan kérdés. Az állam kötelelességeinek tiszta és általánosan elfogadott elmélete még mindig várat magára. Politikai és társadalmi írók gyűléseken és szemlékben — huszonöt évvel ezelőtt röpiratokban történt volna — vitatkoznak a törvényhozás határai felett, a mely szükséges egy osztály érdekeinek vagy az egyén jóllétének megvédésére. Ha a kormány hatáskörébe tartozik az össze-

ség neveléséről és az egészség ügyéről gondoskodni, mily pontig kötelessége a kormánynak polgárait arra szorítani, hogy az foganatos legyen? Mily mérvig védendő meg az emberek saját bűneik, vagy ezen bűnöknek következményei ellen? A néptömeg a józan életre parlamenti törvények által szoríttassék-e? Elítélhető-e a részeges, vagy hagyható-e, hogy tönkre tegye magát, elzárásra ítélhető-e részegeskedéseért? Mindennemű rendetlenkedést reá kell-e hagyni azzal, hogy maga magát büntesse meg valószínűleg?

Minden kérdésnél valami fontos új kérdés tűnik fel többé vagy kevésbé nehezen felismerhetőleg. Az 1835-iki Municipal Corporation (városi testületi) törvény, a mely az adófizetőkre ráruházta a jogot, hogy városi hatóságokat, a városi tanácsokat válaszsák és így a helyi és képviselői önkormányzat elvét valósította meg, nagy lelkesedéssel üdvözöltetett, mint Anglia vidéki szabadságainak törvénykönyve. A fővárosban egy központi tekintély szüksége elismertetett, de félig meddig azt hitték, hogy annak ellenőrző hatása ritkán vagy sohasem lesz érezhető. Hogy ha azon időközben, mely azóta elmúlt, sok tekintetben szabad érvényesülést engedtek is a helyi függetlenségnek, nem lehet eltagadni egy bizonyos későbbi iránylatot annak megszorítására. Anglia fő vidéki városai és mezővárosai új erőt és fontosságot nyertek. A falvak önkormányzata csaknem teljesen eltűnt. Sőt még a nagy városokkal és teljes városi vagy falusi kerületekkel szemben is a központi kormány gyakorlatilag oly hatáskört igényel, a melyet egyáltalában nem adnak ellenállás nélkül. Manchester, Liverpool és Birmingham haladt nagyságban és befolyásban; de London növekvőleg lett a birodalom székvárosa, és a Whitehallból

a hivatalos ellenőrzés aprólékai és messzenyuló rendszere oly széles körben gyakoroltatik, mint a minő az Egyesült Királyságok hossza és szélessége.

Az új törvényhozás új állami hivatalokat teremtett. Mindennemű hivatalos felügyelőnk teljes seregszámmal van. A helyi jelentésekből könyvtár számra gyűjtünk évente. Londonba a végrehajtó hatalomhoz vagy Westminsterbe a parlamenthez özönlenek a kérelmek új és különböző ügyek alatt. Börtöneink felügyelete oly biztosok testületére bízott, a kiket a korona nevez ki. Más oldalról oly kérdés, a mely háborgatja a kormányt, s melynek kielégítő megoldása még nem javaltatott, vajjon a megyék kormányzata a megyei urak kezéből átadassék-e az adófizetők választottjainak és képviselőinek. Ezek nem az egyedüli tárgyak, a melyekben az állam felsőbbbsége és felelőssége közről van érdekelve. Vajjon az állam azon kötelességen felül, hogy vezeti az alatta élő különböző községeket, köteles-e a kölcsönadó szerepét is elvállalni olcsó áron a helyi javítások létesítésére? Mi pontos határa annak, a hol az állam köteles az országos adóból segíyezni a helyi adókat és mikor és miért szűnik meg e kötelezettség?

És nem csak idehaza való kötelességei és álláspontja az angol kormánynak, a mi a vita és bizonytalanság tárgya. Az angol kormány kötelességei külföldön, az a hely, a melyet Angliának kell elfoglalni a souverain államok sorozatában, az a kiterjedés, a melyre és azon csatornák, a melyeken át kell érezhetővé tenni hatalmát és befolyását, oly kérdések, a melyek sok vitát és lelkesedést okoznak, de a melyek az állandó megállapításra semmi közvetlen kilátást nem nyújtanak. Némelyek azt vélik, hogy már tanui

voltunk egy határozott és elutasító tiltakozásnak azon politikai tanok ellen, a melyek rendszerint össze vannak kötve Cobden nevével. Az angol nép, úgy mondják, világosan kijelentette óhaját, hogy Anglia valamivel több legyen, mint Európa vásártere, egy áru- és csere hely a világ népei részére. Úgy mondják, hogy a be nem avatkozás elvének feltétlen elfogadása ellen nemzeti tiltakozás volt már. Ha ez a felfogás helyes, akkor mit szomjuhozunk egy nagy birodalom felelősségeire és vágyakozunk azon új és felfrissítő levegő után, melyet nagyhatalmi határaink időnkénti kitágítása hoz magával. Komoly figyelmeztetések erős szavai hangzottak fel ezen óhajok ellen. Egy oldalról az mondatott, hogy inkább csökkentésére, semmint növelésére készülünk nagyhatalmi gondjainknak, és hogy megelégedéssel nézzünk elébe annak, ami úgysis a fatum biztonságával közeledik: Anglia külföldi birtokainak szűkebb határok közé való összezsugorodásának. Más oldalról oly mozgalom indult meg, mind az anyaországban, mind több főgyarmatában, mely még szorosabbakká és bensőbbekké akarja tenni köztük a politikai kötelékeket. Még eddig a gyarmati egyesülésnek egy határozott javaslata sem nyert általános támogatást vagy felbátorítást. De, a ki csak figyelembe veszi azoknak neveit, a kik újabban azonosították magokat azon általános elvvel, melyet minden ily természetű tervezet szükségképen magában foglal, nem kétkedhetik abban, hogy e kérdés a gyakorlati politika terére lép, és hogy körül van véve igen fontos, bárha részben távoli eshetőségekkel is.

A tanácsadók ezen két iskolája közt, a melyek egyike arra ösztönöz, hogy szorítsuk meg, a másik arra bátorít, hogy terjeszszük ki nagyhatalmi gond-

jainkat és kötelezettségeinket, úgy látszik, Anglia e pillanatban tétováz. Nem szükséges itt megjósolni a választást, melyet utoljára is tenni fog, vagy azon nemzeti következményeket, melyeket e döntés magával fog hozni. Egy vagy két történeti ténnyel, és társadalmi viszonyaink némely legszembeeszköbb ténnyével kapcsolatban kívánom, hogy e tárgyakkal igen röviden foglalkozzunk. Ha az angol ember távoli birtokából valami határozottabb és kézzelfoghatóbb hasznot akar, mint a pusztá kérdést, hogy a nap sohasem nyugszik le a britt lobogóról; és hogyha személyes hazaszereteten kívül a régi módu hit helyett, hogy Anglia és egyedül Anglia bőven elég minden szükségletére, arra fog törekedni, hogy úgy álljon a világ előtt, mint egy colossus, fel kell említeni, hogy sok van a kor ragályos szellemében ezen érzelem megmagyarázására. A jelen kor vajjon nem a végtelen forgalom és az óriási speculatiók kora-e? Nem az Atlanti tenger más oldaláról hoztuk-e mi be a nagy szabások ezen eszméjét, és nem akarjuk-e annak megvalósítását itt megkísérteni? A kis berendezések mindenütt felszivattak a nagyobbakba. A magán czég elmerült a részvénytársaságokba; a magán bank a részvénybankokba. Az iparost, mihelyest jól megy üzlete rögtön megkapja a vágy kiterjeszteni telepét és hogyha az üzlet jól megy, csakhamar megszerzi az egész utca egy részét. Minden dolog felett korunk az anyagi diadalok korszaka. Mérnökeink bámulatos eredményei, a gépek végtelen kiterjedése, a hatalom, a melyet az ember minden oldalon látszik megszerezni a természet felett, felkeltették az angol emberben a határtalan hatalom érzetét, — azt a meggyőződést, hogy az övék a vagyon és a feltalálási erő felett való

rendelkezés, a mely minden teremtet dolog örökösivé jelöli ki őket. A kalapácsok folytonos dübörgése és az emberi szorgalom örökös moraja közt az angol öntudatlanul érzi a messze távoli végtelen valamelyes viszhangját. Carlylet úgy üdvözik, mint nagy tanítót, mert ő ehhez a végtelen értelemhez szól, és a nélkül, hogy olvasói pontosan észrevennék, azt különösen ékesszóló kifejezésekbe formálta. Üres képzelem-e azt hinni, hogy az Anglia birtokainak és felelősségének végtelen kiterjesztésére való népszerű vágy csak meg-nagyobbitott kifejezése annak a kielégítetlen váagnak, a mely azon társadalmi állapotokból származik, a melyek közt élünk.

De a végtelen birodalom új szelleme többet jelent, mint ezt. Visszahatás ez Anglia nagyhatalmi érdekeinek az utolsó néhány évben Anglia kormányzói által mutatott valódi vagy képzelt elhanyagolása ellen, és nagy mértékben jelentős eredménye két ellenkező erőnek, melyek közül az egyik gyakorlati, a másik érzelmi. Anglia oly ország, melynek lakossága állandóan tulnő szűk földrajzi határain. Szüksége van életpályákra fiairészére; szüksége van biztos befektetésekre tőkéje részére. Egy rendkívül kifejlett középosztálylyal, a minővel mi birunk, érezni kell, hogy nincs megfelelő számú ösvény az alkalmazásra, ha külső birtokaink megszoríttatnak. India és a gyarmatok sok ezer ifjúnak adnak foglalkozást, ki tisztességes állapotra született. Még így is több foglalkozás, még pedig méltóságos és urias, kerestetik.

De az érzelmi erő sem olyan, a melynek befolyását el lehetne hanyagolni. A vagyon óriás megnövekedése a középosztályok közt oly foglalkozások után való nagyobb keresletet idézett elő, a melyek a művelt tár-

sadalomnak valók. Ily foglalkozás a hadseregben való szolgálat. A katona mindig kedvencze volt a társadalomnak. A rangvétel eltörlése a hadseregben a foglalkozásos hadsereg létesítésére vezetett, és azáltal, hogy mintegy családi érdek félét teremtett a fegyverrel való foglalkozásban, egyúttal szélesebb és bensőbb katonás szellemet teremtett a középosztályokban, mint a hogy egykor lehetőknek látszott. Az önkéntes mozgalom teljesen ugyanazon irányban hatott. A nagyhatalmi politika nem csak a polgári pálya bőségét, de a katonai foglalkozás rendszerességét is jelenti. Ugyanekkor úgy jelentkezik az angol szellem előtt, mint egy oly fajhoz méltó politika, a mely karddal teremtette meg nagyságát, s egyúttal olyanúl ismertetik el, a mely az angol társadalom felsőbb osztályának többé vagy kevésbé bevallott helyeslésével találkozik.

Nem az az egyedüli jellemzője korunknak, hogy átmeneti. Olyanul is írható le, a mely mindennemű erők felhasználása és szervezése által tűnik ki. A míg a tudomány megtanít bennünket arra, hogy miként gátoljuk meg a mozgató erő eltékozlását, az emberszeretetet arra ösztökél, hogy az emberanyag általános eltékozlását hárítsuk el. Így van az, hogy folytonosan törekszünk javítani nevelési rendszerünkön, gondoskodni hatályosabb gépezetről, a takarékoság előmozdítására, a jószívűség szétárasztására és más társadalmi és politikai erények ápolására. A házbirtokos szavazó joga nem csupán létezik, de különböző módon látható azon szervezet hatása, hogy mikép annak tényleges használata folytonosan nagyobb mértékben hozzon létre komoly eredményeket. A munkás osztályok több és több politikai hatalomhoz jutnak; és ugyanakkor meg-

taníttatnak rá, hogy kell ezen hatalmat közvetlenül és határozottabban gyakorolni. Bármily erények, képességek, erélyek létezzenek a lakosságnak bármely részében, azok most a képződés folyamatában vannak és gyakorlatilag igénybe vétetnek. Pártok képződnek, különös iránylatok keletkeznek, gondolkodási irányok szaporodnak, társulatok sokasodnak. A mi egyszerű volt sokoldalubbá válik, a mi mindig sokoldalú volt, még sokoldalubbá lesz.

Főkötelességünk egyike lesz a következő lapokban kimagyarázni és felfejteni a kor sokoldalú művelődésének és az apróra kidolgozott intézményeinek alkat-elemeit. Az ily kísérletnek, úgy hiszem, legalább meg lesz az az érdeme, hogy új. Azon törvényeknek és politikának, a mely mellett mi élünk, sok tudós magyarázata volt már; történetük és elveik részletezve és megmagyarázva vannak az encyclopaediákban és tankönyvekben. De legnagyobb részben az alkotmány bonczoló szellemében voltak azok tárgyalva; vizsgálva voltak nem annyira gyakorlati működésökben és működésök közben való kölcsönös egymásra hatásokban, mint inkább szervi összefüggésökben, a mint vannak. Inkább elvont fogalmakul tárgyaltattak, semmint létező valóságokként. Innen van, hogy az angol férfiak és nők rendesen teljes képpel bírnak azon intézményekről, a melyek közt élnek, de nem bírnak tiszta és átlátszó ismerettel azon különös erőkről, a melyek körültök működésben vannak. Mindenki tudja, hogy nekünk Angliában helyi önkormányzatunk van; kevesen tudják, hogy a gyakorlatban mint működik. Ugyancsak így rendesen tudjuk, hogy igen nagy kereskedelmi jóllétnek örvendünk; de csak azoknak, a kik személyesen vannak érdekelve,

van pontos ismeretük a kezelés részleteiről, a min ezen jólét alapul. Ugyanazon megjegyzés alkalmazható nemzeti életünk mindegyik szakaszára. Mind-egyiknek neve ismeretes előttünk; a tények azonban csak azon aránylag korlátolt szám előtt ismeretesek, a kiket különösen érdekelnek.

A mit teszünk ezen könyvben az intézményekért, ugyanazon mértékben megteszszük az osztályokért és foglalkozásokért, életpályákért és célokért; a művelődés finomító hatásaért, épp úgy mint a kereskedelem szervezeteért; társadalmi rendszerünkért épp úgy, mint helyhatósági és politikai rendszerünkért; korunk mulatságaiért és szórakozásaiért épp úgy, mint irodalma, filozófiája, művészete, vallása és törvénykezéseért. Szükségszerűleg az a tér, a mely ezen tárgyak mindegyikének szentelhető, aránylag csekély; de ezen terjedelemben, úgy remélem, annyi tény gyűjthető, a mennyi nekünk jó képét adja az angol élet befolyásainak, irányzatainak és általános berendezkedésének. Polgárosultságunk és kormányzatunk azon egyszerűbb elemeiről, a melyek a vidéki Angliában találhatók fel, át fogunk menni az ipar és gyár nagy központjainak szorgosabb és magasabb módon szervezett szokásaira és igazgatására. Meg fogunk ismerkedni dolgozó osztályainak tipikus alakjaival városban és vidéken, és az életkörülményeikben beállott változásokkal, akár be vannak már fejezve, akár még folyamatban vannak. Látván így egyes képekben általában az angol nemzet *személyzetét* nagyban, hajlamaikat, ízléseiket, bajaikat és örömeiket, a határ az lesz, hogy megvizsgáljuk a művelt világ társadalmi szervezetét és azon intézményeket és elveket, a melyek közöttünk a birodalom kormányzatára nézve el vannak

fogadva. Minden egyes lépésnél tudatával leszünk a fokozatos emelkedésnek. Mindig állandóan felfelé fogunk törekedni és a részlegesekről menni át az általánosra. Hogy ha ezen rendszer a dolgok természetes sorrendjének felforgatásaként tűnik is fel, mégis bizonyos előnyöket mutat fel és talán az egészet jobban lehet úgy megérteni, ha láttuk, melyek azon részek, a mikből áll.

MÁSODIK FEJEZET.

Az angol falu.

AZ ANGOL FALU, AZ ANGOL ALKOTMÁNY KIS VILÁGA. — A FÖLDESÚR, A PAP ÉS A FALUSIAK ÁLTALÁNOS TÖMEGÉNEK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA. — A FALUSI PAP RAJZA; NAPI FOGLALKOZÁSA; SOKFÉLE VALLÁSI ÉS VILÁGI TEENDŐJE. — RAJZA A FALUSI PAPNAK, A KI NEM HASONLÓ EZEN TYPUSHOZ. — A RENDETLEN PARISH (EGYHÁZ-KÖZSÉG). — AZ ANGOL EGYHÁZ FALUSI PAPJÁRÓL VALÓ ELLENSÉGES RAJZOK.' — VISZONYA A FARMEREKHEZ (BÉRLŐ GAZDÁKHOZ) ÉS A PARISH DISSENTEREIHEZ (MÁS FELEKEZETEKHEZ).

Az angol falut úgy lehet leírni, mint kicsinyben való képét nemcsak az angol nemzetnek, de az angol alkotmánynak is. Nyersen szólva, ott látható minden angol parishban az ország három rendjének képe: az egyházi lordok, a világi lordok, a köznép. Az egyházi lordok képviselője a lelkész; a világi lordoké a squire (földesúr); a köznépé a bérlő és a falusiak; míg a squire és a lelkész magok közt, épp úgy mint a parlament házai, gyakorlatilag nem kevés oly teendőt gyakorolnak, a mi lényegében csak az uralkodót illeti meg. A rendes és óhajtatott állapota a dolgoknak egy falusi parishban az, hogy teljes összhang legyen az egyházi és világi hatalom képviselőinek ténykedése és akarata közt, vagyis a lelkész és a squire közt, — és hogy a lakósok megnyugodjanak ezeknek határozatiban és akaratában, mint valami jóakaró bölcsesség nyilatkozatában. Az angol falusi élet ezen elmélete, vagyis az a hasonlat, melyet felhoztam az állam és parish közt, nincs megsemmisítve azon tény által,

miszerint az óhajtatott állapottól való eltérések előfordulnak. Legnagyobb részben azon elemek, a melyekre reducálhatók a falusi élet, türhető öszhanggal működnek a gyakorlatban; és ha van is egyenetlenség, nem a rendszer, hanem a végrehajítás rossz vagy hibás volta kárhoztatandó.

Az újabb törvényhozás, mint látni fogjuk, némely tekintetben lényegesen érintette az azok közti viszonyt, a kikre reá van bízva az angol vidéki kerületek világi és egyházi jogszolgáltatása. De a rendszer vezérelvei azok ma is, a melyek mindig voltak és teljesen kiirtani őket egy társadalmi forradalmat jelentene. Épp úgy, a mint a squire — ez a szó itt kényelem okából van használva, legyen a helyi nagy ember akár peer, akár baronet, vagy kis vidéki földesúr vagy az a vegyítéke az angol egyház papjának és a földesúri hatalmaságnak, a melyet Sydney Smith úgy nevezett, hogy „squarson“ — szükségképen bír erkölcsi befolyással, mely hozzájárul világi helyzetéhez, épp úgy a lelkésznek is van teljesen világi hatása az egyházi előjogain túl. Az angol egyház az angol községi rendszernek gyökerén van. Az ország egyházi részek szerint van felosztva. A helyi gyógytár, szegény adó, úti adó, a vestry (egyháztanács) egyházi intézmények. Nemcsak a falusi pap, vagy helyettes, bír határozott törvényes kötelezettségekkel és jogkörrel, de a pap gondnoka, a parish jegyzője, az egyházfi. Az egység az egyház és állam közt megvan testesítve az angol falu kormányzatában minden lépten. A squire magistrate (békebiró); nem valószínűtlenül a pap is magistrate. A papnak és gyülekezetének mindkettőnek megvan gondnoka. A parish jegyzője, egyházfia mind külön törvényes és polgári állás, és az esetek nagy számában megoszt-

ják a pappal, a kinek többnyire kinevezettjei, a felelősséget a községben levő rendért.

A pap állása és tekintélye változik a körülmények szerint. A squire részéről a növekvő hajlam az, hogy másutt legyen, mint falusi otthonában az év nagyobb részén. Parliamenti kötelességei igénylik jelenlétét Londonban; társadalmi kötelességei kényszerítik látogató körutakra; saját és családja egészségére való tekintetek szükségessé teszik, hogy évente néhány hetet utazzon. Ámbár ez az úr kétségkívül olyan földesúr, a ki az év tizenkét hónapjából kilenczet távol tölt: mégis, úgy tetszik, meg van az az elégtétele, hogy tudja, miszerint távollétében is mindenről kitűnően van gondoskodva. Van megbízottja, a kiben legteljesebb bizalma van és a kinek teljhatalma van megtenni mindazt, a mi jogos és észszerű a bérlők érdekében. Van papja, a kit ő az egész környék áldásának nevez. Így aztán a két dolog közül egyik történik: vagy a helyi felsőbbség, úgy a világi mint az egyházi összesül a pap kezébe; vagy pedig küzdelem származik a pap, és a squire képviselője, a megbízott közt. Mindenik esetben a pap és a squire jellemétől függ, melyik eset áll be. Az esetek nagy részében a két hatalom jól összefér. De talán a legjobb mód a rendszer működéséről az angol életben képet nyerni az, ha gyakorlatban nézzük meg.

Tegye fel az olvasó, hogy egy gazda-falvat látogatunk meg, mintegy öt vagy hatszáz lelkű lakossággal, a legközelebbi vasút állomástól mintegy hat mértföld távolságra. Június hava van; e békés vidéken minden szépségének teljében van; az angol szép, sötét-zöld falevelek — a legfrissebbek és legsötétebbek az egész világon, — még nem veszítettek el semmit

sötétségök- vagy frissességökből; az ujonnan vágott széna illata van a levegőben; a kaszás kaszáját fenő köszörűkő zenéje hallatszik e reggelen; és egész hosszú napon a pacsirta énekel a magasban. Az egész falu tényleg szorgalmasan dolgozik a széna kaszáláson, és a gazdák igyekeznek betakarítani azt, míg megjön az az időváltozás, a mire némi rossz légsúlymérő-jelek mutatnak. A falu tisztán földműves; van egy általános árú boltja, egy csizmadiája, egy kis szabója, egy kis korcsmája, és egy vagy két sermérője. A major ura egyúttal a megye képviselője a parlamentben, és a mint várható egy választott törvényhozótól, ezen leveles júniusban, szorgosan el van foglalva törvényhozói munkájával Westminsterben. Jobb squiret, a mint maga a lelkész mondja, egy pap sem kívánhatna magának. Valóban kettőjük barátok együtt gyermekkoruk óta. Iskolatársak; együtt játszottak a lordnál, és ugyanazon októberi félélvre mentek az egyetemre. A squire nem igen nagy földesúr, mert birtoka ezen környéken alig hoz 3000 font st. évente, de vannak birtokai másutt is és nincsen jól megválasztott és jövedelmező befektetések hián. Liberálisan utána néz, hogy munkásainak lakásai jó állapotban legyenek, bőven adakozik minden helyi alapra és éppen most épített néhány igen csinos iskolát. De sohasem volt hibás észszerűtlen adakozásban, a mi a szegényedés szülője. Szerencsés volt, hogy igazgatójának és megbízottjának egy tiszteletreméltó urat nyert meg, a kinek nincsenek támadó természetű társadalmi nagyravágásai, sem óhaja arra, hogy a papével szemben saját tekintélyét emelje.

És a pap maga — mit mondjunk róla! Ott áll a paplak, két vagy háromszáz yardra a templom

oldalától. Szép kerttől körülvett szolid épület befuttatva fuchsiával, myrthussal és borostyánnal. A javadal-mazáshoz tartozó föld nagy és tényleg abból származik a papi jövedelem nagyobb része. Nehány holdat a pap maga tart használatában és ő is, mint bérlői ezen a gyönyörű júniusi napon el van foglalva a szénagyűjtéssel és szénahordással. Most már délután van és szokása, hogy minden délután — vagyis a lunch és ebéd közti időben, — három vagy négy órát kocsikázzon, lovagoljon, vagy még inkább, hogy gyalogsétákat tegyen lelkészi felügyelet és hiveinek meglátogatása céljából. A jelen pillanatban ott megy át Godman bérlő egy rétjén és — nagy tekintély lévén ily tárgyban, — felvesz és megszagol a szakértő szokása szerint, egy-egy csomó fűvet, melyet két nap előtt vágott le a kaszás kaszája. Jó, egyenes alak; nyílt, határozott modoru; egy kicsit túl van az ötven éven; ruhája fekete vászon, hosszában talán igen, de szabásában aligha megkülönböztethető attól, a mit viselne maga a squire, ha Westminster helyett otthon volna. Beszél alkalmilag az emberekkel, a kik a szekerek megtöltésén vagy más mezei munkán szorgoskodnak; de megjegyezhetjük, hogy gondosan igyekszik még látszatát is elkerülni annak, mintha rá akarná erőszakolni társalgását bármelyikőjökre is.

Lássuk már, hogy van elfoglalva a nap többi óráiban. A családi imádságnak félkilenczkor vége van, mert a pap szereti, hogy kilencz órára befejezhesse reggelijét és felmehessen dolgozószobájába. Ma reggel különösen el van foglalva; vannak megválaszolni való levelei, egy beszédje elkészítendő, egyházmegyei okiratokat kell megvizsgálni és aláírni és egy nagy csomó olvasni való várja, a mit nagyon szeret. Alig ült le teájához és piritott

kenyeréhez, maga mellett a tegnapi Times-szal, mely most érkezett meg, mikor kopogtatnak ajtaján. Hodge Márta jött, a ki szeretné tudni, hogy mikor keresztelik meg gyermekét; vagy Giles John, a ki szeretné megállapítani a napot és órát, a mikor a tiszteletes úr megkötné a frigyét közte és Stokes Sara közt; vagy talán a bérlők közül valamelyiknek a felesége nyit be, beszélni a tiszteletes asszonynyal azon zsoltárok vagy dicséretes dallama felől, a melyeket a múlt vasárnap énekeltek vagy a jövő vasárnap fognak énekelni; vagy talán egy munkás felesége, a ki szomorú történetét jött elmondani és a ki rettenetes nyomorában segílyt kér és a ki végsőkéig kikerülte, hogy ne legyen alkalmatlan a „paplak“ háza népének. Végre elvégezve valami feltűzést ilyen közbejövotelt és biztosságba helyezve magát könyvtárában, belemerül az írásokba és gondolataiba. De szegény nem marad sokáig zavartalan. A kikerülhetetlen kopogás hallatszik ajtaján és jelentik, hogy az egyházi tisztviselők valamelyike vár rá. Az ő gondnoka az, a kinek kötelessége megmondani neki, hogy hívei közül egyik — egy vitatkozó természetű bérlő, vagy egy bérlő felesége vagy leánya, a ki szereti a szer-tartásos sallangot, — kifogást talált valamin, a mit mondtak, énekeltek vagy tettek a templomban vasárnap; kifogásolja, hogy ő világosan látta a papot megtenni vagy elmulasztani az isteni tisztelet egy részén valamely térdhajlást; panaszkodik, hogy véleménye szerint ez és ez a dicséret dallama nagyon is emlékeztet a pápistákra vagy kálvinistákra: kijelenti, hogy egy dallam közt, a mit az orgonista (a ki esetleg a pap legidősebb lánya) játszott és egy dalcsarnoki dal közt, a melynek dallamát legutoljára hozta a

faluba valami vándorló olasz sípládás, a ki véletlenül arra vetődött, gyanúsan erős volt a hasonlatosság.

A tárgy, a miért a látogatás történik, lehet kevésbbé jelentéktelen természetű is. A parish fel van zavarva valamely bűn által, zaklatva valami scandalum által, vagy fenyegetve valami kellemetlenségtől, a mi a lakosok egészségének és életének árthat. Az a kérdés terjesztetik hát a pap elé a gondnok, jegyző vagy egyházi által, vajjon ne tétessék-e közvetlen előterjesztés a helyi rendőrhatalomhoz, vagy a helyi egészségügyi felügyelőhöz, vagy bármely hatósághoz, a kihez a sérelem vagy veszély oka tartozik. De még itt nem végződik a falusi papnak világi foglalkozása. Ha a falusi posta egyúttal takarékpénztár, hivei közül azok, kik takarékosok, képesek közbenjárása nélkül elvégezni kis pénzügyi ügyleteiket. De megtörténhetik az, hogy a takarékosokra való oly felbátorítás, a minő a postahivatallal kapcsolatban levő takarékpénztár nincs és ez esetben a papnak gyakran kell olyan szolgálatot teljesíteni, mint egy falusi bankár. Alkalmilag kisebb betegségeken ő végzi el a falusi orvos teendőit is. A guardiánok (szegényügyi felügyelők) által alkalmazott doktor némi kis távolságban lakik és talán azon felül kifogása is van az ellen, hogy ingyen látogassa betegeit. Kell hát orvosszereket rendelni, csillapító italokat és tápláló ételeket küldeni a betegszobába. A squire, a ki, mint mondtuk, szinte szabályszerűen tizenkét hónapból nyolcz vagy kilenczen át távol van, bármily jóindulatú legyen és bármily részletes utasításokat hagyott is hátra alkalmazottainak, egyáltalán nem képes felmenteni a papot az anyagi segítség és segélyezés alul. Így aztán, a mint a pap vagy helyettese kissé bankár is, doktor is, egy kissé ezeken

felül törvénytudó is, és általános ügynök is, gyakran felhívják, hogy ítéljen családi perpatvarokban; ő tőle várják, hogy foglalkozást találjon, oly fiúk és leányok részére, kik ki akarnak menni a világba. Általában úgy néznek reá mint az oraculumra, a kinek tanácsa sohasem téved, és mint a jótékonytság azon forrására, a mely sohasem száradhat ki. Az angol egyház tíz vagy tizenötezer papjai közt kivétel találni egyet is, a ki képessége és segédeszközei mértéke szerint nem teljesíti ezen kötelességek nagy részét; de nem csak ezeket, hanem sokkal többet is.

Szóltunk már az okmányokról, a melyeket a reggeli postával kapott papunk. Azok közt van egynehány, a mely a nevelésügyi hivataltól jön és iskolájára vonatkozik. Ott van egynehány hosszú és összekuszált kimutatási lap, a mit kell tölteni, és a mi szükségessé teszi, hogy megbeszélje a dolgot a tanítóval és tanítónővel. Valószínűleg nem végezi be hamarabb ezen okmányok elkészítését és nem fog hozzá beszéde készítéséhez, amikor meglátogatja a tanító. A kerületi tanfelügyelő, az egyetemből frissen kikerült fiatal úr, hirtelen megjelent egy meglepő látogatásra. Ezt a fiatal hivatalnokot kellőleg kell fogadni és aztán meghívni reggelire és beszélgetni vele a vidék különlegességeiről. És ez a legkönnyebb része azon tehernek, a mit a közoktatási kormány és a létező közoktatási törvények hárítanak a lelkeszkedő papság vállaira. Vannak iskolai bizottságok, melyek időszakonként üléseznek: a papnak magának gyakran kell házról-házra járni községe szülői közt és személyesen megtudakolni az iskolaelhanyagolás okait; és a mily kellemetlen feladat ez ugyanannyira olyan, melynek teljesítésére könnyen volna más hivatalnok utasítható. Még ezzel sincs a falusi pap világi

vagy félvilági hivatalainak sora kimerítve. Sok falusi pap van, kinek épp oly tapasztalata van, mint bármely rendes ügyvédnek, a végrendeletek készítésében; és a mint a takarékoság szokásai növekednek a munkás osztályok közt, épp azon arányban szaporodnak az ily természetű kötelességek is, a melyek az egyház papjára nehezedenek.

Az átlagos angol parasztnak mély ellenszenve és gyanuja van mindennemű letéti bank ellen. Fokozatosan le fogja győzni ellenszenvét a postatakarék-pénztár ellen; de rendesen jobban szereti, hogy saját maga legyen a saját bankárja és valami titkos helyen tartsa a pénzt, a mit képes volt félre tenni. Ha rendkívülien bizalmas természetű, akkor megtakarított pénzét valamely személyre bizza — a papra vagy földesurára. A bank megbukik, a czégek felszámolnak és a földműves ész szempontjából mindig veszedelem van a számokban. De a squire vagy a pap kiegészítő és látható tagja azon rendszernek, a melyben a parasz mindennapi életét éli és így aztán a pap, a ki mindig helyben van, bármikor megbízható, hogy vegyen meg egy házat vagy teljesítsen valamely más beruházást. A kincstár, a melyben a bank érczek, — arany, ezüst és réz, — letétetnek, csaknem kivétel nélkül, vagy régi harisnya, vagy teás-dény, eldugva valami titkos szegletben. És nem ritka dolog, hogy az ily falusi tőkepenzesek, a kik a banktartásnak ily primitív módját használják, 100 font sterlingnél is többet tartanak magoknál. Szerencsétlenségre egyáltalán nem mindig az az eset, hogy a kincs birtokosa éppen olyan okos, mint takarékos, és hogy eléggé óvatos törvényes alakban tenni hagyományát. Nincs végrendelet; valamelyik házi barát vagy rokon, esetleg

sejtvén a megtakarítást, a mi éveken át folyamatban volt, kikutatja a ház minden zege-zugát, felfedezi a teás-edényt vagy a régi harisnyát és titkon örülve azon igazságon, hogy a halott nem mond el semmit, eltulajdonítja annak tartalmát.¹⁾

¹⁾ Több éve már az volt a törvényhozás politikája, hogy a munkások közt a takarékosokat intézkedésre bátorítsa fel halálok esetére vagyonokról végrendelet útján, vagy másként. Oly birtok, melynek egész értéke nem több 100 font st-nél, egyáltalán ki van véve az örökösödési illeték alól és az illeték csak egy font minden 50 font vagy annak része után egész 100 fontig; egy font öt shilling minden teljes 50 font vagy annak része után 1000 fontig; míg három font minden teljes 100 font vagy annak része után 1000 fonton felül. Ha a vagyon teljes értékében nem több 300 fontnál, az örökösödés megnyitható tizenöt shilling fix illeték mellett, egy font tiz shilling adóval, ha túlhalad 100 fontot. És ez esetben az örökösödés megnyitható bármely bíróságon kívül, az adóhivatal bármely e czélra kiküldött hivatalnoka előtt. Ezen felül 1855 óta bizonyos könnyebbségek adattak a törvényekben a halál esetén esedékes összegekre a beiktatott friendly society tagjainak; 1862-től a beiktatott szövetkezetek tagjainak; 1876-tól a beiktatott trades unionoknak és 1883-tól a letéti bankok betevőinek. Minden, a mi szükséges az, hogy a tag vagy a betevő töltsön ki egy egyszerű nyilatkozatot valamely személy vagy személyek megnevezésével, a kiknek halála után fizetendő a pénz a társulat vagy bank által és hogy, 3 penny bélyeggel, a megnevezett bevezettség a társaság vagy bank által e czélra nyitott könyvbe. Mindezen intézetet hivatalnokai és szolgálai ki vannak véve a megnevezés előnye alól, ha csak nincsenek közel rokonságban a megnevezővel. A gondoskodó megnevezésekről és kis hagyatékokról szóló 1883-ki törvény szerint az így áthagyható összeg 50 fontról 100-ra emeltetett. Ha az összeg az örökösödés temetési költségei után túlhalad 80 fontot, a megnevezettnek az örökösödési illeték nyugtáját be kell mutatni, vagy igazolni, hogy mentes alóla. Ha a hagyatékok végösszegében

És még vannak más kötelmek is, a miket papunk hivatva van teljesíteni. Neki különböző közigazgatási és tanácskozó kötelességeket kell teljesíteni megállapított időszakokban a szomszédos városban. Talán tagja a guardiánok testületének, talán és valószínűbben, a megyei kórház és javító-intézet igazgatóságában van. És pedig, a mint már láttuk, saját faluja keretén belül is van elegendő közegészségügyi teendője. Ő a szétosztója a saját maga nem kis mérvű kegyadományainak; ő szétosztója és megbízottja azon alapoknak, a melyet azon földesurak, a kiknek birtokuk van helyben, ő reá biznak kezelni. A feladat talán nem jár sok munkával, de különösen hálátlan. Meg kell küzdenie azon közhittel, hogy annak újjjaihoz, a ki pénzt kezel, egy vagy más módon mindig ragad pénz, és a jótétemény élvezői titokban azzal gyanusítják és néha nyíltan is állítják, hogy a kegyadományoknak rendelkezése alatt álló összege nem oly nagy, mint lenni kellene. A mellett nincs összeköttetés nélkül két oly főintézettel, a mely csaknem minden angol faluban megvan — a ruházati társasággal és a jótékonyági társulattal. A mi az előbbit illeti, ott bankár és elszámoló gyanánt működik, bevezeti egy könyvbe a különböző tagok által az alapnak tett fizetéseket és mikor a vételek ideje eljön, kiutalja az utalványokat a szomszédos város iparosainak.

A jótékonyági társulattal hivatalos minőségében kevesebb tennivalója van. Ezen intézmények olyanokul tekintethetnek, a melyek a szövetségi elv alkalmazását szervezik a legegyszerűbb formában a falusi élet

100 fontot túlhalad, az illeték a megnevezett összeg után fizetendő, vagy a megnevezettől törvényszerű nyilatkozat követelhető, hogy a hagyaték nem több 100 fontnál.

egyszerű viszonyaihoz simulva. Alakulásuk módja és működésük módja mindig ugyanaz. Jutalmat adnak a takarékoságnak, de évjáradékokkal, vagy haláletetére való biztosítással általában nem foglalkoznak. A tagok nagy része által fizetett átlagos összeg tizenöt shilling évente. Ha képtelenek dolgozni betegség miatt: a közalaphól kapnak hetenként kilencz shillinget. Halál esetén minden tagnak joga van 3-tól 6 fontig, mint temetési költségre és 2-től 4 fontig felesége temetésére. A társaság saját orvost is tart, a ki bizonyos kis fizetés mellett, mely rendesen 30 font évente, minden tagot fizetés nélkül külön kezel. A betegségtől vagy aggkorból eredő minden állandó képtelenség esetén a társaság megszünteti segélyét, de van egy, éppen nem mindig megtartott szabály, mely szerint a segély teljesen visszatartandó, ha a szerencsétlenség vagy betegség bűnös vagy elhárítható okok eredménye, ha iszákosságból vagy bárminemű kicsapongásból ered. Kép nyerhető ezen társulatok fontosságáról azon tény által, hogy egy 500 főnyi, középfajta vidéki földműves faluban, egy ily jótékonyági társulatnak, mely negyven éve működik, ma 3%-os államkötvényekben 300 fontja van elhelyezve. Ezen társaságok pénztárosa rendesen egy bérlő. A pap rendesen a lelki vezető, a kitől gyakran kérnek tanácsot az alap kezelésére nézve, a kit gyakran kérdeznek meg a segélyezés vitatott eseteiben döntés végét, és alkalmilag kikérik tanácsait az elhelyezéseknél. A jótékony társulat nem érne semmit évi ünnepeye nélkül, és a közebed — $2\frac{1}{2}$ shillingért fejenként, — a mely ily alkalmakkor adatik, természetesen a pap elnöklete alatt folyik le.

Ebből, a mi egyáltalán nem túlozott leírása azon sokoldalú teendőnek, a melyet egy falusi papnak

teljesíteni kell hivei irányában világi dolgokban is, lehet némi képet alkotni azon jó vagy rossz messzeható következményeiről, melyet cselekedni neki módjában áll. Az angol községek nagy többségében ő lelke és központja a környék társadalmi életének, biztosítéka az egységnek: törvényszék, a melyhez utaltatnak minden helyi különbségek és nehézségek és a mely előtt azok barátságosan kiegyenlítettnek. Hogy ez a gyakorlatban így van: azt tényleg elismerik az angol egyház és angol papság ellenségei is a mikor megengedik, hogy az angol egyháznak az államtól való elválasztása ellen a főérv az, hogy nincs kilátás valami hatályos helyettesítőről gondoskodni a vidéki kerületekben. Ereje valóban az egyházközségi szervezetben rejlik és egyenes összeköttetése az állammal oly méltóságot ad papjainknak és oly bizalmat biztosít részökre, a minőt az angolok nehezen adnak meg olyan embereknek, a kiknek nincs nyilvános hivatali jellegök.

Azon parishok helyzete, a melyekben az ott lakó pap nem használja fel sokszerű befolyását, a mivel a jóra rendelkezik, és vagy elhanyagolja vagy rosszul érti helyzetének világos kötelmeit, a legvilágosabb példa a papi befolyás kiterjedésére. Az a falusi pap, a kit eddigelé szemügyre vettünk, lelkiismeretes, érzékeny angol ur, a ki óhajtja megtenni kötelességét Isten és felebarátja iránt, nem táplál végletes nézeteket és nem hajlandó a theologiai szörszálhasogatás szálaí közé bonyolódni. Parishában él a tizenkét hónap közül tizben és úgy találja, hogy a nyolcz vagy kilencz heti változás, a melyet így megenged magának, frisebbé és képesebbé teszi őt a munkára, ha visszatér. De a mint vannak távol élő squerrok, vannak távolélő papok is, és ezek két vagy három typus-

hoz tartoznak. Van oly pap, a kinek veleszületett ellen-szenve van a falusi élet ellen és a kinek két vagy három férjhez adandó leánya van és ugyanannyi neveltetendő fia és divatos, vagyonos felesége. Az érdemes pár arra a határozatra jön, hogy nem állják ki tovább, a leányoknak mind ki kell menni a nagy világba; csinos leányok, jó leányok: de micsoda kilátásuk lehet arra, hogy férjet találjanak a sweet auburni remeteségben! Aztán a fiuknak iskolába kell menni, de az iskoláztatás olyan drága! Azután az asszonyok sokkal inkább, mint valaha, megvan győződve, hogy az égalj nem jó neki: s a mi férjét illeti, világosan hallotta csúnya, száraz köhögését, a melyre pedig ügyelni kell, és a mely éjjeli virrasztáskor szállott ki a tiszteletes mellből. Jelentést tesznek róla a püspöknek, vagy egy személyes találkozás kerestetik ő Lordságával és a pap és családja engedélyt kap egy évi távozásra. Ezen idő elmulta után a kérelem, ugyanazon kényszerítő okokkal támogatva, megújittatik és a távolléti engedély kiterjesztetik. A helyettesítő lelkész, a ki időközben a sweet auburni paplakra költözködött, egyike azon szintelen személyeknek, a kikben bővelkedik Anglia, a kik képesek megtenni a hely kötelességét határozatlan időre egy kis fizetésért, a kitünő kert hasznáért, a mészáros husának olcsóságáért és a hely egészséges voltaért. Az isteni tisztelet unott, gyors módú. Egyik vasárnapról a másikra kisebb és kisebb lesz a gyülekezet-látogatás, a melyet a helyettes lelki gondozásban hétköznapon kellene végeznie; alig fordult elő és minden iránylat az eredeti pogánykorba való visszaesés felé tart.

Így megy ez évről-évre. Egy napon jön a hír,

hogy a távollevő pap meghalt Bathban vagy Cheltenhamben. Idő múltán kineveztetik utódja, — egy lelkes, határozott, komoly ember. Ez talán első állomása. Úgy vélte, hogy Sweet Auburnt egészen úgy találja, a hogy Goldsmith leírta. Vágyódva várt szívélyes fogadtatást tiszta, mosolygó, erényes falusiaktól és szívélyes, istenfélő bérlőktől. A helyett az találja, hogy sorsa a szükség és nyomor légkörébe vezette. A falusiak rosszul táplált, rosszul ruházott férfiak és nők, a kik a papot természetes ellenségeknek tekintik; a bérlők zugolódók, elégedetlenek, durva, értelmetlen hitetlenség zsákmányai, kik ritkán mennek templomba és a kik teljesen közömbösek a nyájasság és igazság gyakorlata iránt. A hely egészségügyi állapota borzasztó, és az új pap le van verve azon dolgok állapota miatt, a melyek környezik. Álmodott egy paradicsomról, és itt a legnyomorultabb bűnfészek sápadtsága, piszka és bűne van.

Ez végleges eset; azonban egyáltalán nem az egyedüli példa, a mit a felelős pap papi kötelességeinek elhanyagolásáról lehet adni. Sloughton in the Marsh egy college javadalma. Nem fog valószínűleg soká így maradni, mert a társaság igazgatója és társai, a kiket a patronatus illet, óhajtanák eladni ezt is és más javadalmakat is, hogy több alap legyen rendelkezésükre nevelési czélokra és új egyetemi intézetek felállítására Angliában. Az évek hosszú sorát át Sloughton lelki szükségletei azon college kitűnő tagjai által láttattak el, a melyhez tartozik a javadalom; ezek vagy megunták az egyetemi életet vagy a javadalmat teljesített nevelési szolgálataik jutalmául kapták. A jelen pillanatban a sloughtoni pap, úgy lehet, hogy a theologusok bármely kitűnő osztályából való.

Talán tekintélyes egyházi férfiú: székesegyházi kano-nok vagy kitűnő prédikáló Whitehallban, nőtlen ember, tagja az Athenaeum Clubnak, valódi lakása Londonban van, valószínűleg szállást tart Oxfordban és a mikor Sloughtonban van, azt főleg csak azért becsüli, mert tudós elvonultságra ad alkalmat neki. Távollétében van egy pár káplán, a kik valóban lehetnek feddhetlenek, de a kik, nem lévén tekintélyök, nem gyakorolhatják főnökük hatásosságát. A kitűnő pap, a mikor itt van, minden vasárnap prédikál egyet, beszéde épp oly érthető lévén nyájának, mint akár egy kivonat Butler „Analogy“-jából, vagy Mansel „Bampton Lecturei“-ből; és mert jó szívű, megadakozó ember, meglátogatja hiveit és ad nekik pénzadományokat is.

Vagy tegyük fel, hogy a sloughtoni pap semmi módon nem vádolható távollét vádjával. Ott él paplakán a tizenkét hónapból kilenczben és a mikor ott van, állandóan és teljesen el van foglalva. De az ő foglalkozása, a mely teljesen kimerítő, egyáltalán nem vonatkozik hiveire. A tény az, hogy fogad tanítványokat és kiad iskolai és collegiumi klasszikusokat. Mocsoktalan életű ember, nagy természetes jósággal és mély műveltséggel. Született tanító vagy professzor. Szívesen szentelné egész életét Heidelbergben a szaktudományok kutatásának; rá lehetne bízni, hogy megtegyen mindent, a mit csak tudomány és szorgalom megtehet a latin styl emelésére az iskolában. Sloughtonban legteljesebb mértékben megteszi kötelességét tanítványai és azok szülei iránt. Végtelenül bántaná őt, ha azt mondanák, hogy elmulaszt valamit hivei iránt. Nem szereti a halottas házakat, az igaz. Körülvéve fiatal emberektől, nem teljesen

világos előtte, hogy van-e joga belépni a betegszobákba, ha ragályos betegségek gyanuja forog fenn. S mégis több halottas házat látogatott meg az utolsó két évben, és nem tud egy esetet sem, melyben ha bármely hive betegségbe esett, ő ne ment volna el hozzá, ha hívták, vagy ne küldte volna el káplánját. A mi szorosabb egyházi kötelelességeit illeti, templomában az isteni tisztelet pontos tisztasággal és gondnal végeztetik. Beszédei teljesek, világos, tudós tanulmányok a népies vallás és erkölcs felől, melyeket megérthet a legelhanyagoltabb értelem is. Tényleg lehetetlen igazságosan vádolni őt bármely különös elhanyagolásával kötelelességének, ámbár a parish szervezete éppen nem teljes. Mindamellet a gép működésben marad, nincs elmaradás; legfeljebb lehet közöny és érdektelenség sok ponton, a hol erősebb és élénkebb érdek létezése kívántatnék. De nincs nyílt háború a nép és papja közt, a mi teljes biztosan beáll, a hol a pap lelkiismerete által kötelezve érzi magát szembeszállni a nép akaratával. Elégedettséggel tölthet el az, hogy az orthodox úr, a száraz papok fajtája kezd eltűnni a föld színéről, és hogy az a pap, a ki hetenként három napon át vadászik, lassan-lassan ritkasággá lesz. De valószínű, hogy ezek közül egyik sem volt oly sok rossznak oka és magától a vallástól való elidegenedés okozója, mint az a vidéki pap, a ki azt hiszi, hogy az ő szent kötelelessége erőszakosan megtörni parishának egyházi hagyományait, behozni a magas anglikán szertartást, hogy ha a hely szelleme addig protestans és evangyéliumi volt; vagy kiirtani képirtó buzgalommal és méltatlankodással az anglikán hagyomány nyomait, ha előde keble a Pusey iskolájához tartozott. Közérzék és végtelen

türelem épp oly nélkülözhetetlenek a sikerhez a lelkesz-
nél, mint a kötelességekben a buzgalom, és oly erények
azok, a melyek talán egyformábban voltak meg a régi
iskola tényleges papjai közt, semmint az új iskola
önfeláldozó, de megfontolatlanul buzgó és támadó
apostolai közt.

De azt fogja vitatni sok ember, hogy az a kép,
melyet itt mutattam be egy falusi papról, csak a
képzeletszülötte, telítve van elfogultsággal az állam-egy-
ház iránt és hogy még egyáltalán a nem minta papok-
ról adott azon példák, melyeket felsoroltunk, távol
állanak attól, hogy eléggé kedvezőtlenek legyenek
a gyakori igazsághoz képest. Sok pap a falusi Angliá-
ban, fogják mondani, részeges; mások a fizetékép-
telenség rendes állapotában vannak; sok tudatlan,
tanulatlan, nem csak hiányában van az ismeretnek,
de hiányzik nála az óhaj is az ismeretek szerzésére.
Sokan, meglehet engedni, közönyösek, gondatlanok,
világiak, ruháikkal levetik kegyességöket és lelkiismeret-
töket palástjokban tartják. Az államtól való szétválasztás
és a javadalomtól való megfosztás több vezérembere,
úgy mondják, megengedi, hogy a szétválasztás főakadálya
abban van, mikép nem lehet megfelelő helyettesítőről
gondoskodni az angol egyház egyházközségi rendszere
helyére a vidéki kerületekben. De mások mereven
kijelentik, hogy a pap ellentéte a jó intézményeknek,
hogy nem összekötő kapocs a társadalmi végletek
közt, hogy sohasem tompítja el az osztályharczokat,
hogy soha sem működik és nem működhetik a munka-
adóra való befolyásával, mint a munkás előretolt
őrszeme. Ezen szempontból a pap egyházi tárgyakban
a babona elvét jelenti, világi dolgokban a zsarnok-
ság és elnyomás elvét. A helyett, hogy saját bőke-

zűségének tékozló osztogatója vagy mások adományainak igazságos szétosztója volna, a falusi pap rendszeresen eltéríti a halott által az élőknek hagyott adományt valódi céljától saját zsebébe. A mint ezen felfogás szerint ő a súlyos akadály világi jóllétök útján, épp úgy a multban, mint a jelenben, egyszerűsmind komoly, vagy éppen végzetes akadály a szegények világi felvilágosodásának. Tényleg ő egyike a gyűlöletes háromságnak — a melynek két más tagja a bérlő és a földesúr, — a mely szövetkezve van a munkás osztály ellen, és köteles ellenezni mindazt, a mi javokra szolgálna. Semmire se vezetne, ha az ily módon gondolkodó embereknek példákat mondanánk el saját tapasztalatainkból, a melyekben a pap-ság ellen való ily vádak szembeszökően igaztalanok. Ha neveket említünk, azt fogják egyszerűen mondani, hogy azok kivételek. Hogy ha figyelmöket felhívjuk oly esetekre, a melyekben a papok a népért csatákat vívtak a nagy földesurakkal, nem csak akkor, ha valami őket érdeklő nevelési ügy volt szőnyegen, de akkor is, a mikor oly tisztán anyagi kérdések forogtak fent, mint egy út kérdése, vagy a tűzeg szedés joga, úgy rögtön felelnek rá egy egész hosszú sor állítólagos ellenkező tapasztalattal. A pap, a mint a mezei munkások némely vezetői leírják, félig rejtélyes ember, félig édes beszédű rabló. Titkos egyezségekre lépett a földesúrral és bérlővel, hogy segíteni fogja tehetetlensége mörzsolni a parasztot és megtenni mindent, a mit csak tud, hogy a paraszt ne tudjon felemelkedni a férfini öntudatra, vagy teljes politikai jogainak való-ságos élvezetére.

Hogy segítse magát ezen végzetes céljában, beburkolja magát babonás külsőségekbe, és segítségül

hívja a természet feletti szentesítését. Ha úgy látszott is, hogy tevékenyen hozzájárult a népnevelés előmozdításához azon időben, a mikor még nem voltak meg a közoktatási törvények, az csak azért volt, hogy monopoliumot állítva a népoktatásból, képes legyen az elnyomott parasztságot gátolni és hátráltatni a felvilágosodás felé való küzdelmében. Az angol történet tényeit ő saját felekezeti céljaira használja, sőt az elemi ismereteket is egy más úton a saját reakzionárius papi uralma erősítésére veszi igénybe. Életének egyedüli célja az, hogy a munkásokat és családjaikat a tudatlanság és elnyomatás állapotában tartsa. A tudomány hatalom; képzelhető-e hát, hogy ő a nevelés érdektelen barátja lehetne? Megkóstolni az előjogot vagy szabadon élvezni egy kétségtelen jogot, az felkölti a vágyat élvezni azt tovább és jobban; hogy lehet kétkedni rajta, hogy a pap, szövetségben a tulajdonosokkal, mindig kész beárkolni az új utakat és elzárni a közlegelő új és új holdjait?

Az Agricultural Labourer Union (mezei munkások egylete) által időszakonként kibocsátott kérdések egyike ez: „Hány jótékony intézet van parishotokban, és a pap azok közt, a kik nem járnak templomba, ugyanúgy oszt-e adományokat, mint azoknak, a kik járnak?” És ismét: „Nem gondoljátok-e, hogy a papság a földesurak által hozott rossz törvényeket támogatja, a melyek pedig a fosztogatás nyílt rendszerét teszik?”¹ Ezek

¹ Ezek a kérdéseket szóról-szóra vettük át egy hosszú kérdőívről, melyet az Unió egy előkelő tagja, Mitchell George intézett Anglia gazdasági munkásaihoz, az 1881-ki pünkösdi hétfőjén Yeovil mellett tartott nagy mezőgazdasági tüntetés előestéjén.

nyilvánvaló e kérdések nem annyira azért tétetnek, hogy felvilágosításul szolgáljanak, mint inkább azért, hogy a pap ellen való lázító szónoklatoknak anyagot adjanak. Mindennek aztán ugyanegy a vége. A tanulás változatlanul mindig az, hogy a földműves szegény mindaddig nem juthat jóléthez, míg a fekete rémet el nem űzi. A pap, így mondják vidéki híveinek, önző célú sakálja a magas állásnak és a vagyonnak. Összejátszik az ügyvéddel, hogy elrabolja a szegénytől azon jótékonyságok nagyobb részét, a melyek a szegény emberek javára hagyattak; összejátszik a parish orvosával — a ki épp oly rabszolga eszköze a helyi kényuralomnak, mint ő maga, — hogy szegénységbe juttassa egy rakás alacsony család útján a munkást. Ő tudja, bár az ő gyámoltalan áldozatai gyakran nem tudják, hogy a községből való valamelyes segély politikai jogvesztést jelent. Ennélfogva állandóan arra tör, hogy a parish orvosa kezelje a paraszt feleségét vagy gyermekét, oly orvosságokat rendelve, a melyek a parish költségén szereztetnek be. Semmit sem hagynak elmondatlanul, a mit csak mondhatnak annak bebizonyítására, hogy a pap sem a városban, sem a faluban nem más, mint ellensége a szegény embernek.

Az eredménye ezen eszméknek, melyeket így terjesztenek nyomtatott röpiratok és vándor szónokok útján, még majd csak ezután látszik meg. Azt azonban maguk a főizgatók is elismerik, a kik, az egyház történetének bizonyos korszakában és az egyházas hangulat bizonyos túlzásaiból következőtve, képesek az igazolás némi színezetével támogatni vádjaikat, hogy az államegyházat nem lehet sikeresen megtámadni, míg a munkásosztályok nincsenek teljesen

kinevelve. Hogy ha majd az 1870. és 1876-ki közoktatási törvények, a melyeket különböző nevelési tényező nem kevésbbé becsesen egészített ki, mint maga a törvényhozás, megtették vala dolgukat, akkor és nem korábban lett volna helyesen megkezdhető a nép kiszabadítása a papi járom béklyóiból. Megengedik továbbá, hogy az angol egyháznak eddig is erősebb igénye volt a tekintetbe vételre és ezután is úgy lesz, a vidéki kerületekben, mint a városokban, még pedig abból az egyszerű okból, mert az önkénytes haladás gépezete, mely az államegyház legbiztosabb ellensége, könnyebben található fel a városokban. Három század óta van Anglia egyháza kísértés alatt. A megpróbáltatás ideje még nem mult el és nem is mulhat el. Az államszervezetet gyümölcseiről kell majd megítélni és éppen az aratás minősége az, a mi méltán tárgya lehet az általános gyanunak, mihelyt azt éreztük, hogy működése előnyösen helyettesíthető valami mással és mihelyt ez a helyettesítő kézzelfogható alakot nyer és szabatosan meghatározható: a támadás új iránylatba fog térni. Most csak a támadás első műveleteit érezzük; még csak fenyegetnek a változással, de az elhatározás még nem történt meg. Az, hogy a támadás sikeres lesz-e és az államegyház nagy kísérelte nyilvánosan tévedésnek fog-e bizonyulni, nem annyira a támadó párt taktikájától függ, mint a védelemben alkalmazott tiszték politikájától. Az angol egyház jövője városban és falun ekként főleg papjainak és nem ellenségeinek kezében van letéve. Hogy ha a papi uralom napjai elmúltak is, abból nem következik, hogy az angol nép egyáltalában hajlandó nélkülözni a nemzeti papság szervezett támogatását, a míg az a papság olyan, mint itt leirtuk.

Két fő nehézség van, a mik miatt néha a vidéki pap panaszkodik, hogy útja el van velök borítva. Ezek közül az egyik a bérlőktől, a másik a parishok dis-sentereitől (felekezeteitől) ered. Mind a két osztály tagadhatlanul felismerhető hatalom a legtöbb angol faluban. Irányzatuk a pappal szemben lehet ténylegesen ellenzéki vagy szenvedőlegesen közönyös, vagy jóakarátú és erélyes támogatás. Hogy ezek közül tényleg melyik: az gyakran a pap hatáskörén teljesen kívül álló okok következménye, de gyakrabban attól a politikától függ, melyet ő maga követ, és attól a tapintattól, melyet ő tanusít. Éppen oly sok különbség van a bérlők közt, mint a népesség minden más osztálya közt. Nagyon különböznek egymástól a szomszédos parishokban is és egy mértföld gyakran oly társadalmi rétegeket választ el egymástól, melyek közül az egyik teljesen kielégítő, a másik teljesen rossz. De egy csomóba véve őket, Anglia bérlő gazdái szembeszökő és gyors haladást mutattak fel az utolsó huszonöt év alatt. A régi idők kis angol gazdája, a ki durva, tudatlan, makacs, piszkos, sörtől ittas vagy szesztől elázott volt, és a ki csupán annyiban állott felette munkásainak, hogy több pénze volt vágyainak kielégítésére, lassanként eltűnik. Helyébe jobb minőségű utód jött, a ki olvas és gondolkodik, a ki a nevelést nem tartja okvetlenül rossz dolognak, a ki észreveszi, hogy a munkabérek toldalékát a szegényadó emelkedésében fizetvén meg, rövidlátó és általában hibás politikát űz és a ki nem ellenzi többé oly vakon, hogy jelentékeny segélylyel járuljon a falusi iskolához. Így ő inkább barátja, semmint engesztelhetetlen ellensége a papnak, és azokban a falvakban, a hol a korábbi és kevésbé tisztelt példányok egyike

él, rendesen úgy tapasztaljuk, hogy osztályának közvéleménye ő ellene van.

A miként a bérlők fiai már útban vannak, hogy felülmulják elődeik erényeit, épp úgy gyorsan emelkednek leányaik is a modern műveltség magasabb fokaira. Mind jól vannak nevelve, gondosan megválasztott bentlakó iskolában nyerve neveltetésüket. Ha van valami kifogásolandó műveltségökben, az talán az, hogy kissé több oktatást nyerhetnének a háziasszony egyszerű kötelességeiben. De ez megjö a tapasztalattal, addig pedig az a hatás, a mit odahaza gyakorolnak a zene, könyvek és virágok iránti hajlamaikkal, kitünően művelő hatású. Oly műveltségük van, mint a milyen általában az előkelőbb hölgyeknek és oly modoruk, a mely fölér a rendes szalonmagaslatig. Röviden: új és jobb erőt jelentenek a vidéki Anglia berendezkedésében, a mely erő valószínűleg hivatva van, hogy épp annyi jót okozzon saját módja szerint, mint a mennyit másfelől az iskolaszékek és az iskolába járásra ügyelő bizottságok okoznak.

A mi a disszentereket illeti, szükséges különbséget tenni a felekezetiesség közt a szerint, hogy az a vidéki kerületekben, vagy a városokban mutatkozik-e? Az utóbbiakban rendesen többé vagy kevésbé politikai színezetet vesz fel és gyakran támadólag lép fel az államegyház, mint intézmény ellen, és a papok ellen, a kik annak közegai. Az előbbieken ritkán van bekeverve bárminemű politikai pártszinbe, ámbár befolyása a vidéki lakosságra Anglia némely vidékén nagy. Wesley és Whitfield hatása még maig is érezhető. Mindazokban a megyékben, a hol Wesley John valaha prédikált, különösen Cornwallban, emléke fenmaradt és együttműködve a felbuzduló kelta vérmérséklettel,

még mindig főeleme egy mélyen ápolt népies hitnek. Hasonlókép: Anglia északi részén a disszenterek nagy tömörséggel és erővel vannak szervezve a gyárlakosság közt. De e kivételektől eltekintve, általában azt fogjuk tapasztalni, hogy egyes családok lelki igényeik kielégítésének dolgában csak vagy a pap valamely valódi vagy képzelt mulasztása miatt vagy az egyházas tapintatnak valamely sajnálatos hiánya folytán vagy személyes okok valamely különös csoportosulása következtében hagyták el a hivatalos templomot a kápolna kedvéért. A mezei vidékeken a bérlők és munkások egyaránt előszeretettel vannak a templom iránt a kápolnával szemben. Születés, halálozás vagy házasság esetén és az élet minden ünnepélyes pillanatában rendesen a templom szolgálatához fordulnak. De ámbár az egyház tagjainak tartják magukat, azt hiszik, hogy szabadon járhatnak a kápolnába, ha a templom tanítása nekik hamisnak vagy haszontalannak látszik. Társadalmi viszonyaik gyakran hozzájárulnak e felfogás megerősítéséhez. Vér vagy házasság szerint tiszta disszenter családokkal állva összekötetésben, sokat elfogadnak rokonaik vallásos előítéletei vagy theologiai érzelmei közül. Hogyha a theologiai dogmák tárgyában szívesség, udvariasság, helyes belátás és tapintatos türelem nyilvánul, ha a pap lefegyverzi a disszentereket, megmutatva, hogy sem nem fél tőlük, sem nem gyűlöli őket, sem nem gyanakszik rájuk, hogyha hallgatóságát gyakorlati érdekük szerint oktatja, eszében tartva, hogy minden tannak van gyakorlati oldala, ha oly nyelven szól, melyet mindnyájan megértenek, hogy ha nem hangoztatja túlságos előszeretettel a felekezeti különbségeket, — akkor minden valószínűség szerint, ha csak nincsenek valami igen

makacs-fejű vezérek befolyása alatt, nemcsak nem lesz semmi baja dissentereivel, hanem azokat temploma legszorgalmasabb látogatói közt fogja látni.

Nem szabad elfelejteni, hogy az angol vallás — különösen a vidéki kerületekben — nagyon sokat köszönhet a dissenterek jótékony hatásának, főleg a mi a mult időket illeti. A mikor a jelen század első harmincz éve alatt az angol egyház tevékenysége és hatása a legalacsonyabb fokon volt, a legtöbb helyen a disszenterizmus volt az egyedüli tényező, mely megtartotta a keresztyénség életerejét. Az a szellem, a mely ma lelkesíti az államegyház papjait, mint testületet, talán feleslegessé teheti a dissenterek ily szolgálatait. A papok nagy részének gyakorlati tapasztalata megerősíti ezt a felfogást. Egy parish lelkésze, a ki Nyugot-Anglia legfelekezetiesebb részeinek egyikében él, nemrég azt a megjegyzést tette egy asszonynak, a kinek kunyhójába beszólt, hogy fél, hogy elhanyagolja a vallást, mert sohasem látta őt a templomban. Az asszony azzal válaszolt, hogy „ő mindig a kápolnába jár“. „Nagyon örvendek — felelt gyorsan és tapintatosan a pap, — hogy ezt hallom; csak azt óhajtom, hogy menjen valahová imádni Istent. Kérem is, járjon pontosan saját kápolnájába“. Ismételve mintegy három hónap múlva látogatását, megjegyezte: „Remélem, rendesen járt a kápolnába azóta, mióta utoljára itt voltam?“ „Sohasem voltam azóta — vala a válasz — a kápolnában“. „Sajnálom — szólt a pap — hogy így van, de hát miért nem?“ „Hát — kérdezte látható meglepetéssel az asszony — nem látott engem? Mióta itt volt utoljára, azóta minden vasárnap az ön templomába járok. Azt gondoltam, hogy mert ön nem fakadt ki a kápolnába járók

ellen, szeretném önt meghallgatni“. Ez igaz történet s oly tanulságos, hogy legalább is gondolatébresztő. A disszenteriek befolyása egymagában még sohasem okozta egy falu szétszakadását és a templom elhanyagolását. A legtöbb esetben, a hol ezek a dolgok előfordultak, azt fognák találni, hogy az egyház képviselői és vezérei által követett eljárás volt az, mely a disszenteriekből hatalmas támadó testületet nevelt és engeszthetetlenül ellenséges táborba vezette őket

HARMADIK FEJEZET.

A nagy földbirtokosok és a földbirtok-kezelés.

A TERÜLETI ARISZTOKRATA ÉLETMÓDJÁRÓL VALÓ NÉPIES FELFOGÁS HELYTELEN. — A BIRTOK KEZELÉSÉVEL JÁRÓ KÖTELESSÉGEKNEK ÁLTALÁBAN IGÉNYBEVEVŐ JELLEME. — EGY ANGOL NEMES ÉS FÖLD-BIRTOKOS ÉLETE. — A NAGY BIRTOKOK KEZELÉSÉNEK FŐBB ELVEI. — A WESTMINSTER ÉS NORTHUMBERLAND HERCZEGEK URADALMAI. — AZ ALNWICK BIRTOK. — NEWCASTLETŐL TYNEMOUTHIG. — BÉRLŐK AZ ALNWICK BIRTOKON. KEZELÉS ÉS ELLENŐRZÉS. — DEVONSHIRE HERCZEG BIRTOKÁNAK IGAZGATÁSA. — CLEVELAND HERCZEG JÓSZÁGAINAK KEZELÉSE. — AZ ANGOL URADALOM-KEZELÉS LEGSZEMBESZÖ-KÖBB MOZZANATAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA. — AZ EGYHÁZI BIZTOSOK URADALMAI. — KISEBB BIRTOKOK KEZELÉSE.

Ideje, hogy az egyházi hatalom ama mintájának megfigyelésétől, a melyet egy typusos angol faluban látunk, a tisztán polgári és világi hatalom osztályához forduljunk figyelmünkkel. Láttuk, hogy a pap szent foglalkozása mellett nem kevés világi teendővel is bír; lássuk már most az angol élet gépezetében azt a részt, a mely kizárólag világi és lássuk egyenkint azokat a személyeket, a kik a méltóságok különböző fokán annak gyakorlásával vannak megbízva. Ha van valamely tanulság, a mely észszerűnek látszik, hogy azt Anglia nagy örökös arisztokracziájának gazdagabb tagjai helyzetök változatos és véget nem érő kötelességeiből levonják, az az, hogy bár mennyire széles és önkényes is hatalmuk, sohasem menekülhetnek meg a megbízotti állapot gondjai és felelősségei alól. Az életükről és kötelességeikről való népszerű fel-fogás nem nagyon áll messze az uralkodó életéről való

gyermeki vélekedéstől — hogy t. i. sikeres hajhászása a gyönyörnek minden változó formában, könnyű és tövistelen ösvényeken. Az ország czimer-nemességének éve, úgy gondolják, két részre van osztva, a melyek egyike a londoni idény. Fényes fogatok, nagy mulatságok, nyilvános ebédek, magán ebédek, klubok, a park, alkalmi benézés a lordok házába kétszer vagy háromszor egy héten — ezek a tömeg előtt életük főteendői február és augusztus hónapok közt. Később változatosság okáért sorra következik a sok látogatás, sport vagy gyönyörűség czéljából, vidéki paloták- és lakházakba, külföldi fővárosokba, a continens tavaihoz. Jóval több, mint az év fele a lóversenyre jut, utána mulatozás a főváros divatos részeiben. Majd a londoni idény végére jár és ekkor következik az elutazás császármadár lövésre, üdülésre. Belgravia és Mayfair nagy házain leeresztik a redőnyöket, mert a nemes és divatos tulajdonosok elutaztak Homburgba, vagy a fürdőket használják Vichyben, vagy körülhajózzák a világot a yachtoknak nevezett úszó palotákban. A népies képzelet úgy töltheti ki a képet, a mint akarja, de a választott főszín a multság, fényűzés és a minden világi gondtól való szabad állapot.

Azok, a kiknek fogalmai kevésbbé felszinesek, kiknek van alkalmuk a szorosabb megfigyelésre, némi változtatásokat tesznek mind a fővonásban, mind a részletekben. Tudják, hogy még a legmagasabb rangnak is megvannak kötelességei és teendői, hogy a foglalkozást gondosan keresik azok is, a kik megengedhetnék maguknak, hogy felmentsék magukat alóla és hogy a pusztá henyélés nem szükségképen legmagasabb vágya egy ősi és magas cím örökösének. Rámutatnak arra a tényre, hogy még politikai hajlam

hiányában is, nyugtalanító és ébresztgető indokok zaklatják a legkétségtelenebbül arisztokrata lelkeket is. Észreveszik, hogy óriási uradalmak és herczegi jövedelmek tulajdonosai is foglalkozásokat keresnek, épp oly határozott óhajával a sikernek, mintha jövő megélhetésük függne tőle. És ezt a felfogást az arisztokráciának ama jelentékeny részével szemben, a mely nemcsak elismeri, de teljesíti is állása kötelességeit, bőven igazolja a tapasztalat. A korai kinevelés hatásának és azon légkör elbágyasztó és néha határozottan ártalmas befolyásainak ellenére, a melyben gyermek- és ifjúkoruk eltelik — a hízélgés, elnézés, alázatosság, szolgai és érthetlen tisztelet mellett is — a mesés vagyonok örökösei közül sokan bátran nyulnak saját fegyvereikhez és készen vivják meg a csatát a durva világgal. Ha figyelembe vesszük, hogy nincs oly megpróbáló sors e földön, mint azé az ifjúé, a ki vagy már most, vagy annak idején nagy angol főúr lesz, a csoda nem az, hogy az angol főurak némely részének nincs más eszménye, mint saját kedvtelése, de az, hogy oly sok ad közülök példát minden más európai ország nemességének a köz- vagy magánkötelességek lelkes teljesítésében.

De nem a főúri osztály politikai helyzetére vagy alkalmaira akarunk most súlyt fektetni. Lássuk tagjainak olynemű teendőit és foglalkozásait, melyek a földbirtokkal járnak. Egy jelentékeny birtokos találhat elég foglalatosságot idejének minden pillanatára magándolgai kezelésében és társadalmi kötelezettségeinek teljesítésében. Az olyan vidéki úr, ki lövöldöz egy kicsit, vadászik egy kicsit, saját maga néz birtokai után, hajlandó a javításra és csak azért veszi igénybe igazgatója szolgálatát, hogy kiegészítse saját hiányos

tapasztalatát, valóban úgy fogja találni, hogy épp oly kevés szabad ideje van, mint egy kereskedő könyvvezetőjének. Mennél magasabbra van helyezve társadalmi állásában, annál zaklatottabb és dolgozabb az élete. Most már kezd ismertté lenni, hogy ő felsége is naponta több órát szentel az állami okmányok megfontolásának és a miniszteri politika mérlegelésének. A trón előkelőbb alattvalói épp oly kevésbé lehetnek tétlenek, mint maga az uralkodó. Anglia nagy földesurai valóban fejedelemségek urai. Fejei nem egy miniszteriumnak, de három vagy négy különbözőnek. Ő rájuk nehezedik egy kis birodalom kormányzata, a mely gyakran több tartományra terjed ki, és ezeknek helyzete, vagyoni ereje és szükségletei olyannyira különböznek, mintha különböző királyságok lennének.

Milyen a napi élete egy ily földesúri mágnásnak, még Londonban is, akkor, ha az idény tetőpontján van? Épp oly biztosan, mint a hogy a tíz óra eljön minden reggel, ő is bemegy könyvtárába, a hol levelei ki vannak terítve az asztalán olvasás végett. Ezek a levelek mindennemű emberektől erednek és mindenféle czéllal. Némelyik birtokának egyik bérlőjétől való, a ki javítást óhajt, vagy engedélyt kér arra, hogy változtatást tegyen gazdaságában; mások az igazgatótól vagy gazdatisztektől valók és jelentést foglalnak magukban felügyeleti útjaikról. Vannak ott továbbá egyszerű kolduló levelek egy ezred kolduló levelezőtől. Nincs ezek közül egy sem, a melyet személyesen nem fontolna meg a mi nagy urunk. Mindegyik hátára vagy szélére odajegyzi a küldendő válasz természetét, és így, hogy átment az egész mennyiségen, megbeszéli az ügyeket titkárával.

A bérlők kíváncsi felől eléggé könnyű rendel-

kezni, akár nagyok, akár kicsinyek azok. Némely esetekben szembeötlőleg engedélyezhetők, némely esetben világos, hogy nem, mások tekintetében meg előbb meghallgatandó a helyszínén levő megbízott. Azokra a kérelmekre vonatkozólag, a melyeket a posta hozott, hogy a kegyelmes úr adjon nemeslelkűleg valamely összeget egy templom kicsinosítására vagy egy iskola építésére, ezek közül némelyik világosan kívül esik az ő jogos adakozása területén. Némelyikre a döntés függőben marad, és némelyikre rögtön megadatik az igen. Másként áll a dolog a pusztán kegyadományi kérvényekkel. Itt valószínűleg minden kérvény kiadatik a Charity Organisation (jótékony-szervezési) társaságnak, de egyidejűleg e levelek kézhez vételétől postafordultával elismerő válasz megy mind a segélyt kérő csoportoknak. Adni azonban semmit sem adnak, míg a társaság nem jelent. Ha a jelentés kedvező, ha az eset érdemes, bizonyos összeg megy a társaságnak vagy valamelyik helyi fiókja titkárának, hogy teljes összegében egyszerre szétosztásuk vagy részletenként adják ki bizonyos időszakon át. Tegyük fel továbbá, hogy a mi nagy urunk nemcsak hatalmas földesúr a vidéken, de hogy egyúttal ura az olyan megfizethetetlen holdaknak a városban, a melyek palotákkal fedvék. Ez esetben természetesen van központi uradalmi hivatala, a melyben egynehány megbízottja és azok irodai személyzete dolgozik. Hetenként egyszer ülést tartanak, a melyen a földesúr részletesen meghallja, hogy mi történik vagy mit szándékoznak tenni birtokának kezelői. Az okmányokat átvizsgálják, meghallgatják a szakértők véleményeit. A felügyelő ellenzi vagy támogatja valamely engedmény megtételét; az építész kedvezően vagy kedvez-

zötlenül jelent egy ház tervéről. Az ezen a gyűlésen való jelenlétel magamagában egy neme a szakoktatásnak. A nagy úr elfoglalja helyét az ő tanácsstermében és oldala mellett ott van fia, a ki egy idő múlva uralkodni fog a birtokon és a ki így korán bevezetést nyer a dolgok kezelésébe.

A birtok minden részének kezelése ugyanazon szabatos elvek szerint történik. A gyakorlat minden részletében és pontosságában épp oly szorosan követetik itt is, mint valami kormányhivatalban vagy valami modern kereskedelmi üzletben. Vegyük a számadások egyszerű kérdését, akár a háztartás, akár az uradalmi kiadások rovata alá tartoznak azok. A forgalom, hogy kereskedelmi hasonlatot alkalmazzunk, tízezerekre megy évente; de épp oly kevés valószínűség van arra, hogy egy fél penny is elszámolatlanul maradjon, a mikor a karácsonyi negyednek vége van, mint a hogy nem valószínű, hogy Coutt bankjának főkönyvében akármely január hó első napján reggel csak egy fél shilling is helytelen oldalra legyen bevezetve. Az uradalmi megbízottak Anglia északi, Anglia déli részéről és magából Londonból határozott időszakonként beküldik a számadásokat, a melyeket azután kellő módon felülvizsgál a számvevő, a ki mellette és mindig közvetlen közelében van a nagy úrnak, irodaszemélyzettel és helyettes megbízottakkal a rendelkezése alatt. A könyveket egy életbiztosító társaság könyveinek pontosságával vezetik. A mint tudva van, hogy minek kell lenni a kiadásnak a birtokra, épp úgy lehet találni módot, hogy csalhatatlan pontossággal csökkentsék a háztartási kiadást. A tiszt elküldi számadását havonta a tényleg kiadott pénzről, vagy helyesebben a megrendelési összegekről, mint-

hogyminden számadást havonként rendeznek. Nemcsak a valamely négy hét és pár napi időszak alatt ténylegesen elköltött összeget vezetik be e kötetekbe; de épp úgy feljegyzik az ellátandó személyek számát is. Így egy átlag jó ki; és adva lévén a háztartás nagysága bármelyik hónapban, a korábbi bejegyzések elegendő adatot fognak adni, hogy megítélhessük az éppen megbírálandó pénzkezelési állapot igazolható voltát.

Ma kevesebb eltérés jegyezhető fel Anglia nagy uradalmainak külső kezelésében, mint korábban. Az irányzat kétségkívül az volt, hogy arányossá tegyék a különbségeket a kitünőség és érdem színvonalához. Festői szokásokat és a regényes és hűbéri hagyományok folytatását, kevés esetet kivéve, hasztalan keressük. Érdeemes megjegyezni, hogy míg ily maradvány esetleg található oly birtokokon, a melyek kezdettől fogva világi urak kezén voltak, gyakorlatilag ismeretlenek oly uradalmakon, a melyek a reformáció idején kerültek világi kézre. Úgy látszik, hogy az az arisztokrácia, a mely a szerzetek eltörlésének hasznát élvezte, egyszerre és örökre szakítani igyekezett a régi rendszerrel, s rögtön belement a modern és prózai korszakba. Ez különösen az eset a Bedfordok nagy családjánál, a melynek birtoka pedig egykor a kezeléssel összekötött minden dologban bizonyos különösségekkel bírt. Ezek közt nevezetes volt egy iparos falu alkotása, a mely kiegészítő része volt a woburni birtoknak. E telep maradéka a még mindig látható, a fák közt kinyúló nagy gyártorony. A régi időkben, egy vagy két nemzedékkel ezelőtt, az egész hely telve volt a munka zajával. A Bedford herczeg uradalma akkor magamagát kiegészítő volt, a szó aristo-

telesi értelmében. Ha egy házat vagy kunyhót kellett építeni, sineket rakni vagy kapukat emelni, bármikémű javítást kellett eszközölni, akár fent az épületek tetején, akár lent a talajban, az e munkát elvégezni hivatott emberek kéznél voltak Woburn Abbey területén. Ha ugyanezen munkát kellett megtenni a hercegi birtokok bármely részén Anglia különböző részein, a bedfordshirei szolgaságból oda küldtek egy részt. Volt valami kitünően hűbéri ebben a rendszerben, és sok volt olyan, a mi a maga idejében nem volt különös előnyök nélkül. De a hercegi család számító fejei kezdték úgy találni, hogy elérkezett az idő, a mikor gazdaságosabb és a dolog jobban megtehető, hogy ha a nyílt piaczhoz fordulnak. A woburni szervezet feloszlott és építőmesterekkel meg másokkal kötöttek szerződést.

Westminster herceg cheshirei uradalmán, Eatonban még most is oly rendszer van életben, mely nem nagyon elütő attól, mely korábban Woburnban volt. Itt két mértföld távolban a kegyelmes úr házá-
tól, egy sereg mesterembert tartanak egy helyen, a melyet az udvarnak neveznek. Az udvar tényleg egy kisiparos falu és tele van műhelyekkel és munkás-
lakásokkal. Az ebbe a törzskarba való felvételt rendszeren úgy tekintik, mint bizonyos előléptetést és szerencsét. Tényleges pénzértéke e helyzetnek valóban nem nagyobb, mint a mennyi másutt a munkabér. A tényleges bérek lehetnek valamicskével alacsonyabbak, de így van a házbér is, míg az elhelyezés és egészségügyi berendezés minden tekintetben tökéletes. Az emberek jól tudják, hogy csak el kell nyerniök a helyet és ha jól viselik magukat, biztos a jövőjük. Fel lesznek bátorítva, hogy gyakorolják a takarékosság erényét

és ha jól dolgoznak az erő és férfikor idején, úgy fogják találni, hogy gondoskodva van öregkoruk, betegségük és halálukról. De az Eatonban tartott munkástörzskar nem elegendő az év minden szakában e birtok szükségére. A herczeg legtöbb esetben magára vállalja a tanyaépületek és kunyhók fentartását és az eaton-udvari munkások száma kívülről vett emberekkel megnagyobbíttatik. Ily esetekben a szükséges intézkedések természetesen szerződési úton tétetnek meg és valószínűleg nagy kivétel volna ma már oly nagy birtokot találni, a hol nagyobb vagy kisebb mérvben a szerződéses rendszer ne volna érvényben.

Ha azt akarjuk látni, hogy mily terhes és sokágú lehet egy uradalom kezelése, hogy mennyire megközelíti egy nagy vidéki földbirtokos hatalma és felelőssége a királyét, hogy mily különböző foglalkozásokat foglalhat magában egy angol nagyúr birtoka, milyen nagynak kell lenni a tudásnak és milyen szünetlennek a gondozásnak a birtok kezelésében, nem tehetünk jobbat, mint ha elmegyünk Anglia legészakibb megyéjébe. Azt a vidéket választjuk, a melynek Alnwick kastély a központja, és rövid szemlét tartunk Northumberland herczeg birtoka felett. A Percyek ősi otthona (mondható), hogy szemmelláthatólag jelképezi birtokuk természetét. Hübéri vár ez, mely félig parkban, félig városban van. Egyik oldalon, szemben a főkapuval, van Alnwicknak, egy mintegy 6000 lelket számláló törekvő városnak főutczája; a másik oldalon, helyesebben mondva: minden többi oldalon, ott van a park, a mely széles kiterjedésében magában foglal mindenféle erdei tájat, mocsarat és erdőt, sziklás hegyet, jól kiterjedt bokros helyet és gazdag legelőföldet. Egy változó mélységű és szélességű

folyó szeli át ezt a nagy birtokot. Ma egy kis patak, holnap rohanó folyam; néhol oly sekély, hogy a homok, mely ágyát borítja, adja meg minden színét, másutt egy csoport mély örvény, a hol a lazacz költ; egy része fákkal szegélyezett, másik része pedig árnyék nélkül folyik kavicson és sziklán. Vannak kocsutak oly széles, mesterségesen formált vonalakban, mint az, a melyik a Hyde-Park szegletétől vezet a Marble Archig; de kissé odább az ösvény meredek és sziklás, és az ember benne van a teljes erdei magány szívében, egyik oldalán egy szarvasparkkal, a másikon meredek csúcsokkal, a miket a nagy vad annyira szeret.

A kastély fekvése jelzi az uradalom természetét, mert Northumberland herczeg részben városi, részben vidéki forrásokból kapja jövedelmét. Sok hold föld ura ő, a mit teljesen átad a bérlőknek; sok hold földje van, melyet bányászok kutatnak és a mely gazdag ásványkincsekben, és sok holdja, a mely már beleolvadt a kerület nagy városába, a híres Newcastle on Tyne kikötőjébe és ennek egy részét teszi. Épp úgy mint vannak gazdaságai és falvai, birtokosa oly földnek is, melyre dockok és egész városok építvék. Középuton Newcastle és Tynemouth közt egy munkássereg szorgalmasan dolgozik a földvájáson, hogy a Tyne vizét beljebb ereszsze a szárazba és hatalmas gránitfalakat emeljen, és cementet vessen, mely csaknem oly elpusztíthatlan, mint a gránit, gátul a víz ellen. A munkát a Tyne folyó biztosai vezetik és fizetik. De a föld Northumberland herczegé és a biztosok örökös földjövédéken szerezték meg. A herczeg érdekei képviselve vannak a bizottságban és az új dockok terveit bemutatják a herczegnek. Ha néhány mértfölddel tovább megyünk

lefelé a folyón, eljutunk ahhoz a ponthoz, a hol beleömlik az Északi tengerbe. Elérjük Tynemoutht, a mely egyszerre Brightonja, Ramsgateje és Margateje, Newcastle on Tyne vagyos lakosainak. Szelölősebb fürdőhely, tisztább homok és szebb tengerpart nem kívánható. Világos, hogy Tynemouth egy modern emelkedésű mulatóváros. Az is világos, — a Percy szó túlnyomó voltából az új utcák, terek és kertek stb. elnevezésénél — hogy kié Tynemouth. Hogyha az utazó bérkocsiban megy a St. Pancras állomáshoz, az utolsó nevek, a melyek szemébe ötlenek, talán Woburn-tér vagy Tavistock-tér. Tegyük fel, hogy Bedfordon száll le a vonatról: ott is a Tavistock vagy Woburn nevet látja az első házsorokon, a melyeket megpillant. Anglia nagy családjainak befolyása és hatalma mindenütt ott van. Nincs menekvés előlök; mindenütt láthatók, úgy a városban, mint a vidéken, a belvárosban és a külvárosban. Egyik oldalán Tynemouthnak egy új épületet látunk, a hozzátartozó játszótérrel és festői sánczokkal: ez a télikert és az aquarium, melyet a lakosok azon a telken építenek, a mit nekik a környék jólelkű ura, Northumberland herczeg adott névleges bérért. Egy kitűnő új út épp most készült el: Northumberland herczeg az, a kinek költségén csinálták. A mi Eastbourne Devonshire herczegnek, ugyanaz Tynemouth Northumberland herczegnek. Van valami szembeszökő előnye az ilyen, egy földbirtokoshoz tartozó város építésének legfelső ellenőrzésében. Biztos, hogy a helyet nem fogják elesúfitani ocsmány épületek, és nem fogják ellepni beruházásokkal kelletlen látogatók. Eastbourneban és Tynemouthban oly törvények vannak, a melyek épp oly hajthatlanok, mint a médekéi vagy a

persákéi voltak oly házak építése ellen, a melyek a szépség és szoliditás bizonyos magasiatára nem emelkednek.

Tégy húsz mértföldnyi körutat Tynemouth környékén, és mindig a herczeg birtokán fogod találni magadat. Nem festői környék, de el van borítva csinos családi lakokkal és gazdasági épületekkel — a tisztaság és csinoság példaképeivel. A föld eléggé termékeny, de a föld fő értéke a bánya. Itt már tényleg Northumberland herczeg bányabirtokán vagyunk. A bányászok épp most végezték be munkájukat és mennek hazafelé csinos lakásaikba, melyek mögött gondozott kert van és melyek kapui mézvirággal és rózsákkal vannak befuttatva. A bánya egy társaság kezében van, mely földesúri bért fizet terményei után, a mi rendes mód ott, a hol a föld gazdag ásványban. Kiterjedést és változatosságot egybevetve, Northumberland herczeg birtoka talán első helyen áll az egyesült királyságban. Egy 13 mértföldnyi kocsizás Acklingtontól Alnwickig egy teljesen különböző vidéken vezet át, mint a minő Tynemouth szomszédságában van, és mely teljesen az övé. Gazdag földművelő vidék ez, mindegyik bérlet átlagos nagysága négy vagy ötszáz acre. A Northumberland birtokon némely bérlet közel tízszer akkora. De a mennyiben a vele adott telep nagy részben terméketlen mocsár és domb, nagyságuk megfordított arányban áll értékükkel. Anglia nem mutathat fel jobb példákat a gazdálkodásra, mint a milyeneket itt lehet látni; nem jobb lakóhelyeket, nem tágasabb és czélszerűbben berendezett mellékhelyiségeket, istállókat és gazdasági udvarokat, sem kényelmesebb lakásokat a gazdasági munkások részére. A herczeg bérlői egészen mes-

terei hivatásuknak, és a mint mondani szokták, urai a mesterségüknek. Nincs semmi oly haladás vagy találmány a föld megművelésére vagy hozamképességének emelésére, a mit ne fogadnának el gyorsan, nincs semmi az emberi előrelátás és tapasztalat által igazolt elővigyázat a kellemetlen és rossz időjárás káros hatásainak csökkentésére, a mit nem alkalmaznak. Különlegessége a Northumberland-birtoknak, hogy csaknem minden esetben a munkások csak pár percznyi távolban élnek a bérlőtől, a ki munkát ad nekik. Tényleg minden bérlet egy teljes, magamagát kiegészítő ipartelep. Ott van maga a bérlőház, — teljes modern lakház, a modern idők minden javításával, felruházva mindazzal, a mi szükséges a tizenkilencedik század művelt urának lakásához, — gazdasági épületek, bőven ellátva levegővel, világossággal és vízzel, magtárak, csűrök a minden pazarlás meggátolására való legczélyszerűbb felszerelésekkel; és végül, körülötte csoportban vagy oldala mellett, a munkások házai, kapuikkal, kemenczéikkel, kútjokkal, elől az udvarokkal és hátul kis kertjeikkel.

Ilyenek az első nagyságu angol typikus birtok külső viszonyai. Mi a belső kezelése és az általános igazgatás rendszere? E nagy birtok fő megbizottjának vagy igazgatójának, tekintve a sokféle ipart és a természeti meg a gazdasági viszonyok ama különbözőségét, melyre a fenhatósága alatt álló birtok példát szolgáltat: szükségképen nagy tapasztalatú, széles gyakorlati ismeretű, gyors szemű, erős emlékezetű embernek keli lennie, a jellem jó megítélőjének, alapos gazdának, elsőrangú üzletembernek, a ki egyenlőképen képes felügyelni úgy a pusztán földmivelői,

mint a csak kereskedelmi dolgokra. Ő felelős főnökének érdekei megvédéseért és birtoka mindennemű javításaért. Neki kell alkudozni a folyam-biztosokkal és a városi testületekkel. Neki kell megkötni és ellenőrizni a szerződések kivitelét. Neki kell meghallgatni a bérlők kérelmeit, gondoskodni panaszaik orvoslásáról, eldönteni, mely kérelmek jogosak és mely javaslatok helyesek, megítélni, hogy valamely gazdasági épületen vagy házon helyes-e a javításokat még ezen évben elvégezni vagy lehet-e a jövőre halasztani, tudnia kell szabatosan, hogy melyek azon munkák, a melyeket valamely határozott időben bármely részletben is a hercegi pénztár megenged, mindezen dolgokat időszakonként közölni kell a herczeggel, szemmel tartani a bevételek és kiadások állását, a mi magában egy kis birodalom háztartása. Hogy foganatosítja ő egyszerre mindezt a dolgot? Az egész uradalom be van osztva egyes részletekre, a melyeket a Northumberland-birtokon igazgatóságoknak neveznek. A megbízott dolga gondolni rá, hogy minden igazgatóság élére egy megfelelő és felelős egyén állittassék. Ezekre az állásokra kérelmezők, a mint lehet is gondolni, rendkívül számosan vannak. Az uradalom-kormányzat egész életpálya lett, és a nagy családok ifjabb sarjai azok közt vannak, a kik foglalkozást keresnek e pályán.

De az igazgatóságokat vezető igazgatók csak egy részét teszik a megbízott személyzetének. Hogyha a városból vezető kapun az Alnwick-kastélyba belépünk, mindjárt jobb kézre ott találjuk az Alnwick uradalmi igazgatósági hivatalt. Itt látja hetenként egyszer a megbízott a herczeg mindazon bérlőjét, a ki bármely okból találkozni óhajt vele. Itt találkozik ő képviselőivel is. Ebből a hivatalból adatnak ki

az összes rendeletek a teendő javításokra nézve, és hogyha az építész szerződést akar kötni bárminő munka elvégzésére, ajánlatával e hivatalhoz fordul. Az a hivatalnok, a ki a hivatal ezen részével van közvetlen összeköttetésben, az építési hivatalnok. Az egyes igazgatóságok fejei jelentést tesznek, hogy ezen és ezen a bérleten kívánatos, mikép ilyen és ilyen munkák teljesíttessenek; a herczeg megbizottja rögtön utasítja az építési hivatalnokot, a ki kimegy s megvizsgálja műszaki szempontból a dolgot, hogy a javaslat czélszerűségéről meggyőződjön. Aztán ő is jelentést tesz, a mi magában foglalja a költségvetést együtt más megjegyzésekkel. Ez az okmány a megbizott elé jön, a ki, ha azon véleményben van, hogy ideje megtenni a javítást, és hogy a herczeg nincs még túlterhelve, az egész ügycsomót, vagy annak egy kivonatát elküldi a kegyelmes úrnak, a ki a szélére ráírja válaszat: igen vagy nem, helyeslem vagy nem helyeslem. Megtörténhetik, és alkalmilag meg is történik, hogy véleménykülönbség van az igazgatóság főnöke és az építészeti hivatalnok vagy építész közt valamely javaslat czélszerűsége felett. Eltérhet véleményük vagy a helyre nézve, a melyre valamely épület emelendő; a kiterjedésre nézve, a mint egyes javítás megteendő, vagy arra nézve, szükséges-e általában megtenni a javítást. Ily esetekben a megbizott van hivatva döntení, és az ő döntése az ügy ily állapotában végleges. A herczeg fentartja magának a jogot helybenhagyni vagy elvetni a javaslatot; de egyenes érintkezés a herczeg és hivatalnokai, vagy a herczeg és bérlői közt nincs soha.

Legközelebb van Northumberland herczeg Alnwick uradalmához Cleveland herczeg, Durban uradalma:

valószínűleg a legnagyobb, a mely egy megyében egy ember tulajdona. Kezdődik négy mértföldre Darlington-tól nyugotra, a mely város minden tekintetben eltérő Alnwicktól. Itt nincsenek meg a hűbéri befolyás azon látható jelei, a miket a Percyek falain kívül láttunk. Nagy kémények, a melyek Anglia nagy gyárközpontjaiban éppen olyanok, mint nagy kikötőiben az árboczerdők, láthatók messziről. A lég tele van füsttel és az utcák tele vannak dolgozó munkásokkal. Nézz bármerre, semmisem emlékeztet egy oly régi vidéki városra, a mely egy uralkodó család társadalmi befolyása alatt áll. Darlington tizenkét mértföld távolra van Raby kastélytól, a mely majdnem mértanilag közepe Cleveland herczeg birtokának. Nincs semmi hasonló Rabyhoz másutt Angliában. Nagy, várszerű granit építkezés az, a mely minden részében igazi régiségre vall, körülvéve egy századok óta meglevő sánczczal, mely tele van vízzel. Itt vannak a középkori udvarok és piacok, és a háznak egy különlegessége az, hogy a fő bejáratnál oly kapuk vannak, melyek ha megnyitvatnak, könnyen beeresztenek egy kocsit az előcsarnokba egy folyosón, a mely egy tágas szobán keresztül a tulsó oldali udvarra vezet.

Cleveland herczeg birtokának azt a részét, mely közvetlen szomszédságában van Rabynek s mintegy 25,000 acret tesz ki, oly bérlők művelik, a kiknek bérletei 100 és 500 acre közt váltakoznak. Ezen föld nagy részét újabban rétté változtatták át; a herczeg általában hajlandó volt a szántásnak legelővé való átváltoztatására és támogatta ezen munkában bérlőit. A magot ingyen adja a föld bérlőinek a földesúr, a hol csak a föld megfelelő helyzetben van az átala-

kitásra. Az uradalom felső részében, mely Cumberlanddal határos, vannak az ón-bányák, a melyek egészen a kegyelmes úréi, s melyek a londoni ón-társaságnak és más bérlőknek vannak lentebb említendő feltételek mellett bérbeadva. Itt a legtöbb gazdasági bérlő egy vagy más úton össze van kötve a bányász-érdekkel. Nehány év nagy változást és javítást hozott létre a birtok ezen részében. Nagy összegeket fordítottak lakóházak átépítésére, főutak építésére, alagcsövezés, ültetés, gátépítés által új föld nyerésére. Ezen műveletek eredménye az, hogy, mint Sutherland herczeg skót uradalmán, a vidék egész fekvése átalakult, s a mi egykor kopár pusztaság volt, most termékeny és gazdag vidék. Ezen vidék rétei száz és száz acre rét hozzáadásával növekedtek és háromszor annyi marha talál most bőven legelőt ott, a hol azelőtt egy harmadrész is alig tudott megélni.

Ezen munkálatokat, melyek természetesen nagyban hozzájárultak a tulajdon értékének megnöveléséhez, első sorban persze a tulajdonos költségén és különösen e célra fogadott és alkalmazott munkások által végeztették. Egy ily állandó munkáscsoport szabályos szervezése, a minőt ezen cél megkíván, az első dolog, a mi figyelmet érdemel a Raby-birtok kezelésénél. Vannak meghatározott munkáscsapatok, a melyek szabályos foglalkozást kapnak akár hetibérek alakjában, akár darabszámra; ezek a kastély közvetlen szomszédságában külön udvarokban laknak. Közel az épülethez van egy udvar, benne az építészeti hivatalnok lakása és több ács és kőműves műhelye. Az itt végzett munka kizárólag magára a kastélyra vonatkozik és egyáltalán nincs összeköttetésben az egész uradalmon végzett munkákkal. Ettől kevés tá-

volságra van egy sokkal nagyobb udvar, a hol az uradalmat magát illető munkákat végzik. Itt vannak a kerékgyártók állványai, az ácsok padjai, a kovácsok műhelyei, a hol az erdőkerítéseket készítik vagy igazítják, a kocsikat javítják vagy készítik. De az így alkalmazott emberek csak kis részét teszi a Cleveland herczeg uradalmában levő állandó munkásoknak. Raby és vidékének egy látogatóját sem hagyja meglepetés nélkül az a bámulatos tisztaság, a miről az ösvények és a kerítések tanuskodnak és a szabályos utak kitünő volta. Ez pedig azért van, mert a herczeg maga ügyel, hogy így legyen. Számos munkás, a ki gyakorlott mindabban, a mi a sövényekre, kőfalakra, kerítésekre és utakra vonatkozik, van mindig munkában. Bármelyik bérlő, bérük megfizetése mellett, igénybe veheti munkájukat, a földesúrnak meglévén az a megnyugtató tudata, hogy a szükséges javítások jól tétetnek meg. Alagsövezés esetén a földesúr viseli az egész költség terhét, csupán tényleg a munkára kiadott összeg öt százalékaival terhelvén a föld bérlőjét. Raby-park körül 900 acre föld házi gazdaságnak tartatik fen, és nem messze van ettől egy más 500 acres gazdaság, a mely a herczeg megbízottja által kezeltetik, mint minta a közel kerület bérlői részére. Itt is, mint másutt, a szerződések a bérlő és földesúr közt évi egyezségek alakjában vannak: a földesúr egyedüli jognak tartván fel mindennemű vad megölését, és a bérlő tudja, hogy míg helyesen gazdálkodik, állandó bérlete van. A hol ilynemű különös viszony állapodott meg földesúr és bérlő közt, több mint valószínű, hogy az oly törvények, mint az Agricultural Holdings Act vagy a Ground Game Act kevés vagy semmi

hatással nem bírnak. A nagy birtokokon, a melyek nagyban épp oly nemesen, mint bölcsen vannak kezelve, az elismert szokásnak mindig meg lesz hatalma a pozitív törvény felett is; és a törvények, bármily jóindulatúak is, hasztalan fognak versenyezni az ellen, a mit a gyakorlat egészben igaz és czélszerű hagyományoknak ismert fel.

Ezen különböző műveleteknek és tulajdonoknak megfelelően különböző osztályok vannak a Cleveland herczeg uradalmának kezelésében, és a felügyelet mind felett a főmegbizott hivatalában van összpontosítva. Ez a hivatal a kastély falai közt van és innen jön ki minden rendelkezés. Az itt követett rendszer tisztábban bürokrata, mint akár a Northumberland herczeg, akár a Devonshire herczeg esetében. A helyett, hogy mint az utóbbi, uradalmát egyenlő hatáskörű több megbizott által kezeltetné, vagy mint az előbbi, egy főmegbizott által, a kinek közvetlen hatalma alatt volna a megfelelő számú hivatalnok: Cleveland herczeget egyenesen csak egy főmegbizott képviseli, a ki, a nélkül, hogy alárendelt hivatalnokok testülete által volna körülvéve, felelős az egész, a mint nevezik, megállapodott uradalom ellenőrzéséért, és a kinek főhadiszállása Raby van. Ide jönnek a Shropshire, Staffordshire és Northamptonshireban fekvő birtokokra vonatkozó minden számadások megvizsgálás végett, és a megbizottak vagy igazgatók ezek bármelyikén nem foghatnak semmi jelentékeny munkába a nélkül, hogy azt ne közölnék a főmegbizottal vagy a herczeggel magával. Heti és havi kimutatások küldetnek Rabyba az erdész és hivatalnokai, a kerítés és alagsövező munka vezetői, a helyi gazdaságon alkalmazott munkások vezetői és a ház,

park és kertek számvevői által. Mindezt a legnagyobb pontossággal vezetett könyvekben regisztrálják; a pénzügyi év végén rövid kivonatot készítenek és felterjesztik a földesúrhoz. Vannak ezenkívül más részletek is ezen kitűnően kezelt birtokon, melyek megérdemlik az említést. A bérösszeg évente két utat tesz, először a bérlők fizetik a herczeg főmegbizottjának, másodszor a megbizottak fizetik a herczeg bankárjának. De ezen bérösszeg egészéből, mielőtt a herczeg pénztárába jut, levonatik a javításokra és állandó befektetésekre tett kiadás, azon előirányzat szerint, a melyet a pénzügyi év kezdetén a herczeg elé terjesztettek. Ennélfogva az uradalom kiadásai tényleg kifizettetnek, mielőtt a tulajdonos megkapná jövedelmét; mind e jövedelem azon módon, a mint aztán hozzájut, tiszta jövedelem számba megy.

A Raby uradalmi hivatal a bányák és kőbányák kezelésének is főhelye. Mindezek vezetéseért, vagyis inkább azon földesúri bér befolyásáért, a miért Cleveland herczeg azokat bérbe adta, a főmegbizott személyesen felelős. A mint ez az úr képes a herczeg mezőgazdasági birtokát szerfelett kielégítő állapotban tartani egy uradalmi igazgatóval, mint főfelügyelővel maga alatt, épp úgy képes egyetlen bányászati igazgatóval hathatósan megvédeni a herczeg érdekeit a kő-, ón- és vasbányáknál. Egyes esetekben, mikor a bányaterményt megmázsálják, a bányászigazgató személyesen jelen van, de az általános gyakorlat az, hogy a bánya hatósága küldi be Raby uradalmi hivatalhoz a termény becslését és a herczeg megbizottjának joga van megnézni ellenőrzésül a társaság könyveit.

Megjegyeztük már, hogy kevés kivétel van a nagy

földbirtokok esetében azon szabály alól, hogy míg egy csoport munkás állandóan meg van bízva a nagytulajdonos házával összeköttetésben levő munkák elvégzésére, a munka legnagyobb része helyi munkásokkal és mesteremberekkel szerződésben biztosíttatik. Így Devonshire herczeg, a kinek uradalma, ha holdszáma nem is olyan nagy, mint a Northumberland herczegé, de sokkal szétszórtabb, tart néhány kovácsot, kényelmesen ellátja lakással a chatsworthi istállók mellett, míg a közeleső udvarban ácsok, házépitők és birtokfelszerelők vannak elhelyezve

Devonshire herczeg maga vállalja magára birtokán bérlői részére minden javítás megtételét, a mely eljárásnak az az előnye van, hogy mellette nincsenek örökké tartó igények a földesúr ellen javításokért. Különös jelleg a Devonshire herczeg derbyshirei, yorkshirei és lancashirei birtokán, hogy sok esetben két acre föld van odaadva a munkások házaikhoz. Ez nemcsak állandó alkalmat ad nekik jövedelmező foglalkozásra: gyakran képesíti őket, hogy egy pár tehenet tartsanak, de hozzá is köti őket házaikhoz és e házi tűzhelynek külön és állandó érdeket ad. Emlékezetet meghaladó gyakorlat volt a Devonshire-uradalmakon évi szerződésben adni ki a bérleteket és csak minden huszonegy éven venni új megbecslés alá azokat. Ez a gyakorlat annyit jelent, mintha ennyi időre szólana a bérlet. A bérlő jól tudja, hogy addig, a míg megteszi kötelességét, nem kap felmondást; és itt, mint másutt, a földbirtok évkönyvei mutatják, hogy sok esetben a bérletek ugyanazon családok kezein maradtak atyáról fiúra több nemzedéken át és nem ritkán két vagy három századon keresztül. A mikor az új becslés megtörténik, minden bérlet és az uradalom más ré-

szeinek állapotáról teljes jelentés készül. Mindaz, a mi világot vethet valamely bérlet kezelésére, vagy valamely bérlő tulajdonságaira, kellően feljegyeztetik, úgyszintén azon javítások, a melyeknek megcsinálása kívánatosnak tartatik vagy a miket maga a bérlő javasolt. Ekkor aztán a herczeg és megbizottainak dolga megfontolni, vajjon a bérlet ugyanazon kezekben maradjon-e és minő javításokat kell tenni. Azon javítások fejében, a melyek megtétetnek, vagy állandó toldalék adatik a bérösszeghez, vagy a bérlő terhére iratik az elköltött összeg megfelelő százaléka.

Devonshire herczeg uradalmai több megyében fekvődvén, nem volna gyakorlatias alkalmazni náluk az összpontosítás elvét, a mely oly jól bevált Cleveland és Northumberland herczeg birtokain. Olyan valami mindenhol legjobb rendszer uradalomigazgatásra épp oly kevésbé lehetséges, mint valami mindenütt legjobb formája a kormánynak; és éppen úgy, a hogy a nagy földbirtokos és megbizottjai közt levő viszony kölcsönösen egymás ismeretétől és bizalmuktól függ, épp úgy az a főelv, a mely szerint a felügyeletet kell gyakorolni az uradalmak felett, földrajzi viszonyaiktól függ. Northumberland herczeg oly mágánás földesúr, a kinek miniszterelnöke a főmegbizottja, és ugyanaz mondható Westminster és Cleveland herczegekről. Devonshire herczegnek valószínűleg több mint egy féltuczat felelős ellenőre van, a kik mindegyike független egymástól, mind egyenlő és ugyanazonos hatáskörrel bír s mindnyájan egyenesen közlekednek vele. Ezek jelentést tesznek a kegyelmes úrnak az ő különös megbizatásuk helyzetéről és kívánalmairól, de csak közel egyéves időszakokban, és nem csupán csak papíron, de általában szóval.

Az üzleti év különböző időkben kezdődik és végződik a különböző birtokokon, és ennél fogva az évi számadásvizsgálat ideje is szintén különböző. Mint Northumberland herczegnek, épp úgy Devonshire herczegnek is nemcsak igen sokféle jóságga: úgy mint bányája és malma van, hanem fejlődő és haladó városa is. E kegyelmes úrnak két fürdőhelye van, a hol hatalma fő, egy szárazföldi fürdő: Buxton, a másik pedig Eastbourne a déli parton. Mindkét helyen a föld bérbe van adva építési célokra, a földesúr — épp úgy mint Northumberland herczeg Tynemouthon — nem engedvén meg sem házat, sem semminemű építményt emelni, a mely nem nyerte meg az ő vagy felelős megbízottja helybenhagyását.

Ez összefoglalt képe a kezelés természetes jellemzőinek és általános vezérelveinek a három vagy négy legnagyobb birtokon Angliában — a Westminster, Northumberland, Cleveland és Devonshire birtokokon. Vannak más általános jellegek is az angol birtokok kezelésében, a melyeket sok szárazföldi földesúr hasznosan tanulmányozhatna. A legpontosabb rendszer, mint láttuk, valódi lelke az igazgatásnak, és a birtok számadásai éppen oly pontosan tartatnak és a maguk nemében épp oly fontosak, mint valami közszolgálati ágazatéi. Vannak ott minden jól kezelt birtoknál egész halmazai a földesúr és bérlő közti egyezségnek; nagy szekrények, a melyek az uradalom havi és évi költségvetését tartalmazzák hosszú évek sorára; nagy csomó kézirat tartalmazza az adatokat, a melyeken az előirányzatok alapulnak, számadási kivonatok, széljegyzetekkel a könyvlapokon, és teljes leltára a földesúr és hivatalai közt évek során át váltott leveleknek. És vannak más a birtok

kezelésére vonatkozó hivatalos okmányok is. Egyike az új építések, változások és javításokról való kimutatás, melyek az építész vezetése alatt történtek bármely hónapban a birtokon. Van egy kis kéziratkönyv, a melyben fel van jegyezve a haladás, a mely tételt a különböző bérleteket felvállalt munkákban, az összegek, a melyek évente elköltettek, és azon további összegek, a melyeket még elköltendő — első sorban a következő hónap folyamán, másodszor a következő év folyamán. Legalább egynémelyike ezen számoknak] — a melyek a következő hónap alatt szükséges előirányzati összegeket mutatják, — helyet talál még egy más nyomtatott formulában is „A kiadások előirányzatáról“. Ezen ivre vezetnek a segédbevezetések, mint a „hozzáadások és javítások“, a „házikert és park“.

Van még egy más osztályzata az okmányoknak, a mely még nagyobb fontosságú, mint azok, a melyeket eddig vizsgáltunk. Azok t. i., a melyek törvényes alakban jelzik a földesúr és bérlő közt létező viszonyokat. Itt nincs semmi teljes egyöntetűség, de van, mint láttuk, közeledés az egyöntetűséghez. Általánosan nincs meg a hajlam a földesurak részéről hosszú bérleteket kötni. Némely földesúr választást enged bérlőinek több vagy egy évi bérletre. De általában véve a bérletek tartama nagy uradalmakban évi egyezményen alapul. Az alagsövezés, épületek, utak és kerítések czimén való befektetések vagy a földesúr költségén tétetnek meg, vagy ha a bérlő tüstént lefizeti azok költségét, ellenszolgálatot kap a földesúrtól. Minden bérszerződésben van különös szakasz, mely fentartja a földesúrnak a föld fekvése alatt levő ásványok tulajdonát is. A földesúr kiköti,

hogy a helyi lakást rendesen maga a bérlő lakja. A javítások költsége rendesen egyezkedés tárgya a földesúr és bérlő közt, de az esetek nagy többségében az előbbi vállaira esik a teher nagyobb része.

A nagy uradalmaknak nincs mindig czimes vagy czímtelen tulajdonosuk. A korona- és egyházi birtokok ma a legnagyobb földbirtokosok Angliában; oly birtokokat kezelnek, melyeknek jövedelme felül van 400,000 font sterlingen, és melyek elszórtan kiterjednek az egyesült királyság minden részére. Ezek tényleg ugyanazon elvek szerint vannak kezelve, mintha a földbirtokos személy volna. A felelős megbizottak két, hivatalosan kinevezett felügyelő; az egyik hatásköre északon van, a másiké délen, Nagy-Britannia azon részében, mely a Tweed ezen oldalán fekszik. Ezeknek főhivataluk Londonban van, és egy nagy csomó hivatalnok, titkár és mérnök s egy nagy csomó különböző helyi ispán áll a rendelkezésükre.

Mindkét felügyelő folyton utazik, gyakori jelentéseket kap helyi hivatalnokaitól és a dolgok általános állásáról jelentést tesz a bizottságnak, a melyhez, lehet mondani, ugyanazon viszonyban áll, mint a hogy áll a végrehajtó igazgató az igazgatótanács többi tagjaihoz egy részvénytársaságnál. Az egyházi bizottság alatt az egyházi földek értéke harmincz év alatt csaknem megkétszereződött. A felügyelők folyton összeköttetésben vannak a nagy földbirtokosok főmegbizottaival, és gyorsan elfogadnak minden javítást, a mely kívánatosnak vagy gyakorlatiasnak mutatkozik. A City czéheinek birtokában levő birtokok kormányzata is a legnagyobb részben épp ily hatásos és kitünő és ez esetben is ugyanazon

módszer van elfogadva, a melyeket azokon a nagy uradalmakon alkalmaznak, a melyekről beszéltünk.

Nem kell hinnünk, hogy ezen óriási birtokosok egyedüli példái a legkitünőbb birtokkezelésnek Angliában. A vidéki urak és nemesek kisebb birtokai közül is sok oly hatásosan és ügyesen kezeltetik, hogy semmi kívánni valót nem hagy fenn. Ugyanazon mérvű szervezés természetesen itt nem lehet, azon egyszerű ok miatt, mert nincs reá alkalom és szükség. Nem is várható általában, hogy a munkások lakásai, kerítések, alagsövezés és utak ugyanazon tökéletes állapotban legyenek ezekben, mint a nagy földesúri mágnások birtokain. Egyöntetű és jelentékeny javítások történnek itt is; de a hol a tőkekészlet szükségképen korlátolt, a műveletek nem folyhatnak ugyanazon nagy és bőkezű mértékben. Ritka eset, hogy egy oly birtokos, a kinek évi jövedelme kevesebb 10,000 font sterlingnél, külön megbizottat tartson, a ki kizárólag ezen birtok kezelésével foglalatatoskodjék. Sok esetben, a hol a jövedelem sokkal felülhaladja ezt az összeget, egy birtok felügyeletével megbizott ember egy második, sőt egy harmadik birtokot is kezel. Van azonban mindig egy a birtokon lakó, jelentékeny ismerettel bíró és kitünően megbízható ispán, a ki kellő jelentéseket tesz a dolgok állásáról vagy a megbizottnak, vagy esetleg magának a tulajdonosnak. Ha a birtok sokkal kisebb, mondjuk évenként 3—7000 fontot jövedelmez, a hivatalnok, a ki beszedi a bérösszeget, valószínűleg egy hivatásos birtokügynök és rá van bízva nagyszámú ily birtok, a melyek gyakran elég távol esnek egymástól. A gyakorlat igazolja ily képviselő alkalmazásának helyességét a birtokkezelésnél, és a gyakorlat azt is

igazolja, hogy a kísérlet, a kezeléssel járó hatalmat reábizni az ispánra, a ki társadalmi helyzetében minden valószínűség szerint alatta áll a bérlőknek, nem válik be. Az a gyakorlat, mely régebben általános volt, hogy e birtokok kezelését vidéki ügyvédekre bizzák, fokozatosan csökken, ámbár még igen távol áll attól, hogy teljesen megszűnt legyen.

NEGYEDIK FEJEZET.

Vidéki közigazgatás.

EGY ANGOL FALU KORMÁNYZATA. — VÁRJÁK A SZEGÉNYEK-GUARDIÁNJAinak VÁLASZTÁSÁT: HELYI ÉRDEKELTSÉG KEREKEDIK. — KITÜNTETÉSE ANNAK, HOGY MEDDIG RAGADTÁK MÁR MAGOKHOZ A GUARDIÁNOK GYÜLÉSEI A KORÁBBAN A VESTRYRE (EGYHÁZI ELŐLJÁRÓSÁG) RUHÁZOTT JOGOKAT. — JELÖLTÉK A VÁLASZTÁSRA ÉS A KÉRDÉSBEN FORGÓ ELVEK. — A SZEMÉLYES FELELŐSSÉG ÉS A POLGÁRI KÖTELEZETTSÉG IRÁNT VALÓ HIÁNYOS ÉRZÉK AZ ANGOLOK MINDEN OSZTÁLYA KÖZT. — A NAGY NEMESÉK BEFOLYÁSA AZ URI URALOMRA ÉS KÖZVETLEN A GUARDIÁN-TESTÜLETRE IS. — A TESTÜLET GYÜLÉSE: A TÁRGYALT ÜGYEK MEGVITATÁSA ÉS KÜLÖNBÖZŐ TEENDŐK ELLÁTÁSA. — MAGISTRATEK A QUARTER SESSIÓKON (NEGYEDÉVI GYÜLÉSEKEN). — AZ OTT TÁRGYALT ÜGYEK ÉS TÁRGYALÁSI MÓD. — AZ INTÉZMÉNY ALKALMAZHATÓSÁGA ÉS NÉMELY REFORM AJÁNLATOSSÁGA.

A kis földesurak, ez a fokanként kevesbedő osztály, és a bérlők azok, a kik a vidéki Anglia kormányzatának mindennapi dolgát ellátják, és a kik a helyi tisztviselők nagy részét szolgáltatják. Mint működik az így alkotott közigazgatási gépezet, mikor tényleg működésben van?

Azon faluban vagy parishban (egyházközség), a melyet most látogatunk meg, valamely kis izgalom érezhető. Az utolsó két hét alatt sok vitatkozás folyt, főleg személyes természetű, azon adófizetők közt, akik a Vestryt (egyháztanács) alkotják; jóval több, valóban, mint várható volt, tekintettel arra, hogy magának a parishi adófizetőnek aránylag kevés egyenes beleszólása van az ügymenetbe. Az idő központosító törekvéseinek kénytelen volt engedni, és néhány megbízott személyre ruházni át a jogot, a mely egykor teljesen az ő kezébe volt letéve. Minden parish-tisztviselő, mondta egyszer Read

Clare a képviselőházban, az utolsó ötven év alatt, a pap kivételével, megfosztatott jogkörétől. A megjegyzés aligha túlzás. A gondnokok megvannak ugyan, de jogkörük pusztán egyházi; a parish-rendőr az 1872-iki act folytán idejét multa, annál inkább, mert ezen hivatal fokozatos kimulása a gyakorlatban már a megyei rendőrségnek azon először fokozatos, aztán kényszerítő intézményéből származik, a mely 1850 körülől vagy kissé későbből való; a felügyelők csak, a hogy a hivatalos nyelv mondja, adókető hatóságok, mert a guardiánok, mint megyei békebírák, egyszerűen kibocsátják a fizetési felhívást. Felemlíthető azonban, hogy a felügyelőknek más fontos teendőjük is van; ők készítik el első ízben az adó alá eső tulajdon kataszterét, a mely a kiszabó bizottság ellenőrzése alatt, meghatározza a parish adóját. Több adóketési törvényjavaslatban gondoskodás történt arról, hogy az adófelügyelő segélye adassék nekik e célból, de ők nem szeretik e javaslatot, a mely azonban minden valószínűség szerint nem sok idő múlva keresztülmegy, míg más oldalról azt is javasolták, hogy ők ketői működésöktől egyáltalán felmentessenek.

A mi képviseleti rendszerünk kicsinyített képe látható egy angol faluban és egy ily képviseleti kérdés izgatja most a kis falut. A parish a kerület mintegy húsz községének egyike, a mely küld egy küldöttet abba a testületbe, a mely sokkal nagyobb joggal, mint a Vestry, nevezhető a helyi Parliamentnek — a Board of Guardians-ba.¹ A kérdésben forgó elv

¹ 1883-ban volt mintegy 15,000 parish és 650 unio Angliában és Walesben, így átlag közel 23 parish esik egy uniora; némely unioban van 40 vagy 50 és vannak olyanok, melyekben van 70 vagy 80 parish.

igen nagy fontosságú; jelentékeny érdek csoportosul a jelölő-lapokra irt nevek körül, a melyek már beküldettek a Board jegyzőjének. Minden szavazó, más szóval minden adófizető, bír jelölő joggal; gyakorolván e jogát, egy egyszerű mezei munkásnak megvolt az a bátorsága egy urat javasolni — talán a parish papját — a kiről tudva van, hogy a helyi igazgatás ügyeit a környéken nem nagyon népszerű szempontból nézi. A falu valóban elkeseredett vita után pártokra van oszolva a felett, vajjon a választandó guardian oly jelölt legyen-e, a ki mellette vagy ellene van az otthon való segélyezésnek; hogy vajjon olyan ember legyen-e, a ki szigorúbb szabályzatokra hajlandó abban az irányban, hogy a lehető legkisebb házi segély adassék, szigorúbban követelvén a dologházat; vajjon más szavakkal, mint lentebb látni fogjuk, barátja-e vagy ellensége egy gyakorlatnak, a mely, mint a tények és számok bőven mutatják, a kronikus szegénységet mozditja elő a munkásosztályok közt és jobban alkalmas, mint bármi más, lesülyeszteni az alsóbb osztályok jellemét és személyes jó indulat miatt szem elől téveszti szegényebb felebarátaival szemben a magasabb felelősségét. Ötven évvel ezelőtt ilyszerű küzdelem ismeretlen volt az angol falusi életben. Akkor a parish önkormányzata teljes volt; a Vestry hatalma, vagy legalább a felügyelőké, a kik e tekintetben a nagy községi hatalmat gyakorolták, bár ha a régi szegénnytörvény értelmében néha a magistratek által megrendszabályoztattak is, elméletben teljes volt. A jelen század első felének nagyobb része alatt, mindegyik parish nemcsak kezelte saját szegényeit, de egészségügyi tekintetben és a helyi adóztatás minden dolgában szorosán önrendelkező testület volt. Az utak szándékosan

kihagyattak e sorozatból, mert a falusi parishok közül több mint 6000 (közel az összesnek a fele) megtartotta az útkezelést választott községi felügyelők útján és az utak kezelése céljából alakított kerületek csak megvannak engedve. Ezen helyi előjogok, egyik a másik után, elvesztek és a közigazgatás tényleges kötelességeiből kevéssel hagyatott meg több a Vestrynek, mint oly adók beszedése, a melyeket nincs joga megállapítani.

A Board of Guardians egyesítvén magában az adófizetők főigazgatási és végrehajtó teendőit, és még ezen felül hozzáadván ezekhez oly jogokat is, a melyeket a felügyelők és a Vestry sohasem birtak, természetes, hogy jelentékeny helyi erőlködések történnek arra nézve, hogy befolyásolják szerkezetét. Ehhez képest, a mikor, a mi bizony ritka eset, egy pár héttel ez előtt valami községi ügyben a Vestry összegyűlt, némi utalás történt a következő választásra, és a különböző jelöltek minőségére, a mi élénk, sőt éles vitára adott okot. Azóta a vitatkozás folyton folyt a községi szobában, a házak tűzhelyeinél, a bérlők udvarában, a városi piacon és mindenütt, a hol csak véletlenül összejöttek a választók és jelöltjeik. Úgy látjuk, hogy a küzdelem a némelykor keresett állásra két versenyző közt folyik: egy némileg vagyonos bérlő közt, a ki felülemelkedvén számos osztályabelije előítéletén, azt hiszi, hogy a házi segély nagy veszedelem magára a szegényre nézve és egy nagy üzlettel bíró helybeli korcsmáros, a ki a házi segélyből való minden részesülőt az ő fogyasztói számának növekvéseül tekint. Lehet, hogy van egy érzelgős filantrop is a küzdelemben, de ez csak egyik vagy másik pártot oszlatja meg, és a választás tényleg a most jelzett elvek közti küzdelemre szorítkozik.

Azért, hogy a pap neve nem említettett a küzdelem kapcsán, egyáltalában nem következik, hogy ő szükségképen távol tartja attól magát. Lehet maga is jelölt, vagy lehet, hogy a Vestry elnökének minőségében használja, — a mint teljesen jogos is, hogy használja — befolyását valamelyik jelölt támogatására. Nem kevés tapasztalat után arra az eredményre jutott, hogy a környék erkölcsi, társadalmi és köznevelésügyi haladását meggátolja a Board nagy többségét alkotó bérlők közönyössége, oly kérdésekben is, melyek nagyon közelről érdeklik őket. Mert hisz a bérlők azok, a kik valódi helyi törvényhozói Angliának és az a fennt említetthez hasonló bérlő, a ki helyzetének kötelességeit széles, liberális és magasabb szempontból tekintí, ritkábban található, mint kívánatos. Más szavakkal, ritkán szab magának magasabb fokot a felelősségben, mint a milyen az osztályát rendszerint terheli; és mikor ezt mondjuk, nem emelünk rosszabb vádat ellene, mint hogy a létet és kötelemeit ugyanazon szempontból tekintí, mint sok társadalmi felebbvalója. A polgári kötelesség érzete valóban még fokozandó volna az összesség minden osztályánál.

A nagy helyi mágnás, ki a monarchia képviselője, és vidéki világában az angol helyi kormányzatnak csúcsa és személyesítője — maga a megye Lord Lieutenantja (főispánja), — adja a példát, a melyet az urak követnek és a melyhez a yeomanry (a kis nemesség) öntudatlanul alkalmazkodik. A Lord Lieutenant nagy vagyonú és előkelő származású, mocsoktalan hírű úr, tele jóakarató szándékokkal. Támogatója a helyi társaságoknak, iskoláknak és számtalan jótékony intézetnek. Nemes, emberszerető és valószínűleg egy kissé autokrata.

Bőkezűen járul hozzá minden helyi mozgalom támogatásához, hogy ha azok szerinte a helyes irányban mozognak; hogy abban vannak-e, annak meghatározását ő igényli magának, és eljárások irányát ő szabja ki szigorúan. Ha egy környék, a melyen neki birtoka van, segílyt vár az ő erszényéből, hogy képes legyen iskolát építeni, ő az egész kiadást magára vállalja. De ezt csak azon feltétel alatt teszi, hogy a lakosok rögtön alkossanak egy iskolaszéket vagy kötelezzék magokat, hogy sohasem alkotnak iskolaszéket, már a mint az ő politikai véleményei diktálják. És hetvenöt esetben száz közül a nagy úr eléri célját. A falusi sörházak demagógjai és a föld forradalmi irtói vagy művelői beszélhetnek, a mint nekik tetszik, de a kastélynak — ha ez a neve a nagy úr ősi lakásának — csak ki kell nyilvánítani véleményét, ez a vélemény lesz a szabály és az óhajt a kerület legvalódibb Thersitesei sietnek megvalósítani. Egy ily tipikus úr fia talán nem nagy természetes képességgel bír a közdolgokra és bizonyára valami népszerűtlen és kizárólagos politikai elvet vall. De az atyja úgy hiszi, hogy eljött az idő, mikor a megye egy kerületét kell képviselnie a Parlamentben; erre gyűlést hívnak össze, a melyben egyhangúlag elhatározzák, hogy a nemes lord az egyetlen választható jelölt. A határozatot javasolja az egyik Boanerges (zelóta), a ki újabban erősködött saját körében a területi arisztokráczia befolyása ellen, és támogatja egy másik Boanerges, kit vidékén még felforgatóbb természetű célzattal és iránynyal ismernek.

Mindez, mondhatják, úgy van, a hogy lennie kell, és hogyha csak annyi hozható fel a herczeg, marquis vagy gróf ellen, a ki a megye királya, hogy ő egy

szeretetreméltó zsarnok, ez igen kevés volna. De politikai és társadalmi kötelességei gyakran elhívják őt, és ha otthon van is, el van foglalva vendégeivel, kutyáival és játékaival, és egyike lehet azoknak, a kik a nagy birtok terhes kötelességeit elhanyagolják. Van a falujában néhány ősi alapítvány, melyeket menedékházaknak hívnak, melyeket nemzedékről nemzedékre a nagy úr birtoka tartott fenn, és ő nem tudja azt a tényt, hogy ezen intézetek legnagyobb részben melegágyai a szegénységnek és a reménytelen, segélytelen inségnek. Nincs kedvére vezérszerepet vinni a megye dolgaiban és ennél fogva az úri osztály, mely körötte él, a vagyon és méltóság különböző fokain levő urak, ugyanazon félrevonulást tanusítják. Ha a kegyelmes úr vagy ő lordsága elmegy a megyegyűlésre, akkor a kisebb területi uraságok, a czimtelen földesurak, szintén elmennek, mert a hogy mondani szokták: ez a helyes. De a vidéki urak, az esetek legnagyobb részében magistrate (békebiró) lévén, hivatalból tagjai a helyi Board of Guardiansnak, tehát tényleg állásuk szerint felelősek a környék pénzügyi, egészségügyi és köznevelési állapotáért. Az ő jóra vagy rosszra használható hatalmuk a gyakorlatban korlátozatlan, és ha jóra akarják használni, akkor ténylegesen kell gyakorolni; ez a gyakorlás pedig jelenti a Board ülésein való rendes és nem a leereszkedés formájában való ritka alkalmi megjelenést, továbbá a magistrate székeben a teendők ellátásában való állandó részvételt. Ha ennél fogva a mi helyi parlamentjeink néha rosszul végzik dolgaikat, tekintetbe kell venni, hogy hiányaik oka szorosan egybe van kötve száz mélyen gyökerező szokással és hagyományos előítélettel. A mi kíváncsok, az a kötelesség érzékenyebb és szélesebb öntudata, és ha a parish papja segíthet ily

érzelem teremtésében és akár a guardiánok választásánál a Board gyűlésén közremunkálhat, akkor boldog és jót tesz vele a környéknek.

Időközben a választás megtörtént: az új Board of Guardians teljes és ülései megkezdődtek. A magistratek, papok, bérlők, iparosok és korcsmárosok, a kik alkotják a testületet — ha tudniillik megtörténik, hogy az angol élet ily sok elemét foglalja magában — összejöttek heti gyűléseik egyikén a rendes gyűléshelyen. Van sok megvitatni való tárgy és valószínűleg lesz néhány éles vita is nyersebb modorban. Meglehet, hogy az elnök nem érkezik meg egészen pontosan és az egybegyültek azon kezdik, vajjon betöltsék-e a helyét egy helyettessel. Végre megérkezik, könnyed mentegetéssel vagy láthatólag közönyösen, a szerint, a hogy ; tökéletes angol úr, a ki inkább otthonos a mezőn, mint a tanácsteremben, a ki azt az elvet, hogy a dolgok menetét nem kell megzavarni, talán annyira pártfogolja, hogy még a lanyha reformerek is megsokalják. Szép birtoka van a környéken, becsületesen igyekszik megtenni kötelességét és azt hiszi, hogy a kötelességét általában úgy teljesíti a legjobban, ha hagyja a dolgokat, hogy menjenek, a hogy maguktól mennek.

Ellentéte neki valami papi tagja a Boardnak, a ki nagyon buzgó oly reformok létrehozásában, a melyeknek, a mint hiszi, egyenesen vallásos irányuk van. Némi elhatározottsággal bíró úr, tudja, mit mond, lehetőleg tiszta fogalommal bír arról, hogy mi úton érheti el célját. Van valami kifejezés a szeme körül, a mely oly világosan, a mint csak lehet, hirdeti a jelszót: Nincs megadás! Arczán láthatók a nyugodt elhatározás azon jelei, a melyek azt mondják, hogy ha szük-

séges a küzdelem, ő fog küzdeni. Sok tekintetben feltűnik társai közt, akik: a kissé zavart viszonyok közt élő úr, a ki éppen most lépett be, a kinek nincsenek semmiféle eszméi, és a ki titokban azt számíttatja, vajjon tarthat-e házat Londonban a jövő idényben, vagy tehet-e egy kirándulást a kontinensre ősszel; a korcsmáros vagy iparos, a ki szívélyes és szolgálatkész üzletében, de itt megvannak nézetei, a melyek mellett kész helyt állni guardiántársaival szemben; a brit gazda rendes példánya, a kinek ismeretei abban az egyszerű formulában fejezhetők ki, hogy semmit sem kell tenni, a mi azzal fenyegetne, hogy megnöveli az adót. Vannak szövetségesei és ellenségei a Boardban, de vannak olyanok is, a kik pusztá rajongót látnak papjukban; olyanok is vannak, a kik tudják, hogy komolyan és bátran alkotta meg magának hitét arról, a mi az idők folyamán, ha érvényre jut, javítani fogja a föld felszínét, mert bizonyos mennyiségű nyomort tüntet el onnan. Az is lehet, hogy néhány környékbeli földbirtokos nemcsak felismeri, de fel is használja állásának előnyeit és nemesak névleg, de tényleg is tagja a Boardnak; vagy hogy a bérlők közt is vannak olyanok, kik ténylegesen rokonszenveznek a jó munkával. Végül kevés olyan Board of Guardians van, melynek tagjai közt ne volna egy vagy két kisebb üzletember, a kik rendszeren a legmakacsabb és legellenzékibb tagjai a testületnek.

Mi az a dolog, a mivel a mi guardiánjaink ma foglalkoznak? A sok különböző teendő egyik vagy több fajtájához is tartozhatik, mert a guardiánok teendőit sokféleség és kúsztaltság tekintetében csak azok a hatóságok mulják felül, a melyek alatt a falusi parish lakosa él. Az

egyszerű angol falusi ember ugyanis nagyon kuszált be-
rendezés alatt van. Elmondhatni róla, hogy a parishban,
az Unióban, az úti járásban, vagy a megyében él, azon
kiindulási pont szerint, a melyet választunk, mert ezek
közül legalább háromban mindig benne van. Továbbá
egyáltalán nem valószínűtlen, hogy hat hatóság a fel-
sőbbsege: a helyi hatóság, a vestry — a melynek hiva-
tálnokai, mint láttuk, a felügyelők; az iskolaszék, az úti-
tanács, a guardiánok és a bírák. A milyen sokszerűség
van az igazgatás lehető módjai közt, a melyekkel ismer-
ős, épp oly sok, vagy csaknem ugyanannyi lehet az adó
különfélesége, a melyet fizet, ámbár ezen adózás nagy
része, a mennyiben helyi czélokra fizettetik, általános
néven szegény-adónak neveztetik.¹ Három nemű ható-
ság van, a mely általános Anglia egyik végétől a
másikig: a szegény-ügyi hatóság, az úti hatóság és
mindenekfölött a legszembezőköbb, az egészségügyi
hatóság. Az ezen hatalmat gyakorló testületek nem
ugyanazonosak a városban és a vidéken, de nincs
az országnak egy zuga sem, a melyben fel nem vol-
nának találhatók. A vidéki kerületekben, a milyeneket
most tárgyalunk, az egészségügyi hatóság a Board
of Guardians, és feltehetjük, hogy ma is egy egészség-
ügyi kérdés veszi igénybe figyelmét.

Tegyük fel tehát, hogy guardiánjaink letárgyalták
az egyes különös bajokról a hivatalnokaik, a segélyező

¹ Noha egyáltalában nincs a helyi czélokra szedett egész
adóztatás befoglalva a szegény-adó neve alá, ez az adó ren-
desen magában foglalja a megyei vagy városi adót, falusi köz-
ségekben az iskolaszéki adót, az egészségügyi általános adót
és a hol az úti-tanács létezik, magában foglalja az útadót is.
Más esetekben az útadó teljesen külön teher; és így, a hol
létezik, ezt az adót a helyi tanács szedi be.

tisztviselők által hozzájuk betérjesztett jelentéseket; rendelkeztek némi csekély házi segély megadásáról; elhatározták, hogy kiket vesznek be újra a dologházakba. Oly minőségükben, mint egyedül és tisztán a szegények guardiánjai, kimerítették már tennivalójuk sorozatát. De sok másra kell még gondolniok. Némely esetekben el kell végezniök az iskolaszék teendőit, mint a helyi iskolalátogatási bizottság tagjai; felül kell vizsgálni az adóbecslési lajstromokat; apróra meg kell vizsgálni az egészségügyi dolgokat és letárgyalni a fizetett egészségügyi közegek jelentéseit. Ülészhetnek vagy teljes ülésben, vagy azon bizottságok egyikének tagjaiként, a melyre átruházták teendőiket. Feltételezzük, hogy most egészségügyi dolgot tárgyalnak. Azt a kellemetlen jelentést vették, hogy az Unio területének egyik pontján valamely halálos járvány tört ki és minden jel szerint terjedőben van; attól van okuk félni, hogy a csatornázás nem teljesen kielégítő; szeretnék megtudni, hogy az orvosi hivatalnokok vérmes reménységeit miért követte az eredmények olyan siralmas meghazudtolása. Egyikök közülök azt véli, hogy talán az ok azon tényben keresendő, hogy az átruházott hatáskör elvét egészen megvédhetetlen messzeségbe nyújtják ki. És valóban, lehet is valami ezen elméletben. Hittek az orvosi szakértőnek, kit tisztességesen megfizettek, s rábízta oly kötelességeket is, a melyeket hasonlíthatlanul jobb lett volna maguknak elvégezni. Az orvosi szakértő biztosította őket, hogy minden rendben van, de semmi sem lehet kiszámíthatatlanabb azon betegségek- és ragályoknál, a melyeknek az emberiség ki van téve. Egyik guardiánnak minden oka van azt hinni, hogy a kérdéses kerület közegészségügyi szempontból egészen olyan, a milyennek lenni

kell. Igaz, hogy bizonyos idő óta valami csunya torokfájás esetei fordulnak elő, de az a levegőben van. Lehet, hogy a csatornázás hiányos, de akkor a mi guardiánunk úgy fog védekezni, hogy a világon a legtökéletesebb csatornázás sem teheti a piszkost tisztává, bár elfeledi megjegyezni azt az igazságot, hogy a hol a tökéletlen csatornázás rendszeresen előmozdítja a megfertőzést, ott lehetetlen a tisztaság.

Sok éleselméjűséget fejtenek ki abban, hogy feltévéseket állítanak fel a baj okának megmagyarázására; több pénzt szavaznak meg jobb csatorna-csővekre; a gyakorlott orvosi tisztviselőt utasítják, hogy különösen nyitott szemmel ügyeljen. Röviden: megtesznek mindent, kivéven egy szükséges dolgot. A guardiánok, a kik az egészségügyi hatóságot alkotják, nem veszik észre, hogy mindaddig, míg mással végeztetik el minden fokon a saját maguk személyes teendőit, a kielégítő eredmény lehetetlen; és hogy a megelőzhető okokból származó veszélyes betegségek ellen biztosítsák a vidéket, nem szabad félniök attól, hogy kellemetlen helyekre is elmenjenek és nem éppen kellemes szagokkal is érintkezzék az orruk. Úgy van az egészségügyi dolgokban is, mint a szegényügyi dolgokban és némely mértékben a köznevelési dolgokban is: a személyes és egyéni felelősség érzete csökken, a tevékeny szellem csekély, és ritkán található, a ki a felelősség érzetét felébreszse azokban, a kikben pedig léteznie kellene. A gépezet, a melynek ezt a dolgot meg kellene tenni, ott van — tudniillik a helyi testületek felelősek a központi kormánynak. A Local Government Board (belügyminiszterium) Londonban évi bevételi és kiadási kimutatásokat követel és kap az országban létező Board of Guardiansoktól; elküldi fel-

ügyelőit, hogy jelentést tegyenek mindenről, a mit láthatnak vagy felfedezhetnek; segíti a helyi hatóságokat három és félszázalékos kölcsönökkel, de csak akkor, ha az a cél, a mire a kölcsönt kívánják, az ő helybenhagyását megnyerte. Világos azonban, hogy ennél valamivel több kívántatik, ha a törvény és a Board of Guardiansainknál meghonosodott gyakorlat egyöntetűségét óhajtjuk és hogyha azt szeretnők, hogy az egy helyütt elfogadott szokás csak némi mérvben is összhangba hozassék csak öt mértföld távolra is egy másikkal. Orvosi szakértőjük javaslata szerint a guardiánok utasításokat adnak, hogy a csövek megnagyobbíttassanak és új csatornák készíttessenek. Szembeötlő, hogy ezen javítások hasznát, jóllehet általános értelemben az egész közönség érzi, különösen és közvetlen a háziurak élvezik. A jól csatornázott bérháznak nagyobb becsértéke van, nagyobb bért biztosít, mint egy rosszul csatornázott, és mihelyt elkészült a jobb csatorna, a bérösszeg megfelelőleg emelkedik. Természetesen ennek az a következménye, hogy csökkenti a földesurat terhelő felelősséget; és így sokan adóznak kevesek egyenes és pénzbeli hasznára.

Ennyit a Vestrykről és a Board of Guardiansokról. Emelkedjünk fokozatosan magasabbra és közeledjünk egy méltóságosabb testülethez, a megyei magistratokhoz, a mint a negyedévi gyűlésre vannak összegyűlve. A magistratoknak, vagy hogy megadjuk nekik a méltóságosabb czímet, a békebíráknak a Petty Sessionsban (időközi ülésekben) való teendőiről később fogunk szólni. Összesen valami nyolczszázhusz Petty Sessiós járás van Angliában és Walesben, a melyek csak véletlenül esnek össze bármely más területtel és a melyek a törvényingyenes kiszolgáltatóinak körét képezik. A Petty Sessions

teendői főleg biróiak, és minden oly kisebb ügyre kiterjednek, a melyet egyszerre be lehet fejezni esküdtszék egybehívása nélkül. De nem a Petty Sessiókban való részvétel joga vagy kötelessége, és a kisebb fajta kihágások, vétségek elkövetőivel a bosszúálló büntetést közvetlenül való éreztetés hatalma az, a mely a megyei Magistrate állását oly kívánatossá teszi a rendes angol ember szemeiben. A mint a Board of Guardiansok megfosztották a Vestryket jogkörüktől, épp úgy létezik egy szervezett mozgalom megfosztani a Magistrateket azon előjogok legnagyobb részétől, a melyekkel büszkélkednek. A kor központosító törekvése ellenállhatatlan, és ha a megyei tanácsok felállítása semmivé törpítette a békebirák közigazgatási hatóságát, a negyedévi gyűlések dicsősége elmulik és az egyik főok, a miért ma a megye Lord Lieutenantját kérelmekkel zaklatják, a békebiróságért, meg fog szűnni. A negyedévi ülések törvényszéke nagy törvényszék, de a dicsőség, a mely a vidék uraira a negyedévi gyűlésekből származik, sokkal kevésbbé törvénykezési, semmint közigazgatási úton szerzett érdemeikből ered; és hogyha a magistratek nem fogják többé kezelni a megyéjük ügyeit, nem sokat fognak gondolni birói dicsőségükkel. Jelenleg azonban ez csak a jövő eshetősége. A negyedévi gyűléseket fenyegetheti, mint sok más egyebet, az átvedlés. Időközileg azonban a törvényszék létezik, és az a jog, hogy valaki neve után oda függesztheti a J. P. betűt (Justice of Peace = békebíró), még mindig kitüntetés számba megy. Tiszteletreméltó, régi czím, mely szorosan együtt jár a területi állással és birtokkal. Ennélfogva ügyes ügynökök, a kiknek hasznuk van ilyen ügyletekből, családok gyanánt tartogatják oly urak részére, a kik, miután üzletükben vagyont gyűjtöttek, birtokot akarnak

vásárolni a vidéken. Íme pl. egy könyomatos körlevél másolata, mely kevés idővel ezelőtt közölte egy eladó lancashirei birtok dicsérő leírását: „Magas társadalmi állás vár ezen birtok vevőjére, mivel nincs helyben lakó squire sem itt, sem a szomszédos parishban. Nincs fölösleges számú Magistrate a járásban és a békebíró tiszteletreméltó hivatala illő idő elmúltával kétségkívül az új tulajdonosra fog ruháztatni“.¹

Ez az odavetett megjegyzés adja talán az egyetlen indokot, a mely még hiányzik Mercator úrnak ahhoz, hogy megkösse a vásárt. Kellőleg bevezetik a nagy házba és „illő idő elmúltával“ kérelmezi a megyei magistrate tisztségét. A kérelmét azonban nem a saját személyében terjeszti elő. Az illedelem megkívánja, hogy a kérelmezés ajánló útján történjék a megye Lord Lieutenant-jánál, és hogyha ez az előkelő úr jó szemmél nézi, a kérelem gyakorlatilag meg van adva — gyakorlatilag, de nem a törvény betűje szerint. Törvény szerint ezen tisztség megtagadása vagy megadása a koronától függ, a Lord High Chancellor tanácsadása szerint, ténylegesen azonban úgy áll a dolog, hogy a Lord Chancellor nevez ki és a Lord Lieutenant hoz javaslatba. Valóban, nem ismeretlenek oly esetek, a mikor ezen két hatóság összeütközésbe jött. Egyik kerület emlékiratot küld az uralkodó lelkiismeretének őréhez, a Lord Lieutenant ajánlottának kinevezése ellen, vagy valaki felfolyamodik a Lord Chancellorhoz azért, mert ő ellene kifogása van a Lord Lieutenantnak. Rendesen azonban a rendszer összhangzatosan működik és azt lehet mondani, hogy a vidéki Angliában a gyakorlat végleg megállapította, mikép a törvény

¹ Ez szó szerinti kivonat egy birtokunkban levő körlevélből.

szolgáltatás — épp úgy, mint más helyi dolog kezelése — követi a birtok tulajdonjogát. Az egyes megyék Lord Lieutenantjai különböző módon fogják fel felelősségüket a Magistracybe való ajánlás tekintetében. Politikai és vallásos tekintetek természetesen nagy fontossággal bírnak, és nonconformista és liberális békebirák kevés számmal lesznek egy erős tory megyében. Mások ismét hajlandók a kérelmező békebíró-jelöltek arravalóságát eléggé bebizonyítotttnak látni, ha egy barátjuk ajánlja őket. Mások igazságos és bíráló kutatást visznek végbe személyes tulajdonságaik, úgyszintén társadalmi jogosultságuk szempontjából. Mások ismét az óvatosságot egész a szeszélyig viszik, és a mikor kineveznek egy magistratet, egyúttal egy szeszélynek is eleget tesznek.

De ez alatt az idő alatt a negyedévi gyűlés összegyűlt a megye székvárosában és a bírák belépnek a terembe, a hol meghozzák a határozatokat, melyek a következő három óra az ő kis országuknak törvényei lesznek. Hosszú, magas terem ez, a melynek közepén hosszú, zöld posztóval fedett asztal van, — a tanácskozó asztal. Egymásután jönnek a pénz és a sok föld urai, Carabas marquistól le a jómódú vidéki bérlőig. Itt van a képviselője egy családnak, a mely már századok óta lakik a környéken, és a melynek első ősei segítettek hódító Vilmosnak elfoglalni az országot. Itt van egy másik úr, a ki a gazdagságot képviseli és a ki ujonnan jött Liverpoolból vagy a londoni Cityből. Aztán itt vannak a vidéki squireok, nagyok és kicsinyek, egy nagy honoráczió, egy vagy két nyugalombavonult tengerész vagy hadseregi tiszt, egynéhány pap és nagy nemesek néhány fiatalabb fia.

Most nem az igazságszolgáltatás, hanem a megye dolgai érdeklik őket. Nem a foglyokat akarják vallasni, de megvizsgálni a számadásokat és megvitatni a helyi dolgokat, és a valószínűség az, hogy sok ügyességet, szorgalmat és tapintatot mutatnak az előttük forgó különböző ügyek tárgyalásában. Van köztük talán egy vagy több oly magistrate is jelen, a ki azt gondolja, hogy a negyedévi gyűlések most nem olyanok, mint a melyeknek voltak, és csodálkozó fájdalommal gondol reá vissza, hogy milyen volt a gyűlés összealkotása és eljárása a régi elmúlt jó időkben. A beszédek, a melyek akkor elhangzottak, a tanácsok, a melyek adattak, az a kitünő modor, a melyben mindent végeztek, méltók voltak az országgyűléshez a Westminsterben, azon egyszerű oknál fogva, mert a negyedévi gyűlések legkitünőbb emberei voltak a parlamentnek is a vezetői. Nem lehetetlen, hogy a helyi gyűlésen szerepelt egy vagy két kabinetminiszter is. Valószínű, hogy a többség azok közül, a kik a gyűlés valódi dolgát végezték, üléssel bírt a képviselők vagy a Lordok házában és ismerős volt a politikai kormányzattal, a melyet ezen gyűlések tapasztalatai tanítani vannak hivatva. Lehet, hogy a gyűlés elnöke nem volt más, mint a parlament alsóházának elnöke, az első Commoner és az első méltóság Angliában; vagy az a békebíró, a ki bírótársai felett ma elnökölt, oly államférfi volt, a ki egész politikai pártot mentett meg végzetes bukástól a mult héten.¹

Legyen ez így vagy úgy, most már összegyűltek.

¹ A jelenlegi miniszterek közül, a kik vagy most is elnökei a negyedévi gyűléseknek vagy a multban voltak azok, ott vannak a néhai Ward-Hunt, Lord Carnarvon, Sir Richard Cross, Lord Salisbury, Sir Stafford Northcote, Lord Derby és az elhunyt Lord Hampton.

Peerek, miniszterek vagy volt miniszterek, képviselők, nagy és kis squireok, honoráczirok, papok, egy vagy két yeoman, összegyűlt letárgyalni a megye dolgait. A megbeszélés épp oly üdvös volt, mint eredménye hatásos. Tanítás volt az sokakra nézve, előny mindenkire. Szabályozta és művelte azon vidéki urak elméjét, a kik öröklött földjeiken töltötték el életüket. Különböző osztályokat hozott érintkezésbe, szelidítette a jellemek szegletességeit; tanított mérsékletet, tapintatot, figyelmet. Oly erények ezek, a melyek még mindig együtt járnak az intézménnyel, de a melyek már nem hatnak a szemlélőre ugyanazon mérvben. Az angol megyék nagy többségében a negyedévi gyűlések nem azok többé, a mik voltak. A képviselőket, a kitűnő államférfiakat, minisztereket hasztalan keresnők. A tengerészeti és hadseregi nyugalmazott tisztek számosabbak és habár ajánlatosan erélyesebbek, általában azt gondolják rólok, hogy nem értik a hely géniuszát. A kisebb megyei squireok oly osztályt alkotnak, mely mindinkább kihalóban van. A nagyobb megyei squireoknak és mágnásoknak más dolgaik vannak. A kereskedelem és vagyon képviselői döntő szót nyertek. Végül a negyedévi gyűlések ügyköre lényegesen megszorult főleg azon tény által, hogy minden szem London felé fordul és különösen a börtönöknek az állam részére való átvételével csupán felülvizsgáló jogok maradéka hagyatott meg a békebíráknak.

De még mindig van sok igen fontos ügy, a mely indítványok útján tárgyalható és fiatal emberek még mindig a negyedévi gyűléseken találják az alkalmat első kitüntetéseik megszerzésére. Legalább némelyek közülök egész éven át erősen dogoznak a bizottságokban, a melyek a pénzügyi megbeszélés- és kivetésre vonat-

koznak, vagy a megyei hidak részletes megvizsgálását teljesítik, vagy a megyeházákat, épületeket, rendőrséget, kórházakat, kölcsönengedélyezést, az állatok ragályos betegségeiről, a súlyok és mértékekről, az élelmiszerek és fűszerek eladásáról szóló törvények végrehajtását vizsgálják meg és az alantas helyi hatóságok működését ellenőrzik. Elmegyógyintézetek, rendőrség, hidak és korcsmaengedélyezés azon tárgyak, a melyeket legélénkebben vitatnak meg. Mindezen tárgyakra nézve felolvassák és megvitatják a bizottságok jelentéseit. Az első jelentés, mely tárgyalatik, a pénzügyi bizottságé. Meg kell állapítani a megyei adót és ezen jelentések szabályozzák ennek összegét. A bizottság megállapította azon parishok összes tiszta adó alá vehető értékét, a melyek a megyét alkotják, a guardiánok pedig egybeállították a szegények segélyezésére szükséges összeget. Így aztán egy hosszú számcsoport kerül a negyedévi gyűlésekre összegyűlt békebírák elé. Tényleg: a mi felolvastatik, az egy neme a helyi költségvetésnek, és ha elfogadták és helybenhagyták, a guardiánnak kell kiadni a pénzt, a mely a felügyelők által beszedett adókból befolyt.¹

¹ Utak, kivéve ha valami igazságügyi rendelkezésféle forog kérdésben vagy egy közúti törvény elfogadása javasoltatik, ritkán keltenek nagy vitát.

A negyedévi gyűléseken összeült magistrateknek, mint ilyeneknek nincs tudomásuk a guardiánok által igényelt összegek felől, sem beleszólásuk ezeknek a dolgába. Mindaz, a mi eljökik, a megyei és rendőri adó, úgy hogy pénzügyi rendelkezések a helyi alapoknak csak a legkevesebbé fontos részére terjed ki. A megyei és rendőri adó egy fontban csak 5 penny lehet; az adózótól a guardiánok által utak, iskola és a többi hatóságok részére követelt összegek 2½ vagy 3 shillingre rúghatnak egy font után. A megyei kivető-bizottság veti ki a megyére az adót, de becslésök csak a megyei adóra szól.

Ilyen fővonásaiban az a rendszer, a melynek lényeges módosítása most van tárgyalás alatt. A főérvek, a melyekre a változtatás hívei támaszkodnak, a következők: először, hogy a nemzeti élete részében nincs tekintet a képviseleti elvre; másodsor, hogy gazdaságosság és egyszerűség fog származni abból, ha egy hatóságot helyezünk több helyébe. Már most, a mi ezen érvek elsejét illeti, tény, hogy a falusi előljárók és a kikötői előljárók állásai az angolszász korszakban a nép választása által töltettek be. Ezen szokást a hódítás nagy mértékben megdöntötte; de az I. Eduárd 28-ik uralkodási évében hozott törvény jogot adott a népnek megválasztani a sheriffet minden megyében, ha akarja, és ez a joga meg is maradt II. Eduárd 9-ik uralkodási évéig, a mikor azon ürügygyel vétetett el, hogy zajos gyűlésezésre ad alkalmat. A béke bírait vagy fentartóit a megye szabad birtokosai választották III. Eduárd kormánya kezdetéig, a mikor ezen uralkodó vette kezébe a békebiróságot, és a jelen pillanatban csak a közügyész az egyetlen régi tisztviselő, a kinek választása közvetlenül a népre vagy szabad birtokosokra van bízva. A zavar, melyet a képviseleti elv elhanyagolása okoz a megyei dolgokban, súlyosbítva van azon tény által, hogy míg a nép számban és sűrűségben növekszik, nincs kielégítő mód szavát hallatnia a helyi dolgokban. A Lord Lieutenantnak van joga külön meghívóval összehívni a megyét. Hasonlókép, elméletben még mindig tehetők előterjesztések a megye nagytanácsához a negyedévi nagygyűlés ellen; de ezen kisegítő eszközök közül az első csak akkor való a közérzület megkönnyebbitésére, a mikor az fenekestől fel van zavarva és alkalmatlan a nyugodt megvitatásra; a második, az előterjesztés pedig

ritkán jut messzebb annál a testületnél, a melyhez intézték.

Az egymás mellett levő hatóságok sokasága, az a zavar, a melyet ezen egymásmellettség okoz, a helyi kormányzó testületek függetlensége és ebből folyó összeütközése a baj és a kényelmetlenség főoka. A hatáskör ilyen szétosztása egyenlően végzetes a hatályosság szempontjából és kényelmetlen az adófizető szempontjából. „Hogyha — így szól Wright egy kitünő emlékiratban a helyi kormányzat tárgyában, a melyet Rathbone és Whitbread felülvizsgálata mellett írt meg pár évvel ezelőtt s a jelen évben újra kiadott — egyetlen egysége volna a helyi kormányzatnak, elfogadva minden célra, ha csak egyetlen kormányzó testület léteznék, a melyet egyszerre, egymódon és ugyanazon választók választanának, és ez a testület akár maga, akár bizottságai által megállapított elvek szerint kezelné az illető hely minden dolgát: akkor eljárása hatásosan volna ellenőrizve az adófizetők által, és végül, mi nem kevésbé fontos, de egyseges kiadási költségvetése és egyseges adóssága volna az egész helyiségnek.“ Akkor valóban meg volnánk szabadulva a felügyelők, guardiánok, úttanácsok, temetőtanácsok, békebirák hatáskörének zavaros felosztásától. Az egyöntetűség magával hozná az adófizető az ellenőrzési képességét. Kíváncsnak tartható továbbá, hogy legyen megbízható közlekedési csatorna az adófizető, a nép és a Local Government Board, a központ, hatóság között. Ez nem lehet addig, amíg nincs kiválóan képviseleti és általában felelős helyi hatóságunk. Egyszer legyenek meg ezek s ne gördüljenek szükségtelen akadályok hatásos működésük elé, akkor látni fogjuk, hogy a beavatkozási szükség a központi hatóság részéről csökkenni fog, míg az általa adható felvilágosítás ér-

téke és haszna jelentékenyen megjavul. Véglegesen meg kell állapítani a mérleget értelmesen szabályozott függetlenség és állandó fejetlenség közt, a melyből nincs más menekvés, csak a merev központosítás.

Lehetetlen megvitatni a tárgy e részét a nélkül, hogy röviden ki ne térjünk azon ellenvetésre, melyet a magistratek tisztán birói működése ellen tesznek, mint a kiknek nincsen különös jogi képzettségök és a kik, ha jogkérdés merül fel előttük, kénytelenek magukat hivatalnokaik bölcseségére és tapasztalatára bízni. Itt ismét meg kell engednünk, hogy a régi fejlődés bizonyos mérvig a létező rendszer bírálói mellett szól.

III. Eduárd eredeti törvénye, a mely a bírák kinevezési jogát a koronának adja, kimondja, hogy ők (a békebírák) legyenek „jó emberek és törvényesek” — jártasak a törvényben. Ugyanezen király egy későbbi törvénye elrendeli, hogy egy lord három vagy négy legjobb hírnevű emberrel és a törvényben jártas emberekkel, jelöltessék ki minden megye számára. Különböző törvények jöttek létre II. Richard idejében, kimondván, hogy a békebírák választassanak a „legjobb lovagokból, squireokból és törvénytudó emberek”. közül

Mivel VI. Henrik kormányáig szabatos minősítés nem volt megállapítva, azt következtetehjük, hogy körülbelül egy századig a jó hírnév és a jogi készség két szükséges és minősítő kelléke volt a magistrateknek. Sőt még a tulajdon minősítése, a melyet 20 font sterling évi értékű föld vagy bérlet-birtok birtokában állapítottak meg, sem törölte el a jogi készség feltételét. És ez oly feltétel volt, a mely tényleg egész II. György idejéig követeltetett, a mikor a minősítést mostani formájára változtatták — föld-birtok évi 20 font sterling jövedelemnek megfelelő

tiszta értékkel, vagy oly földbirtokhoz való közvetlen kilátás a mely 300 font st. értéknek felel meg.

Azok, a kik nincsenek megelégedve a közigazgatás jelen állapotával a vidéki kerületekben, azt állítják, hogy nem lehet a részrehajlatlan igazságnak biztosítéka ott, a hol a birák személyesen ismerősök a felekkel és a hol ugyanazon személyek végzik mindkét kötelességet: vagyis birák is, vádlók is. Minden megyei békebíró hivatalból guardiánja azon uniónak, a melyben lakik; a Board of Guardians elnöke rendesen egy squire. Ugyanaz az ember, a ki a guardiánok hivatalnokától hallja a részleteket, hogy a kötelességmulasztót rokonai elhanyagolásával vádolják, és elrendeli, hogy vád emeltessék ellene, esetleg mint békebíró ülhet pár nap mulva ítéletet felette. Hasonlóul, mondják, a birák megyei urak és vadászterület-birtokosok lévén, egyenesen érdekelve vannak a vadorzás kiirtásában. De az új törvényhozás — folytatja az ellenvetés — elismerte annak helytelenségét, hogy magistratok ítéljenek oly különös esetekben, a melyekben osztályérdekek van. Így tehát nem biráskodhatik a gyáros a gyártörvény alá, bányász a bányafelügyeleti törvények alá, molnár a kenyér- és liszt-törvények alá tartozó ügyekben serfőző vagy szeszfőző a korcsma-engedélyek tárgyában. Hát miért ítéljenek vadorzók felett a vadászok? Ez, szerintük, anomália; és oly anomália, mely gyanút és tiszteletlenséget kelt a paraszt elmében az iránt, mit gyakran békebírói igazságszolgáltatásnak neveznek.

Továbbá, kérdezik, megegyezik-e az emberi természettel, hogy egy szeretetreméltó, jószívű vidéki úr, a ki nincs belenevelve a törvényes részrehajlatlanság merev szokásaiba, minden részrehajlás nélkül ítéljen oly ember felett, a kit rendes, jó magaviseletű,

józan parasztnak tart, ha az eléje került panasz tárgya czivakodás ily ember és egy elzüllött csavargó közt? A mi azt az állítást illeti, mely gyakran elegendő igazolásul hozatik fel a vidéki kerületekben a fizetetlen birói intézménynek, hogy az elbirált esetek a Petty Sessionsban oly egyszerűek és világosak, hogy teljesen fölöslegessé tesznek minden gondoskodást arra, hogy az elfogult vélemény ellen biztosítsuk a jogszolgáltatás igazságos voltát: meg kell emlékezni arról, hogy a kis esetek nem teszik okvetlenül könnyűvé a törvénykezést, és hogy már az igazság kis félre-csavarása is fenyegetheti a község békéjét. Egy jól ismert indiai hivatalnok, a ki nagy birói gyakorlatra tekinthetett vissza, egyszer azt jegyezte meg, hogy „minden bolond elítélhet egy gyilkost, a bizonyosság rendszeren oly világos és egyenes, — de született birónak kell lennie annak, a ki ítéletet tud hozni két paraszt közt egy fél acre föld birtokáért folytatott kétségbeesett küzdelemben“. Ez az állítás kitünően alkalmazható a jelen esetben, és bizonyára feltehető, hogy a gondosan kiképzett jogi elme jelenléte lényeges hasznára volna a Petty Sessióknak. A szembeötlő és mint látszik, döntő válasz az ellen, hogy fizetett birákat alkalmazzanak a vidéki járásokban — a kik, a megyei bírák példája szerint körútra kelnének, — a teher, a mely így a helyi vagy állami adókra nehe-zülne. Más oldalról, hogyha biztosítékot adna nekünk ama súlyos hibák ellen, melyeket most gyakran elkövet-nek; ha meggátolná oly emberek bebörtönzését, a kiket rögtön szabadon bocsát a belügyi kormány: — több mint lehetséges — semmit sem szólva azon nyereségről, hogy a jogszolgáltatás maga biztosítva volna a gyanútól — hogy a mi névleg kiadási többlet volt, valóságban megtakarítást jelentene.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Városi kormányzat.

LOCAL BOARDOK (HELYI HATÓSÁGOK). — AZ ÚJ VISZONY A MEGYEI VÁROSOK ÉS A SZOMSZÉDOS KÖRNYÉK KÖZT. — A VÁROSI TESTÜLETI TÖRVÉNYEK ÁLTALÁNOS HATÁSAI. — VISZONY A VÁROSI KORMÁNYZATOK ÉS A KÖZPONTI KORMÁNYOK KÖZT. — A MAYOR TISZTE LONDONBAN ÉS A VIDÉKEN. — VÁROSI TANÁCSOK: HELYHATÓSÁGOK ÉS HIVATALOK. — ÜGYVITELI TANÁCSOK. — VITA A VÁROSI TANÁCSBAN. — POLITIKA A VÁROSI ÜGYEKBEN. — POLGÁRJOG LONDONBAN ÉS A VIDÉKEN. — LONDON KORMÁNYZATA. — KILÁTÁSAI A REFORMRA.

Az összekötő kapocs a vidéki és a városi kormányzás közt azon intézményben található fel, a melyet helyi hatóságnak neveznek. Ez a testület gyakran található fel az úgynevezett „népes helyeken“ is, tudniillik oly kerületekben, a melyekben mind a falusi, mind a városi élet jellegeinek és érzelmeinek némelyike egyesítve létezik és a melyekről azt mondhatni, hogy középen állanak a Vestry, vagy a Board of Guardians és a városi tanács közt. A Local Board tagjai, mint a guardianok, a hatóságok területén levő adófizetők által választatnak, feladata a Board of Guardians feladatainak egy része, és épp úgy, mint a Board of Guardians, teendőinek nagy részét bizottságok útján végzi el. Ezekre hárul az utak és országutak felügyelete, a felelősség a járás egészségügyi helyzetéért, a bajok elhárításáért és a füst, levegő és tiszta víz felől való általános gondoskodás. Az marad hátra részünkre, hogy egy lépéssel tovább haladjunk, mint ez, és lépjük át e tért, a mely elválasztja a falusi

közigazgatást a valódi városi közigazgatástól, — hagyjuk el azt a vidéket, a hol a dolgok épp úgy kezeltetnek gyakorlat és előző eset, mint elvek szerint, és látogassuk meg a helyi székvárost, a hol a hatóságokat minden tekintetben írott törvények vezetik, és a hol a dolgok az egész ország kicsinyített mintáját tüntetik fel. A falu észrevehetetlen lépésekkel nő várossá és még el sem hagyta az ember a Squire birtokát, mikor már városi intézményeket talál. Ez az egymásba olvadás még növekedett azon nagy befolyás által, melyet Anglia néhány nagy vezérszereplő családja gyakorol városai felett. A kastély vagy apátság árnyéka ráborul a városra is; politikai képviselte gyakran ruháztatik és ruháztatott nemzedékeken át a tulajdonos családra; a helyi fővendéglő neve czégét ugyanazon nagy vidéki család nagy földbirtokaitól veszi.

És mégis, igenis látható különbség van a vidéki város és a falu élete közt. Ma alig van oly város Angliában, a mely ne lenne egyúttal valamelyes ipari központ is. Az ásványi kincsek új forrásai nyitak és nyílnak a föld felszíne alatt; különös erők találtaknak egyes helyi forrásokban; elzárt völgyek kívánatos helyeket kínálnak szövőgyáraknak vagy téglagyáraknak. Mindennemű városnak az a hajlama, hogy kiterjeszsze üzletkörét, raktárait, melyeknek mindegyike valami határozott terményre szól. Bármilyen is terményök, az a termelők ösztöne, hogy szervezzék azt és hogy valamelyes helyet foglaljanak el vele az angol ipar nagy hierarchiájában. Így aztán a hely, mely harmincz év előtt csupán a helyi terményeknek magában a helységben való forgalmára szolgált, most egyik kis vására az országnak, és üzleti főhadiszállása már nincs többé a vá-

ros határán belül, hanem Londonban. A környék termé- nye, akár hal, hús, vagy szárnyas, tej, vaj vagy sajt, Londonba kerül mint valamely leszámítoló házba, a melyen keresztülmegy, gyakran még akkor is, ha végül a helyi fogyasztóhoz visz az útja. Ennélfogva sok, sőt a legtöbb helyi üzlet főképviselője közvetlenül szerepel a londoni piacon. A mint várható is, ez a fejlődés nagyban megváltoztatta azon viszonyokat, a melyek egykor a nagy vidéki családok és a megyei városok közt léteztek. Angliának még legtávolabb vidékén is, mintegy ellentétes hangulatféle vagy legalább is elkülönítés látszik létezni a városi lakos- ságnál a szomszédos falusiakkal szemben. A városi szállodák és kereskedések jóakarattal igyekeznek ki- békíteni az utóbbiakat és biztosítani maguk számára a pártfogásukat. A vidéki nép besereglése vásárnapokon és más alkalmakkor mindig nagy esemény. De nem a legfőbb. A város előzékeny marad a vidék iránt, de a képzelhető legkevesbbé sértő módon óhajtja meg- értetni a vidékiekkel, hogy a függés köteléke, mely hajdan összefűzte őket és a várost a vidék teremtmé- nyévé téve, állandóan és jelentékenyen megváltozott.

Tulajdonképen a legtöbb esetben nincs is semmi ellenségeskedés a kettő között. Igen sok vidéki városban található kereskedelessel vagy iparral foglalkozó em- berek, a kik oly családból valók, melyek századokra nyulnak vissza és a kik egyenesen vagy távolról rokonai vidéki szomszédaik legelőkelőbbjeinek. De ámbár ez némi részben érzelmi kapocs az egyesü- lésre, igen gyakran, éppen a kapcsolatnál fogva, a vetélykedést hozza létre. A városi ember úgy tartja magát, mint a ki valóban tagja ugyan a vidéki csa- ládnak, de oly ágból való, mely másnemű életpályára

ment és a mely új érdekköröket teremtett magának. Észrevétlenül a legkevésbé okoskodó vidéki város is mind jobban és jobban el lesz szigetelve körülé levő falusi vidékektől. Mindössze csak kereskedelmi érintkezés van a falu és város között — a bérlők és parasztok behozzák árúikat és a városiak megveszik tőlük. A nagy vidéki urak, a mint már mondtuk, néha javíttatnak időközönként valamit, de általában kevésbé pártfogolják az üzleteket, a mely tény nagy mértékben oka a két érdekkör közt növekvő szétágazásnak és elválásnak. És vannak ugyan az üzletbeli kötelékek mellett vérbeliek is, a melyek egyesítik őket; de a városokban az uralkodó érzelem a polgárok részéről az az óhaj, megmutatni, hogy ők egy független társadalom tagjai, a kik képesek megválasztani saját városi hatóságaikat és általában igazgatni saját dolgaikat.

Azok a törvényhozási intézkedések, a melyeket közel ötven éve léptettek életbe, sokat tettek ezen érzelem megerősítése és kifejtésére. Az 1835-ből való városi testületi törvény korszakot jelzett az angol helyi közigazgatás történetében. A törvény a városi kormányzatot úgy teremtette meg, a mint ma, több mint kétszáz városban gyakorolják. Először Manchester fogadta el, és ott, mint mindenütt, a hol később elfogadták, teljesen új szellemet kezdett meghonosítani. Felkeltette, vagyis azóta folytonosan kelti fel a polgári öntudatot mindenkiben, a ki alatta él. Azon intézmények, a melyek közvetlen következményei voltak, komoly szellemét teremtették meg a városi erélynek és szabadságnak; ez az erély új forrása lett a helyi haladásnak és friss lelkesítője a magán- és nyilvános játékonyságnak. A törvényhozás újra állandó ösztönt ad a helyi tevékenységre. Egy ülőszék se

mulik el, a nélkül, hogy a Parlament nem adna valamely új jogot, vagy ne ruházna át valamely új kötelességet és felelősséget a helyi hatóságokra. Némely esetekben ezen törvények megengedők, másokban parancsolók, de a számuk és sok esetben a nagyságuk és fontosságuk nagy mérvben igazolja a helyi kiadások szaporodásának és helyi eladósodásnak folytonos növekedését, a mely időnkint a tisztelt képviselő urak észszerűtlen meglepetését idézik elő, a kik támogatták ezen különböző javaslatokat, a mint elébök terjesztettek, de valószínűleg minden ismerete nélkül voltak azon költségnek, a melybe végrehajtásuk kerül. Semmi jel se mutat arra, hogy a törvényhozás ezen áramlata megszűnőben volna és a jelen pillanatban Anglia városi kormányzata tele van lehetőségekkel. Mert a törvények tényleges hatása csaknem teljesen azon emberektől függ, akik végrehajtják azokat.

Nem hiányoznak jelek, hogy az, a mi az 1835-iki városi testületi törvény volt a mult nemzedék embe-reire nézve, a következő években az 1870-iki nevelési törvény lesz azon emberekre nézve, kik még nem középkorúak. A büszkeség, a melyet Sheffield, Birmingham és Bradford sok polgára merit városa intézményeiből, az által van fokozva, hogy emlékezhetik reá, mikor választották a város első képviselőjét és első Mayorját. Nem tartják lehetetlennek, hogy eljő az idő, melyben a nevelési törvény fog sok helyen hasonló fajtájú tiszteletteljesen örvendetes visz-szapillantást szuggerálni. Éppen ugyanazon minőségű emberek, mint a kik tevőleges részt vettek a városi jogok és szabadalmak kifejtésében, fáradoznak most a nevelési rendszerünk kifejlesztésén. Sok olyan helyen alakítottak iskolaszékeket, a hol azok az egyedüli valóban képviseleti testületek a kerületben. Általuk

iskolák épültek mindenfelé az adófizetők költségén, a kik így neveltettek bele az önkormányzat működésébe. A városokban, a hol ez a gyakorlat nem új és a hol az emberek rég hozzászoktak a polgári kötelességeket teljesen megérteni, és már megkóstolták a közös működés és a fontos közdolgokban való szövetkezés előnyeit, erélyes polgárok minden lehetőt megtesznek, hogy biztosítsák nem csupán a népnevelés hatásos rendszerét, de a másodfokúét is. Ezen czélból mentek aztán sok esetben a köznevelési kormány helybenhagyásával túl az 1870-iki törvény betűjén és tettek saját költségükön utakat Németországban, Franciaországban és Svájcban, feljegyezvén mindazt, a mit azon országok köznevelési rendszerében a legjobbnak ítélték, azon reményben, hogy életbe léptetik azt Leedsben, Sheffieldben és másutt. Nem is szükséges azt feltételezni, hogy a helyi köznevelési igazgatás mindig el lesz választva az általános városi joghatóság gyakorlatától. A hajlam mindenütt az, növelni a városi tanács hatalmát, és éppen most van napirenden a kérdés, vajjon az iskolaszéki iskolák, a melyek épp oly módon helyi érdekűek és fontosságúak, mint a vásárok, gázművek vagy vízvezetékek, nem volnának-e helyesen rábizhatók a testület egyik bizottságára.

Az 1835-iki törvényhozás bizonyos határok közt lényegesen központosító jellegű volt. Megszüntette a vestryk jogkörét a városi tanács javára, a melynek jogköre azóta folyton nőtt, mignem jelenleg a városi tanácsosok, a Mayor hatásága alatt, teljes vezetését bírják a város kormányzatának. Igaz, hogy kérniök kell a Parliament beleegyezését, ha valami változást akarnak tenni, a mi a birtok kezelését érinti. Igaz, hogy be kell mutatni számadásaikat a belügyi kormánynak, a melynek viszont

azokat a Parlament elé kell terjeszteni. De az általános korlátolások kivételével tetteikben a maguk urai. Az ő dolguk, hogy az utcák jól világíttassanak, hogy a város minden része jól legyen csatornázva és hogy az utcák illő karban tartassanak. Ők ellenőrzik a rendőrséget, ők választják a városi ügyészt és a fizetési bírákat és sok helyen az ő ajánlatukat fogadja el a Lord Chancellor, mikor a békebírói kinevezések dolgában intézkedik. Ők kezelik a város fürdőit és parkjait, nyilvános könyvtárait és múzeumait; ők igazgatják a vásárokat és piacokat és szedik a vámokat; ők tartják fenn a tébolydát, iparos iskolát és lehetőleg a temetőt; ők gondoskodnak városi kórházról és állítanak városi tűzoltóságot. Ők a gázgyárosok, vízkezelők, a csatornázási gazdaság kezelői és a vizsgáló állomáson a vegyészek. A kezelésök alatt levő egész kerületet gyakran látogatják meg egészségügyi célokból; a rendetlenségek az ő rendeltökre takaríttatnak el; új épületek megvizsgáltatnak és régi épületeknek kiigazítása vagy lerombolása rendeltetik el. Végül képviselve vannak sok városi nevelési és jótékonyági intézetekben és valószínűleg ők vezetik tagjaik szavazata által a helyi magasabb iskola vagy más hasonló intézet igazgatását.

A legjobb mód, képet nyerni az egyesült királyságok városi kormányzatáról az lesz, ha megfigyeljük a gépezetét tényleges működésben, és ezt legsikeresebben úgy tesszük meg, ha meglátogatjuk egyik vidéki nagy városunkat, a mikor éppen munkában van. Tegye fel az olvasó, hogy belépünk egy ujonnan épült igen csinos nyilvános épületbe, — egy munkás emelkedő város helyhatósági hivatalaiba. A városház véletlenül, nem szükségképen, egy különálló

épület. Ebben az épületben a helyiségek állanak egy tágas teremből, a melyben a városi tanács tartja időszaki üléseit, bizottsági termekből, a Mayor (polgármester) magán fogadószobájából, mely oly módon van bútorozva, hogy a látogató érezze a polgárok képviselőjének méltóságát; a hivatalnokok irodáiból; fogadó termekből és egy pipázó teremből; végre egy tágas konyhából az épület tetején, a mely azért helyezettett oda, hogy a tanácsosok tanácskozásába és a hivatalnokok foglalkozásába ne hatoljon be a konyha szaga. E tető alatt van a város kormányzatával megbízott és a lakosai jólétéért felelős összes osztályok főtanyája. Itt vannak elhelyezve az építészek és felügyelők egész hivatalukkal; itt van a városi főjegyző — olyan hivatalnok, a ki a nagy állami hivatalokban az állandó titkárral hasonlítható össze, míg a Mayor az egész ügykezelés időleges feje — a jegyző ott ül hivatalában, végzi dolgát és jogi véleményeket ad a tanácsnak és a tanács bizottságainak.

A közdolgok minden egyes osztályához van egy külön bizottság, összesen mintegy nyolcz. Az egész tanács, a kikből ezen bizottságok választatnak, áll hatvannégy tagból; három évenként, minden egyes kerület, a melyekre a város be van osztva, hármat választ, ez tesz összesen negyvennyolczat, tizenhat alderment pedig a városi tanács nevez ki ezen czimzetes méltóságra, valamely különös érdem vagy különös szolgálat elismeréseül. A tanács különböző bizottságai felelősek az egész testületnek a köztük szétosztott teendők felügyelete és véghezviteleért. Mielőtt bármely dologba belekezdenének, előbb annak költség előirányzatát bemutatják a tanácsnak, a mely helybenhagyja vagy módosítja a belátása szerint és nem engedi, hogy

az előirányzott összeget különös beleegyezése nélkül túlhaladják. Mindegyik bizottságnak van egy pénzügyi albizottsága, a mely megvizsgálja számadásait és jelentést tesz róla az egész tanács pénzügyi bizottságának. Az ezen testületek segélyével megállapított ily kiadás adja az egyik fő érintkezési pontot a westminsteri országos kormányzat és a vidéki helyi kormányzat közt. Egymásután alkotott törvények, a melyek közt a legfontosabbak az 1875-iki közmunkatörvény és az 1876-iki a munkások lakásáról szóló törvény, lényegében kiterjesztették a városok független hatáskörét. A városi önkormányzat elvének legbuzgóbb védői is megfogják engedni, hogy oly központosítás, a mely még mindig megvan a vidék s a Whitehall (központi kormány) közt, nélkülözhetlen a vidéki közönség érdekeinek védelmében. Azon különös törvényhozási intézkedés megítélésére nézve, a mely a börtönök ellenőrzését a helyi testületekről átruházta egy bizottságra, különbözők a vélemények és valószínűleg még nem jött el az idő, a mikor végleges ítéletet lehet alkotni róluk. Az egyedüli dolog, a mi most bizonyosnak látszik, az, hogy a helyi felügyelet, a mely a börtöntörvény által a városi hatóságoknak fennhagyatott, ezen hatóságok által nem gyakoroltatván, holt betűvé vált.

Az oly beavatkozás, a melyet a központi kormányzat gyakorol a városokban, azon kizárólagos czéllal bír, hogy csökkentse a megfontolatlan ténykedést, vagy a gondatlan költekezést, a mely az adófizetőknek még meg nem született nemzedékeit is erős pénzügyi zavarokba sodorhatná. Ha a nagy városok hatóságai csak annyi elővigyázatot tanúsítanak is, a mennyit egy társulat részvényesei várnak el a meg-

bizottaiktól és igazgatóiktól: nem lesz okuk panaszkodni, hogy dolgukat akadályozza a központi kormány, a melynek alá vannak vetve és a belenyugvás a központi kormány részéről a város javaslataiba természetesen várható lesz. Valami nagy munka van, tegyük fel, tervezetben vagy folyamatban, a mely föld eladását vagy átengedését és valószínűleg azon felül jelentékeny összegű pénz kölcsönzését követeli. Mi az eljárási mód, a melyet a város követ? Kérvény intéztetik a javaslat összes részleteivel a központi kormányhoz, hogy helybenhagyja a javaslatot, megengedje a kiadást, s engedélyezze a kölcsönt. Kevés idő múlva egy központi tisztviselő, a ki előbb mindenkinek, a kit illet, közhírré tette az újságokban való hirdetés útján, hogy megjelenik egy bizonyos napon és helyen meghallgatni az ellenvetéseket, melyeket tehetnek a vállalat ellenzői, megjelenik a városban. Hozzálat megvizsgálni a javasolt mű természetét, megfontolja az okokat, a melyek előadatnak egyes birtokok kényszerű eladása mellett vagy ellen, megítéli magában, vajjon az ajánlott biztosíték elegendő-e vagy nem a szükségelt összegre és kellő jelentést tesz minderről a hivatalának Londonba. Oly esetekben, a hol a város óhaja a magántulajdon jogaiba vág, a Parlament helybenhagyása biztosítandó, mely törvényben nyilatkozik meg. Ha, ezekhez ráadásul, még egy összeg pénz is igényeltetik bármely vállalat befejezésére, két eljárási mód van, melyen elindulhatnak. Első sorban ott van az egyszerű megoldás, egyenesen a pénzpiaczhoz fordulni és egy saját kölcsönt venni fel a saját adói és birtoka biztosítékára, a mely kölcsönt rendszeren négy százalékon meg lehet szerezni. Másod-sorban fordulhatnak a közmunkakölcsön-biztosokhoz,

a kik jogosítva vannak kölcsönöket adni, nem kevesebb, mint három és fél százalékra, és nem több, mint ötven év alatti visszafizetésre, a városoknak azon czélból, hogy könnyítsék a nagy városokban levő csatornázási, gáz- és vízberendezések javítását. Megjegyzendő, hogy ezen eljárás vezérelmélete az, hogy a biztosok consolokra (állami kötvényekre) vehetnek kölcsönt, a melyeknek visszafizetése természetesen vég nélkül halasztható. Tényleg pedig kincstári jegyekre kölcsönöznek, a melyek igen hamar esedékesek. Van egy szembeszökő hátrány, a mely ezen eljárással össze van kötve: az t. i., hogy ezen kölcsönök hirtelen visszafizetése nagy pénzügyi nyomás idején jelentékeny kellemetlenséget okozhatna. Ennélfogva természetes az a kérdés, vajjon nem helyesebb volna-e a biztosok által kölcsönzött összegeket törlesztéses kölcsönök útján beszerezni? A mi a biztonságot illeti, melyet a városok ily szerződésekben nyújtanak, az elvitázhatlanul elegendő. Miután a biztosok sohasem adnak nagyobb kölcsönt, mint két évi adó összege, világos, hogy csakis a legbotrányosabb gondatlanság eredményezhetne bármely veszteséget is. Még azt is feltéve, hogy ily hanyagság egyáltalában lehetséges dolog volna, még akkor is biztosítékul szolgálna a helyi költekezéssel szemben való azon végtelen féltékenység, a melylyel a központi kormány képviselői eljárnak.

Ezen részletek, a melyeket, bármily unalmasak legyenek is, feltétlen szükséges, hogy tudjunk, várakoztattak bennünket egy darabig azon valóban fényes terem ajtajánál, a melyben a városi tanács tagjai összegyűltek tanácskozni. A képviselőház ez kicsiben, némely olyan részlettel, a mely az embert a versaillesi kép-

viselőházra emlékezteti. A tanácsosok és aldermenek kis csoportokban ülnek össze, és megvitatják egymással és küldőikkel, az adófizetőkkel, a jövő vita kérdéseit a tényleges tárgyalási helylyel szomszédos szobákban és folyosókon. A tulajdonképeni tárgyaló terem teljes amphitheatrum. Erős tölgyfa-székek, előttük erős tölgyfaasztalokkal vannak, sorjában felállítva és mindezen túl mintegy féltuczat széksorral a karzat, a mely hasonló a színház páholyához. Szemben velök, a terem másik végén, a hol a színházban a szinpad lenne, van egy emelkedett hely vagy podium, melynek közepén ül elnöki székében a Mayor, jobb oldalán ül a városi Clerk, (fizetett hivatalnok) a ki hivatalos magyarázója a városi törvény vagy tanácskozási szabályok vitatott részeinek, bal oldalán pedig az aldermenek (tanácsosok) közül azok, a kik közvetlen elődjei voltak hivatalában. A napirend most felolvastatott és a tényleges tárgyalás megkezdetik. Nagy része, a tanács különböző bizottságai által több ülésen előkészítve, már lecsépeztetett és tisztáztatott, és csak arra vár, hogy a teljes tanácsülésben a begyült egész testület végleg elfogadja és formailag is helybenhagyja. Ekkor a tanács, mint a képviselőház hasonló alkalmakkor, bizottsággá változik át és ellenkezőleg a képviselőházzal, egyező szavazattal megválasztja elnökéül a rendes elnököt vagy vezetőt — más szóval, a Mayort. Javaslatot mutatnak be, a melyre nézve indítvány tétetik megkérni a Parlamentet, hogy fogadja el a következő ülésszakban. A szakaszok keresztülmennek egyik a másik után némi vitával, ekkor a tanács újra megnyílik és a Mayor jelenti, hogy a bizottság elfogadta a javaslatot módosítás nélkül, a mire a határozat elfogadtatik, mely felhatalmazza a városi Cler-

ket, hogy a tanács nevében tegyen meg minden oly lépést, a mely szükséges lehet a javaslat keresztültvitelére a Parlamentben.

Nem lehet mondani, hogy nagy izgalommal járna ezen szokásszerű tárgyalás, de az a körülmény, hogy tele van az idegenek karzata, arra vall, hogy valami feltűnő dolgot várnak. Nemsokára jön az is. Egy fontos bizottság mutat be egy jelentést, a mely oly javaslatot foglal magában, a melynek czélszerűségét a tanácson kívül szembeszökőleg élénken vitaták. Csakhamar kitűnik, hogy a kérdésben forgó elv egy pusztán személyes ellentéttel van összehombolyodva. Brown tanácsos vagy alderman úr nagyjában tudatában van annak, hogy sérelmet ejtett rajta Smith tanácsos vagy alderman. Semmi különösebben részletest nem tud panaszkodni, de teljes világos előtte, hogy az ő tisztelt polgártársának megjegyzései az ő szavai vagy viselkedése felett egy legutóbbi alkalommal telve voltak finoman gyanúsító irányzattal és oly czélzattal, hogy őt nagyon is nevetséges színben tüntessék fel a helyi közönség előtt.

Ez igazi emberi természet. A brit megbocsát egy egyenes támadást és elfeled egy jól meggondolt és elvitathatlan bántást, de egy oly mondat törszúrása, a mely látszólag ártatlan vagy nem is kifogásolható, őt életidegeiben sérti: az oly bántás, melyet nem tűrhet el. Sebe csak rosszabb lesz azáltal, hogy hosszú ideje szúrta meg a fegyver. Végre érkezett az alkalom, a mikor kiönti lelkét. Ügyel az alkalomra, feláll, hogy szóljon a gyűléshez és a Mayor kijelenti, hogy az övé a szó. A becsületes vitakozó nagyon is élénk érzékenységgel keresi bírálója ügyesen forgatott mondatainak élet, nagyon is méltat-

lankodik azon vádak felett, melyeket abban fel tud fedezni, a helyett, hogy rövid vagy tömör lenne válaszában: nagyon is szófecsérlő, nagyon is prózai és folytonosan oly témákba csapong, a melyek nem tartoznak egészen a kérdéshez. Miután a Mayor vagy a gyülekezet valamely más tagja már többször figyelmeztette, hogy szorosabban kell a tárgyhöz alkalmazkodnia megjegyzéseiben, leül egy pillanatra és ismét feláll szenvedélyesen, haragosan, idegesen, megújítani támadását, a mely, teljesen meg van győződve, szükség, hogy megvédje polgári és férfiúi becsületét. Időközben az idegenek karzatának látogatói kezdenek rokonszenves vagy ellenszenves nyilatkozatokat tenni; ez természetesen épp oly megsértése a városi tárgyalás megállapított rendjének, mint a közönség tapsa a törvényszékeknél vagy a képviselőházban az elnök karzatára jegyet kapott közönség esetleges lelkes éljenzése. A Mayor közbelép egy szelid, de határozott intéssel, a terjeszkedő zaj lecsillapul és az izgatott szónok folytatja beszédét.

Ez csak egy incidens, de egyáltalában nem gyakori a városi tanács vitáiban. Általában véve ezen testület tárgyalásai szigorúan üzletszerűen, de a felelősség azon teljes érzetével vezettetnek, a mely illik oly testülethez, a mely meg van bízva, hogy évenként nem sokkal csekélyebb összeget adjon ki egy millió fontnál. Egy rendes városi tanács épp oly ügyességet fejt ki a tárgyalásban, mint a minőt látunk a képviselőházban, ha mint bizottság ülészik a helyi törvényhozás valamely kérdése felett. Természetesen az ily városi előképzésnek, mint a minő ez, politikai hatásai és befolyásai jelentékenyek. Az a polgár, a ki tanonczkorát a testület tényleges szolgálatában

végezte, a ki előkelő szerepet játszott a tanácsban a helyi javaslatok megbirálásánál vagy megvédésénél, a ki tevékenyen dolgozott azon bizottságokban, a melyekbe bevásztatott, ez által előleges oktatásban részesült, hogy tagja lehessen az állami törvényhozásnak. Más oldalról, ámbár ugyanezen előképzés képessé teheti őt arra, hogy szélesebb és áttekintőbb képet szerezzen magának Anglia szükségéről és intézményeiről és ámbár teljesen biztos, hogy nem engedi őt, hogy ne tudja, a mint hogy van mindig több vagy kevesebb hajlam a képviselőkben nem tudni, hogy mily összekuszált vidéki rendszer az, a mely kívül esik a fővároson, mégis össze van kötve szembeszökő hátrányokkal is. Az így nevelt ember ugyanis tevékenyen kifejlődött ambíciókkal és megerősödött képességekkel nő fel. De erősen meg levén győződve arról, hogy a vidéki testület az igazi egysége az állami kormányzatnak, képes lehet elfeledni azt, hogy nem létezhetik ugyanazon pozitív bizonyosság és szabátosság az állami, mint a városi dolgokban, és hogy ha a tárgy anyagának szövevényessége vég nélkül megnövekedett, az az eljárási mód, a mely egykor alkalmazható volt, nem alkalmazható többé, és hogy a nagyobb elvek terhe nem viselhető el ugyanazon módon, mint a hogy egy város dolgait lehetett ellátni. Mégis, ha van természetes érzékenység elméjében, csakhamar hozzá fog simulni az új viszonyokhoz. Akkor a városi államférfiúság úgy fog mutatkozni, mint csupán átmeneti állapota a politikai fejlődésnek, és fokozatosan hatalommá fejlődik a képviselőházban ugyanezen adományok gyakorlata által, a melyek neki a kitűnést megszerezték saját városában, és a melyeket alkalmazni tud a változott viszonyokhoz.

De hát mit mondjunk azon ember dolgairól, a ki a tanács tárgyalásain elnököl — ő kegyelméről, a Mayorról? Egy nagy város Mayorját gondosan meg kell különböztetnünk mind állására, mind jogkörére nézve, egyrésről a kis vidéki városok testületének, más oldalról a londoni City főhivatalnokától. Bármily terhesek és sokigényűek is mindennemű teendői, a londoni Lord Mayornak van egy csomó tennivalója, a melyeket, megkülönböztetés okáért, egy szóval úgy lehetne jellemezni, hogy diszfoglalkozások. Mig, a City aldermeneivel együtt, ő a törvény és igazságszolgáltatás főkezelője a City területén; míg azt lehet mondani, hogy a nemzeti nyomor enyhítésére való minden nemzeti mozgalom a Mansion Houseból, a Lord Mayor palotájából indul ki; míg ő az egyedüli hivatalos személy az országban, a kinek kezdeményezése és helybenhagyása a fő lüktető ereje az angol adakozásnak: a hely diszfoglalkozásai nem kevésbbé szemmel láthatók és nem kevésbbé fontosak. Nagy, független vagyon lényegessé vált a Lord Mayor hivatala betölthetéseire, és azon diszmenetek és vendégségek rendezésére, a melyeknek költségeit legnagyobb részben ő tartozik viselni. Alkalmilag ő látja vendégeiül a külföldről jött kitünő látogatókat, most egy ázsiai fejedelmet, majd egy európai herceget. Kevés nap van egy héten, a melyen nem kell megjelennie hivatalos öltözetében és jelvényeivel valamely nyilvános gyűlésen vagy elfoglalni előkelő helyet valamely közepében. Ezen kötelmeiben gyakran kísérik őt a sheriffek; de ezek csak emelik a szertartásos hatást és nem mentik fel a City főmagistrateét egyetlenegy tényleges dolgától sem.

A vidéki városok Mayorsága nem kevésbbé kere-

sett és tiszteletreméltó állás, mint a birodalom fővárosáé. Kis városokban lehet, hogy csökkent a tekintélye, de oly városokban, mint Manchester, Liverpool, Bristol, Birmingham és más, ezeknél befolyásban és fontosságban sokkal alantabb állókban, még mindig jelentékeny kitüntetésnek tekintik. Mindezen helyeken, Liverpool és Dover figyelemreméltó kivételével, a hivatal díszattribumai némileg feledésbe mentek. Liverpoolban azonban, a mely, mint a nagy közlekedési kikötő bővelkedik az alkalmakban kitünő idegeneket fogadhatni, a Mayornak oly lakomákon és menetekben kell résztvenni, a melyeknek költségeit csak részben téríti meg neki azon fizetés, a melyet húz. Másutt a vidéken a Mayor rendesen nem fizetett hivatal, s mikor egy évig tartó hivatala véget ér, aligha nem úgy fogja találni, hogy legalább 1000 vagy 1500 font sterlinggel kevesebb van a zsebében. A vidéki Mayornak az a főfoglalkozása, hogy elnököl a városi tanácsban; és polgártársai azt várják tőle, hogy ezen minőségében való tulajdonképeni teendőit nem fogja belefulasztani hivatalának pusztá pompájába és czeremóniáiba. Az állás hivatásos teendője elfoglalja egész idejét, és ha a mayor véletlenül valamely nagy üzleti cég tagja, nem remélheti, hogy naponta egy óránál többet szentelhessen üzletének, és valószínűleg valami módon gondoskodik társaival a dolgok ellátásáról az ő hivatalos tizenkét hónapja idejére. Ő képviseli a tanácsot és a várost az állami minisztereknek járó küldöttségekben, míg ha a központi kormánynak van szüksége valamely felvilágosításra bármely helyi ügy felől, a Mayor az, a kihez fordul. Ő elnököl mindennemű akár politikai, akár emberbaráti célú nyilvános gyűlésen. A pusztán

városi gyűléseken hivatalánál fogva foglalja el az elnöki széket. Helyet foglal a békebirák közt is és minden gyűlésökön elnököl. Ezenfelül tagja hivatalból a tanács minden bizottságának, és így aztán, hogy ha a dolog szüksége úgy hozza magával, őt teszik felelőssé az egész városi gépezet működéséért.

Áttérve az igazságszolgáltatásra a városokban, a Mayor, a mint láttuk, mindig a főmagistrate a testületben. A vidéki aldermanek, ellentétben a londoni aldermanekkel, nem bírnak magistrate-jogkörrel, míg a békebiróság gyakorlati kötelességeinek legnagyobb részét gyakran egy fizetett tisztviselő látja el, a kit minden városi testület tetszése szerint alkalmazhat. A városi magistrate abban különbözik a megyei békebirótól, hogy nem kell bírnia semmi birtokminősítéssel, és nem kell még azon város polgárának sem lennie, melyben működik. Az egyedüli törvényes minősítés, a mely megkívántatik, az, hogy hét mértföldnél nem lakhatik távolabb a várostól. Más oldalról különböző gyakorlati tilalmak gyűltek össze a hivatal körül időről-időre a különböző Lord Chancellorok tetszése és szeszélye szerint, a kiktől — és nem, mint a megyéknél, a Lord Lieutenanttól — kizárólag függ a városi magistratek kinevezése. Lord Westbury (Lord kancellár) volt „az uralkodó lelkiismeretének első őre“, a ki a serfözöket kizárta a kinevezésből, és ez a kizárás később kiterjesztetett minden emberre, a ki az italüzlet valamely ágában van elfoglalva. Az is gyakorlatban van, hogy kizárják a gyakorló ügyvédeket és néha a helyi ujságokkal összeköttetésben álló egyéneket is. A Mayor az ő hivataloskodását követő évben is viselheti magistrate hivatalát, ebből az következik, hogy a városi törvényszéken

mindig a polgárok által választott két magistrate van, a mi oly tény, a melyet a népjogok és a népies képviselő barátai természetesen úgy mutatnak be, mint annak a magyarázatát, hogy a városi igazságszolgáltatás általában jobb a vidékinél. Erre nézve egy további biztosítás van azon körülményben, hogy a városi igazságszolgáltatás kezelői a közvélemény teljes világában élnek és alá vannak vetve a tevékeny és kutató sajtó bírálatának és oly vegyes osztályhoz tartoznak, a melyet érdekei és meggyőződéseinek különböző volta állandó élénkségben tartanak.

Legalább egy tekintetben azonban a városi magistratek néha hátrányban vannak. Ámbár alkalmilag a politikai szempontok többé vagy kevésbé befolyásolják a vidéki törvényszékeket is, de legalább háttérben tartatnak, míg a városi törvényszékeken a kinevezések rendesen politikai alapokon történnek. Innen van a sok tisztán pártszempontból eredő nyers kritika, a mely nem arra való, hogy előmozdítsa a tiszteletet akár az igazság kiszolgáltatása, akár annak kiszolgáltatói iránt. A Lord Chancellor, ellentétben a Lord Lieutenanntal, nem bírja hivatalát élethosszig és ennél fogva megtörténik, hogy a mint egy következő kormány jut hatalomra, csomó egy új magistrate neveztetik ki a belépő Chancellor által azért, hogy a különböző városokban, az egész királyságban eleget tegyen a miniszteriumot támogatók igényeinek. A városi tanács vitái, és alkalmilag maguk a parlamenti viták is mutatják, mennyire felébresztetik a pártok szenvedélye az ily bírói kinevezések által. Némely esetben — és meg kell említenünk, hogy ily dolgokban, mint ezek, a melyek teljesen egy végtelenül változó társadalmi szokástól függnék,

lehetetlen általános és mindenre kiterjedő elvet felállítani — a Lord Chancellor a városi tanácsosoknak nem enged semmi, vagy csak csekély befolyást az ügyre, és a testületnek csak utólagos tiltakozási joga van a kérelmezők ellen, vagy pedig úgy találja, hogy az általa felterjesztett névsort nem vették tekintetbe. Ilyen rendszerrel kikerülhetetlenül együttjárnak némely visszaélések és hátrányok. Nem növeli a magistrate hivatal méltóságát, vagy az igazságszolgáltatás népies tekintélyét, hogy a békebirósági kinevezés a városokban jutalom gyanánt adatik, politikai szolgálattért, és hogy új magistratok végtelenül szaporítatnak politikai okok miatt. Három városi tanács, Leicester, Worcester és Rochesteré, czélt ért abban, hogy az 1877-ben választott parlament első ülészakájában megvitatták állítólagos panaszaikat azért, hogy konzervatív magistratokat neveztek ki. Ez alkalommal a kormány képviselői elismerték, hogy a kinevezések politikai szükség eredményeivoltak. A helyi ellenségeskedések és kölcsönös vádaskodások, a mikre a dolgok ez állapota vezet, sajnálatosak és megálázók.

Ezen tények némi fogalmat adnak arról, hogy mily nehéz meggátolni a politikai szempontokat, hogy ki ne terjedjenek nem politikai kérdésekre, és ne színezzék be a tisztán városi dolgokat is. Innen ered aztán az a kérdés, nem a legjobb-e elfogadni azt és a kikerülhetlent felhasználni a hogy lehet? Sokat beszéltek újabban a politikai befolyások behozatala ellen a városi hivatalokra való jelölésbe. Teljes joggal mondják, hogy egy városi tanácsos választásánál az a cél, hogy a választás a lehető legjobb emberre essék, függetlenül attól, hogy mily véleménye van az ország kormány-

zatáról. De sokkal könnyebb tiltakozni a minősítések összezavarása ellen, mint megmutatni szabatosan, mikép lehet orvosolni a bajt. Az angol embernek megvan az a szokása, hogy politikai hitét és nézetét a mindennapi élet minden tárgyába belevegyíti és a hol egy csomó angol ember összegyűl, rögtön valamely ellenállhatlan ösztön nyomása alatt, ellenkező politikai táborokra oszlanak. Ha ennél fogva az a vád emeltetik bármely városi testület vezérférfiai ellen, hogy a politikai kizárólagosság szellemét meszsze túl vezetik a politikai légkör határán, nagyon is könnyű nekik azt válaszolni, hogy csupán azt az erőt igyekeznek a legjobb módon felhasználni, a melyet nem ők teremtek. Van továbbá valami elfogadható azon érvelésben, hogy ha a politikai kérdés nem hozatnék be a versenybe, bizonyára valamely más, kevésbbé érdemes fajú kérdés hozatnék be, és hogy jobb, ha a városi választás politikai tekintetek szerint esik meg, semmint társadalmi állások tekintetbe vételével. Ha a városi tanácsosok a városi kérdéseket a politikaiakkal azonosítják, azt képzelhetik, hogy alkalmasabb embereket szereznek a városi dolgok ellátására, és hogy azon egyszerű tény, hogy egy városi hivatal egy politikai verseny óhajtott célja, felemeli ennek becsét a verseny színvonala fölé, és jobb minőségű embereket bír reá, mint különben történnék, hogy ajánlkozzék és leszálljon a küzdterre.

Nemcsak a parlamenti és városi intézményekben uralkodik a képviseleti elv tényleg és jótékonyan. A helyi kormányzati elvek oly letéteményeseihez, mint a minők a városi tanácsok, Board of Guardians, és Vestryk, hozzá kell adni még némely városok, különösen Sheffield esetében, egy másikat. A mit

a kereskedelmi kamara a munkaadóért és tőkéért tesz, ugyanazt teszi az ipartanács (trade council) némi mértékben a munkásért és munkáért. Az előbbi testületek a kereskedők és tőkések szervezetei, a melyeknek céljok időközi érintkezés és tanácskozás útján elhatározni, hogy mi szükségeltetik a környék kereskedelmi és ipari érdekeinek legjobb előmozdítására, utána nézni, hogy ezen hiányok gyorsan pótol tassanak a törvényhozás által, közölni különös óhajokat a parlamenti képviselőkkel és alkalmilag emlékiratokat felterjeszteni, vagy küldöttségeket meneszteni az államkormányhoz.¹ Az ipartanácsban a szervezet elve hasonló módon van működésben. Ez a tanács tényleg a munkások küldötteinek szövetkezete ipari célokból. Minden ipar tagjai általános szavazattal választanak egy saját külön parlamentet, a mely valakit szavazás útján megválaszt az összes iparok általános tanácsába, melynek feladata örködni a munka érdekei felett és bevinni a munka kérvényeit és sérelmeit a törvényhozásba, épp úgy, mint a munkaadók teszik a kereskedelmi kamarákban. Következésképpen minden nagy iparos város képviselője a munkaadó és a munkások közt áll, a kik egy-egy testületbe vannak összeszervezve. Valamint ha okos, képes üdvös befolyást gyakorolni a munkaadóra, épp úgy képes lesz jelentékenyen hozzájárulni a munkás politikai és közgazdasági neveléséhez is.

Az ipartanács, időszaki gyűlésein túl, rendszeren

¹ Itt ismét lehetetlen általánosan alkalmazható szabályt megállapítani. Így az unionismus, a mely, mint mondtuk politikailag hatalmas elv Sheffieldben, politikailag úgyszólván nem létezik Birminghamban.

ad évenként egy lakomát is, és a város egyik vagy másik képviselőjétől elvárják, hogy ezen az ebéden megjelenjék, mint az est vendége. Az ebéd nem valami fényűző bankett. A terem, a melyben megtartják, nem nagyon nagy, sem valami jól szellőzött. A jelenlevők, a kiknek száma felülmulja a százat, igen szorosán össze vannak zsúfolva. Az egész napon át dolgoznak különböző foglalkozásaikban, sokan közülök oly munkában, mely csak a nyers erő gépies alkalmazását igényli, mások a legfinomabb szerkezet kezelésében. Most letették munkásöltönyeiket, felöltöztek fekete ruhába és illedelmes jelenlét, jó modor, értelmes kinézés tekintetében szerfelett tisztességes társaságot képeznek. Az ebéd csak egy pár fogásból áll, sült és főtt hús, torta és pudding, — szolid és kielégítő táplálék. Oly gyorsasággal és étvágygyal költik el, mint a milyet szeretünk látni az angol munkásoknál. A jó friss hús valóban nem is újdonság nekik; az újság az a tömeg, a melyben feltálalva látják. Azokra nézve, a kik az ökör- vagy ürühúst csak ama kis adagokban látják, a melyeket elfogyasztani az ő mindennapi teendőjük, valami ellenállhatlan varázserő van abban, ha maguk előtt látják az egész marha vagy ürü czombokat, a melyekből darabokat vághatnak és újra meg újra vehetnek.

De érzelmüket nem homályosítja el az étel jósága és az az egy vagy két pohár sör, a melylyel leöblítik. Várnak egy beszédet, — nem politikáról, de az ipar és munkával összekötött valamely tárgyról — városuk valamelyik képviselőjétől, a ki éppen köztük van. Nem hizelgést kívánnak, hanem igazságot. Nagyon jól tudják ők, hogy ők maguk gyakran szűk látkörűek és társulataik szabályai közül sok vár javításra. Azt óhajtják, hogy őszintén bánjanak

velők, mondják meg, hogy mikor nincs igazságuk és mikor van és miért, és hogy ha ezt megmondják nekik, nemcsak meg lesznek elégedve, de hálásak is lesznek. Nehéz elhagyni egy ily társaságot a nélkül, hogy éreznők, hogy azon képviselőknek, a kik nagy üzleti választókerületeket képviselnek, napról-napra növekvő felelősségeik vannak. Ha választott törvényhozóink őszintén szemébe néztek a helyzetnek, becsületesen bánnak a munkás választókkal, el nem hanyagolják érdekeiket, de nem is hízelegnek a hiúságuknak, kevés okuk lesz panaszkodni, hogy csak egyszerű kiküldöttek, és nem szabad ügynökök. A játék csaknem teljesen az ő kezeikben van, és a lehető legrosszabbul teszik, ha elhanyagolják ezen összejöveteli alkalmakat választóikkal és nem tanítanak nekik — mert a képviselőség nemcsak politikai, hanem köznevelési felelősséggel is jár — oly leczkéket, valamivel többekről is, mint egyszerű párthűségről.

Ha a jó polgárságnak kell lennie az egyes ember eszményképének, és ha a jó polgárság mértéke az a tökéletesség, a melylyel a polgári kötelességek teljesíttetnek, akkor az olyan vidéki fővárosokhoz kell fordulnunk, a melyeket most látogattunk meg. Londonban a polgár tevőleges tulajdonságai a legnagyobb részben tökéletlenül fejlődnek ki. A londoni ember megfizeti adóit és illetékeit és teljes igazsággal mondja, hogy ezek elég súlyosak arra, hogy megadjanak neki minden lehető kényelmet a házában és a házán kívül — jó csatornázást, jól kövezett és jól tisztított utcákat, tiszta vizet, fertőtlen levegőt és jó világító erejű gázt. Ha ezen dolgok nem mindig jók, a londoni elégedetlenségét azokon önti ki, a kiket felelős hivatalnokoknak tart, duzzog a klubjában vagy otthonában, vagy

levelet ír egy újságba, de ritkán kíséri meg személyesen kezébe venni a saját maga bajainak orvoslását. London valóban oly borzasztó nagyra nőtt, hogy terjedelme tönkreteszi a magán- és személyes felelősség érzetét. A londoni adófizető: helyi adófizető, adakozó jótékonyságra, szavazó politikai és néha városi választásoknál, de alig polgár. Nincs egyáltalában érzéke az iránt, hogy a Londonban élő néptömegben a városi élet érzete felébresztessék, melyből mindenkinek ki kell venni a saját részét és a melynek felelősségei alól senki sem húzhatja ki magát. Ez egyike azon okoknak, a melyekért London valószínűleg a legrosszabbul kormányzott angol város és a melyekért korcsmárosok és kisiparosok képezik a többséget azon vestrykben, a melyek az angol főváros helyi parlamentjei. A vidéki angol azonban izgatóbb levegőben él; nincs elnyomva a tér és a szám nagyságának tudatától. Ő egység, nem pusztá szám, és erőt merítvén abból a tudatból, hogy a mozgalmat nem szükségképen követi a bukás, feltüzeli magát a cselekvésre, s a cselekvés szüli az ambíciót.

London továbbá a leggazdagabb és a legkevésbé kényelmes főváros a világon azon egyszerű ok miatt, mert azon lassankint egymáshoz csatolt városok közül, a melyekből áll, csak igen korlátolt rész, nevezetesen a City, élvez városi jogokat. Városi élet Londonnak: ez az, a mit a fővárosi reformerek nemzedékek óta törekeshetnek biztosítani. A vízió, a mely előttük van, a következő: egy városháza, egy rakás épület, a mely a fővárosi kormányzat minden ágának főhadiszállása volna; itt összpontosulna az igazságszolgáltatás, rendőrség, csatornázás, gáz, víz, tűzoltóság. Ez volna az összhangzatos beolvasztása egy szerves

egészbe azon négyféle kormányzatnak, a mely alatt most London szenved — t. i. a City-testületnek, a westminsteri hatóságoknak, a Vestryknek és a fővárosi közmunkák tanácsának. London területe fel van osztva harmincznyolcz kerületre, Vestry-igazgatás, úgyszintén a szegényügy kezelése céljából és ismét fel van osztva, minden tekintet nélkül az egyformaságra, rendőri, megyei, igazságügyi, a főanyakönyvi, katonasági, az adóztatási, postai, világítási, vízvezetéki és parlamenti célokhoz képest. A szétosztott és sokszorosított hatóság pedig jelenti a megnövekedett és szükségtelen kiadást, úgy hogy az évi pénzvesztesége Londonnak a rosszul szabályozott közigazgatási kiadások folytán egynegyed millióra, a gáz és vízre való kiadásoknál pedig félmillióra számítható.

Valóban semmi sem képzelhető, a mi oly költséges lenne, mint London helyi kormányzatának mai rendszere a Vestryk mellett. Westminsternek például van öt testülete, a mely együttvéve csak oly nagy, mint Maryleboneban egy, öt adminisztratív hivatalnoki karral; és a Vestryk szaporítása magával hozza természetesen ily esetben a hivatali fizetések szaporodását. Ugyanazon módon szaporodtak a Vestry-épületek is kis területeken. Az orvosi szakértők működését a Vestry tagjainak kell ellenőrizni, a kik háztulajdonosok és szomorúan jellemző, hogy az összeg, a melyet a Vestryk elegendőknek gondoltak egészségügyi dolgokra költeni tizenöt év alatt, egy és fél shilling fejenként az összes lakosságra. A gáz-és víztársaságok és a parish-hatóságok javítások dolgában egymástól függetlenül járnak el, a mely tény némileg megmagyarázza azt a tüneményt, hogy évente csak a Regent Streeten magán kétszáz árkot nyitnak. Azon korlátolt területen, a mely a

fővárosi közmunkák tanácsával hatóságilag közös, ily kellemetlenségek a legritkábban fordulnak elő. De magának a közmunkák tanácsának sincs helyhatósági joga: más szóval, míg Manchester, Liverpool és minden angol város az 1835-iki városi törvény szerint egy állandó parlamenti bizottságtól megszerezheti az engedélyt a javításokra, — az ily engedélyért való kérelem nem ellenzett magánkérelemnek lévén tekintendő, — semmi lényeges reform sem eszközölhető a fővárosban hosszú parlamenti tárgyalás veszélye nélkül. Általában Londonnak van oka hálásnak lenni a fővárosi közmunkatanács iránt. Az javította a csatornázást, készített új utakat, tette olcsóbbá és jobbá a légszuszvilágítást.

A fővárosi közmunkatanács példája, melyet széles és különböző természetű kötelelességeinek sikeres elvégzésével adott, bátorította fel, úgy látszik, lényegesen a minisztereket, különösen a belügyminisztert, hogy készítse el javaslatát London jövő kormányzatáról, mely újabban került a parlament tárgyalása alá. A főváros polgári reformjára és átalakítására vonatkozó számos tervezetek közt, a melyek az utolsó fél század alatt javasoltattak, van kettő, a melyek közt hosszú ideig valóban megoszlottak az összes gyakorlati emberek szavazatai. Az volt javasolva az egyikben, hogy alkottassék egy egyetlen helyhatóság, a melynek közgazgatási hatásköre egyazon terjedelmű legyen a létező teljes fővárosi területtel, és a másikban, hogy alakíttassék egy sor különálló és egymástól független helyhatóság, a melyek területileg azonosak legyenek ama néhány parlamenti választókerülettel a melyekre a létező fővárosi terület politikai célok tekintetéből fel van osztva. Az a királyi bizottság, mely 1854-ben Sir George Cornewall Lewis elnöklete alatt működött

inkább az utóbbi, semmint az előbbi terv mellett nyilatkozott. „Azt gondoljuk — mondják a bizottsági tagok az elnökük által fogalmazott javaslatokban, — hogy ha kísérlet tétetnék, helyhatóságilag szervezni az egész fővárost a City jelenlegi határainak szélesebb kiterjesztése által, a jelen testületnek hasznos volna, mint a mely intézmény a City mostani korlátolt terjedelméhez volt alkalmazva, tönkre tétetnék, míg ugyanakkor egy rendkívüli nagyságú helyhatósági közigazgatás alkottatnék, a mely éppen ezért rosszul volna alkalmazható a főváros többi részeinek szükségleteire. De nem látunk semmi okot sem arra, hogy a helyhatósági intézmények jótéteménye miért ne terjesztessék ki a főváros többi részére is az által, hogy városi kerületekre osztassanak fel, mindegyiknek meg lévén a saját helyhatósági kormányzata“. A pusztá tény, hogy egyetlen városi hatóságnak kellett volna oly nagy lakosság szükségleteit ellátni és érdekeit védeni, mint az egész Londoné, döntő oknak látszott Sir George Cornewall Lewis és társai előtt annak létesítése ellen. De jelenleg igen eltérő felfogás kezd lábra kapni és nem teljesen igazolatlan a változás az utolsó harmincz év bővebb tapasztalatai folytán. Sir William Harcourt, beterjesztvén javaslatát a londoni kormányzatról a képviselőház mult ülősszakában, nevetségesnek mondta azt a felfogást, hogy négy millió ember polgári jóléte nem bízható bátran egy központi igazgatásra, a minőt a megbukott miniszteri javaslat akart létesíteni, és képes volt állításának támogatására hivatkozni azon soknemű és felhalmozott teendők sikeres ellátására, a melyek időről-időre a fővárosi közmunkák tanácsa elé utasítottak.

Azonban nem azon alapult kizárólag, még csak

nem is főleg, az oppozíció, hogy Londont a kiterjedésénél fogva egyetlen városi közigazgatási hatóság nem kormányozhatja. Azzal érveltek, hogy minden ily célú javaslat a megállapított érdekek kiengesztelhetetlen ellenségeskedésével küzdött volna, nem pusztán a Vestryk tagjai, de különösebben a létező testület részéről; hogy lehetetlen volna a javasolt mérvű testület tagjaiul elegendő számú oly polgárt találni, a kinek buzgalma, becsületessége, közszelleme és magánvagyonja kellőleg képessé tenné őt a testület tagjává lenni; és hogy még azt is feltéve, hogy ezen előző nehézségek elháríthatnak, és hogy egy nagy helyi parlament létesíthető Londonban, különösen ha a rendőrség a rendelkezése alatt állna és alá volna vetve hatalmának, akkor nem volna lehetetlen, hogy ez a helyi parlament, ha alkalom akadna rá, képes lenne az országos parlament függetlenségét is fenyegetni Westminsterben. Úgy látszott, hogy az utolsó javaslat, a mennyire az eset szükségelt megengedik, igen ügyesen el fog evezni ezen ellenvetések legfontosabbjai előtt. A köztanács, a melyet fel akart állítani, a létező testület kiterjesztése lett volna, míg az alája rendelt kerületi bizottságok, mindenestre javított képmásai lettek volna a Vestry-rendszer kevésbé kifogásolható szabályainak. Nem is lett volna a rendőrség a város hatósága alatt, a mely kérdés azonban alig látszik legfontosabbnak azok előtt, a kik azt gondolják, hogy bármely nagy krízisben nem az fogja eldönteni a főváros sorsát, a ki a rendőrséggel — hanem az, a ki a woolwichi ágyúkkal rendelkezik. Hasonlókép a londoni iskolaszék kiválóan jelentős története bőven igazolja azt a hitet, hogy mind a köztanácsban, mind a kerületi tanácsokban

levő helyekre nézve egyáltalában nem hiányoznának jelöltek, ha kerestetnének. Az a félelem, hogy eleinte hiány lesz bennök, szembeszököen meghazudtoltatott az eredmény által és biztosan feltehető, hogy hasonló aggodalomról a második vagy harmadik alkalommal épp így ki fog tűnni, hogy alaptalan volt. Hasonlókép a felől se lehet kétkedni, hogy a londoni kormányzati javaslat, bármikor jelenik meg újra, sok felől fog, találni mint talált eddig is, igen határozott ellenzőkre, és ha valaha megtalálja útját a törvénykönyvbe: oda vajmi más formában fog elérni mint a belügyminiszter eredetileg tervezte.

A testületi vállalkozással és magánerelylyel együttesen London az újraalakítás győzelmes útján halad. Az Albert- és Victoria-rakpartokban a világ legszebb parti boulevardját alkotta meg. Ha a paloták fölépülnek azon a helyen, a hol valaha a Northumberland-család telkei voltak, gyönyörű avenue fog nyilni a Themsere. A Sloane Streettől a Walton Streetig vezető új utcza hatalmassá lett az Anna királyné korának stíljében épült házak által, a melyek épp oly tágasak, mint festőiek. Teljes átalakítás történt azon kerületben, a melyet West Bromtonnak hívtak, de most South Kensingtonnak neveznek, a több mért-földnyi hosszúságú területen épült kis paloták által, melyeknek legkisebb bére nagyobb egy középosztályú jövedelemnél. Minden oldalon, csaknem minden negyedében a nagy városnak, történik valami ehhez hasonló. Képzeljük el Addison érzelmeit, ha árnyéka meglátogatná e földet, megnézné azt, a mi egykor a régi Kensington mezői és erdői voltak és látna ott juhlegelt rétek és galyas fák helyett egy végtelen háztengert, a melyeknek mindegyike vetekedik fényesség-

ben és nagyságban a legfényesebbel és legnagyobbal, a melyet ő ismert!

De a modern javítások szelleme Londonban nemcsak anyagi győzelmet aratott. Nagyon nagy haladást tettünk az utolsó években izlés tekintetében is. Nyáron nagy kiterjedésű és igen változatos és jól rendezett színesoport látható azon gyönyörűen tartott virágágyakban, a melyek az utat a Hyde Park és a Marble Arch közt szegélyezik. És pedig nemcsak a parkok és a Themse partjai nyertek új kellemet a reájok fordított gond által. Élénk színű geranium, illatos mignonette-csoportok, függő kertek oly szépek, a minők valaha emelték a régi Babylon bájait, most közönséges házdiszül szolgálnak; és az ablakok virágai oly művészetet mutatnak, mint a londoni squarek- és kertekéé. A Kensington-kert igazán több figyelmet érdemel, mint a mennyiben részesül, és egy séta ezen a városl mulatóhelyen végig, a melyet szépségben egy se mulhat fölül a világon, nagyon is gyakran szomorú tapasztalatokra nyujt alkalmat mindenkinek, a ki szereti a fát és tudja, hogyan kell azt ápolni. De mielőtt London versenyre kelhetne természeti szépségek tekintetében oly városokkal, mint Brüsszel és Páris, szükséges nemcsak az, hogy jobban bővelkedjék fákkal, de az is, hogy azokat, a melyekkel már el van látva, jobban tudja gondozni.

HATODIK FEJEZET.

Ü z l e t i v á r o s o k.

A KERESKEDELMI ÉS GYÁRVIDÉKEK ÁLTALÁNOS JELLEGE ANGLIÁBAN.
— AZ ÉSZAKI NAGY VÁROSOKBAN MŰKÖDÉSBE LEVŐ MŰVELŐ ÉS
NEVELŐ BEFOLYÁSOK. — MUNKÁSOK ÉS MUNKAADÓK LANCASHIEREBAN
ÉS YORKSHIREBAN. — MANCHESTER ÉS LIVERPOOL ÁLTALÁNOS ÖSSZE-
HASONLÍTÁSA. — AZ ÉLET KÉPE A GYAPOTIPAR VIDÉKEIBEN. —
NEWCASTLE ON TYNE. — BIRMINGHAM.

Azt állították, hogy mindegyik város valamely nagy eszmét jelképez konkrét alakban; és Anglia nagy kereskedelmi városai ma az emberi tudomány oly megtestesülései, a melyek az emberi szorgalom elősegítésére és eredményeinek növelésére irányulnak. Ezen nagy munkaköpek külső képe ritkán festői. Csak kevés van vagy semmi sincs benne, a mi a szemnek tetsző volna a hozzájuk való közeledéskor, mégis van sok olyan, a mi mély benyomást kelt mikor az utazó éjjel közeledik az ilyen városhoz. Midőn az utazó, a ki mért-földeken át mocsarakon és elhagyott mezőkön halad végig, a vasúti kocsi ablakán kitekint hirtelen meglátja a gyárkémények lángját, a mely sohasem szűnő munkát jelent. A távolban lát lángoszlopokat, a melyek vastag füstgomolyokban vesznek el. Először a kigyuló őrszemek, a melyek az ő útja végcélját jelzik, kevesen vannak; azonban hamar szaporodnak, míg végül az egész vonal egy tűzvonalnak látszik. Felette ugyanaz a békés hold és csendes csillagok vannak, a miket látott, a mikor átrohant Yorkshire elhagyott síkjain,

a hol csak a végigfutó gőzgép hatalmas robogása zavarta meg az éj csendjét. De minden egyéb megváltozott, és a hogy keresztülhalad a nagy folyó felett boltosodó óriás hidon, nemcsak láthatja végtelen képét az ipar őrtüzeinek, de hallhatja is a kalapácsok megrázkódtató dübörgését, mely hatalmasabb, mint a cyclopoké volt.

S mégis, ámbár az ember mindenható vállalkozásával állandóan átváltoztatja a természet képét, a gyors átalakítások azon végtelen sorozatában, mely az utazót Anglián keresztül oly élénken lepi meg, a nemzeti élet és érzelem állandósága változatlanul fenn van tartva. Ez főleg annak tulajdonítandó, hogy az átmenet a gyáros Angliáról a földműves Angliára nagyon gyors. A két vidék lakosságának esetleg kevés lehet a közös dolga, akár személyes jellemök, akár kölcsönös ismeretségük szerint. S mégis a mint egy és fél óra elviszi az utazót a fekete vidék szívéből a tipikus földművelő vidékre, ép úgy a városban és a vidéken uralkodó magasabb társadalmi befolyásokban is megvan a közel rokonság. Az a tény, hogy a nagy vidéki földesúr egyúttal, sok esetben, a bányák- és gyáraknak is nagy birtokosa, egyszerre biztosítóka is, jele is az összeolvadásnak az angol élet különböző elemei, és a mi nemzeti hatalmunk különböző forrásai közt. Az új mindig belefoglaltatik a régibe, és a fejlődés folyamánya az érdekek és érzelem növekvő azonossága.

Hogyha az ország nagy iparos városainak meglátogatóját megcsapja is légkörük füstje és némely városrész nyomora: hogyha olyan emberfajt lát is vagy gondolja, hogy lát maga körül, a melynek fele el van foglalva a gazdagság gondjaival, míg a másik felét

a szegénység bajai kinozzák; ha úgy találja, hogy nincs a felszínen más, csak a mammon kultusza és a szükség pusztító befolyása, — csak kissé szorosabban vizsgálja meg az egészet, és úgy fogja találni, hogy működő, művelő erőiben sincs hiány. Oly lakosság ez, a mely úgy tűnik fel, mint a mely pénzért és anyagi haszonért él, de a melyet mégis magasabb gondolatok vezetnek, és a vagyonosodásról való álmait, a melyről könyvei tanuskodnak, bőven mérséklék szelídítőbb és felemelő természetű izlései és vágyai. E városok lakói nincsenek hiányával a művészet és tudomány tanításának. A tudománynak van vonzóereje náluk függetlenül a természet felett való azon hatalomtól is, a melylyel a tudomány felruházza az embert. A munkások úgy tűnhetnek fel, mint a kiket teljesen igénybe vesznek mesterségük pénzügyi sikerei, mint Dido mesterembereit az emelkedő Carthago falai. De a művelődés eszközei épp oly kevésbé hiányoznak, mint a nyereségvágy; és ha Manchester Angliának ugyanaz, sőt még több, mint Carthago volt Afrikának, Áthen kellemei és díszítései sincsenek teljesen elfeledve.

Egy évszázad előtt az egész Lancashire kevésbé volt jobb állapotban, mint a barbárság. Az élet nem volt biztos, a tulajdon sem; az idegeneket megtámadták egyszerűen azért, mert idegenek voltak. Hatvan évvel ezelőtt Blackburn és Oldham lakosainak kedves szórakozása a bikaviadal volt és az, hogy öreg asszonyokat zsákokban való versenyfutásra kényszerítették. A javulás, a mely azóta bekövetkezett, nem szorított pusztán egyetlen osztályára a lakosságnak; és ha az elme veleszületett finomsága nem talált a művészetben minden esetben gyönyört, ma már legalább is

igen jelentékeny összege létezik nemcsak az anyagi, de az érzelmi művelődésnek is. Az oly városok, mint Manchester és Liverpool helyesen nevezhetők épp úgy az angol kereskedelem, mint az angol műveltség központjainak. Lehet valamelyes hajlam bennök a vagyonszerzés dicsőítésére, a mi oly általános Amerikában, de ez a vagyon nem szereztetik kizárólag a pusztá vagyon kedvéért. A lancashirei ipar és gyárak igyekvő képviselője szorgalma és vállalkozása pénzbeli jutalmát eszköznek, nem czélnak — az építkezéselősegítőjének, de nem betetőzésének — tekinti. Végcélja nem éppen főleg önző, és a lancashirei kereskedő mindenkifelett azt reméli, hogy a vagyont, a melyet gyűjtött, oly fiának adhatja át, a ki ahhoz hozzáadhatja a nevelés azon áldásait és a műveltséget, melyekkel ő nem bir. Zene, festészet, színház, műtárgyak gyűjteményei, tudomány, nem pusztán úgy tekintetnek, mint felesleges szépítések, de mint a vagyonos élet nélkülözhetlen kellékei. A Händel-ünnepélyek, és az egyéb nagy zene- és ének-ünnepélyek sohasem oly sikerültek, mint mikor az északi nagy városokban tartják. Operaénekesek és színészek itt találják legrokonszenvesebb és legméltánylóbb hallgatóságukat. Ezen városok támogatása nélkül London műtermei elpusztulnának. Porcellán, és egyéb disztárgyak és az antiquarius ritkaságok egész világa a legkészebb és legáldozatkészebb vevőket itt találják. Azon könyveket, a melyeket a fővárosban olvasnak, nem anyyira egyidejűleg, mint inkább előzőleg olvassák az északi nagy városokban. Felolvasások, tudományos, történeti és irodalmi tárgyakról épp oly számos és épp oly figyelmes, ha nem is oly előkelő hallgatókat találnak itt, mint a londoni Royal Institutionban.

Tévedés volna feltételezni, hogy a boldoguló gyáros egyedüli typusa a mulatni vágyó és fényűző pluto-krata a maga képtáraival, jól felszerelt pinczéivel, szőlőskertjeivel, melegágyaival és finom, exotikus növényekkel ellátott üvegházaival. Van egy régi példabeszéd Lancashireban — „Négy nemzedék alatt a portól a porig“ — a mi azt jelenti, hogy a fokozatos emelkedés és hanyatlás, az út az épület betetőzésétől a siker útján és aztán megint a porba való lesüllyedésig, elvégződik az atya, fiú, unoka és dédunoka életében. E példabeszédben valószínűleg volt nagy adag igazság akkor, a mikor a vagyon és fellendülés, a mely a szabad kereskedelem behozatalát követte, az újdonság veszélyes ingerével birt. Ma csak oly esetekben van igazolva, a mikor a sikerdús lancashirei gyáros kevés figyelmet fordít a fia nevelésére, a ki aztán a maga idejében még pazarlóbb és gondatlanabb fiút nevel. De a tékozlók és pazarlók, akár az atyai gondosság ellenére vagy az atyai elhanyagolás folytán lettek ilyenekké, nem szorítkoznak kizárólag egy osztályára a társadalomnak, és azon arányszáma a fiatal embereknek, a kik eltékozzák az örökséget, melyet kapnak, nem nagyobb Anglia gyárosai között, mint bármely más osztályban. Úgy fogjuk találni, hogy azon vagyonok, a melyeknek alapjai egykor a gyáros családokban tétettek le, gyakran állandó természetűek, és kétségkívül áll az, hogy nem a porból a porba való körforgás lesz az irány, de inkább az átmenet az újon megalapított családból a magasabb társadalmi körökbe.

Lehet, hogy az egyszerű igyekvő gyárost, a ki épp úgy representáló ember, mint a hercegi módon élő kereskedő, inkább Yorkshirében kell keresni, semmint Lancashireban. A gyártás némely ágában aprólékos

gond, ítélőképesség és takarékoság helyettesíti azt a munkát, a melyet másokban a vállalkozás, bátorság és pénz visz végbe. Természetes, hogy a vállalkozás ezen két különböző módja a jellemnek két megfelelő nemét fejt ki. Láttuk a nagy gyapotlordot és gyártulajdonost, a ki ott él a vagyon minden pompájában és nem enged el semmit azon tékozló költsékezésből, a melyet ez a pompa követel. Vegyük az esetet, a mely hasonlólul igaz, egy gyárosnál, kinek üzlete sokkal kisebb keretű, — legyen egy arany- és ezüstolvasztó gyár tulajdonosa, — és a ki folytonos gond és szakadatlan személyes felügyelet mellett, mintegy 3000 font sterling jövedelmet ér el évente. Ő nem lakik márványlépcsővel és oly folyosókkal ékes házban, melyeket drága kárpitok borítanak; fogadószobája nincs bebútorozva a divat legfinomabb czikkeivel, és a mikor onnét távozzunk, és a kertbe lépünk, nem találjuk magunkat egy ragyogó narancsligetben, a mely kristályfedél alatt virágzik, sem füleinket nem bájolja el a szökőkutak suhogása. A lakásban nem hiányzik a kényelem, de az valamelyes nyersebb egyszerűség kényelme. A ház inkább egy ötven év előtti igyekvő iparos, vagy a napjainkban élő szűkebb jövedelmű pap ízlése szerint van bútorozva. De sem nevelés, sem műveltség, sem erkölcsi kellem nem hiányzik a háztartásban. Ámbár a családfő magánkiadása valószínűleg kevesebb évi ezer fontnál, semmiféle pénzkidrást se kimél meg, hogy gyermekeinek a legjobb és legteljesebb nevelést adja, a melyet csak adhat. A leányok a legjobb nevelőnő — és az anyjak gondjaira vannak bízva; és a mikor a fiúk eléggé idősek, gondosan megválasztott nyilvános iskolába küldetnek.

Ily háztartásban, mint ez, nincs tékozló kiadás vendégségekre, kevés kölcsönös látogatás fordul elő, sok a szigorúság a légkörben és talán nincs elég édesség és fény. Valószínű, hogy a család a merev mértékletesség elvén neveltetik fel, és hogy bor, sör és szesz sohasem látható az asztalon. Nem kevésbé valószínű, hogy az egész háztartást határozottan vallásos szellem vezeti, és valószínűleg úgy találjuk, hogy a vallás egyike a nonconformista hitvallásoknak.

Kétségkívül úgy Yorkshireban, mint Lancashireban az uralkodó irány a fokozatosan fényűzőbb élet felé tart. A mint Manchesternek és Liverpoolnak megvannak külvárosi palotái, épp úgy van tele Bradford környéke a bradfordi gyárosok diszes házaival, míg Sheffield vidékén a legiparosabb fészek szívéből néhány mértföldre, az Eccleshall és Radmore kerületek bővelkednek valóban fényes házakban, szolid kőépületekben, parkszerű kertek közepette, fényesen bútorozva, kitűnően diszítve, gyakran a festészet és szobrászat modern remekeivel tele.

Hasonlókép, ámbár az eredeti egyszerűség hagyományai láthatóbb befolyást gyakorolnak Yorkshireban, mint Lancashireban, ezen a vidéken is föllelhetők oly szokások, a melyek közösek a yorkshirei kereskedő és helyi arisztokrácia szokásaival. Minden yorkshirei ember szereti a lovat. A legtöbb yorkshirei embernek nincs ellenvetése a fogadások ellen. A yorkshirei jellem ezen két tulajdonsága igen szembe-szökő módon tűnik fel a megye városai közül kettőben, Sheffieldben és Doncasterben. Doncasterben a lófuttatás a St. Leger-díjért sokkal inkább népies intézmény, mint a Derby-díjért való futtatás Epsom

Downsban. Amaz távolról és közelről vonzza a yorkshirei embereket, különösen pedig a szomszédos nagy városokból, és itt aztán nincs hossz-avége a fogadásoknak.

De a cricket és a football olyan időtöltések, a melyeknek Sheffield a fővárosa épp úgy, mint a kés-csinálásnak és a vas- és aczélgyártásnak. Hasonlóképen fővárosa a gyaloglásnak; futó versenyeket és gyalogló versenyeket talán bővebben tartanak itt, mint bármely más városában Angliának, és mind e versenyeken sok fogadás történik. Száz és száz ember marad ki a munkából az egész napra csak azért, hogy jelen lehessen a versenyen és fogadhasson, vagy legyen alkalma képzelődése szerint a kedvenczére fogadhatni. Az érdeklődés, a melyet az asszonyok tanusítanak aligha kevésbbé élénk — ámbár a sheffieldi anyáknak és feleségeknek kevés okuk lehet gyönyörűséget találni e játékokban, mert a munkabérek ilyenkor elfecséreltetnek fogadásokban és ivásokban, és ennek hosszú időre természetes következménye azután az éhség és a szükség. A város becsülésreméltóbb munkásai leplezetlen keserőséggel vallják, hogy a fogadás egyik átka osztályuknak. Más tekintetben Sheffield, mint más központi város az ásványipar-kerületben, keveset mutat azon nagy törekvésből, a mely Lancashire gyapotvidékein látható. Ennek a magyarázata valószínűleg az, hogy a jó- és balsors közt levő hullámlások sokkal szűkebb korlátok között mozognak a szövő-, semmint a fémiparnál. Lancashireban a kereset nem oly nagy, de sokkal rendesebb, mint a bányászvidékeken; ennélfogva a szövőmunkások és családjaik a költekezés tekintetében sokkal óvatosabbak mint a bányászok; és, a mint várható is volt, a szövet-

kezeti mozgalom sohasem ért el Yorkshireban valami hasonlót azon sikeres fellendüléshez, a milyent Lancashireban tapasztalhattunk. Mig így a társadalmi és gazdasági előnyök inkább a szövőmunkások oldalán vannak, fizikai és egészségügyi szempontból kevésbé jó a sorsuk. A nagy aczél- és vasművek Sheffieldben és Middlesboroughban, azon roppant igénynyel, melyet a bennök dolgozók izmai iránt támasztanak, eszközei voltak annak, hogy sokkal szebb emberfajt adtak nekünk, mint a szövőgyárak, még pedig úgy a férfiak, mint a nők tekintetében.

Vannak mind a különbözőségben, mind a hasonlóságban szembeszökő vonások a londoni társadalmi élet és a manchesteri és liverpooli társadalmi élet közt. Mint Londonnak, nekik is megvannak a maguk külvárosaik és klubbjaik, bérkocsiaik, omnibuszaik és tramwayik, színházaik és dalcsarnokaik, főleg divattos és tisztán üzleti városnegyedeik. De hasonlíthatlanul kevesebb összpontosítása van az üzletnek, iparnak és azok képviselőinek némely kerületekben a vidéki fővárosokban, mint az ország fővárosában. A munka és szegénység érzelme sokkal szembeszökőbb módon hatja át ezen nagy városokat, mint a hogy áthatja Londont. Londonban valaki egész napot elsétálhat az utczákon, tereken és egész kerületekben a nélkül, hogy találná sok, talán egyetlenegy látható jelét is annak, hogy a világ leggazdagabb és legfényűzőbb városa egyúttal a legiparosabb és összességében a legmunkásabb forgalmú gyűlőhely, a melyet valaha az emberi szorgalom összehordott. Leedsben és Manchesterben a munkás nemzedékek jelenléte sokkal általánosabban érezhető, és az ellentét a nyomor és a fény közt élesebb, hirtelenebb és mindenütt észlelhe-

több. Londonban az ember, ha megfelelőleg osztja be a sétáit, majdnem mindazt kikerülheti, a mi a nyomorra és elhagyattatásra emlékeztet. Ez lehetetlen oly városokban, a hol a fényűzés és nélkülözés szokásai minduntalan és mindenütt érintkeznek egymással. A nagy gyárak és azoknak árnyéka, a kik azokban dolgoznak, reá esik az egész városra, és a nap nemely órájában nincs utca, a mely többé vagy kevésbbé nem volna átadva a gyári munkások csoportjainak.

Ebből az következik, hogy oly városokban, mint Manchester és Liverpool, a munkásosztály sokkal érezhetőbb hatalom, mint Londonban. Más szóval, ezen városokban sokkal észrevehetőbb hatása van egy complex testületi életnek, mint a fővárosban. Londonban lehetnek óriási munkásgyűlések a Hyde-Parkban, vagy felekezeti tüntetések a Trafalgar-Squaren. Ily alkalommal százakra, sőt ezrekre menő londoni kézműves és munkás gyűl össze az Eastenden és megy több vagy kevésbbé feltűnő menetben nyugat felé. De ezen tüntetések egyike sem hoz létre valami hasonló hatást ahhoz, a milyen a lancashirei vagy yorkshirei munkások gyűléséé a szabad kereskedelmi csarnokban vagy gabonatözsdén. Az ok természetesen az, hogy Londonban a hozzá tartozó nagy terület eltörpíti azon helynek jelentőségét, a hol az illető gyűlés tartatik, továbbá az a tudat, hogy csaknem végtelen számú ember nem vesz részt benne, megátolja a képzeletet abban, hogy könnyen és élénken csatlakozzék a népies mozgalomhoz.

A munkásosztályok szervezete, jelleme és szokásos tulajdonságaik teljesen különbözök a két városban. A felsorolt szempontok bármelyikéből nézzük: igen feltűnő sajátságok léteznek Manchesterben, míg Liver-

poolban megvan a nagy városokkal közös vonások legtöbbsége. A mik a malommunkások Manchesternek, ugyanazok a hajógyári munkások és a különböző nemzetiségű hajósok Liverpoolnak. Mindkét városnak van szükségképen néhány közös iparága: lisztmalmaik, rizsmalmaik, olajmalmaik, finomítók és vasöntődéik, a melyekben bővelkednek, valamint mindkettőben megvannak a közönséges kézművesosztályok, a téglakészítők, ácsok és kőmivesek üzletei. De Manchesterben ezen osztályok ritkán tűnnek szembe, nagy mértékben beleolvadván a gyári munkások túlnyomó számába. Kevés dolog feltűnőbb Manchesterben, mint a gyármunkások nagy csoportjai, a melyek uralkodnak az utczákon és elfoglalják a járdákat, mikor a munka-órák elmúltak vagy szünetelnek. E szorgalmas munkások modora nem igen tűnik fel az udvariasság révén. Nincs megszólításukban semmi, a mi mutatná a társadalmi fokozatok létezését. Az, hogy kalapjukhoz nyulnának, ismeretlen dolog, még az „Uram“ is ritkán használtatik, még munkaadóikkal szemben is. De noha merevek és nyersek, ezen malommunkások jó olvasottsággal bíró, törekvő és értelmes faj, jó polgárok és jószívű emberek. Beszédmódjuk keresetlen, de büszkének arra, hogy így van, és uraik felbátorítják őket arra, hogy így tegyenek. Magas bérek, és az asszonyoknak, leányoknak és fiúknak munkára való alkalmazhatósága aránylag jó helyzetbe juttatják őket, míg tékozlás vagy gondatlanság vagy kivételek, vagy csak ritka esetekben tapasztalhatók. Ha ilyenek jönnek elő, annak nyilvánulása gyakran igen furcsa, néha olyan formát mutat, mintha iskolásfiúk tékozló kedvtelése ragadt volna az emberekre.¹

¹ Magam láttam Manchesterben két gyári munkást (fér-

A gyárimunkás nem ritkán kis termetű; ez a fizikai hiány bizonyos mértékben a házi és főleg ülő foglalkozás, de gyakrabban a korai házasságok eredménye. Egy tizennyolcz éves fiú kereshet hetenként 25 shillinget, egy 16 éves leány 14 shillinget. Ezen a jövedelmi alapon a kettő egybekel és tovább dolgozik a gyárban, míg az asszonyt otthon nem tartják az anyai gondok. Ekkor aztán a párnak nehéz megélni a keresetből, míg gyermekeik elkezdenek bért szerezni; és mikor ezek elérnek a felnőtt korba, ők is házasságot kötnek, mint szüleik tették. A gyári asszony takarékos, tiszta, beszédes és igen gyakran szerfelett ügyes. Az udvarlás ideje alatt Lancashireben, mint Cumberlandban az általános szokás sok szabad viselkedést megenged; de a nagy városok rendes erkölcstelensége, mint szabály, ismeretlen a gyári munkások közt.

Színházak, dalsarnokok és kirándulások Manchester környékére képezik a rendes szórakozást, de irodalmi intézetek s más multságok is igen népszerűek a gyárimunkásoknál, kik gyakran nagyon szeretnek olvasni és sokszor élénken politizálnak. A multságok némely része meglehetősen primitív. A Pomona-kertben, Manchesterben, a szombati félnapi munkaszünet alatt látjuk, hogy a férfiak együtt tánczolnak, lassan köröskörül keringve; míg mások, nagyobbára tizennyolcz és tizenkilencz éves fiatalok, páronkint szemben állanak egymással és ide-oda mozognak rendkívül egyhangú zene mellett, miközben társaik nyugodtan várják míg rájuk kerül a sor. Ez egészen olyan mint a néger tam-tam táncz

fiakat) bemenni egy czukrászboltba, a hol megvettek egy nagy darab lakodalmi tortát 4 shillingért és egy pohár sör mellett megették.

a szilaj túlzások nélkül. Természetes és szükségképeni dolog, hogy ámbár az átlagos értelmiség magas, a korai házasságok elsatnyult szülöttei közt kell létezni bizonyos mennyiségű veleszületett korlátoltságnak. Pünkösdkor a gyárimunkások csoportokban mennek át Liverpoolba, de kevésbé vegyülnek össze a lakosokkal. A fődolog: átmenni a folyón és egyszer megfürödni a tengerben. A rendes öltözék ezen ünnepi kirándulásra egy posztózubbony; úgy a férfiak, mint a nők nagyon szeretik az élénk színű selyem nyakkendőt, kendőt és shawlt.

De ámbár magában Manchesterben a malom-munkások csoportja számosabb minden más ipar képviselőinél, még sem vesznek el ezek oly teljesen szem elől, mint a szomszédos vidékeken. A manchesteri raktárak nagyszámú „packert“ foglalkoztatnak, a kiknek dolguk az árúk becsomagolása és a ládák berakása, de ezenfelül hordárok és fuvarosok gyanánt is szerepelnek. A körülfekvő gyári helyeken, másrésről oly városokban, mint Hyde, Stalybridge, Blackburn, Bolton és Oldham, és a vidékbeli falvakban található a legtisztább típusú gyári munkás akár malomban, gyárban, nyomtató, vagy festőműhelyekben foglalkozzék. Itt aztán nincs, mint a főközponton, egyáltalán semmiféle foka az összeolvadásnak, az összekavarodásnak más társadalmi vagy ipari foglalkozással. Szénbányák ugyan vannak mindenütt a környéken, de a bányászok, akárhol vannak is, kevésbé állnak általános érintkezésben a környékbeli lakossággal. Ha van valami észrevehető különbség azok közt, a kik a kisebb városokban laknak, és azok közt, a kik vidéki falvakban telepedtek meg, az abban áll, hogy e vidékeken érezhető a manchesteri gyárimunkásokat jellemző füg-

getlenség szelidítetlen formában. A városi élet eredménye — például Blackburnben — az, hogy meggyöngíti az ur és munkás közt a falusi kerületekben létező barátságos viszony kötelékét. Ámbár a munkás munkaadója egyik házában lakhatik, és keresztnévén nevezheti őt, személyes barátság nem lesz köztük. Másoldalról, például Compstall faluban, Cheshireben, az egész falu egy nagy vállalat tulajdona, minden lakos egyenesen vagy közvetve annak szolgálatában áll. A czég tartja fenn a templomot és papot, iskolákat és olvasótermet és több módon személyesen is érdeklődik a munkások dolgai és munkássága iránt.

A gyári munkás mindennapi élete sehol sem látható olyan jellegzetesen, mint ezen falvakban és városokban. Hat órakor egy márcziusi reggelen, éppen mikor a nap, még egy darab felhővel küzdve, eléri a magas tetőket és még magasabb kéményeket, egy harang hangos kongása hívja munkára az embereket. A számtalan ablak, a mely kelet felé nyílik azon a keskeny épületesoporton, a melyet „malomnak“ neveznek, visszasugározza a fényes sugarakat, mint valamely élénk tükörsor. A házak mellett, szorosan a fal alatt, folyik a csatorna, a melyen túl a nyárfák során át, a mely a vontató-utnak szegélyén, a túlsó oldalon van, hullámos mezők és lombtalan fák látszanak, a melyek a túlsó dombokig terjednek. Hasonló épületek, a melyeknek ablakai a sürgő kis város utczáira nyílnak, vannak északon és nyugaton; míg délre a teret egy magas fal zárja el, a mely felett a gépház és hivatalhelyiség teteje kandikál ki. Kívül és jelentékeny távolságra az épületekkel, melyeket szolgál, látszólag össze sem kötve emelkedik fel a nagy kémény, 160 láb magasságra.

Ez, röviden, külső képe a lancashirei gyapjú-malmok vagy más nagy gyárak egyikének, a melyekben helyet talál úgy a fonás, mint a szövés, ez a két különböző művelet, a mely a nyers fonalat szövetté változtatja. A kikövezett utcákat hosszú sorban szegik be a sötét falu kis házak, a melyeknek ajtóí, lépcsői, folyosói azonban kifogástalanul tiszták. Itt és ott egy boltta változtatott lakás vidámabb ablaka növeli a változatosságot; ilyen kis városban, a minőt most leirunk, a tuloldalon rendszerint valamely nagy gyár emelkedik a magasba.

A mint a harangszó elhangzott, ezek az utcák megnépesednek egy mozgó tömeggel, mely a bejárati kapuk irányába törekszik. Férfiak és fiúk, leányok és egynéhány asszony, az előbbieket jól megkopogtatván a burkolatot cipőik sarkával, az utóbbiak fejükre és nyakukra borított shawllal védekezve a nyers levegő ellen, csoportosan igyekeznek a munkába. Mindamellet azonban jut idő alkalmi jókívánnatra a háziasszonynak, a ki a nyitott házajtóban látszik elfoglalva lenni azon dolgokkal, a melyek őt elvonták leánykori és korai házassága első idejének foglalkozásától. A vig tűzfény, a tiszta gyermekek, a fiókos szekrény festett tetőlapjával és könyvespoleczával, annak a jó embernek különös büszkesége, a ki épp most kelt fel, hogy csatlakozzék a külső emberáradathoz, tanuságot tesz a malommunkásház jólétéről.

De elérték a kaput és a tömeg átmenvén a tornáczon, nem a nélkül, hogy egy barátságos szót váltson a felügyelővel, vezérmunkással vagy a munkaidőre ügyelővel, szétoszlik a kavicsos téren. Mig némelyik a raktárba megy, a nagyobb rész a nagy

épületekbe tart, a hol a fonógépek működnek és mások, főleg asszonyok, abba a háromemeletes épületbe mennek, mely a fél üvegtetős alacsony szövőházakban végződik.

Belül az előkészületek hamar megvannak. A munkások gyorsan leteszik felesleges ruháikat. A nyers anyag kiválasztása, felkötése, felhuzása különböző szobákban történik; az anyag ott fekszik, mint valami hőtömeg, az elsőben a fonó vagy gondozó megnézi, hogy rámai és orsói rendben vannak-e és odaáll arra a szűk ösvényre, amely választóvonal és hozzájárási út a különböző gépek között. Hasonló módon a szövőházban a szövő ott áll helyén a szövőszékek mellett, a melyek az ő gondjaira vannak bízva. Mindkét helyen a felső térség tele van forgókerekekkel és óriási szíjakkal a mozgóerő átvitelére. A gépházban, a melynek hosszú ablakain át látható a gépezet nagy emeltyűje és forgókereke, minden készen van; és a mikor az óra mutatója az órát üti, a gép első erős füttyölése jelzi, hogy a napi munka megkezdődött. A gyáron belül az az óriás erő, a mely eddig pihent, egyszerre mozgásba jön. A levegőben a nagy bórszíjak megkezdik végtelen forgásukat. Alól a ráma és készülőcék gyorsan mozognak le és fel, előre és hátra, a hengerek különböző gyorsasággal forgásnak erednek, és körbe forog a végtelen sok orsó és felvonó is; míg a másik osztályban a szövőszékek mozognak le és fel, a mint a gyors vetélő egyik oldalról a másikra repül. Egyik helyütt a gondozó szigorúan ügyel a gépre, a melyikért ő különösen felelős; a másikban a szövő föladata ellenőrizni a munkát, hogy nem fenyeget-e megállással valamely orsó; míg alárendeltjeik a saját teendőikre ügyelnek.

És így, a reggeli rövid időközét leszámolva, a munka eltart egész az ebéd idejéig, a mikor a „malom“ kiürül és az utcák ismét megtelnek néptömeggel, a mely most hajlandó ingerkedni és fecsegni és az ő széles tájszólásában durva tréfákat mondani. Elérnek haza, megeszik az ebédet, a férfiak, mikor visszatérnek a gyárba, kiszívják a felüdítő pipát és újra elkezdődik a munka, hogy csak hat órákor szünjék meg. Akkor, a mint az óra üt, a sürgő köpü kiönti munkásait, a kik lehetnek nagyon fáradtak, de a mint hazaballagnak, mégis meg vannak, elégedve és örülnek arraaz üdvözletre, a mely úgy vár reájok, mint egy figyelmes dologban eltöltött hosszú nap jól megérdemelt jutalma.

Liverpoolban a munkás lakosságnak különös jellemző alkatrésze, mint már mondtuk, a tengerészosztály. Eltérően a parti lakosságtól, a matrózok — nagy rész külföldiek, — a hosszú utat járó valódi kereskedelmi tengerészetben vannak elfoglalva. Ez az osztály aligha oly fajtájú, a mely arra való, hogy valamit hozzáadjon a környék tiszteletreméltó voltához; és ámbár egy matróz-otthon állíttatott fel részökre és más kísérletek tétettek megjavítani őket, a komisz korcsmák, rossz hírű lakházak és más piszkos barlangok mégis virágzanak. Egy másik szembeszökő néposztály Liverpoolban az írlandi; ez egy külön városrészben lakik, a melynek központja a hírhedt Sawney Pope Street, a hol állandóan napirenden van a verekedés. Az írlandiak bizonyos idő óta aránylag igen gyorsan szaporodtak el Liverpoolban. Mivel minden új bevándorló csapat foglalkozást talált, barátaik és rokonaik utánuk jöttek a hazájokból. De mert Írland gazdagabb lett és elkezdődött egy írlandi középosztály

fejlődni, ez a kivándorlás megakadt és valószínűtlenné vált, hogy az ír legyen a liverpooli lakosságban az uralkodó elem. Egy másik figyelembe veendő elem a liverpooli munkások között a nem szakszerű munka képviselőinek túlnyomó száma. Mivel a Merseyparti város a behozatal és kivitel raktára és kiinduló pontja, ebből az következik, hogy a hajók be- és kirakodása és a raktárakba való elhelyezés a főmunka, a mely a hordárok és szállítók nagy seregét foglalkoztatja. Semmi különös ügyesség nem kívántatik e munkához, a mely tény, valamint az, hogy közvetlen hajóközlekedés van Írlanddal, a főoka annak, hogy oly sok kivándorló van itt a Szent-György-csatorna másik oldaláról. Liverpool, a mint a statisztika és a jelentések mutatják, egyáltalán nem bír jó hírnévvel az erkölcsiség és a tisztesség tekintetében. De ha ebből a jelből ítélünk, mindig szükséges megemlékezni arról, hogy a liverpooli magistratus által alkalmazott megtorló rendszabályok rendkívülieg szigorúak, és hogy a rendőrség gyakran fennakad oly dolgokon, a melyeket másutt apróságoknak tekintenének. A liverpooli hajómunkások, a kik egy külön osztályt alkotnak, iparkodó, értelmes emberek. Egy vagy két ezrede az önkénytes tűzérségnek, mely értékben ritkítja párját, tisztán ezek közül ujonczoztatik. Ezekről a dolgoktól eltekintve, Liverpool munkásainak nincs semmi jellegzetes tulajdonságuk, a mely megkülönböztetné őket más nagy városok munkásaitól. A színházak és dalsarnokok, esténként mind tömve lelkes, de többé vagy kevésbbé kritikus közönséggel, a legkedveltebb mulatóhelyeik. A várost megszépítették egy pár csinos park kiterjesztésével, a melyek jól vannak befásítva és kitünően vannak tartva. A nyári évszakban itt találunk a lakosok szózakozást, míg más

mulatságra szolgáló alkalmak az olcsó hajókon könnyen tehető kirándulások a folyó cheshirei oldalán, a hol Easthamnál falusi, New-Brightonnál pedig tengerparti gyönyörök várják őket.

A mint Manchester és Liverpool úgy munkásosztályaik, mint a felsőbb osztályok tekintetében különböznek Londontól, épp úgy különbözik mindegyikük a másiktól is. Így, ámbár kevés család van Manchesterben, a melynek összeköttetése a várossal vissza volna vezethető a század kezdetére, mégis ezen városnak sokkal több az öröklött jellege, mint Liverpoolnak, a melyben egy nemzedék alatt nem csak újak az arcok, de megváltoznak a nevek is. Szembeszökő oka van ezen különbségnek. A gyáripárban való siker — a Manchesterben elérhető siker neme, — háztelkekben és gyártelepekben való nagy birtokot feltételez, a mely tulajdon nemcsak jövedelmező, de könnyen átöröklhető is atyáról-fiúra. A kereskedelmi foglalkozás műveleteiben, a melyeknek székhelye Liverpool, kevesebb állandóság és több forgandóság van. A kik vagyont gyűjtöttek, elhagyták a helyet, a hol azt gyűjtötték, vagy haláluk után nem hagytak hátra semmi fekvő birtokot, csakis pénzt és hitelt. Valamely szerencsétlen hullámvész áll be, az üzlet rosszra fordul és a pénz elfogy. A kereskedő és a gyáros között levő különbség kikerülhetetlen, és mindig fog létezni. Továbbá Liverpool egyike a világ legnemzetközibb városainak, Anglia Marseille-ének nevezhető. Egy liverpooli reggeli újságban olyan név, mint Manuel Garcia vagy Christino Nicopoulos, a mely kétségtelen tanúsága a tulajdonos nemzetiségének, mindig biztosan található az előbbi nap rendőri hirei közt. Feljebb emelkedve a társadalmi lépcsőzeten, mindig látható lesz

Liverpoolban valami, a mi visszahatása a fajok azon keverékének, mely a vándorló tengerész lakosságnál észlelhető. Skóciából és Irlandból, az Egyesült Államokból, Európa és Ázsia szárazföldrének minden részéből az új vérnek állandó áramlata kering a városban. Az idegenek és külföldiek hamar lesznek állandó letelepülőkké, és a régi liverpooli családok elvesznek a vegyes tömegben. Az új vér ezen beözönlése sokkal kisebb mértékben történik Manchesterben. Németek és keleti görögök vannak a legnagyobb számmal azon idegenek közt, kik e városban telepednek le. De ezek ritkán simulnak hozzá a bennszülött lakossághoz. Ők, különösen az utóbbiak, külön osztályt alkotnak, megtartva szülőhazájuk különleges szokásait fogadott hazájukban is.

A liverpooli társaságban egy egészséges, gyorsító és fejlesztő elemet lehet találni azon emberek nagy számában, a kik Indiában, Észak- és Dél-Amerikában, Chinában, a gyarmatokban és másutt töltötték életük egy részét, és azért jöttek haza, hogy a Mersey partján fejezzék be napjaikat. A liverpooli ifjú néhány évet, mint kereskedelmi kiképzésének egy részét, külföldön tölt, a mi szükségképen élesítette az elméjét. A manchesteri üzlet igen különböző jellege csak vajmi kivételes esetekben szolgál ilyen példákkal. Más oldalról több fiatal és idős ember van Manchesterben, a kik köziskolába jártak és egyetemi nevelésben részesültek, mint Liverpoolban. A lehető legjobb társaság Manchesterben vagy Liverpoolban nem közelíthető meg könnyebben a helyben lakók által, mint a lehető legjobb társaság Londonban, és igen ritkán lépnek be abba oly családok, a melyek bolti üzletben tettek szert nagy vagyonra, olyanok pedig sohasem, a kiknek atyái boltosok voltak

magában a városban. Az idegenek társadalmi előzményeit kevesebb szigorral vizsgálják. Katonai vagy tengerészisztiek, papok és ügyvédek általában kedveltek, és Liverpoolba az utolsó években észrevehető behozatal mutatkozott nemes családok sarjadékaiból, a kik kereskedésre adták magokat.

Létezik Liverpoolban több mint félszázad óta egy előkelő és divatos intézmény, a melyet a régi londoni Almack mintájára szerveztek és a melyet Wellington Rooms név alatt ismernek. A beválasztás titkos szavazás útján történik; a jelöltek igényeit és állását gondosan kikutatják. Ezen társaság tagjának lenni bizonyos társadalmi tekintetbevételt jelent. A téli hónapokban minden két hétben társas mulatságot rendeznek és az épületet semmi más célra nem használják. A szomszédságban lakó különböző nemesi birtokokról gyakran jelennek meg vendégek, a lóverseny hetében pedig okvetlenül bejönnek. Manchesterben is megkísérlették ilyesmit létesíteni, és több bált adtak a szabad kereskedelmi csarnokban, de a kísérlet nem bizonyult be hasonlóul sikeresnek. Van Liverpoolban más társadalmi szórakozás is, a mely hiányzik Manchesterben. A manchesteri lóversenyek teljesen át vannak adva a gyárimunkásoknak; de Liverpoolban a nagy nemzeti, az őszi serleg és az Altcar futtatások a divatos sportsmenek és a szépnem ragyogó gyülekezeteit gyűjtik össze. Liverpool vonzerejét növelik továbbá yacht-clubjai is; a Mersey folyam így segíti a várost olyan társadalmi különálláshoz, a minő Manchesternek nincs.

A liverpooli és manchesteri ruházatok egyáltalán és egyenlően drága dolgok. Mindkét város fiatal emberei, a kik a divathős hírnevére vágynak, londoni sza-

bóknál dolgoztatnak. De a hölgyek ruháit bőven állítják elő helybeli divatárusok és csak alkalmilag történik, hogy Londonból vagy Párisból hozatnak ruhát. A kereskedelmi viszontagságok és a változó népesség folytán Liverpool sohasem volt oly gazdag, mint Manchester. A liverpooli élet mindig mutatós volt, a manchesteri kicsapongást mindig bizonyos szoliditás jellemezte. A liverpooli bálterem mindig kitűnő és élvezetes. A meghívások tisztán tánczosokra szorítkoznak, a zene és rendezés jó, és mindig van elég hely. A manchesteri társaságban a legnépszerűbb módja a mulatságnak az ebédadás, a melynél a londoni órákat tartják meg, és a gyümölcs és egyéb asztali fényűzés londoni áron vétetik meg. Valószínűleg kevés különbség van a két északi város ebédjei közt. Mindkettőben a borok rendszeren kitűnő minőségűek, miután a szokás, hogy jól felszerelt pinczét tartsanak, erősen el van terjedve azok közt, kik vendéglátásukról nagy mérvben ismeretesek. Egy manchesteri vagy liverpooli Amphitryon házában rendszeren két évi, ivásra megérett bortermés is van készletben, az érési folyamatban levő borokat nem számítva.

Az utolsó években a magánfogatok csaknem általánosakká lettek a gazdagabb osztályok közt mindkét városban. Mindegyikben a társaság előkelősége rendszeren fényes melegházakkal és kitűnő karban tartott kertekkel ellátott házakban lakik a külvárosokban, bár Liverpoolban egynehány olyan is a városban lakik, a kiket a leggazdagabbak közé soroznak. A gazdag családok közül sok tart házat Londonban, ott is lakik az idény alatt; néhányan pedig az egész éven át jelentékeny távolságra laknak azon várostól, a melyben üzletük van, Cumberland és Staffordshire vidéki kerületeiben.

Hogy az idény végén Londonba menjenek, hasonlóul közös szokása mindkét város helyi arisztokráciájának, úgy szintén egy kis kirándulást tegyenek a Continensre, a mely néha kiterjed egész Egyptomig. A halászat, lövöldözés és vadászat rendes mulatsága a férfiaknak; Liverpoolnak van két helyi kutya-falkája és, a mint már mondva volt, yacht-klubja is. A cricketet és footballt, a melyet a gyáros és kereskedő Anglia ifjúságának minden osztálya nagyon kedvel, épp úgy játszáknak minden mellett, mint a Mersey mellett. Manchester ma vidéki központ a cricketben, míg a footballben a pálmát valószínűleg Liverpool igényelheti.

Az üzleti órák megváltoztatása mindkét városban a társadalmi forradalom egy nemét eredményezte. Azelőtt a kereskedők reggel kilencz órakor már munkánál voltak és ritkán hagyták azt abban este nyolcz vagy kilencz előtt; most a rendes zárióra Liverpoolban délután öt óra; és Manchesterben, ámbár a raktárak esetleg hétig nyitva lehetnek, a főnökök ugyanazon időben távoznak el. Ez a változás természetesen kedvezőnek bizonyult a klubélet kifejlődésére, a mely mind a két helyen saját külön jelleggel bír. Manchesterben több klub van, a melyek közt a fő — az igen nagy, és a többinek mintául szolgáló Union. Itt a régi gyakorlat: korán ebédelni, még mindig szokásban van. Egy és két óra közt a raktárak általában néptelenek és a klub tele van; ámbár némely tagnál a korai klub-ebéd csak nagyobb szabású lunch, a mely szükséges nekik, a míg elmúlik az idő az otthoni hét és nyolcz óra közti ebédig. Azelőtt a leggazdagabb gyárosok, a kik bejöttek a vidékről a vásáros napokon (kedden és pénteken) a vendéglőkben rendesen egy és kettő közt szoktak ebé-

delni, a mikor aztán ebéd után szeszes italokat tétettek az asztalra és hosszú cserép-pipákat vettek elő. De ma már a klub kávészobája helyettesíti a vendéglői asztalt. A vásáros napokon sokan azt hiszik, hogy ebéd idejekor már vége van az üzletnek és egész délután kártya- és billiardjáték folyik. De más napokon, és este csaknem mindig, a manchesteri klubok termei üresek, kivéven ezt a déli időt. Liverpoolban egészen máskép áll a dolog. A „Palatine“, egy kicsi és előkelő klub, mely az összes többiek felett áll, a lunch idejében, aránylag kevés látogatóval dicsekszik. Hét vagy nyolcz órakor este mindig tele van, és úgy ebéd előtt, mint után, nagy kártya- és billiardjáték folyik. Vacsorálók még színház után is jönnek be, sűrűn látogatják a helyőrségi tisztet, a kik, épp úgy, mint az északi törvényszéki kerület ügyvédei, tiszteletbeli tagok. Általában ez a klub nem sikertelenül törekszik utánózni a londoni klubokat. Hogyha így több társadalmi igény van is Liverpoolban, mint Manchesterben, ez az igény nincs befolyás nélkül a társadalmi nevelésre. A klubok bölcsői az egészséges közvéleménynek a modorhoz, ha nem is az erkölcsiséghez tartozó dolgokban. A durvaság és a klubélet nem létezhetnek együtt. Meg kell jegyeznünk, hogy a Gun Club és a Polo Club létezése a hasonlatosságot London és Liverpool közt még teljesebbé teszi.

Nevezetes különlegessége a lancashirei gyártulajdonosnak, hogy bármennyire képzett és utazott ember is, odahaza bizonyos alázatosságot és egyszerűséget negélyez. Ismerni akarja minden gyárimunkását személyesen, keresztnévükön szólítja meg őket, és nem is ütközik meg, ha ezek viszont úgy köszönnek neki: „Hogy van John?“ — tiszteletteljesebb meg-

szólítás, mint már mondtuk, nem lévén tetszetős a munkásnak. A manchesteri műismerő — a műismeret gyakran nem könnyű szerep — a mikor üzletet akar csinálni, a lancashirei tájbeszédet használja és így fog válaszolni, hogyha az árt sokalja: „I'd loike to, but I canna do't“ (szeretném, de nem birom). Ez adott valószínűleg okot a példabeszédszerű mondásra: hogy a liverpooliak urak és a manchesteriek emberek. Az a kiterjedés, a melyben a manchesteri gyárimunkások a teljes szabadság és függetlenség hangját gyakorolják, nincs hátrányok nélkül. A szabad és fesztelen gyári munkás hajlandó mulatsága közben nagyon kellemetlenül hasonlítani modor dolgában egy londoni durva emberhez. A manchesteri lóversenyen, mint már megjegyeztük, és minden szabad ég alatti gyűlésen a gyári munkások vannak többségben; és az idegen, a ki most jön az Egyesült Államokból, hajlandó lesz összehasonlítani a szombati félünnep napon a gyapotváros utczáit New-Orleanséival vasárnapokon, mikor a színesbőrű gyalogosok foglalják el a járdát a visszahúzódó fehérek teljes kizárásával. Igaz, hogy nincs semmi ok feltételezni, hogy Liverpool erényessége rendkívül magas; de a nagy angol tengeri kikötőkben alkalmazott rendőri felügyelet merev rendszere a közerkölcstelenség jeleinek számát csökkenti és e jelek, ha láthatók is, nem olyanok, hogy magukhoz vonzanák a válogatós kéjvágyót. A bűn, ha megengedtetik neki, hogy a különböző hajós nemzetségek mulattatására a nyilvános utczákon pompázzon, ezt csak a törvény felügyelete alatt teheti és ilyenkor olyan ocsmány látvány lesz, hogy a megutálás érzelmét biztosan felkölti.

Talán a legkevésbé kellemes tünemény Liverpool

és Manchester társadalmi életében — és az előbbi város az, a melyre e megjegyzés különös nyomatékkal alkalmazandó — az ivó-korcsmák felállítása és az a mérték, a melyben azokat pártolják. Ez amerikai behozatali czikk, és egyáltalán nem gyakorol üdvös befolyást a városi fiatal emberekre. Bormérések, bodegák és szalonok mind a föld felett, mind a föld alatt bőven vannak. Ha nem is okoznak sok tényleges részegeskedést, az iszogatás megszoktatása, a melyet eredményeznek és a sok idővesztegetés, a melyet előidéznek, sajnálatos. Húsz évvel ezelőtt az ivás a dologidő alatt aránylag ismeretlen szokás volt Liverpoolban; most oly általános, hogy alig okoz feltűnést és bizonynyal nem hoz magával megfelelő megbélyegzést.

A magasabb nevelés alkalmi bőségesek és kitünőek mind a két városban. Liverpoolnak van kollegiuma és királyi intézete, Manchesternek középiskolája és Owen-kollegiuma. Arról a szorgalomról és sikerről, a melylyel a zenét, valamint általában a művészetet és irodalmat ápolják, fogalmat ad azon látogatás, a mely tapasztalható a kétheti hangversenyeken a téli hónapok alatt Liverpoolban a filharmonikus csarnokban, és azon hangversenyeken, a melyeket a manchesteri szabad kereskedelmi csarnokban Charles Hallé rendez. Vitatkozó társaságok és irodalmi klubok szintén léteznek, és e mellett úgy Liverpool, mint Manchester oly napisajtóval dicsekedhetik, a mely ügyesség, befolyás és vállalkozás tekintetében aligha áll a londoni sajtó mögött. Általában mindenütt, de Manchesterben különösen, ma a vidéki napisajtó csak névleg vidéki, és úgy tisztán irodalmi minőségét, mint rendesen megbízható értesüléseit tekintve, eléri a fővárosi kitünőség legma-

gasabb színvonalát. Csaknem ugyanezt lehet mondani a két város színházairól, a melyek a londoni színpadra szánt darabok kísérleti helyei, és a londonicsillagok jövedelmes égboltozatai, gyakori látogatásaik alkalmával.

Az a hatalmas folyó, a mely mellett fekszik, adja meg Liverpoolnak különös és sok tekintetben egyetlen helyzetét Anglia nagy városai között. Az árbocz-erdő, a széles dockok, a kikötőkből a világ minden részébe mindennap elinduló nagy óceán-gőzösök, a kincsekkel terhelt hajók folytonos érkezése, az ezer raktár nyitása és zárása, a folytonos és hallható zakatolás a kereskedelem gépezetében, a mely a föld minden részével és az ég alatt élő minden nemzettel érintkezésben van — ezek a dolgok úgy láthatók Liverpoolban, mint sehol másutt Angliában. Hull, Plymouth és New-Castle upon Tyne hatalmas székhelyei a kereskedelemnek, a honnan árúk küldetnek szét a szélrózsa minden irányába, mind-egyiknek meglévén saját külön jellege. Hull arról az élénk kereskedésről nevezetes, a melyet a dán ősök leszármazóival — ez a faj uralkodik ma is Yorkshireban általában — folytat és a norvég épületfa-üzlet előnyös fejlődéséről. Plymouth a katonai szállítmányok és a kivándorló hajók révén jelentőséges város, a Tyne partján fekvő komor levegőjű nagy város pedig nevezetes, mint az a csatamező, a melyen az ember sok hatalmas győzedelmet aratott azon óriási akadályok felett, a melyeket a természet rakott útjába. Mértföldekre menő messzeségre terjed a fekete gyárak hosszú vonala. A keskeny fészerek sötét sorozatában, a mely több mint kétszáz acret borít, gyártják azon pusztító eszközöket, a melyek hadseregeket semmisítenek meg: az Armstrong-ágyúkat. Ilyen

fészerek diszitik mindkét partot, míg csak Newcastlet hátunk mögött nem hagyjuk, és oly helyre érünk, a hol oly munkálatok kezdettek meg, a melyek, ha be lesznek fejezve, egy második Newcastlet varázsolhatnak elő.

De az, a mit látni bennünket főleg érdekel, ebben a szénfüstös, régi Northumberlandi fővárosban — az ő emlékezetet túlhaladó multjával és határtalan jövőjével, régi épületeivel, tiszteletes templomaival, ősi tradícióival, újkori találmányaival, javításaival és ötleteivel, szorgalmas tervezéseivel és fortélyos törekvéseivel a jövőt illetőleg, — az a tudomány által gyakorlott hatás a folyamra. A Tyne már nem olyan folyó, a milyennek a természet alkotta; az ágyát mélyebbre ásták, a medre megváltozott, földnyelveket és hegyfokokat eltávolítottak, és ezer tonnaszámra hoztak fel földet a mélységből azért, hogy súlyos és még súlyosabb terhelésű hajók beúszhassanak egész a város falai alá. Az a munka, a mely a Tyne folyó biztosainak vezetése alatt végeztetett be, egyike a modern erély és vállalkozás legérdekesebb és legjelentősebb sikereinek, türelemmel és sikerrel folytatott hosszú háború oly nehézségek ellen, a melyeket csupán csak a tiszta fejek és erős kezek által vezetett leg-hatalmasabb gépezet tudott legyőzni. Ötvenegy millió tonna anyagot vettek ki a folyamból három év alatt 1871-től 1873-ig, elszállították a tengerbe és a folyó bejáratától két vagy három mértföld távolságra sülyesztették el oly mélységbe, a mely apály idején is nagyobb húsz fonalnál. A folyó szélességét különböző helyeken kibővítették egyszázötven lábtól négyszáz lábíg. Egy dombot vagy fokot elhordtak, a mely hetvenöt lábnyira emelkedett ki dagály idején és veszélyes akadálya

volt a hajózásnak, a mennyiben meggátolta a hajók kormányosait abban, hogy lássák a belső oldalról közeledő hajót. A létező dockokat kiszélesítették és egy új dockot építettek, melynek bezárt vízterülete kilenczvennégy acre s a melyet 3650 láb hosszú rakpart vesz körül. Ezen óriási műveletek kereskedelmi következményei láthatók a kikötőbe bejáró hajók megnövekedett nagyságában. Húsz év alatt a hajók átlagos tonnatartalma 149 tonnáról több mint 500 tonnára emelkedett.

Az északi nagy városok közül talán a legnagyobb jövő vár Leedsre. Bizonyos okoknál fogva azt lehet mondani, hogy Leedsnek, a Midlandban Birmingham az ellensúlya. Birmingham az utolsó ötven év alatt óriás haladást tett vagyonban és fontosságban, de gazdagság dolgában mögötte áll mind Manchesternek, mind Liverpoolnak. Ha megvan is a warwickshirei fővárosban a tekintélyes vagyonok magas átlaga, kevés az oly óriás jövedelem, a mely megszűnt feltűnő lenni Lancashireban. Birmingham társadalmi élete, mely helyes képet nyújt Leeds társadalmi életéről is, lényegesen különbözik Liverpool vagy Manchesterétől. A Mersey partján fekvő város divatos utcái, a hosszú koci sorral és a sok inassal, a kik ott várnak a hölgyek kedvencz, divatos boltjai előtt, nagyon megközelítőleg ugyanazon képet mutatják, mint a londoni West End divatos utcái. Birminghamban olyan alaku és divatu kocsik, mint a liverpooliak, aránylag ritkák, és kérdéses, hogy vajjon húsz évvel ezelőtt volt-e Birminghamban több mint két tuczat ember, a ki saját fogatot tartott. Hasonlókép még a jelen időben is férficselédek, a kocsisok és lovászok kivételével, ritkák a leggazdagabb birminghami háztartások-

ban is; és míg Liverpoolban a házkaput egy díszruhás portás nyitja ki, Birminghamban a látogatót egyszerű fekete alpacca-vagy merino-ruhába öltöztött csinos szobaleány jelenti be. Pedig Birmingham nem nélkülozi a kényelmet és a fényűzést, vannak nagy házai, melyeket csinos és izléses kertek vesznek körül, a belsejük pedig művésziesen diszítettett. Igen sok jó képűjtemény van Birminghamban, de azokat lassan, szeretettel és megbecsülve szerezték, nem készen vették, mint Liverpoolban vagy Manchesterben. A birminghami műismerő nyugodtan és határozottan kezd a munkához, sajátmagának vesz, a saját eszével ítél. Így aztán míg Lancashireben, a nagy városokban, egyegy előkelő házban a képeknek, diszítéseknek és butoroknak gyakran nincs történetük, Birmingham egy hasonló házában ezek sok visszaemlékezés és eszmétársulás központjai, mert hát valósággal vadászni kellett rájuk, a mi maga több gyönyört szerez mint a birtoklás.

A kettő közül Birminghamnek Manchesterrel több a közös sajátsága, mint Liverpoollal. A gyapot fővárosa és a vásárúk fővárosa egyaránt szolgáltat anyagot mind a hasonlóságra, mind az ellentétre. A mint Manchester volt a nemzeti nevelési Unio főhadiszállása, épp úgy volt Birmingham a nemzeti nevelési Ligáé. Más oldalról amint Manchester — a mely mellelleg mondvá először fogadta el a szabad és nyílt templomrendszert, a templomi helypénzfizetés eltörlésének programját: bölcsője a szabad könyvtáraknak, — úgy Birmingham az a város, a melyben ez a példa erélyes és hamaros utánzásra talált. Továbbá a mint Manchester hírnévre tett szert képtárai és művészeti intézményeirevén, ugyanezzel a kiválósággal dicsekedhetik Birmingham is. Valószínűleg az országban ez a két város az, a melyben ezen

intézmények — a legáldásosabbak, a melyekkel egy nagy város bírhat — a legjobban virágoznak. Mindkét főváros ipari termékei különmeműek. Manchesternek kevés gyára van, de mindannyi óriási mérvű, Birminghamnak sok van, de köztük némelyik szerfelett kiszabású. Az Irwell mellett a gyapot az úr mindenfelé; míg a Midland fővárosában az egész föld ipara és üzlete látszik összegyűjtve lenni. Nagy árúházaiból minden kikerül, a mi támogatja, kellemessé teszi vagy elpusztítja az életet. Nincs oly háborúban használt eszköz, melyet Birmingham ne gyártana, épp úgy, a mint itt készül a legfinomabban élezett tű és a legdurvább vagy a legfinomabb lakat, gombostű, ékszer, gyűszű, óraláncz, ékszertartó, olló, gomb, csavar, mindenféle puská és mindenféle szerszám, a melyet a kézi munkás használ. Ezen tárgyak nagy részének gyártása szerfelett szerény befektetést igényel, és a következmény az, hogy Birmingham tele van független kis kézművessel, a ki abból a munkából törekszik megélni, a melyet ő maga el tud végezni abban az udvarban vagy sikátorban, a melyben lakik.

Mint Leedsben, épp úgy Birminghamban is a hölgyek épp úgy társadalmi, mint vallásos missionáriusokká szervezkednek a munkásosztályok javára. Meghonosítani törekeshnek az egészségügyi törvényeket, az egészséges főzés elemeit, a háztartás egyszerű törvényeit a város legszegényebb részeinek lakói között. Ugyanezen, vagy hasonló czélzatokkal gyakori időközönként tartatnak előadások az iskolaszékekhez tartozó iskolákban. Birminghamban, ha semmi egyebet nem tettek volna is, úgy látszik, felfedezték azt a titkot, hogyan lehet értékesíteni minden kínálkozó alkalmat és a létező emberi értelem egész összegét.

HETEDIK FEJEZET.

Mulató-városok.

EGYETEMI VÁROSOK ÉS PÜSPÖKI VÁROSOK. — AZ ÚJ OXFORD. — A LETELEPÜLŐK A SZÉKESEGYHÁZAK SZOMSZÉDSÁGÁBAN. — MEGYEI ÉS KATONAI VÁROSOK. — EXETER, PLYMOUTH, CLIFTON, CHELTENHAM, BATH. — SAJÁTSÁGOSSÁG AZ ANGOL FÜRDŐHELYEK TÁRSADALMI ÉLETÉBEN. — AZ ANGOL MUNKÁSVÁROS LÉNYEGES KÜLÖNLEGESSÉGEI. — SPORTOK ÉS JÁTÉKOK: HATÁSUK AZ ANGOL TÁRSADALOMRA. — AZ ANGOL TENGERPARTI FÜRDŐK GYORS SZAPORODÁSA. — AZ ANGOL FÜRDŐK EREDETE. — EZEN VÁROSOK KÖZÖS JELLEGE. — SCARBOROUGH. — BUXTON.

Elhagyván már most Anglia nagy gyári központjait, elmegyünk meglátogatni egynéhány tipikus helyet, a melyek ha nem is pusztán mulató-városok, mégsem foglalatatoskodnak kizárólag vagy főleg üzlettel vagy iparral. Megyei székvárosok, püspöki városok, iskolás városok és katonai városok — a melyek közül egy-egy gyakran egyesíti magában mindegyik jellegét — olyanokul tarthatók, a melyek közepes állást foglalnak el a mulató és üzleti városok között. A megyei városokról és a bennük látható befolyásokról már mondtunk egyet-mást.¹ Anglia püspöki városaiban, mint gondolni lehet, főleg az egyházi elem a túlnyomó, és a ki oly várost látogat meg, mint Salisbury, mihelyt betette lábát annak falai közé, mind-

¹ Lásd ötödik fejezet: Városi kormányzat.

járt érez olyas valamit, a mi a középkoriassághoz hasonlít, melyet még Oxfordból sem irtottak ki teljesen.

Valóban, a közönséges angol püspöki városnak sokkal határozottabban régi-világi képe van, mint az ország nagy egyetemi fővárosának. Az utolsó néhány év gyökeres változást okozott Oxfordban, és azt sok társadalmi tekintetben hasonlóvá tette egy londoni külvároshoz. A mikor, több évtized előtt, először javasolták, hogy a Great Western-vasút vonalát kiterjesszék Didcottól egész az Isis mellett levő tornyok és kupolák méltóságos árnyéka alá, a régi rendszer vezérferfiaival azzal az ellenvetéssel álltak elő, hogy kipótolhatlan sérelem fog az által ejtetni mind az oxfordi modoron, mind az oxfordi morálon, ha a várost közvetlen összeköttetésbe hozzák a külső világgal. Azt mondták, hogy akkor a városbeliek kevésbé lesznek türelmes szolgálói az egyetemi uralomnak. A növendékek folytonosan meg fogják szakítani tanulmányaikat egy kis kirándulással a fővárosba; sőt még a közös terem is — az a terem, a mely méltóságos beszélgetésnek vagy diszkrét humornak és ó-portugáli bornak volt szentelve — csakhamar veszedelmes hasonlatosságot fog mutatni egy londoni klubbal. Mindaz, a mitől féltek, sőt annál is jóval több, bekövetkezett. A városi lakosság és a tanári kar még meglehetősen összhangzó életet folytat, de a városnak megvan a maga független élete és ipara, a mi nem volt meg a vasútelőtti időkben. A kollégiumi fellowk (társak), sőt még azok a kollégiumi fellowk is, a kik tanítanak, csaknem annyit időznek Londonban, mint Oxfordban; míg a kollégiumi éttermekben a nagy asztaloknál a vendégek közt londoni ven-

dégek, igen gyakran nagy tekintélyűek, sokszor láthatók. A házas fellowk intézménye, a családi élet oly elemét hozta Oxfordba, a mely teljesen új; egy katonai kiegészítő parancsnokság odahelyezése oly társadalmat adott Oxfordnak, a milyenről aligha álmodtak a régi időkben. Ebédek és táncz-mulatságok csaknem oly gyakoriak a tanév egyes szakai alatt, mint Bathban vagy Cheltenhamben. A tanárok, felügyelők és segédtanárok feleségeikkel és gyermekeikkel egész telepet képeznek ott, a hol húsz év előtt még kopár volt a tér. A hol egykor a halavány deák magánosan sétált, most dajkák és gyermekkocsik járnak. Sőt merész mérnökök össze merték kötni a meszszebb fekvő külvárosokat és Európa egyik legfestőibb utcáját és a High Streetet egy oly tramwayvel, a milyen Islington és Holloway vagy Westminster és Woolwich közt létezik.

Anglia egyik tipikus püspöki városában se tapasztalható ilyen sürgő, forgó, változatos élet. Még azokban is, a melyekben jelentékeny számú üzlet van, mint Chesterben, Lincolnban, Durhamban és Peterboroughban, mindig van a városnak egy negyede, a mely, úgy látszik, sohasem veszti el e háborítlan nyugalomnak azon mély varázsát, a melyet egy oxfordi kollégiumi kert ritkán élvez, kivéven a hosszú szünidő közepén. A templom körül rendszerint egy elzárt vagy nyílt gyepes tér létezik, a mely néha egy csomó erdei fával van beültetve. A nagy gót torony által vetett árnyék egy csomó házra borúl, a mely nagyságban és tervezetben a palotától a cottageig változó, de a mely mind egyenlően kényelmes, méltóságos és nyugalomra csábító. Ezek foglalják el talán az egész tér három oldalát. Köztük

némelyiket a város egyházi hivatalnokai lakják — kanonokok, székesegyházi segédpapok és káplánok. Másoknak a lakói olyan családok, a melyek a rokonság vagy érzelem valamely köteléke által vannak a helyhez kötve és azért telepedtek itt le, hogy nyugalomban töltsék el napjaik hátralevő részét. A külső világnak kevés visszhangja töri meg ezen szentelt kör nyugalma. Délután a kocsikerekék lármája hallátszik néha, és talán a tér valamelyik sarkán egy székesegyházi iskola létezik, a hova naponta kétszer mennek a fiúk könyvcsomagaikkal és kétszer jönnek vissza lármázva és nevetve. De a legismertebb hang azok előtt, a kik e békés helyen ütötték fel sátrukat, és a mely főleg megüti az idegen fülét, az a templom harangjáé, a mely imára hívja az istentiszteelőket és azon egyházi énekek, a melyek egyszer vagy kétszer hangzanak naponta. A legfigyelemreméltóbb látvány a pap, a mikor a templomba megy, paláستtal a vállán és kollégiumi sapkával a fején. A közellakók nagy részére nézve ezek nemcsak a legjobban ismert látványosságok, de magával a székesegyházzal együtt, ha isteni tisztelet tartatik, az egyedüli oly látványok, a melyek érdeklik őket. Sok oldala van a társadalmi életnek egy székesegyház szomszédságában és nem egy regényíró rajzolt napjainkban ügyes és valóságos képeket azon kölcsönös féltékenységekről és szívfájdalmakról, a melyek el vannak rejtve a püspöki és esperesi keblekben. De Mrs. Proudie nem szükségképen a fő szellem e helyen, és itt a székesegyház árnyékában valószínűleg találhatók oly asszonyok is, a kikre nézve a világ valóban igen kevéssel tartalmaz többet, mint a templom és annak szent ügyei. Az élet nekik csak egy nagy vallásos

foglalkozás, és a nagy torony, a melyet a régi századok kegyelete és vallásos buzgósága állított oda, az egyedüli földi tárgy, a melyet a bánat és szomorúság meghagyott nekik lételők és vágyaik látható központjául.

De a püspöki város életének lehet ettől nagyon eltérő képe is. Lehet az nagy kereskedelmi város, mint Bristol, a hol a szent épület nyüzsgő folyóra, tele rakházakra és üzlettől hemzseggő utcákra tekint le; vagy, mint Durham, a hol a diszes püspöki palota be van feketítve a kémények és a gyárak füstjétől; vagy mint Exeter, a mely megyei székhely és katonai város is egyúttal. Exeter ezenfelül nemcsak jelentékeny üzleti hely, de a nyugati mulató közönség festői fővárosa is. Azzal kezdjük, hogy Exeter a központ minden nyugatangliai utazóra nézve, és nincs hiánya állandó lakosokban, a kik közül sokat nagy távolságról vonzott oda a környék szép és egészséges volta, sok pedig helyileg volt összekötve vele és minthogy barátai laktak ott, a kikhez közel akar élni, letelepedett a világ ezen részén. Papok, szárazföldi és tengeri tisztek, nyugalmazott hivatalnokok növelik a letelepültek számát, — sok van itt tenni, nézni és megbeszélni való. Még az ezredek, vagy azok egyes részeinek ittléte nélkül is sok élet és vigság volna, mert Exeter, a mely virágzó kereskedelemmel bír és a mellett az arisztokratikus előkelőségnek nyugodt vonása is megvan benne, olyan tökéletes mintaképe az angol vidéki városnak, a milyen csak található a négy tenger közt. Vannak itt bálók, hangversenyek, virágkiállítások, séták, piknikek, kirándulások és más szórakozások. Itt is, mint mássutt, a katonai elem szerencsésen és szorosan

összeforr a helyi vagy tisztán megyei elemmel. A katonák, a kik Exeterben állomásoztak — és a mi igaz Exeterről, igaz sok más katonai városról is, — míg ő Felsége szolgálatában álltak, annyira át voltak hatva a város kellemeitől, hogy a mikor szolgálati idejük végét érte, állandó lakosokká lettek. Vannak itt különböző és lényeges nevelési előnyök gyermekeik részére, és kedvező házassulási kilátások férjhez menő leányaiknak. Plymouthról mindaz elmondható, a mivel Exeter dicsekszik. Valóban a kettő közül Plymouth, ámbár nincs székesegyháza, mégis még több társadalmi mozgalom és változatosság központja, tekintetbe véve, hogy nemcsak megyei székhely, mint Exeter, de ezenfelül nagy kereskedelmi, tengerészeti és katonai központ is. Ugyanilyen viszonyok észlelhetők Canterburyben és Yorkban is. Mind a kettő katonai és lovassági állomás; az utóbbi egyszerűsmind az éjszaki kerület főhadiszállása. Benső barátság van a katonatisztek és a megyei és városi gentry közt, és ezen püspöki városok mindig dicsekedhetnek egy kellemes félig katonai és félig hivatalos társasággal, a mely rendszerint szívesen él itt.

Anglia tisztán mulató városainak nagyobb része igen modern keletkezésű. Kifejlődésük minden esetben csaknem ugyanolyan természetű és nagyon hasonló feltételek mellett indul meg. Keletkezésük fő elemei ugyanazosak és azon dolgok, a melyek meg vannak az egyikben, közösök valamennyivel. Nélkülözhetlen, hogy legyen valamely bizonyos fizikai minőségek és alkalmas voltuk, hogy legyen többé vagy kevésbbé szervezett intézményük a mulatságra vagy szórakozásra, hogy el legyenek látva bizonyos egészségügyi különlegességekkel, a milyenek az ásványvíz-

források vagy a különösen kedvező égalj; hogy legyen egy vagy két türhetően jó iskolájuk, népszerű papjuk, divatos orvosuk, és hogy legyen, ha lehetséges, meglehetősen közel egy jó falka kutya a vadászatra. Bath, Cheltenham és Leamington jelenkori boldogulásuknak nagy részét ezen legutolsó sorban említett minőségüknek köszönhetik. Fővárosai a gyönyörűségnek és az egészségnek, de azonfelül fővárosai a sportnak is. Bath fekvése ugyan nem egészen olyan kellemes a rókavadász szempontjából, de Cheltenhamban és Leamingtonban ott vannak a market harboroughi és meltoni versenyterek, de egyébként is, nincs hiánya a szórakozásban a letelepülni szándékozónak az egész éven át. Ezen városoknak azonfelül megvan az a hírnevök is, hogy régiek. Bath éveken át épp úgy volt nemzeti, mint vidéki főváros és még mindig megtartja helyét, mint egyike az ország legjobb belföldi fürdőinek. Cheltenham és Clifton ugyanezen osztályba tartoznak, de Cheltenhamban valószínűleg több a divatosság, és Cliftonban bizonyára több a vagyon. És ezen három városnál, Cheltenhamnál, Cliftonnál és Bathnál, kevés szebb található az egyesült királyságban. A mi az építés és fekvés festői voltát illeti, kevés város van a világon, a melylyel való összehasonlítástól Bath félhetne. Házai, tekintve azon kort, melyben épültek, oly jók, mint a londoni házak. A Portland Place kivételével nincs Londonban utca, a mely oly szép volna, mint a Pulteney Street, és egy tér vagy körönd sem hasonlítható össze a bathi Circussal. Nem kevésbbé szembeszökők Clifton és Cheltenham természetes és mesterséges szépségei. A nagy vonzerő Cheltenhamban, a gyönyörű közkerteken kívül, az a valóban pompás boulevard, a mely a Queen's Hoteltól a

High Streetig vezet, a melyet „sétány“ néven ismernek, boltjaival és fáival mind a két oldalon. Cliftont nemcsak a Downsok természetes szépségei és a Sever Sea közelsége teszi érdekessé, hanem vannak nagyszerű palotái is, a melyekben főleg bristoli kereskedők laknak, és a melyek saját teljesen jól rendezett kerteikben, azon a főúton állanak, a mely a háttérben levő fennsíkra vezet.

Nem elég az, hogy az angol mulató-városoknak szép fekvésük, jó házaik, festői látképük és népszerű papjaik legyenek; jó iskolák is szükségesek, és kell, hogy kitűnő orvosok kedvező véleménynyel legyenek felőlük. Az orvosi kar többet tehet egy angol fürdő szerencsésjének megalapítására vagy tönkretételére, mint az építészek, az ügynökök vagy maga a természet. Rosz éghajlatot tulajdonítani egy városnak, annyit tesz, mint bizonyos lépést tenni arra, hogy meg nem határozott kiterjedésű kárt okozzunk a földbirtokosoknak; és bármelyik egykor népszerű városban, a hol a házberhirtelen csökkent, rendesen úgy fogjuk találni, hogy az orvosi kar rosszakarató befolyása működött. Ha egyszer megnyerte a kedvező bizonyítványt az orvosi kartól az a fürdő, a mely népszerű akar lenni, kell, hogy felszerelje magát egy vagy két szép templommal és legalább egy jó iskolával. A tulajdonosok által alapított kollegium, a melynek később vagy sikerül vagy nem megkapni a királyi elismerést, rendes kelléke a modern fürdővárosnak. Lehet ott forrás, forró, meleg vagy langyos víz, a mely oly megbecsülhetetlen a csúzos bajokban vasasvíz, a mely oly kellemetlen ízű, ellenben oly jótékony hatású a szervezetre: de ha nincs meg a nagy iskola, épp oly hiábavaló gondolni is arra, hogy a hely fel-

virágozzék, mint arról álmodni, hogy létezdhessék a nagy szálloda nélkül. Cheltenham, Malvern, Leamington, Clifton, Brighton és Bath — bár ha az utolsó helynek nem volt akkora vonzereje, mint a többieknek — mindegyikök nemcsak a víz és levegő egészségügyi hatására, de egyúttal oly iskolákra emlékeztető név is, a melyek nem kedvezőtlenül hasonlíthatók össze régibb alapítású iskolákkal. Ezen tény jelentőségét nem érinti az a viszony, a melyben az iskola a hely fejlődésével állhat, akár hogy az, mint Cheltenhamben, egyike volt a felvirágzás leghatásosabb eszközeinek, akár hogy, mint Leamingtonban, Cliftonban és Brightonban, egyike volt az anyagi következményeknek; a fődolog az, hogy legyen iskola.

Nem kevésbbé lényeges a templom, vagyis inkább egynéhány különböző templom. Minden angol fürdőhely vagy mulató-város egyúttal az angol vallásos gondolatnak is központja, az angol theológiának egyik jellemző csatamezeje. Egyetemi tanárok és tudorok, vitatkozó papok, a kik jelentékeny állásokat foglalnak el, vezethetik távolról a küzdőket és adhatják az elveket, a melyek fegyverekül szolgálnak helyi vitatkozásokban. A nagy vezetőknek nem az a dolguk, hogy a közönséges küzdelembe vegyüljenek. A ki erős küzdelemmel, ügyes fegyverforgatást, gyakorlott viaskodást akar látni, annak Anglia mulató-városaiiba kell menni, mert ott van elég idő, unalom és aggszűzl hajlam a harczoló egyháziaskodásra. Nagyjában véve főleg két elválasztó vonal különíti el az e városokban lakó népességet. Mind a kettő tiszteletreméltó régiségű; egyik a földrajzi, a másik a vallási. A mikor Solon először vette kezébe a régi Athen törvényhozását, olyan állapotot

talált, hogy a domb, a síkság és a völgy lakosai a legelkeseredettebb küzdelemben állottak egymással. Alig van Angliában egy mulató-város is, a melyen az ugyanilyen alapon szervezett animozitás körvonalai ne volnának felismerhetők. A köröndök és terraceok lakói például felsőbb lényekül képzelhetik magukat, vagy pedig természetes ellenségeiül tekintenek azoknak, a kik a lábaiknál elterülő síkon vagy a még alantabb fekvő telkeken telepednek le. A vallásos érzelem még szaporább szülőanyja a klikkeknek és a kotteriáknak. Ennek még nagyobb ereje van, mint a társadalmi versenygésnek vagy kenyérkereseti féltékenységnek.

De még így is, ha egészségi tekintetben jó a hire, ha el van látva nagy hôtelekkel, nevelési intézetekkel, ha nem hiányzik a helyi versenygés és a vallásos ellenségeskedés, az angol mulató-városnak még mindig kell valami, hogy egészen tökéletes legyen. Szüksége van a társadalmi multságok egész gépezetére. Egy másik fejezetben némely adattal szolgálunk azon multságokról és szórakozásokról, a melyeket a nép nagy tömegénél láthatunk. Anglia mulató-városait kell felkeresnünk, hogy lássuk a legteljesebb módon finomított alakban azon multságokat, a melyeket a művelt társaság különösen szeret. A szórakozás minden faját, a mely az utolsó években népszerű lett Angliában, ha nem is ott találták fel, de szembeszökő sikerrel művelték a választékos élvezetek ezen helyi fővárosaiban. Lawn-tennis a mai nap multsága; a croquetnek és kerékkorcsolyának megvolt a maguk ideje, még pedig hosszú ideje, az ország vidéki mulató-városainak egyikében vagy másikában. A hogy mindegyiknek egymás után elkövetkezett a népszerűsége, ez világosan mutatja azt a

tényt, a melyet ezen üzleties, erősen dolgozó korban talán tökéletlenül veszünk észre, hogy köztünk nagy számmal vannak mindkét nemű egyének, a kik nemcsak megragadják, de keresik is az alkalmat, hogy támogatások és pártolások útján megalapítsák a szerencséjét annak, a ki elég ügyes volt feltalálni egy új módot arra, hogyan lehessen kellemesen és többé vagy kevésbbé testedzően eltölteni a futó órákat. Csaknem mind-egyik jelentékenyebb mulató-városunk volt időközönként az ezen játékok egyik vagy másikában ügyeskedők versenyhelye. Néhány év előtt nyíllövészet volt a társaság kedvencz sportja Cheltenhamben; de az emberiség gyorsan halad és a nyíllövészetet most lassúnak találja. Később koronkint a lawn-tennisben való vezérségért és nagy díjakért voltak versenyek, épp úgy, mint néhány évvel előbb mindazon helyeken, a hol a mulatni vágyók összegyűltek, croquet volt a divatos játék.

A második megjegyezhető tény, a melyet ezen szórakozás nagy kiterjedése szemünk elé idéz, az a felsőbbség, melylyel szigeti előítéleteink nagy részét fokozatosan leküzdtek. Oly angol családok, a melyeknek tagjai eleinte kölcsönösen idegenek egymással szemben, a játékokban szabadon érintkeznek és csakhamar többé vagy kevésbbé bizalmas ismeretségbe jutnak egymással. Természetesen ennek a dolognak megvolt az a hatása, hogy igen lényegesen módosította azt a viszonyt, a mely korábban a fiatal angol urak és a fiatal angol hölgyek közt létezett. A mikor egy csomó fiatal ember és fiatal nő találkozik egymással nap-nap után a lawn-tennis-téren, bármily nagy legyen is az erőlködés, külön tartani a társaságokat, az összeolvadás bizonyos mértékben kikerülhetetlen. Az alkalmi ismeretségek, melyek ily

játékoknál megkezdetnek, folytattatnak a sétányon, hatványoztatnak a bálteremben; és az angol közép-osztálybeli felnőtt leány, a ki húsz év előtt csaknem Veszta-szűzszerű elzárkózottságban élt, ma minden oldalon új ismeretségeket köt. Szülői helyeselhetik vagy rosszalhatják a dolgok ezen állapotát, de igen ritkán remélhetik jogosan, hogy sikeresen küzdhet-nek ellene.

A szigeti helyzet és a festői beszögelésekben gazdag angol partvidék társadalmi következményei a maguk módja szerint épp oly fontosak, mint a politikaiak. Az az ösztön, a mely IV. Györgyöt Brighthelmstoneba, a mint akkor nevezték, vagy Brightonba, a hogy most nevezik, vezette, ugyanaz, a mely ma is az egész angol népet a partok felé készteti, mihelyt a nyár beköszönt. Az a vágy, a mely a lakosság minden szakszát lelkesíti, hogy beszívja az óceán friss illatát, oly nagy, hogy a hol csak megadja a természet a legkisebb alkalmat és képességet, rögtön fürdőhely létesül. A hol egyszer egy ily telep jól be van rendezve, bizonyos, hogy hihetetlenül rövid idő múlva egy csomó más is követi. A következmény az, hogy néhány megszakítással, a sziget egész partja tengerparti mulató-városok sorozata. Az északnyugoti parton Rhyl, Llandudno, Penmaenmawr, Llanfairfechen, Bangor, Beaumaris fürdőhelyeket újabban követte Barmouth és Aberystwith. Anglia délnyugati partja, a bristoli csatorna által képezett nagy belső öbölben Portisheadtől, az Avon beszakadásától, Land's Endig a csinos és népszerű fürdőhelyek ugyanazon sorozatát mutatja. A déli parton Plymouth, Torquay, Dawlish, Teignsmouth, Sidmouth, Seaton és Beer egymás mellett vannak és alig hagyjuk el Devonshiret, már egy fényes fővenyű gyönyörű

öbölben vagyunk, hol a parton hatalmas a hullámtörés, beljebb pedig egy gyönyörűen épült város áll. Ez a város Weymouth. Innen kelet felé, végig megyünk a hampshirei part mentén a Wight-sziget, Sussex meredekai és Kent szirtjei előtt, ugyanilyen festői tünemény ismétlését látjuk szinte minden mértföldön. North Foreland és Flamborough Head közt legalább ötven hasonló mulató-város van.

A nép mulató és egészségi igényeiről való mind-ezen gondoskodás nagymérvű üzleti vállalkozást, sok hasznos és némi veszteséget képvisel. Ezen új fürdőhelyek gyakran állították helyre a szomszédos birtokok elszegényedett tulajdonosainak vagyonát vagy növelték meg mesés összegekre az ügyes földbirtokos nemesek jövedelmét, a kik a hely jövőjét felismerték és előnyeit sok vállalkozással és ítélőképességgel kifejlesztették. Nem ritkán valamely vakmerő spekuláns aratta le az előnyöket, akár téglával és habarccsal, akár telkekkel dolgozott. Az út, a melyen eléretett a siker, sok esetben teljesen ugyanazonos volt. Felfedezvén valamely arravaló helyet a tengerparton, a fürdőhelytervező mindjárt munkához lát és tele építi házakkal. Kezdetben a föld bérszerződését tűrhetően könnyű feltételeken szerezte meg; végtelen hite van a birtoka fejlődési képességében — hirdetés útján. Kivánatos valamely elismert orvosi tekintélytől igazolványt szerezni arról, hogy a hely rendkívül egészséges. Ha valamely zugban egész váratlanul még valami ásványvíz-forrást is felfedez, jelentékenyen megnövelte kísérletének esélyeit. Nagyon kívánatos, hogy műveletének színhelye tűrhetően közel legyen egy vagy két emelkedőben levő városhoz és hogy ha csak lehet, a fővárosi végállomástól jövő vagy oda menő

vasút fővonalán legyen. Ha egyáltalában nincs vasúti állomása — és ez esetben kétségkívül vakmerő ember, hogyha ilyet választott — arra fog törekedni éjjel és nappal, hogy a szükséges vasút építését biztosítsa. Ha egyszer az új vállalat jól megindult, minden be fog következni kellő időben és az egymásra következő szép szabályos rendjén. Miután az utcák, boltok és szállodák felépültek és a sétahely készen áll, a legközelebbi dolog egy meglehetősen jó zenekar mielőbbi szerződtetése. Ekkor aztán sorra kerül a diszkertek berendezése, valószínűleg egy skating-rinkkel és bizonyosan a mellőzhetlen lawn-tennis-pályákkal. Majd a csodálkozó látogatók és a lakók, a kik ujdonságokra szomjaznak, látni fogják, hogy egy épület kezd emelkedni, a mely egy aquariumból, télikertből és hangversenysteremből áll. Nagy gyorsasággal befejezik azt és fölébe tesznek egy üveges kupolát. Az épület magas szírtén áll és ennél fogva gyönyörű kilátást nyújt a tengerre. A legközelebbi dolog, a mit létesíteni kell, földalatti folyosók által való összeköttetés az alsó part és a felső sétányok terrace-ai közt. Azalatt a város látogatottabb részein nagy változások és javítások mennek véghez. Városház épül, a mely felváltva használtatik hangversenyekre, szavalatokra és vallásos, irodalmi és tudományos felolvasásokra; a postahivatalnál berendezik Mudie kölcsönkönyvtárának egy fiókját; a ponny-fogatokat és kirándulásokra kibérelhető szamarak számát szaporítják és a szállodák bérlői nagy üzleteket csinálnak. Állandóan jönnek és mennek a vendégek; és a fürdőhely, ha jól megy a dolog, csak a tél közepén lesz üres. Ha azonban azok az urak, a kik rendelkeznek, tényleg olyan ügyesek, mint a milyeneknek lenniök kell,

egyszerre megalapítják a téli évadot is. Ezt teszik most az egyesült királyságok csaknem valamennyi fő fürdőhelyein.

Minden boldoguló tengerparti vállalat valódi bizonyítvány azon merész tevékenység mellett, a mely történelemelőtti időkből szállott a mi századunkra. Az angol fürdőhelyek a leghatározottabban vakmerő vállalatok a föld színén. Nem találhatnak fel olyan javítást az építészetben vagy csatornázásban, a melyet rögtön el ne fogadnának. Igen gyakran nemcsak új munkákat kell végezniök, de régi visszaéléseket is ki kell irtaniok. Ha egy csendes halászfalu hirtelenében nagy mulató-várossá változik, nagyon sok egészségügyi hiányt kell orvosolni és sok új egészségügyi óvó rendszabályt alkalmazni. Érdekes tapasztalat, hogy ezen esetek némelyikében az új város mennyire egyszerű kinövése a régibb telepnek. Míg Hastings, St. Leonard és Brighton kifejlődése egészen egyenletes volt, a régi város terjedvén ki minden irányban, addig a mai Eastbourne némi csekély távolságra van a régi idők Eastbournejától és az új utcák közepén lehet látni erdei fákat a régi multból. Vannak más jellegek is, a melyekkel Anglia tengerparti városai rendszerint valamennyien bírnak. Látogatóik legtöbbje a középosztályból kerül ki — a legmagasabb rangúak keveset törődnek saját országuk mulató-városaival. A mikor a londoni idénynek vége van, elmennek külföldre vagy látogatási körútra a vidéki családokhoz és ez eltart, míg elérkezik az ideje, hogy visszamenjenek Londonba. Futó kirándulásokat tesznek ugyan Brightonba, Folkestonebe, Hastingsba vagy másfelé az angol előkelő élet legkitűnőbb képviselői is és valódi gyógyhelyek, mint Torquay, mindig mutat-

hatnak fel egy csomó nagynevű és előkelő látogatót, a kiket orvosuk oda küldött. Meg kell jegyezni továbbá az angol part mulató-városairól, hogy ámbár bőven látogatják őket Anglia minden részéből, állandóan megtartják helyi jellegüket. Scarborough még mindig főleg északi Anglia mulató-városa épp úgy, mint Brighton nagy szünidei kiránduló helye Londonnak; Folkestonet és Dovert főleg Kent és a szomszédos megyék lakosai látogatják, Morecambe Bayt pedig a lancashirei gyáripár képviselői. Vannak mindezen fürdőhelyeknek bizonyos közös tulajdonságai és évadjai. Bármennyire dicsekszenek is vele, hogy kizárólagosak, mégis mind színhelyei az időszaki szünnapoknak és olcsó kirándulásoknak és Margate vagy Gravesend némely alkalommal nem kérkedhetik valódibb nyárspolgári képpel, mint Brighton. Mindegyikben megvan a maguk megállapított ideje a különböző osztályú látogatóknak és a scarboroughi vagy brightoni szállodák vagy vendégfogadók igen különböző fajú emberekkel vannak tele kora nyáron, késő nyáron és ősszel és a téli hónapokban.

Társadalmi életükben vannak észrevehető pontjai a hasonlóságnak és egyúttal a különbségnek. Mindnyájuknak megvannak klubjaik, festői kocsútjaik, sétányaik a rakparton és a legtöbbnek vannak valóban nagyon szép hangversenyermeik és oly intézményeik, a melyek, a kártyajáték kivételével, igen nagyon hasonlítanak a szárazföldi fürdőhelyek hasonló intézményeihez. Mindegyikben körülbelül egyenlő mennyiségű udvarlás és szerelmeskedés, csábítás és botrány, tengeri és folyóvízi kirándulás képezi a napirendet. Ugyanazon átlagszám ember szívja a tengeri szellők erősítő levegőjét azon a nagyon észszerű és okos módon,

a hogy egész napjait a billiárd-szobák dohányfüstös levegőjében tölti. Ugyanazon különlezségek és fel-tünőségek vannak az öltözetben és lehetőleg a ma-gaviseletben is. De a társadalmi illem apróbb dol-gaiban mindegyik helynek többé vagy kevésbbé megvan a saját maga határozott törvénykönyve és ugyanazt lehet mondani a nagyobb szabású társa-dalmi mulatságokról is. A vendéglátások viszono-sága, beleértve a tánczokat is, a különböző szállodák lakói közt, Scarborough kivételével, alig ismeretes. Bux-tonban szintén van valami ilyenforma, de nem ily nagy mértékben. Más oldalról Buxtonnak vannak oly elő-nyei és fényoldalai, a melyek kizárólagosan az övéi. Ezer láb magasán fekszik a tenger színe felett, és nemcsak tisztább és világosabb a levegője, mint a minőt talán az egyesült királyságoknak bármely más lakott vidékén lehet belélegzeni, hanem egy meleg ásványvíz-forrása is van, a mely oly hatalmas erejű, hogy előleges orvosi tanács nélkül veszélyes fürdeni benne, sőt rendkívüli szépségű közkertje is, a mely-nek hangversenytermében oly zene hallható, a mely-nél különbet nem hallani Anglia vagy a kontinens bár-mely mulató-városában sem.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A kereskedelmi és pénzügyi Anglia.

A TÁRGY ALKALMAS VOLTA NÉPIES TÁRGYALÁSRA. — A PÉNZÜGY ÉS KERESKEDELEM VISZONYAI. — NEMZETKÖZI JELLEGÜK. — LONDON A VILÁG KÖZPONTJA. — A MI PÉNZÜGYI RENDSZERÜNK KÉPVISELŐI — A BANK OF ENGLAND ÉS A LOMBARD STREET. — A TŐZSDE. — HOGYAN ADJÁK A KÖLCSÖNÖKET. — LONDON A KERESKEDELEM KÖZPONTJA. — AZ ANGOL ÜZLET JELLEGEI. — VÁLTÓK. — A HANYATLÁS LEHETSÉGES OKAI. — REMÉNY A JÖVŐRE.

A pénzügyi gépezete és a hitelszervezet titkai elvont dolgoknak látszanak sokak előtt és mégis egy vagy más módon úgy éreztetik magukat mindenkiel, mint a legbiztosabb valóságok. Nem pusztán eljárási módot képeznek, de egyúttal egyes egyének csoportosulását is jelzik. Növekvésük mindenekfelett időben összeesett az angol befolyás és hatalom kifejlődésével széles e világon. A hitel az, a mi az angol üzlet alapját képezi és a mi főleg képesített bennünket, hogy felépítsük a nemzeti jólét épületét, vagyis a századok eredményét. Ezen óriási épület különböző alkatrészeinek gyakorlati vizsgálata szembe fog bennünket állítani pénzügyi és kereskedelmi rendszerünk változó képeivel és ki fogja mutatni azt a tényt, hogy Anglia ebben is, mint a tevékenység és vállalkozás más dolgaiban, most átmeneti állapotban van.

Nem szükséges kifejteni az okok egész hálózatát, a melyek hozzájárultak ahhoz, hogy Anglia legyen a világ pénzügyeinek és kereskedelmének központja. A mi céljainkra elég az, hogy így van; és miután London a

brit birodalom szíve, szíve egyúttal azon általános vállalkozásnak is, a mely szabályozza és táplálja az életereket, a melyek az egész nagy szervezetben mindenütt lüktetnek. Lehet mondani, hogy minden út Londonba vezet és az üzleti tevékenységre való minden ösztön, a vállalkozás és erély minden nyilvánulása, mely piaczkokat szervez a föld legtávolabbi részein, érezhető és kézzelfogható hatást eredményez a fővárosban. Egy bő aratás Amerika nyugati államainak tágas síkjain csökkenti a búza árát Mark Laneben; az éhínségek Indiában és Chinában, a melyek csökkentik azon országok benszülötteinek képességét, megvásárolni a mi gyapotárúinkat, csökkentik gyártmányaink keresletét és lanyhává és tespedtté teszik azok termelési piacztát; a nemes fémek bő termelése vagy California és Ausztrália arany- és ezüstbányáiban a termelés csekélyisége első sorban érinti a pénzpiacztot és azután az árakra gyakorolt hatásánál fogva erősen befolyásolja mindenféle árucikknek piaczi értékét a kereslet és kínálat viszonyának egész vonalán. — Van visszahatása a befolyásnak Londonból és Angliából szintén ugyanoly mértékben, mint a mekkora ezen vegyes tényezőknek behatása, a mely a földteke minden részéből áramlik ugyanazon központ felé. A mozgalom a hatás és visszahatás mozgalma; de az ellenkező hatások folyamata olyan szorosan van egymásba fűzve, hogy nem vagyunk képesek rátenni ujjunkat egy pontra és merészen azt állítani, hogy itt van a primum mobile, ezen a ponton van az egész rendszer főforrása. Kifolyás és visszafolyás, hatás és visszahatás, dagály és apály folyvást működnek az egész szervezetben; és oly szorosan, áthatóan és összefüggőleg működnek közre, hogy semmiféle gyorsaság vagy

megkülönböztetési képesség nem tudja felfedezni különböző hatásaiknak kezdetét. Csupán nyomozhatjuk őket sokféle eredményeikben. Néha kitalálhatjuk, a szövevényes szerkezetben egy gyenge rész hirtelen megbicsaklása által, hogy valami hiba volt már régen a nagy gépnek egyik vagy másik részében. Lehet ez egy bank bukása vagy valamely nagy cég összeomlása, a mely magával rántott ezreket és az országon szélteben és hosszában sokasította a bukásokat. Akkor aztán képesek vagyunk nyomozni az okokat, a melyek lassan nyomták a gyenge pontot, míg az végül nagy robajjal engedett. De mindig nehéz, vagy éppen lehetetlen, elkülöníteni a működésnek valamely részletét és megállapítani dogmatikus bizonyossággal, hogy ez és nem más hozta létre a zavart, például az Egyesült Államokban néhány év előtt kitört panique, vagy az éhség keleten, vagy a pusztító háborúk nyugaton, vagy a rossz forgalmi rendszer feltorlódása miatt keletkezett visszahatás, vagy egymásután következő évek rossz termése, vagy azon országok szokásaiban beállt változás, a melyek árúink piacjai voltak vagy bármelyike a száz és száz oknak, a melyek mind részben hozzájárulhattak a végleges katasztrófa előidézéséhez. A kereskedelem áramlatai lassan folyhattak a központba és ez a központ aztán a felszívás kevesbedett erejénél és megcsökkent képességénél fogva arra, hogy más országokra szétszórja hatását, nem volt képes teljesíteni azon feladatokat, a melyek könnyűek voltak a jó egészség korában. De ritkán leszünk képesek különválasztani az egymásba folyó áramlatokat és kigombolyítani az összefűzött fonalakat, hogy megállapíthassuk mindegyiknél, mekkora rész jut reá a felelősségből? Úgy van a kereskedelemmel és pénzügygyel,

a mely részben eredménye és még nagyobb mértékben megteremtője a kereskedelemnek, mint az élet tüne-
ményeivel: tudjuk követni azon fejlődési meneteket,
a melyek által és a melyeken át az élet működik és
hozza létre eredményeit, de a mikor elérjük a határ-
vonalat az élet és halál közt, elnémulunk és az eredeti
homály épp oly átláthatlan marad, mint azelőtt volt.

Az utolsó években különösen az üzlet és kereske-
delem, úgyszintén a pénzügy legszembeesőbb vonása
volt szünetlenül növekedő és fejlődő nemzetközi és koz-
mopolita jellemük. Azon törvények, a melyek szerint
működnek és azon iránylatok, a melyeknek megvaló-
sítására törekszenek, egyik népnek vagy országnak
sem sajátosságai, mert mindegyik például szolgál reá.
Ezen ténynek tulajdonítandó eredményeik és hatásuk
egyetemessége, de ezen egyetemesség nagy mértékben
különböző voltuknak köszönhető, úgy, hogy a mi
hiányzik az egyik nemzet által termelt erőkből és
elemekben, azt kiegészíti a másik. Kell, hogy mind-
ezen változó és egymás ellenére működő tényezőknek
egy közös találkozó pontjuk legyen és ezt találjuk Lon-
donban; azonban nem az egész metropolisban, ha-
nem annak egyik földrajzi tekintetben vajmi kicsi ré-
szében. Ha Anglia a nemzetközi üzlet és nemzetközi
pénzügy szíve, London pedig Anglia szíve, úgy a
City London szíve. A Citynek szintén megvan a maga
idegközpontja. Arról a területről, a melyen a Bank of
England, a tőzsde és azok a különböző épületek állanak,
a melyek a Lombard Streetet alkotják, valamint más
oldalról a különböző helyekről, a hol a kereskedők
összejönnek és a melyek a fővárosi piacokat képezik,
el lehet mondani, hogy itt vannak azon helyek és ne-
vek, a melyek az egész világ kereskedelmét és pénz-

ügyét irányítják. Ámbár, mint a már említett más-nemű tüneményeknél, a befolyások különböző sorozata özönlik össze és kölcsönösen hat és visszahat egymásra, a világosság okáért szükséges lesz megkülönböztetést tenni, a mit részletesebben ki is fogunk fejteni a pénzügyi London és a kereskedelmi London közt. Mindazon tények, törvények, befolyások és irányzatok, melyek az üzleti vállalatokban észlelhetők, a kereskedelmi vagy pénzügyi spekulációk, a hitel messzeható és soknemű elágazásaival, a szükséges és fényűzési cikkek behozatalára és kivitelére vonatkozó jelenségek, a szétosztási eszközök, a melyeknek hatása által — kicserélhetőkké tétetvén, — gazdasági tüneményekké válnak, mindez helyet fog találni ezen fejezetek egyikében vagy másikában.

A nélkül, hogy igyekeznénk megállapítani, hogy a két sorozat közül melyik előbbvaló az idő rendjén — mivel nehéz volna úgy ezen, mint a már említett más tények tekintetében valamely széles elválasztó vonalat megállapítani, — kényelem szempontjából előbb tárgyaljuk a pénzügyi Londont. Hogy a tárgynak megadjuk a valóság élénk érzetét, vegyük a Bank of Englandot, a körüle lévő táplálókkal és szívókákkal, a melyeknek egyik fő képviselője a Lombard Street bankjai, a másik pedig a tőzsde, a részvények és értékpapirokkal való üzérkedés nagy vására. A tőzsde kiválóan nemzetközi. Tagjai közt vannak minden nemzetbeli alkuszok és „jobberek”. Különösen feltűnők köztük a nagy semita faj ivadécai. A Bank of England ellenkezőleg nemzeti vagy legalább annak tartatik és mint a kormány ügynöke és a kormány készpénzeinek kezelője, kell is, hogy az legyen. Azonban némi megfontolás arról győz meg, hogy

a Bank of England sokkal több — ámbár bizonyos tekintetben nagyon sokkal kevesebb is, — mint a minnek a neve mondja. Azon különösen nemzeti ügyleteken kívül, a melyeket a bank köteles elvégezni, — mint a kormány bankárja, a bankjegyek kibocsátója, a melyek bizonyos feltételek alatt, törvényes fizetési eszközök és ennél fogva nemzeti értékek, mint a kormány értékpapirjainak kezelője, az osztalékfizetések teljesítője, egy nyilvános bank egyéb, különféle üzletágai mellett vannak más soknemű kötelességei is, a melyeket helyzeténél fogva tartozik teljesíteni. A Bank of England például első sorban a bankárok bankja. Ő tartja magánál minden londoni és a legtöbb vidéki bank készpénzét egy vagy más alakban. Ezen összegek teszik átlag felét annak, a mit heti mérlegkimutatásaiban „egyéb letéteknek“ neveznek, hogy megkülönböztessék azokat a kormány pénzeitől. Ez a foglalkozás kiváló helyet biztosít részére minden időben és a bankárok leszámítoló irodájával való összeköttetésben képesíti arra is, hogy az adósságfizetés minden nemét másutt ismeretlen gyorsasággal könnyűvé tegye. A Bank of England nem csupán azon uralkodó helyzeténél fogva kormányozza a pénzpiacon, hogy az állam bankára. Egy évig sem tarthatná fenn magát tisztán ezen az alapon, mint a legnagyobb és leg-hatalmasabb ilyenmű intézet, melyet a világ valaha látott.

Ezt a pontot világosabban fogjuk megérteni, ha megmagyarázzuk, hogy minden jó banküzlet lényege a takarékoság és gyorsaság. Takarékoság az adósságok rendezésénél a nemes fémek használatában és a késedelem kerülése az ügyletek befejezésében. Már

most a londoni bankrendszer, melynek sarkpontja a Bank of England, minden más pénzpiacot, kivéve talán a new-yorki pénzpiacot, felülmúl e tekintetben és mivel ez így van, éppen ezért, valamint azért, mert azok, a kiknek adósságaik vannak, vagy a kik fizetést várnak, tudják, hogy arany mindig kapható Londonban, a City az általános leszámoló hely a nemzetközi forgalomban. Váltókat állittanak ki a világ minden üzleti központján, a melyek Londonban fizetendőek és a váltók és banküzletek napi összege, a mely ezen szokás folytán átmegy a leszámító irodán, ritkán kisebb az év leggyengébb forgalmi napján is 20.000,000 font sterlingnél. Hogy ez a nagy forgalom abban, a mit pénznek neveznek, ez a példátlan változás a bank számlák tulajdonjogában rendesen a nélkül történik meg, hogy a Bank of England tartalékában tartott készpénzből több mint csak néhány ezer font vétetnék igénybe, ez a lehető legjobb bizonyíték azon rendszer helyessége mellett, a mely itt érvényben van. És, mint a legtöbb kitűnő dolog, az egész üzlet szerfelett egyszerű. A bank kezeli minden többi bank pénzét és a bankárok leszámító irodája az az intézmény, a hol a vezető bankok mind összegyűlnek naponta kiegyenlíteni egymás ellen való számláikat. Tegyük fel, hogy egy indiai banknak egy adott napon 200,000 fontot kell fizetni a keleten kiállított utalvány folytán. Leteszi a pénzt londoni bankárainál akár új kötelezvény, akár egy utalvány alakjában a Bank of Englandra, a hol folyó számlája van; mindegyik esetben úgy lesz a fizetés teljesítve, mint valamely más adósság ellentétele, a mely ezen indiai banknak vagy az ő londoni bankárának fizetendő. Szóval mindazon különböző tartozások, a melyek egy

nap folyamán Londonban az óriás váltóüzletből származnak, a leszámítoló irodába kerülnek. Egyik adósság szembeállítatik a másikkal és kiegyenliti egymást, míg a nap végével úgy találják, hogy némely bank még valami fizetni valóval tartozik egyik vagy másik szomszédjának. Ezek azt rögtön kiegyenlítik a Bank of Englandnál levő számlájukra szóló utalvánnyal, a melynek az az eredménye, hogy a bank a tartozó javára levő szükséges összeget átírja könyveiben azon intézetre, a melynek javára van kiállítva az utalvány. Ilyen módon egyetlenegy bankjegy vagy ércpénz sem cserél gazdát az egész napon és este a pénz a Bank of Englandban érintetlenül áll. A pénz egy része az egyik csoport emberről átíratott a másikra — ennyi az egész. A vidéki bankok és minden külföldi bank, a melyek nem tagjai a leszámítoló irodának, valamelyik londoni banknál tartanak számlát, ezen az intézményen és a Bank of Englandon át könnyűszerrel lebonyolítják üzleteiket. Maga a Bank of England is, ha szükséges, így számítol le üzletfelei részére. Innen van aztán gyorsaság és pontosság az adósságok fizetésében, a legcsekélyebb háborgatás mellett az ércpénz legcsekélyebb kopásával és esetleg elvesztésével, a mely ércpénz mégis minden hitel végső alapját képezi. Innen van továbbá az az érdeklődés, a melylyel az egész pénzügy a bank pinczéiben levő nemes érc mennyiségének emelkedését és csökkenését kíséri. Ha a váltófolyam az országot adós helyzetébe hozza valamely más nemzettel szemben, elkezdődik az ércpénz szerepe, aranyat kell letenni ezen adósság tisztázására és ha az arany kiözlése nagy, a bankárok megijednek, hogy a készlet

a napi hiteligényekre szükségelt összeg alá süllyedhet. Ennélfogva nagy összegű arany kivitelét követi a bankárok által adott kölcsönök kamatlábának emelése, mint kikerülhetlen következménye annak, a mit drága pénznek neveznek Londonban, mert az első lépés megállítani a kiözönlést, csak aztán következik az áramlat visszafordítása. Ha a pénz, mint nálunk mondani szokták, „drága“ lesz, akkor az idegen bankárok rendelkezésre álló pénzeiket a londoni piacra küldik és ide küldik azon adósságokat is, a melyeket különben kifizettek volna azért, hogy külön hasznuk legyen rajta. Ilyen, röviden, a londoni pénzpiacz belső berendezése és rendszere. Gépezete egyszerűségében és hatályosságában csodálatos és a mig megtartja ezt a fölényt Európában, addig London lesz az a hely, a hol a nemzetközi üzlet adósságai és kölcsönei főleg rendeztetni fognak. Nem valószínűtlen, hogy a pusztá bankári és kezelési haszon üzletünk egyedül ezen osztályán magán egy nagy királyság jövedelmének összegére, mondjuk 50.000,000 font sterlingre rúg évenként.

Forduljunk most már Anglia nemzetközi pénzügyének másik ágához: a tőzsdéhez. Nehéz volna a City embereinek elképzelni Londont tőzsde nélkül; pedig csak félszázada annak, hogy ily nagy intézménynyé lett az és még félszázadnál is sokkal kevesebb, hogy jelen méretei nagyságára emelkedett. Főleg — mint már jeleztük, — ez a nagy piac az értéklevelek különböző osztályainak eladása számára. Szervezete olyan, hogy falai közt kész piac van minden értékpapir és részvény részére, a melyet eladásra kínálnak; és ha valaki valamely különös papírt akar venni, jogosan fölteheti, hogyha egy

tőzsdetagot vagy valamely alkuszt megbíz, megkapja azt, a mit akar. Ez a tőzsde főszolgálat; és ezt könnyíti, hogy egy osztálya a közvetítőknél jelen van az épületben, a kik „jobbereknek” neveztetnek, ezek oly nagykereskedők, a kik mindig vesznek és adnak és rendszeren a piaczi árak csekély változásaiából vonják ki a maguk hasznát. A jobber, ha egyáltalán hajlandó üzletet kötni, köteles két árat mondani az alkusznak; egyik az az ár, a melyen ő vesz; a másik az ő eladási ára. Ha a kérdésben levő értékpapirban nagy forgalom van, az ezen két ár közti különbség rendszeren $2\frac{1}{2}$ shilling és sohasem több, mint 5 shilling; de ha egyike azon értékpapiroknak, a melyek ritkán adatnak, vétetnek vagy kerestetnek, az alkusz gyakran számít fel 5 vagy 10 font sterlinget külön. Ezen utóbbi esetekben látszik ezen különben kitűnő rendszer gyenge oldala. Ha a jobber reméli, hogy eladhatja, a mit vesz, a következő perczben, egy $2\frac{1}{2}$ vagy 5 shillinges forgalommal beéri; de ha a piacz oly bizonytalan, hogy az, a mit ő eladhatna, talán hetekig nem kapható ismét, vagy a mit vesz, hónapokig el nem adható, akkor úgy fedezi magát, hogy követeli, a mit kockázati árnak neveznek. Akkor aztán a vevőnek vagy eladónak drágán kell megfizetni piaczi kényelmét.

A legtöbb embernek, a ki az ujságokat olvassa, kellett már alkotni az elméjében valami hozzávetőleges fogalmat arról, hogy mihez hasonlít a tőzsde; de ezek közül valószínűleg csak kevesen nem tapasztalnák szomorúan, hogy az ő sejtelmük alaposan helytelen, ha valamelyik napon a sok bejárás valamelyikén bemennének abba a nagy épületbe, a Bank of England közvetlen közelében — a melyben a fennebb

leírt üzletek köttetnek. A közönséget nem eresztik be a „Ház“ zsibongó belsejébe és minden, a mit a figyelmes vizsgáló megtehet, abból áll, hogy bepillant a sok bejárás és kijárás valamelyikén, a Capel Courtban, vagy a Hercules Passageban, vagy a Throgmorton Streeten. Ott állván a nyitott ajtónál, látja a sürgő-forgó embereket — alkuszokat és jobbereket — tolongani be és ki és alkalmilag megállni és beszélni feleikkel, a kik „kikérik“ őket — a mely dolog a szolgák által történik, a kik egy hangcsőn át stentori hangon kikiáltják a keresett személy nevét, míg benn meghallják a hangot és egy másik stentori hangon visszhangozza a teremben. Az épület fel van osztva több részre és a különböző természetű értékpapirokban való üzleteknek különböző helyek vannak kijelölve; így van külföldi, amerikai, hazai vasúti piacz és így tovább. Benn a lárma és tolongás süketítő és szédítő; bár e tekintetben a párisi börze nyeri el a pálmát a londoni tőzsde elől.

Ezen épületben, a melyet újabban jelentékenyen megnagyobbítottak, tolong be és ki csaknem fennakadás nélkül minden hétköznapon tizenegy-től négy óráig, kivéve szombaton, a mikor az üzlet rövidebb tartamú, a tőzsdetagok és alkuszok és alkalmazottaik egész tömege, számszerint mintegy 2500, elfoglalva mindenemű értékpapírok vételével és eladásával, a mi szünet nélkül folyik ezen órákban. De igazában csak felületesen nyertünk betekintést abba, hogy mi az a tőzsde és mit csinál, ha csak ennyit tudtunk meg róla. Ennek is épp úgy, mint a Bank of Englandnak, más sokféle, nagy és bonyolódott teendője van. Azon embereken kívül, a kik bank-, vasúti vagy gáztársulati részvényeket adnak el, a melyeknek értékét készpénzben akarják megkapni

és azokon kívül, a kik az ellenkező eljárást gyakorolván, veszik ezeket a papirokat, beruházási czélból azért, hogy évi kamat gyanánt jó osztalékot kapjanak, van egy nagy tömege azon műveleteknek, a melyeket spekuláció-ügyleteknek neveznek. Spekuláció-számlákat tisztességes alkuszok nyitnak azon megbízóik részére, a kiknek képességébe az esetleges veszteségek fedezésére bizalmat helyeznek, vagy a kiktől, ha csak valamely árnyéka is merül fel a kételynek, bizonyos összeg pénzt követelnek „fedezet“ czim alatt, a tőzsdetag biztosítására a veszteség ellen, bármint üssön is ki a spekuláció-üzlet. Speculativ módon venni vagy eladni — a tőzsde nyelvén „biká“-nak vagy „medvé“-nek lenni — nem azt jelenti, hogy a megbízó, a kinek nevében az alkusz vesz vagy elad, az egyik esetben venni és fizetni akar azon értékpapirért, a melyet venni ajánlkozik; vagy a másik esetben, hogy megvan neki az az értékpapirja, a melyet eladásra kínál és hogy képes azt átadni is annak, a ki a legmagasabb árat ígérte érte. A „bika“ vesz azon reményben, hogy mikor a legközelebbi kétheti számadás kiegyenlítettik — a mit úgy hívnak, hogy elszámolás — akkorára a papir ára emelkedik, a mely esetben zsebre rakja a nyereségét, mint különbözetet azon ár közt, a melyen ő vette és az elszámolási nap ára közt, levonva a tőzsdetag jutalékát. És hasonló módon ad el a „medve“, remélve, hogy az elszámolási napig az általa eladott értékpapir ára alászáll a mikor aztán a két ár közti különbözet — ismét a jutalék levonásával — az ő zsebébe jut. Ha azonban az ár a helyett, hogy emelkednék, esett, vagy a helyett, hogy esnék, emelkedett, a „bikának“ vagy „medvének“ meg kell fizetni a „különbözetet“, mely ellenük van. Úgy, hogy tény-

leg az ilyen spekuláció-számlák alapján való üzlet egyszerűen egy sorozata a fogadásoknak, hogy a papír esni vagy emelkedni fog és helyesen tartja azt a törvény is csak játéknak, úgy, hogy a különbözetek törvényes úton nem hajthatók be. De ámbár ez a bizonytalanságnak még egy további elemét vonja bele az üzletbe, mivel a törvény nem hozható mozgásba a játéközletek befejezésének kierzszakolása céljából, a spekuláció oly sok különböző módon és oly óriási mértékben gyakoroltatik a tőzsde gépezete útján, hogy pénzügyi szervezetünk leírása, a spekuláció-számlák némi ismertetése nélkül nem lenne teljes.

A tőzsde azonfelül, hogy befektetés és üzérkedés céljára piac, — egyúttal azon közeg is, a melyen át közkölcsonök, hazaiak és külföldiek kibocsáttatnak. Ez a művelet a most ismertetett foglalkozásokból fejlődött ki természetszerűleg. A tőzsde az a hely, a hol a befektetők, — pénzök lévén, a melyet jó haszonnal akarnak elhelyezni, — találkoznak és ügynökök útján üzletet kötnek azokkal, a kiknek vannak eladó papírjaik, a melyek birtokosaiknak kamatot hajtanak. Ennélfogva azoknak, a kiknek feladata a tőzsde szabályozása és ellenörzése, kötelességeikhez tartozik megállapítani azon feltételeket, a melyek alatt értékpapirokat, részvényeket és más értékeket árulni lehet oly módon, hogy azok a befektetők és üzérkedők kezeügyébe jussanak. Mivel alig hihető, hogy valamely külföldi állam vagy belföldi társaság valamely kölcsonót úgy vegyen fel — vagyis úgy írjon alá, — hogy az ne lehessen eladható a tőzsdén, ezen intézmény vezetői, a kiket egy külön bizottság képvisel, széleskörű joggal vannak felruházva előmozdítani vagy meggátolni akár külföldi kormányok, akár

belföldi testületek legnagyobb pénzügyi műveleteit is. Egy külföldi kormány, mely kölcsönt keres, még ha párisi bankárokhoz fordul is első sorban támogatásért, mindig igyekszik azt Londonban telepíteni, hogy így nagyobb legyen a tér, a melyen aláírókat szerezhet, mint bárhol egyebütt a világon és hogy jegyeztessék a tőzsdén, a mi ezen kölcsönkötvényeit könnyen forgalomba hozhatókká teszi.

Egyszerűsítheti a dolgot még inkább, ha megrajzoljuk az utat, a melyet kibocsátási folyamában egy külföldi kölcsön megtesz. Ezek felsorolása eszmét adhat reformszükségletre; de nem tartozik feladatunkhoz ezt a dolgot itt tárgyalni.

Ha egy külföldi állam valamely pénzcsoporthoz fordult, a melynek neve már magában hatalom, az első lépés abból áll, hogy elkészítenek egy titkos szerződést azon kormány közt, a melynek szüksége van a pénzre és a londoni bankárok közt, a kik a kölcsön várható sikere reményében előleget adnak az illető kormánynak nyereség mellett. Akkor aztán prospektust készíttetnek valamely arra való londoni ügyvéd-czég által, elősorolván, minél csábítóbb kiszínezéssel, mindazon előnyöket, a melyek a befektetőkre hárulnak, hogyha odaadják pénzüket az említett külföldi kormány kötvényeiért.

Ezen prospektusok példányait szétküldik jó eleve egy vállalkozó hirdető czégnek, a melynek nagy összeköttetései vannak és a mely jó pénzért magára vállalja a hirdetést. De ezen ügynökök Londonban rendesen sokkal többet tesznek az egyszerű hirdetésnél. A külföldi kölcsönmánia tetőpontján ezen cégek némelyike — különösen a vezető zsidó cégek — rendesen tartott irodalmi napszamosokat is,

a kik reklámokat irtak a számukra és rendszeren megvesztegették a City-czikkék íróit, hogy biztosítsák a reklámok beiktatását a reggeli lapok pénzügyi rovatába ugyanazon a napon, a mikor a hirdetés megjelenik. Maga a hirdetés is nagy mértékben eszköz volt arra, hogy hallgatási díjúl szolgáljon az újságtulajdonosoknak és gyakran egész nagy vagyonok elprédáltattak egy kölcsön lanceirozásának ezen és hasonló módjaira. De az efféle természetű dolgok nagy része most már megszűnt. A külvilág félrevezetéséről azonban mégis kell gondoskodni és ezt a dolgot a tőzsde falain belől való manipulációra bízák. Két vagy több „jobber“, a ki különösen azon a piacon működik, a melylyel a kölcsön összeköttetésben áll — legyen az külföldi, amerikai vagy belföldi — titkosan „felfogadtatik“ a szerződők által, hogy ajánljon a kötvényekért 1-es vagy $1\frac{1}{2}$ premiumot; vagyis egy vagy másfél fontot azon ár felett, a melyen e kölcsön névleg kibocsátott, — vagyis, a prospektusban megnevezett ár felett. Ha a dolog így történik, azon hitet kelti, hogy ezen új kötvényeknek igen becses papiroknak kell lenniök, miután a tőzsdén levő rendes és tapasztalt vásárlók már is többet ígérnek érte, mint a mennyit az a kormány kér, a mely felelős értük. A kívül állók indittatva érzik magukat, hogy a szerződökhöz forduljanak egy csomó ily papírért, azon reményben, hogy biztosítják maguknak a premiumot, mert később magasabb áron fogják eladhatni annál, a mely már jegyeztetett a piacon. Így aztán a tőzsdetagok és alkuszok összejárásával és segélyével a kölcsön fokozatosan reáerőszakoltatik a közönségre; és angol befektetők és tőkepénzesek odaadhatják nehezen szerzett keresményöket

hogy segítsenek valamely lehetetlen vasutat építeni Dél-Amerika vadonaiban, vagy kielégíteni félbarbár keleti uralkodók sóvárgását a nyugoti fényűzési czikkek iránt, vagy hogy valamely más, hasonlóképen préda-dolgot műveljenek. Azon nagy összegek, a melyek az utolsó években külföldi kölcsönökön elvesztek, mutatják, hogy ez nem túlzott kép, habár természetesen nem is mindig találó, kivált ha a befolyt pénz hasznos czélokra fordított.

A kölcsön-alkuszság művészete nagy tökélyre emelkedett és csaknem feljutott egy életpálya méltóságára. De az utolsó időben a nehéz viszonyok az üzletkezelés tekintetében több kisebb és némely fontos változást hoztak magukkal. Korábban a piaczi ügyeskedések, hamisított aláírások és látszatos vásárlások, fizetett újságcikkek és egyéb reklámok voltak a főleg használt eszközök. Ma már a syndicatusképzésnek kontinentális rendszere van inkább gyakorlatban. Egy tőkepénzes csoport átveszi a kölcsönt — tényleg alá is írja — és várja a kedvező alkalmat, hogy azt a piacra dobja. Egynéhány kereskedő és bankár, hatalmas alkuszok és jobbberek segítségével, képes, ha ily módon összejátszik, magas áron tartani nagy csomó papirost és fokozatosan, adagunkint adni ki azt a kis befektetőnek. A tőzsde teljesen kész eszköz az ily fajta üzletre. A külföldi kölcsönök bizottsága által kihallgatott tanuk egyike azt állította, hogy véleménye szerint lehetetlen Londonban kölcsönt kibocsátani a tőzsdei szervezet felhasználása nélkül, mert a valódi angol befektetők, a kiknek legnagyobb része a vidéken él, mindig a londoni piacz jegyzéseit nézik és azok után határozzák el, mily papirokat vagy részvényeket vegyenek. És teljesen igaza volt.

Ebből látható aztán, hogy a tőzsde, úgy jóban, mint rosszban, lényeges része a hitel gépezetének. Nélkülözhetetlen, mint közvetítő a létező részvények és papírok megvételének és eladásának megkönnyítésére; és szolgálatai hasonlóképen szükségesek új vállalatok részvényeinek vagy a külföldi kormányok részére keresett új kölcsönök kötvényeinek „szárnyra bocsátására“. A pénzügyi gépezet nem volna teljes nélküle; valóban nehéz volna megérteni, hogy mily módon lehetne folytatni nagy mértékben a kölcsönzést és pénzzadást a tőzsde közvetítése nélkül. Vannak a londoni intézményen kívül vidéki tőzsdék is az egész országban; de ezek mind Londonra néznek vezetésért és a fővárosi árak szabják meg jegyzéseiket.

Miután megmagyaráztuk azon két vezető képviselő intézmény természetét, a melyek útján a felhalmozott tőke egybegyűjtetik vagy kikölcsönöztetik és a melyek ennél fogva az a kettős dolog végeztetik el, hogy összegyűjtik a munka hasznos foglalkoztatásából eredő keresmény feleslegét azon czélból, hogy az a vállalkozás más csatornájába tereltessek, ott termeljen és termékenyítsen, — már némi általános fogalmat nyertünk a londoni és angol pénzügy kiterjedéséről és teendőiről. Ezen fontos kötelességek ellátása által vált London a világ pénzügyi központjává; mert bankrendszere nélkül, melynek a Bank of England a betetőzése, nem itt volna a nemzetközi üzlet főhadiszállása és nem lehetnénk tényleg pénzügyi központ. És hasonló módon a tőzsde nélkül az így összehalmozódott nagy pénzösszegek nem volnának könnyen szétoszthatók széleskörű és változatos felhasználásra.

És mégis, a pénzpiacz az ő összegyűjtési és szétosztási kettős tevékenységével inkább csak virága,

mint gyökere az igazi nemzeti jólétnek. Tudunk képzelni oly államot, a mely gazdag és bizonyos értelemben virágzó is, egyedül a pénzügyei által. El tudjuk képzelni saját országunkat, mint kizárólag kereskedő országot, mely megszűnván művelni a földet, teljesen más országoktól függ a lakosság szükségleteinek ellátására való minden czikk tekintetében. Képzeltető, hogy Anglia lehet a dolgok ily állapotában gazdag és virágzó; de akkor nem lesz az az Anglia, a melyet a multban ismertünk. Mi úgy értük el kiváló állásunkat a nemzetek között, hogy az önmagunktól való függést ápoltuk és biztosítottunk oly ügyes munkásokból álló lakosságot, a mely képes volt elsőrendű minőségű árukat előállítani. A földművelés és gyáripár karöltve haladtak és kifejlesztvén a vállalkozási szellemet, biztosítottuk magunknak azt a helyzetet, melyet a világ piacain elfoglalunk. És valószínűleg meg is tartjuk ezt a helyzetet hosszú időig még ezután is, mert a mi nagy birodalmunk, a mi nagy felhalmozott vagyonunk, a legnagyobb kölcsönző és kamatszédő néppé tesz bennünket a föld felszínén. Maga azon tény, hogy egyetlenegy csak bármennyire is állandó formájú kormány nyal bíró nemzet sincs a nap alatt, mely ne volna adósunk, oly hatalmat ad nekünk minden nemzet üzletének ellenőrzésére, a minővel sohasem bírt egy ország sem. Ennélfogva, ha lesülyednénk is a politikában egy nagyobb Hollandia szerepére, a mint a kishitű emberek hiszik, még mindig sokáig maradnánk nagyok, mint bankárok és azontúl is mi lennénk a nemzetközi tőzsde-, váltó- és készpénzközpont és élveznők az ezen forrásokból eredő hasznokat. Lehet, hogy ezen esetben kényszerítve volnánk nagy mér-

tékben a korábbi tőkefelhalmozásokból élni, de ha a kamat maga elég volna szükségleteinket fedezni, hozzáadva ehhez a váltó- és nemzetközi bankári üzletet, még mindig nagyon jó dolgunk volna. Nagyságunk ily összetörpülésétől egyelőre azonban nem kell félnünk.

Az ipari és kereskedelmi állapot volt az, a mely Angliát csodamódra vagyonossá tette a multban és a mely által a vagyona évről-évre növekedett. Termelő és kölcsönző közönség lettünk és megnöveltük az általános vagyonosságot nagymennyiségű áruval, melyet első sorban saját lakosságunk igényeinek kielégítésére, azután eladás vagy kicserélés végett a föld kereségének minden népe számára gyártottunk. Kereskedői vállalkozása és munkásainak szorgalma által nyerte meg Anglia például az uralmat a gyapotkereskedés terén. A lancashirei szövőszékek és orsók terményei India és a kelet, mint szintén a hozzánk közelebb eső országok lakosait látták el árukkal. Az által, hogy elfogadtunk és alkalmaztunk minden haladást a gyártásban és malmainkból és gyárainkból jól készült czikkeket küldtünk szét, képesekké váltunk elébe kerülni más nemzeteknek. Ugyanigy történt a vassal és aczéllal és azon számtalan tárggyal, a melyek vasból és aczélből készülnek. A sheffieldi késipar híressé lett az egész világon épp úgy, mint a lancashirei gyapotárú. Szénkészletünkkel képesek vagyunk olcsón gyártani és mivel előbb kezdtük meg a gyártást, mint más országok, mert volt iparkodó és vállalkozó lakosságunk, előbb kezdtük felhalmozni a tőkét, mint más nemzetek és minél több tőkénk állt rendelkezésre, annál könnyebben üztük ezen iparokat, a melyek azután fő kiviteli czikkeink lettek az idegen országokban. A körülmények sokféle módon

kedvezők voltak Angliára nézve. Jólétének alapjait fiainak vállalkozása és ügyessége rakta le és azon leleményesség által, melyet fiai képesek voltak igazgatni és kihasználni. Az utolsó harmincz vagy negyven év alatt óriás aratásokban szedtük le a szabad behozatal rendszerének elfogadásából eredt hasznokat, a melyek által más nemzetek terményei és ipari czikkei felett rendelkezünk. A benső közlekedési eszközöknek egyidejű nagy kiterjesztése a vasutak és a távirda által, hozzájárult üzleti tevékenységünk további kifejtéséhez. Gyáraink terményei behatoltak minden országba és minden ország válaszott némi mértékben úgy, hogy elküldte hozzánk azon czikkeket, a melyeket legelőnyösebben termelhet. Ily módon fejlődött ki a század utolsó negyedének hatalmas kereskedelmi fellendülése, a mely különösen az 1872, 1873 és 1874-iki évek felvirágzó jólétében érte el tetőpontját. A szabad kereskedelem uralma alatt Anglia kinyitotta kapuit az egész világ áruinak és gyáriparának, de szerencsétlenségére nem volt képes más oldalról biztosítani az idegen nemzetek által szedett védvámok eltörlését. Történt azonban, hogy először az amerikai Egyesült Államokat, aztán az európai continenst tartotta lekötve a háború vagy a háborútól való félelem, a melynek olyan gyakorlati hatása volt reánk, mint egy javunkra létesített szigorú védvámnak; mert a többi nemzeteknek nem volt meg a szükséges idejük és kedvük arra szentelni magukat, hogy megmérkőzzenek velünk az ipari termelés terén, míg önfentartásuk csatáját küzdtek, vagy azért harczoltak, hogy a nagyravágyás és a hódítás ösztöne által tüzelve, kiterjeszszék nemzeti hatalmukat. Nem csoda, ha ezen megelőzés segélyével

képesek voltunk jó hasznát venni ezen alkalmaknak, hogy roppantúl kiterjesszük kereskedelmi túlsúlyunkat.

Anglia jóléte tehát ipari és kereskedelmi alapokon nyugszik. Nagy pénzügyi rendszere kereskedelmi segédeszközeiből nőtt ki. Úgy beszéltünk bankrendszerünkéről, mint egyikéről a két legfontosabb tényezőnek finánczgépezetünkben, a mely oly finoman van szervezve a Lombard Streeten. De ámbár ez tényleg így áll, a banküzletre, mint a hitel szövevényes szervezetének eredményére és eszközére nézve, a mely nélkül a nagyszabású kereskedelmi üzlet igen nehéz, vagy éppen lehetetlen volna, a bankárság sokkal korábban lép a köztevékenység mezejére, mint következtethető volna, ha a főntebb előadottakban állna egyedüli feladata. Valóban, mihelyt a kereskedelem a haszonhajítás folytán jelentékeny arányú kezd lenni, a bankároknak szükséges egyik helyről másikra küldeni pénzt és biztonságban tartani a készpénzt, a mely az üzlet nyereségéből összegyűlt, valamint gondoskodni, ha kell, a forgalmi értékről, a mely az arany- és ezüstpénz mellett szükséges. A banküzlet ilyenformán, a kereskedelmi társadalom korai helyzetében, az összekötő kapocs a kereskedelem és a pénzügy közt; fejlettebb szervezetben a megérett pénzügyi rendszer tetőpontja. A szoros összeköttetés a kereskedelem és a banküzlet közt és az a fok, a melyben egymástól függenek, látható azon hatásban, melyet egy bank bukása az egész közönségre gyakorol. Ha egy bank, a mely kölcsönökkel látta el a kereskedői czégeket és iparosokat, megbukik, azon szokásos könnyebbségeknek megvonása, melyeket üzlettársainak adott, próbára teszi ama kereskedők szilárdságát és segélyforrásait; és hogy

ha a banküzlet nagy volt, a bukás esetleg a bizalom általános elvesztését és következőleg a hitel megcsökkenését okozhatja az egész üzletvilágban. A mikor ez egy bizonyos pontig halad: akkor előáll az, a mit paniquenak neveznek.

Abból, a mit Anglia kereskedelmi és pénzügyi rendszeréről és a köztük létező benső összeköttetésről mondtunk, most már megérthető lesz az olvasó előtt, hogy mind a kettő alá van vetve hullámzásoknak és nagy változásoknak. Ilyen változásokat már tapasztaltak ebben az országban és számos jel van, arra látszanak mutatni, hogy még nagyobb változások fognak történni. Beszéltünk az 1872-től 1874-ig terjedő évek rendkívüli jólétéről, és megmutattuk, hogy ez egy csomó különböző oknak volt tulajdonítandó, melyek teljesen különállók a szabad kereskedelem által előidézett üzleti fellendüléstől. Ezen korszak óta, — a melyet rendesen úgy neveznek, hogy a „kicsi és nagy ugrások“ korszaka a mi anyagi haladásunkban, — egy még tovább tartó nyomottság korszakát éltük át.

Azóta tíz év mult el és nemcsak a mi kereskedelmünk, de minden művelt nemzet kereskedelme szenvedett a nyomottság hullámaintól. A bank- és kereskedői körök ismételten olyan megpróbáltatásokon mentek át, a melyeken megvolt a válságnak minden látszata és az újra fellendülés minden rövid korszakát egy még erősebb nyomottság korszaka követte. Alig kezdtek elfeledni az 1873-iki európai és amerikai hitelválság eredményeit, a mikor 1875-ben Angliát megdöbbsentette egyike a legnagyobb kereskedelmi bukásoknak 1866 óta. Sok millió abból, a mi tőkének tartottak, eltűnt azon a napon, a mikor a Collie-csoport megbukott és rövid időre a helyzet azzal

látszott fenyegetni, hogy ismétlődnek az 1866-iki borzalmak. De London hitelintézetei azóta nyertek erőben és úgy állották ki a rázkódást, hogy a közönség hamar újból megajándékozta őket teljes bizalmával. Az ekkor megszerzett bizalom nagy hasznukra volt három évvel később, 1878-ban, mikor a City of Glasgow bank megbukott, a kiderített csalások és sikkasztások nagyobbak voltak, mint a minők bármikor azelőtt a bankhitelt sujtották. Ez a bukás romokat hagyott hátra az ország északi részén és visszahatott az angol bankhitelre úgy Londonban, mint a vidéken oly módon, hogy húsz évvel előbb ily megrázkódástól sok bank elpusztult volna. Így csak két vagy három kisebbszerű bank bukott el a vidéki városokban és egy sem Londonban. A nemzet tehát ismét elbirta a csapást oly ellentállási erővel, a mely kötetekre menőt beszélhet gazdagságáról és belső jólétéről. Három évvel 1878 után az egyesült királyságok üzlete ismét nehézségekkel küzdött. A vállalkozás, a spekuláció azon egészséges erélye, a mely a jó üzletnek a lelke, hiányzott. Azok, a kiknek volt módjuk benne, nem akarták kockáztatni vagyonukat; azok közül pedig, a kiknek kevesük, vagy éppen semmijük se volt, a legtöbb nem tudta megszerezni a szükséges hitelt. Nem tudtak többé kölcsönt kapni. Az áruk árai aránylagos alacsony színvonalra szállottak le és megvolt minden következménye a válságnak, a nélkül, hogy válság lett volna; és nem iscsak mi magunk voltunk e helyzetben. A panasz általános volt, mivel a bajok, melyek a hitelt sujtják egy országban, visszahatnak valamennyi országra, — oly bensővé tette pénzügyi egységüket a modern kereskedelem. Hogy ezen idő nehézségei még nagyobbak legyenek, az ezüst ára

nagyon csökkent, megbénította mindazon országokat, a melyeknek hitele erre a fémre volt alapítva és megkezdődött Európában a rossz termések hosszú sorozata, a mi által a vagyonos és vagyont előállító osztályok jelentékeny zavarba jutottak.

Ezen kedvezőtlen helyzetből azonban a nemzetközi üzlet történetében egy új tapasztalat származott, a mely az angol népet eleinte nagyon megijesztette. Az európai és különösen a mi hazai búzatermésünk hiánya óriási ösztönt adott a gabonatermelésre az Egyesült Államok nyugoti és észak-nyugoti területein az új földeken. Ezen olcsó földek munkába vétettek és műveltettek, rend szerint a legkezdetelesebb módon, azelőtt teljesen ismeretlen gyorsasággal és három év alatt az volt a kilátás, hogy ezentúl az Egyesült Államok olcsóbban fogják élelmezni Európát, mint az magát élelmezheti. Így Angliában a föld vesztett értékben és részben kijött a művelés alól, ezen olcsó gabona beözönlése folytán Észak-Amerikából és minden oldalról felhangzott az a kiáltás, hogy az ország tönkremegy. Ezen állítás igazolására nagy súlyt fektettek arra a tényre, hogy míg a mi kivitelünk ugyanaz maradt, behozatalunk folyvást emelkedett, mignem oly fokot ért el, a milyenről a valaha élt legvérmesebb szabadkereskedő sem álmodott soha. Ez nem történhetik meg a nélkül, így okoskodtak, hogy az ország felszaporodott gazdagsága meg ne csappanjon. Azt mondták, hogy eladjuk vagy elzálogosítjuk birtokunkat élelmi czikkeekért. Némelyek ebbeli félelmük miatt, visszaállítani óhajtották a védvám-rendszert részben azért, hogy csökkentsék a behozatal e többletét és visszaállítsák a hazai földművelés jólétét, részben azért, hogy bosszút álljanak az

Egyesült Államokon, a melyek az egyenlő elv és eszé-lyes üzlet minden törvényével ellentétben magas vá-mokból emeltek bástyát partjaikon; mások, a gyakor-latiabbak, törekedtek itthon vagy külföldön ver-senyző termelőket előállítani és ez bizonyos mérvben sikerült is.

Az események azonban azt tanusították, hogy az Egyesült Államok jóléte általában átmeneti volt, leg-alább a mi ezt a forrását illeti. Törekedtek meggaz-dagodni tisztán kivitelből, és már elkezdtek rájönni arra, hogy az az ország, a mely a behozatal nagy meny-nyiségével képes bebizonyítani gazdagságát, jólétét, a legnagyobb állandósággal bír. Az utolsó hat év látszólag túlságos behozatala Anglia részéről nem lett a rettegett nemzeti romlás előidézője, sőt nincsenek is jelei annak, hogy a nemzet egészében szegényebb volna, mint volt ak-kor. Az üzlet ismét átment nálunk a nyomottság egy kor-szakán — valódilig sohasem is került ki abból teljesen; a panaszok épp oly általánosak most, mint 1878-ban vol-tak, de most sokkal szembeszökőbb, mint volt akkor, hogy ezen stagnálás oka sokkal kevésbbé van bennünk, mint azon országokban, a melyekkel kereskedünk. Azok jócskán kimerítették erejüket azon törekvésük-ben, hogy versenyezzenek velünk, és először Francia-országban, aztán az Egyesült Államokban, a túlspe-kuláció mindenféle üzletben a dolgokat az összeros-kadás állapotába terelte.

Kevés dolog érdekli jobban Anglia kereskedelmi világát, mint az Egyesült Államok jelen helyzete. Virágzásuk rövid ideje teljesen csalódásnak mutatko-zott, a mennyiben úgy vették, mint ígéretét a jövőndő még jobb dolgoknak. Gazdáik csupán azért voltak ké-pesek olcsóbban termelni a gabonát, mint más országok,

mert hajlandók voltak erre, míg más országok nem. Azonban egyenesen a spekulatív kereskedelmi szellemet izgatta fel a vagyon ezen forrásának látása, munkához látott, hogy szervezze a versenyt, és ma már India veszélyes versenytársa lett az északnyugoti Amerikának. Amerika valóban nem bír többé az egyed-árúság látszatával, és valószínűnek látszik, hogy nem hosszú idő múlva a mi legtávolabbi ausztráliai gyarmataink képesek lesznek olcsóbban eladni a Mark Lanen a búzát, mint a jowaiak, minnesotaiak, dakotaiak és manitobaiak. Csak természetes lesz ennek a bekövetkezése, mert a meddig az amerikai vámtarifa és hajózási törvények kényszerítik a belföldi termelőt idegen hajókat használni terményeik elszállítására és megfizetni azoknak a szállítási díjakat mindkét irányú útért, mert a hajók az amerikai kikötőkbe legnagyobb részben csaknem üresen mennek; minden ország, a melynek népe nem tartozik ezt a költséget viselni, túlszárnyalhatja őket.

Az a tény, hogy az Egyesült Államok most egy hitelviharban — a nyomottság egy forgatagában — vannak, mely csaknem példátlanul romboló, nem kis mértékben bizonyítéka közgazdasági helyzetük gyöngeségének. Nincs semmi, a mire támaszkodhatnának, hogy fentartsák a jólét azon haladását, a mely 1880-ban kezdődött, kivéve a külföldi keresletet nyers terményeik és mindenek felett gyapjujuk, gabonájuk, levágott vagy élő állatjaik tárgyában. A gyapotban még mindig erős helyzetük van, ámbár szegény üzlet ez, összehasonlítva azzal, a mi egykor volt, de más tekintetben minden számításuk ki van téve annak, hogy egy pusztá véletlen, például egy jó termés Európában, gyökerestől felforgatja. És mindenesetre

vigasztaló az angolokra nézve az a tény, hogy eddigelé túlságos behozataluk, a mely oly nagy félelmet okozott, nem tette tönkre őket. Láttunk egy francia pénzválságot kitörni és elmúlni, és itthon a hitel nyugalma meg se rendült. Épp így a new-yorki májusi válság 1884-ben, — a mely legalább öt évre hátravetette az Egyesült Államok egész területén az ipart — eddigelé itt nem keltett visszhangot. Ennélfogva lehetséges most, sokkal több nyugodtsággal megvitatni azt a kérdést, vajjon az angol kereskedelem az állandó hanyatlás útján van-e, vagy sem? Merjük azt állítani, hogy nincs semmi jel, a mely azt mutatná, hogy ez az eset. Lesznek depressiók; most is van egy nagyon jelentékeny, de általában véve az angol kereskedelem hajlama az, hogy emelkedjék. 1884-ben, csak magát a kivitelt véve, sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint 1879-ben, a mikor a jövőt illetőleg a legkomorabb hangulat uralkodott, de nagyobb terjedelme nem látszik azon árcsökkenés miatt, a mely azóta következett be. Ezen ár hanyatlás maga pedig egyszerű eredménye azon túlhajtásnak, a melylyel mindenütt erőszakolták a termelést és a mely hamar ki fogja gyógyítani önmagát. Napjainkban a fő veszély a kereskedelemre nézve az a gyorsaság, a melylyel a világ megtudhatja, hogy melyik cikk fizet legjobban a termelőnek. Mihelyt ez meg van állapítva, az üzérkedők munkához látnak, végletekig termelni ezt a cikket és így két vagy három év alatt annyira elárasztják vele a piacokat, a mint korábban tíz év alatt se történt volna. De megvan ennek a jó oldala is. Ez haladást jelent, és ha az egész világ úton van a jólét nagyobb foka felé, lehetetlen feltenni, hogy Angliát a maga nagy gazdagságával, nagyszerű ipartelepei-

vel, begyakorlott és hasonlíthatlan munkaképességű munkásaival hátra lehessen hagyni. Röviden szólva: minél többet termelnek más nemzetek, annál többet tudnak eladni és minél többet adnak el, annál többet vásárolnak. Ennélfogva nem kell megengedni, hogy elménket megzavarja a félelem a más nemzetek által tett ipari haladás sok emlegetésével, a melylyel benünket ijesztenek. Csak hadd haladjanak minden módon, minél jobban és gyorsabban, annál jobb mindaddig, a míg az valódi haladás, nem pedig erős izgató szerek hatása alatt tett ugrások sorozata. Mi sohasem szenvedünk azon nevetséges vámok alatt, a melyeket oly sok nemzet okosnak vél kivetni, mivel a magas védvám csaknem mindig megcsökkenti a védelme alatt termelt áru minőségét és gyengíti az ipart, melyet létrehoz. A mi vas- és széniparunk, bármennyit kellett is szenvedniök 1873 óta, sohasem sülyedt addig az állapotig, a mely egynél többször állt elő ugyanazon idő alatt a pennsylvaniaiaknál; és bármily alacsony fokon álltak is a gyapot- és gyapjúkereskedés nyereségei Lancashireban és Yorkshirban, mégsem szálltak alá oly rossz minőségű áru gyártásaig, mint a minőkkel az amerikai gyárak átlaga törekszik megélni, ezenkívül nálunk nincsenek is ugyanoly időszaki bukások. Könnyű volna találni csattanós példákat annak igazolására, a mit mondtunk, de fölösleges a bizonyítás. Hasonlóan igaz az a tétel is, a mely azt mondja, hogy a behozatali többlet az ország vagyoni erejének bizonyítéka. Mindazok a nemzetek, a melyek kisebb értékű árut kapnak vissza, mint a melyet kivisznek, adós nemzetek. Többet kell fizetniök, mint a mennyit kapnak, mert különben a tiszta haszon vagy az érték növekvése, a külföldön eladott vagy vett árukön, biz-

tosítaná azt, hogy a behozatal számai túlhaladják a kivitel számait. Ennélfogva annak a szónak, hogy „kereskedelmi mérleg“, egy nemzet külföldi kereskedésének behozatali és kiviteli oldalára, illetőleg azok viszonylagos értékére alkalmazva, egyáltalában semmi jelentősége sincs, hacsak a dolog ezen oldala is nem vétetik számításba. Évek átlagán át az a tény, hogy Anglia behozatala túlhaladja kivitelét értékben száz millió font sterlingtől 120.000,000-ig, a legmeglepőbb bizonyítéka a nagymérvű vagyonnak és példátlan jólétnek. Vajha a kereskedelmi kimutatásai még sokáig ilyen kielégítő bizonyítványt adnának páratlan kereskedelmi erejéről és gyáripari erélyéről.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Kereskedelmi ügyvitel.

AZ ÜZLETI IGAZGATÁS ÁLTALÁNOS ELVEI. — TYPÍKUS PÉLDÁK: 1. GYAPOTSZÖVŐGYÁR, 2. VASMŰVEK, 3. EGY BANKHÁZ. — A FELELŐSSÉG FOKOZATA A GYAPOTSZÖVŐGYÁRAK KEZELÉSÉBEN. — KÜLÖNBÖZŐ FELELŐS HIVATALOK ÉS KÜLÖNBÖZŐ OSZTÁLYAIK. — AZ IGAZGATÓ-TÁRS. — YORKSHIREI VASMŰVEK. — A SZERVEZET A BÁNYÁTÓL AZ ÁRÚ ELADÁSÁIG. — AZ ÜZLET EGY NAGY LONDONI BANKHÁZBAN. — A KÜLÖNBÖZŐ TÁRSÁK TEENDŐI. — A BEFEKTETETT TŐKE, POLITIKAI BEFOLYÁSOK ÉS MEGTARTANDÓ ÁLTALÁNOS ELVEK MINDEZEN ÜZLETEK KEZELÉSÉBEN.

Minden nagy üzletről el lehet mondani, hogy az bizonyos mértékben ugyanazon elvek megtestesülése, a melyek az állam legmagasabb ügyosztályainak vezetésében érvényesülnek. Egy korábbi fejezetben megmutattuk, hogy a nagybirtokos nemesség birtokai kezelésükben nem kevés részét követelik meg azon képességeknek, a melyek az állami kormányzatban megkívánatnak. Anglia nagy kereskedelmi vállalatainak vezetése megköveteli a tekintély ugyanazon központosítását, a mely szabályos fokozatokban érvényesül az egész rendszerben. Lancashire és Yorkshire gyapot- és vasüzletei és a londoni City főbanküzletei mutatják legjobb példáit azon a magánvállalkozás szervezésének, mely az angol kereskedelem főforrása.

Első példánkat az északi nagy gyapotiparból fogjuk választani. A kicsomagolt gyapot, a mely már úgy van keverve, hogy egyenlőséget biztosítson a minőségben, többféle gépeken megy át, az elsőt gyapjú, a másodikat pedig kötélalakú tekercsek alakjában hagyván el, míg teljesen meg van tisztítva, simítva

vagy egyenlő vastagságú nyers fonalakba sodorva. Ebben az alakban különféle gépek és orsók által megsodortatik és mint fonal, matringokban a szövőszékbe vitetik, a hol a kész árúba szövetik át. Az egész műveletet gép végzi; a szövőszéken a fonalak formákba szoríttatnak és szélükkel behuzatnak, a szék megindul, a vetelő oda- s visszafut, és végül a kész szövet a hengerre felcsavarva a raktárba szállítható. Kivéve az anyagnak átvitelét egyik géptől a másikig, az ember közbenjárása pusztán a felügyeletre, a gép gyorsaságának ellenőrzésére, a szüntelen felvigyázásra és arra szorítkozik, hogy megállítsa a gépet, ha valamely fennakadás kárral fenyeget, és elhárítsa az akadályt.

Ezzel a felügyelettel kezdődik a felelősség. Egyetlen jeladó vagy takács ellenőrzi a munkásoknak egy bizonyos számát és felelős a felügyelőnek a munkáért, a melyet egyik esetben ennyi meg ennyi Jenny-gép, a másik esetben ennyi meg ennyi szövőszék végzett. Ilyen felügyelő egy van mindegyik szobában, a ki ismét felelős a vezérmunkásnak a fonó- vagy a szövő-osztályban a szobájában készült anyagért, míg a vezérmunkás maga a gyárigazgatónak tartozik felelősséggel. A szövött anyagot vagy szövetet, a mikor a géptől a raktárba átvitetik, átnézik, ellenőrzik és a nem tökéletes darabokat visszadobják. Ez a raktáros kötelessége, a kinek meg kellett már vizsgálni a gyapotot is megérkeztekor a gyárban; a bálók (az eredeti csomagokat New-Orleansban vagy Charlestonban rakják a hajóra) kinyittatnak, összehasonlítottatnak a mintával, gondosan megvizsgáltatnak, minden rosszabb gyapotot, minden követ vagy más hasonló tárgyat külön raknak a neki segédkező asszonyok és fiatal embe-

rek. Az ő teendőihez tartozik a kész árúnak kellő elszállítása a csatornára vagy vasútra, a mely elviszi a raktárba, Manchesterbe. A gőzerő a vezető gépész ellenőrzése alatt áll, a ki felelős a gép helyes működéséért és a javításokért, a szénkészletért, a gyár világításáért, ha a gázt a telepen állítják elő, és az alája rendelt gépészek és gázmunkások magaviseletéért. A raktárnok és a gépész, épp úgy, mint a vezérmunkások, egyenesen a gyárigazgató alatt állanak, úgyszintén a vigyázó és az időre ügyelő is; az előbbi az épület biztonságára ügyel, az utóbbi pedig a munkások kellő megjelenésére.

Itt, a mennyire a tényleges termelésről van szó, vége van a szervezetnek. Ha a szövetet Manchesterbe követjük, találunk egy igazgatót a raktárban, a ki ügyel a megrendelt áruk elszállítására; vagy eladja őket, ha raktárra készítették. Az ő kötelessége ügyelni az árfolyam változásaira, a megrendeléseket ő veszi át és továbbítja a gyárba, valamint ő gondoskodik a számlatartozások behajtásáról és felügyel, hogy az alatta levő eladók, irnokok és hordárok jól végezzék kötelességüket. A gyárban ismét külön főnöke van a számvevőségnek, a ki felelős a könyvvezetésért, a számadások elkészítéséért, a pénz kellő befolyásáért, a bevásárlások és bérek pontos kifizetéséért, úgyszintén a hivatalnokai munkájáért.

A gyár és eladás három osztályának vezetői — a gyárigazgató a manchesteri raktár és a számvevőség vezetői — a maguk során mind felelősök az igazgató-társnak, a fő ellenőrzőnek. A nyers anyag vétele azonban, magában foglalván a kiadás egész kétharmadát, oly fontos pont, hogy csak igen ritkán bízzák alárendelt hivatalnokra. Ez egyike az igazgató-

társ külön teendőinek, a ki bemegy Liverpoolba a vásári napokon, vagy, ha a szükség úgy kívánja, elindul az ügynökével és vesz olyan gyapotot, a melyet minőségben, mennyiségben és árban megfelelőnek tart. A gyapotot magát Dél-Karolina ültetvényesei termelték, bálozták és küldték be a kikötőbe, a honnan tengeren szállították Liverpoolba, akár eladva, akár csak bizományba adva az ottani kereskedőnek; a kereskedő kirakatta és raktárba tette, minதாகat adott át az ügynöke kezébe, a melyeket aztán megvizsgált a vevő, a hogy fentebb részleteztük. Esetleg ezek a közvetítők nem szerepelnek és a gyáros egyenesen a liverpooli vagy charlestoni kereskedőnek ad megrendelést bizonyos mennyiségű és minőségű gyapotra. De ámbár ez esetben az ügynöki és a liverpooli raktározási költségek megtakaríttatnak, a melyek pedig nem jelentéktelen tételek ott, a hol mindent apróra felszámítanak, — ez inkább kivétel. Az ilyen művelet szabály szerint a kereskedő üzlete.

Így látható hát, hogy az igazgatótárs az az oszlop, a mely körül az egész szervezet forog. Minden osztályt ő ellenőriz. Ő dönt el minden vitát és különösen ügyel arra, hogy minden művelet azon lelkiismeretes becsületességgel végeztessék, a mely a cég hírnevét megállapította. Ő határozza meg az arányt, hogy minden egyes szövet „darab“, a melyet a gyár készít, mily nagyságban állíttassék elő és utasítja az eladót az árak és hitelezés dolgában. Időnkint megbeszéli társaival a vásárok jövő alakulására való dolgokat és hogy helyes-e egyfelől megszorítani vagy kiterjeszteni a szövetek eladását, vagy másfelől a gyapot bevásárlását, úgyszintén a nagyfogyasztóknak engedélyezendő

hitelt. Ilyen a gyapotiparral foglalkozó gazdag czég központi szervezetének jellemzetes rendszere. Azon esetek, a melyekben az igazgatótárs felmentetik felelősségének egy részétől, a leggyakrabban akkor fordulnak elő, a mikor a számvevőség és a manchesteri tüzlet felügyeletét a czég valamely más tagja vállalja magára.

Egy yorkshirei nagy vasmű nagyon különböző képet mutat. A száraz, fátlan, pusztá hely, a kemencze örökké lángoló tüze, a felette lebegő füstfelhő, a bennlakók füstös arcza, a vasút, a melyen a gyárba és a gyárból kőszénnel és vassal erősen megrakott teherkocsik ide s tova jönnek-mennek, — ezek jellegzik a környéket. Benn nagyszámú pörkölő kemenczék és fuvókohók, szénkiégető kályhák és a hengerművek láthatók a nagy gőzkalapáccsal, továbbá nagy rakás kőszén, kokszt és chamotte-tégla, a magas kéményű öntőde és a nyílt terek, a hol a gyár és kohó terményei vannak felhalmozva. De az összes helyiségek nincsenek úgy együtt, mint a gyapotgyárban. A vidék közelfekvő részein vannak a kőszénbányák, a vaskőbányák, a mészkőfejtések, a melyek, a vállalat birtokai lévén, csaknem mindazt előállítják, a mire a gyártás folyamán szükség van, a fő kivétel a chamottetégla, melyet rendszeren Staffordshireből kapnak.

A szervezet kezdődik a termelés helyein — a bányáknál, az érczbányáknál és kőbányáknál, melyek közül mindegyiknek az élén egy felelősséggel tartozó főnök áll. Az előbbieken az igazgató ellenőrzi alárendeltjeit és a bányászokat, ő néz utána, hogy a bérek pontosan fiztessenek, hogy a termelés megfelelő mérvű legyen, hogy a kőszén kokszsza dolgoztassék át a bányák bejárásánál levő kemenczékben szükséges mennyiségben, és hogy mind a szénből mind a kokszból annyi.

küldessék el, a mennyi szükséges. Az ő kötelességei tényleg ugyanazonosok, mint bármely más kőszénbánya-igazgatóé, és ugyanily módon a vaskőbányák és a mész-kőfejtések vezetői felelősek a bányászok és kőfejtők minden munkájáért. Az anyag átszállítása a műhelyhez és a kész vasnak elszállítása azon rövid vasuti vonalakon, melyek a vállalat tulajdonai, elég fontos dolgok arra, hogy egy üzleti igazgató különös gondozására bizassanak. A mozdonyok és a járművek, a gépészek és a fűtők a főgépész különös gondjára vannak bízva, a ki a kohók és a hengerművek nagy gépezetére is felügyel.

A munkálatoknál maguknál a gyártás menete rendszeren két külön igazgatóra van bízva, a kiknek általános feladatához tartozik a maguk illető osztályában, hogy elég kőszén, kokszt és nyers anyag szolgáltatassék a szükségnek megfelelőleg, ellenben a tékozlás elkerültessék, továbbá a munkarend szabályozása és az árúk elszállítása a szerződés szerint kellő időben és a megállapított minőségben. Az egyik egész figyelmét a nyersvas előállítására fordítja, alája van rendelve egy vezérmunkás, a ki közvetlenül felelős az azon kemenczéknél alkalmazott munkások által végzett dologért, a melyekben a vaskő az első műveleten megy át, vagyis, hogy kőszénnel pörkölik, és a kohóknál, a melyekben megfelelő mennyiségű kokszszal és mész-kővel együtt a pörkölt ércz felolvasztatik és nyersvassá öntetik. Ez a nyersvas, mint ilyen, vagy eladatik, vagy pedig feldolgozzák öntött vagy kovácsolható vassá. Ezen utóbbi műveletek, mint mondtuk, egy külön osztályra tartoznak, a mely már más igazgató felügyelete alatt van. Az utóbbi alatt két vezérmunkás áll. Ezek közül az első felelős a

szénkiégető kemenczék, gőzkalapács és hengerművek kezeléséért, a melyek által a vas megpuhíttatik és sinekké, hajó- vagy üstlapokká, rudakká, szeglet- vagy T-vasakká gyártatik át. Az ő kötelességei nem könnyűek, mert az első műveletben neki a szénkiégetőkkel, az összes munkások közt legfüggetlenebbekkel van dolga. Mert egy szénkiégetőnek nemcsak ügyesnek kell lenni a mesterségében, de rendkívül kitartó erejűnek is; és ő ismeri saját értékét. Dolgozik vagy nem, és hosszabb vagy rövidebb ideig, a hogy neki tetszik, és a mikor sürgős a dolog, a munka ezen erőteljes fiait jó kedvben tartani nem a legkevésbé nehéz része a vezérmunkás kötelességeinek. Talán itt lehet megmagyarázni, hogy a szénkiégető, miután előbb elrendezte a kemenczéjét, egy rakás nyers vassal tölti meg, és azt kavarással által felolvasztván, olvasztott állapotban darabokba önti, a melyeket a gőzkalapács alá visznek, innét pedig a hengerek alá, a melyek rudakká alakítják át, aztán megint összedaraboltatik, újra felhevíttetik és ismét a fentebb elsorolt piacképes formákba hengereltetik. Egy második vezérmunkás ügyel fel az öntődére és azoknak a kohóknak a kovácsaira és segédeire, a melyek vasúti sinsarukat és más géprészeket állítanak elő.

Az ügyelő és az időellenőrző egyenesen az igazgató alatt áll, a ki a többi főemberrel együtt (a szén- és vaskőbányák- és kőfejtések igazgatóival, a gépészszer és az üzletigazgatóval) felelős a főigazgatónak, vagyis az igazgatótársnak, a kinek pedig a fenhatósága alatt, épp úgy, mint más gyári vállalatokban, áll a számadások vezetésével megbízott gyár számvevőségének főnöke is. Az árúk eladása Londonban a cég londoni képviselőjének dolgába vág, ennek

szintén vannak saját külön hivatalnokai, a kiknek dolga a vas elszállításának és hajóra rakásának felügyelete és a számlatartozások behajtása. De a londoni igazgató, mint szintén a hasonló czélokra alkalmazott ügynökök a kikötőkben (Liverpoolban, Hullban és más helyeken) rendesen az igazgatótárstól kapják az utasításokat, a közlekedés sokszor — az ügynökökkel csaknem kivétel nélkül — levelezési úton tartatik fenn.

Látható, hogy itt, épp úgy, mint a gyapotgyárban, az a szokás, hogy az egész felett a felügyeletet egy ember kezébe adják, a ki gyakorlati ismeretével bir mindegyik osztálynak. Az ő kötelessége elhatározni, hogy bizonyos fajtájú vas mily arányban termeltessék, ő adja az utasításokat az eladásra és nála összpontosul az egész felügyelet. Tanácskozik társaival az üzlet általános menete és a piacz valószínű fejlődése tárgyában és néha egyik vagy másik speciális osztályban támogattatik, vagy távollétében helyettesítetik valamelyik társa által. Rendszerint azonban kevésbbé van szüksége ily támogatásra, mint bármely más hasonlóan fontos üzlet igazgatójának; mert egy virágzó vasműterületen a termelési terület az övé és a termények rendesen készpénzen azonnali fizetés mellett adatván el, a pénzügyi műveletek szüksége ritkán fordul elő.

Az a hely, a melyet most fogunk meglátogatni, sokkal nyugodtabb és csendes külsejében szembeötlő ellentétet mutató fel azon zajjal és izgatottsággal, a mely a gyár-
ipar eme központjait jellemzi. Elhagyva egyik legforgalmasabb utcáját a világ legforgalmasabb városának, a folyosón keresztül egy házba lépünk be, a mely a régi időkben lakása volt a mi kereskedő fejedelmeink egyikének, de most csak nappal használtatik, mint utódainak hivatalos helyisége. A külső

zajtól megviselt idegeknek kellemes megnyugvást nyújt annak a nagy teremnek csendje és rendje, a melybe először lépünk be, és a hol harmincz vagy negyven hivatalnokot hosszú mahagoni korlátok és üvegfalak választanak el a közönségtől. Az előző két esetben a felhasznált anyag és a gyártás folyamata könnyen látható: de itt, ezen a központon, a honnan még az előbbieknél is sokkal nagyobb üzlet sugározik ki, az egész gépezet látszólag tollra, tintára és papírra szorítkozik. Ez valóban egy önmagában bevégzett irányító központ és ez az elv van keresztülvive a legmagasabbtól a legalacsonyabbig. Mert a Cityben az üzlet mai nap úgy van beosztva, — miután a vasuti és docktársaságok teljesítik a szállítók és raktározók teendőit, és a hajózási és egyéb ügynökök rendelkeznek az áruba bocsátott termény felett, — hogy magában a kereskedő irodájában alig van valami jel, a mely a cég különös üzletének természetét mutatná.

Itt is, mint a többi vállalatoknál gyakran vannak társak, a kik meglátogatják az üzletet, a hol magán-szobáik vannak, érdeklődnek egyes osztályok dolgai iránt és a kiktől koronkint tanácsot kérnek. Legtöbb esetben azonban másra ruházzák át a felelősségüket. De mivel az üzletnek itt változatosabb természete van, ez esetben a megbízás nem szorítkozik teljesen csak egy személyre. Van egy vezető vagy igazgatótárs, képzett és tapasztalt ember, a milyen más igazgatóságokban is feltétlenül szükséges, a kit tényleg az általános ellenőrzés illet; de egyik ág, a pénzügyi, különösen az egyik üzlettárs dolga, a ki arra különös képességekkel bír. Gazdag gyári vállalatokban az úgynevezett szorosan pénzügyi műveletek ismeretlenek. A telep maguké a gyá-

rosoké, a kiknek bőven van üzleti tőkéjük és a kik ritkán vannak nagyobb szükségben, mint a mennyit a bankárjukra szóló ideiglenes túlküitalással fedezhetnek. De egy kereskedő üzletében, bármily nagy legyen is a tőke, vannak esetek, a melyekben sokkal nagyobb összegre rügő alkuk köttetnek. Tényleg az a cég, a mely műveleteiben szigorúan tőkéje összegére szorítkoznék, nem használná fel kellőleg a jogosan felhasználható alkalmakat. Már most, minthogy a legnagyobb és leggazdagabb cégeknél elv az, hogy sohasem fogadnak el előlegeket terményeikre és másfelől a számadásukat mindig egyenlegben tartják bankárjaiknál és egy rögtön felmondható nagy összeget a nagy leszámítoló házak valamelyikénél, világos, hogy valami különös pénzügyi ügyesség kívántatik gondoskodni a jövő kötelezettségeiről úgy, hogy a megtámadhatlan szilárdság helyzete minden időben fenttartható legyen. Ez a jelzett társ feladata, a ki a főpénztárnok közvetlen főnöke. Ez utóbbi vezeti a pénztári osztályt, felelős az elfogadványok és utalványok szabályos voltaért, melyeket a társ ír alá, továbbá minden bevétel kellőleg befizetéséért a pénztárba, mindennemű kiadásokért és különösen azért, hogy időről-időre a cég elfogadványainak pontos jegyzéke adassék át a bankároknak.

Egy más megkülönböztető jellege a kereskedő üzletének az, hogy valamelyik társnak minden levelet és okmányt alá kell írni és minden fontosabb látogatót fogadni kell. Mivel az igazgatótárs gyakran van az üzleten kívül és alkalmilag el is utazik, szabály szerint olyan a berendezés, hogy a cég egyik vagy másik kevésbbé tevékeny társa jelen van és található, mikor kívántatik. De ezen kivétellel a jogkör központosítása ugyanaz, mint más nagy üzletekben. Az elsorolt köteleességeken

túl az igazgató társnak kell felügyelni az egész üzletre, elolvasni minden levelet, mielőtt azok végig mennének az osztályokon, fogadnia kell a jelentéke- nyebb üzletfeleket, és megbeszélni a többi társakkal különös alkalmakkor a dolgokat. Neki az illető osz- tályok dolgaiért felelősek némely főhivatalnokok. A hivatal főnökére van bízva az általános levelezés és mindazon dolog, mely nem vonatkozik valamely különös osztályra, valamint alatta vannak a posta- és távirdai szolgálattal megbízott hivatalnokok. Közvetlen neki felelősek továbbá a küldönczök, a szolgálk és a házfelügyelő. Azután ott van a hajózási osztály főnöke, a ki felelős minden hajószállítási szerződésért és a viteldijakkal összekötött minden dologért. A termény- osztályban ismét más szakértő ügyel fel a czégre bízott minden áru eladására és kellő elszállítására, bár bizo- nyos tekintetben egyenesen az igazgatótárs felügye- lete alatt jár el, a ki rendesen közvetlenül tárgyal az ügynökökkel. Az ellenőrző főnökkel való közle- kedés kedvéért ezen osztályok nem ritkán együtt vannak egy nagy teremben vagy általános hivatal- ban; de külön szobákat adnak rendesen a könyv- vezetőknék, a megrendelési hivatalnak és a biztosító osztálynak. Az elsőnek élén áll a főkönyvvezető, a ki számos hivatalnokkal alatta, felelős a könyvek és szám- adások pontos vezetéseért. A megrendelési hivatal feje gondoskodik a cégtől kapott minden megren- delés kellő eszközzéséről és elszállításáról akár egy vasuti teherkocsi a megrendelés tárgya, akár egy láda bor; csupán a fontosabb ügyleteket jelenti be főnö- kének. És végül a biztosító osztály főnökének fon- tos feladata gondoskodni, hogy minden áru akár a tengeren, akár a raktárban, teljes értékig biztosítva

legyen az első esetben tengeri baleset, a másodikban tűz ellen. Mindezen osztályokban vannak hivatalnokok, kik felelősek a főnöküknek, és csak annyit kell még mondanunk, hogy ezek oly emberek, a kik különösen alkalmasak arra, hogy a különböző szolgáltatokat a legjobb és legkevesbbé drága módon végezzék. Az alkalmas emberek kiválasztása e helyekre az, a mi a felelős főnök igazgatási képességét leginkább bebizonyítja.

Ez tehát egy bankház szervezete. Meg kell jegyezni, hogy ezen czégeknek megvan a saját bankárjuk és helyes lesz talán itt megmagyarázni a különbséget, a mely a két üzletfaj — egy bankárczég és egy bank — közt létezik. A voltaképeni bankárok oly üzletet folytatnak, a mely gyakran nagyobb összeget forgat és sokkal nagyobb számú ügylettel jár, de a melynek nincsenek az előbbihez hozzátartozó szövéses műveletei. A bankár főleg pénzt fogad el letétbe, hogy kikölcsönözze azt elegendő biztosíték mellett, a nyeresége a fizetett és kapott kamat között levő különbözet. A legnagyobb londoni kereskedők bankházaknak nevezik magukat, mivel üzletük, ámbár határozottan magában foglalja a kereskedőét, főleg abból áll, hogy más kereskedők üzlete részére szerzi meg az eszközöket, minthogy összeköttetésekkel bír a gyarmatokban vagy külföldön, és a jutalmakat nem az eredmény, hanem a megbízás szerint kapja. Üzleteik természetéről teljes képet adtunk és hozzátehetjük, hogy üzleti összeköttetésük mindig gondosan meg van választva és kitünően kiszolgálva. Mert nagy válságokban, a mikor az árú értéke azzal fenyeget, hogy alája száll annak az előlegezett összegnek, az ily czég nem fogja feláldozni üzlettársait, hogy megmentse magát, de az elértéktelenedett cikket

tartani fogja az árjavulásig oly előrelátással, mely mind becsületének, mind bátorságának dicséretére válik.

A milliomos elnevezés, némi magyarázat nélkül, hamis benyomást idézhet elő arra nézve, hogy mily összegű tőke van elhelyezve a nagy iparokban. Ritka eshetőség — az ily esetek tényleg egy pár sorban felsorolhatók, — hogy egy egyetlen társ oly nagy összeget, mint egy millió font sterling, fektessen bele üzletébe. De alkalmazva a gazdagabb vállalatok gazdagabb társaira, az elnevezés nem helytelen, mert ezeknek lehet jelentékeny vagyonuk földben, ingóságokban és értékpapirokban stb. Voltaképen a gyár-
ipar már magánál a természeténél fogva is korlátozza azt az összeg pénzét, a melyet hasznosan lehet belé fektetni. Így lehet mondani, hogy egy gyapotgyárnál, 500,000 font tőke tényleges befektetése az épületekbe, felszerelésekbe és folyó üzletbe, egyikét jelentené a legnagyobb vállalatoknak, vasműveknél pedig ezen összeg kétszerese jelentené ugyanezt. Az előbbi üzletnél ezen a határon ritkán mennek túl; az utóbbinál egy vagy két esetben a tőke nagyobb. A leg-egyszerűbb mód fogalmat nyújtani az ily czégek üzleteinek nagyságáról az, hogy ha megjegyezzük, hogy a befektetett tőke nem kevesebb, mint két ízben fordul meg egy év alatt: ez naponta 3000 fontot meghaladó legkisebb napi kiadást jelent anyagban és munkabérekben az egyik esetben és 6000 fontot meghaladót a másikkban és hasonló összegű bevételt. És hozzá lehet adni, hogy az egész tőke után $7\frac{1}{2}$ százalék jövedelem, azaz 37,500 vagy 75,000 font mutatja azt az összeget a melyet évenként szét lehet osztani a társak közt. Nehezebb megbecsülni egy átlagos bankárház segélyforrásait, mert azon alkalmak, a melyek nagy üzleteket tesznek

lehetőkké, nehezen szabnak határt azon összegre nézve, a mely időnkint felhasználható. A nyereség százaléka is évről-évre fokozódik. Egy vagy két esetben a felhasznált tőke kivételesen nagy. Ezekről eltekintve, egy czég két millió üzleti tőkével már az első sorban áll; és mivel ez a tőke gyakrabban megfordul, ha kisebb haszonnal is, mint a gyárakban és mivel az ügyletek nincsenek készpénzre szorítva — minthogy előlegek gyakran elfogadványokban is adatnak, — természetes, hogy az ily czég napi üzlettömege több mint jelentékeny összegre terjedhet ki.

Egy másik megfigyelendő különbség az, hogy ámbár lehet több társ, egy nagy vállalat vezetése mégis rendszerint egy igazgató-társra bízatik, a ki felelős a többinek azért, a mi történik és a ki nemcsak elismert képességű üzletember, de teljesen ismeri mind-egyik osztály működését is. A kivétel, mint láttuk, csak egy oly kereskedő üzletében létezik, hol pénzügyi kezelés is szükséges. Vannak esetek, a hol mindegyik társ külön osztályt vesz át és azért felelős. Sok vállalatban van egy idősebb társ, a kinek betéte a legnagyobb és a ki csaknem abszolút vetojoggal bír. De általában, a társak, ámbár jelen lehetnek, a mikor tetszik és minden fontosabb alkalommal megkérdezik a véleményüket a követendő általános elvekről és valószínűleg érdeklődnek is egyik vagy másik osztály iránt, mégis nem avatkoznak az üzlet vitelébe azzal a társsal szemben, a kire azt bízta. A tiltakozás és beavatkozás jogát nem adják fel; hanem tartalékban tartják mindaddig, a míg úgy vélekednek, hogy mindnyájuknak érdekében az igazgató hatalmat a köztük legalkalmasabbnak a kezében kell hagyni.

Szükségképen vannak kérdések, a melyeket, ha

egyszer felmerülnek, nem lehet máskép elintézni, mint közös egyetértéssel. Nemzeti mozgalmak, a mikor az általános érdeket érinthetik, különösen ezen osztályba tartoznak. Bármilyenek legyenek is egy cég egyes tagjainak nézetei, mindnyájan élénken tudják méltányolni nemcsak a pénzügyi rendszabályokat, de a kormány általános politikáját is a békét vagy háborút illetőleg. Ámbár a háború ideiglenesen hasznára válhatik egyik vagy másik iparnak, de mégis állandóbb és szükségesebb feltétele a boldogulásnak az a biztonság, a mely egyedüli biztosítéka az ország egész kereskedelme helyes menetének, mivel a nyomottság egyik üzletágban kikerülhetlenül előbb vagy később vissza fog hatni a többire. A gyárosoknak különösen féltékeny gonddal kell megfigyelniök szárazföldi versenytársaik működését, hogy minden javításban lépést tarthassanak velük; és a fonógyárosnak különösen kell figyelnie az üzlet állapotára és kilátásaira az Egyesült Államokban. De a kereskedőnek, lehet mondani, folytonosan a szeme előtt kell tartani az üzleti viszonyokat a világ minden részén. Zavarok a gyarmatokban vagy otthon, félelem egy szárazföldi hadjáratról, czivódás a távol Chinában, forradalmak Dél-Amerikában, neki mindez csökkent üzletet, alacsonyabb árakat, bizalmatlanságot és veszteséget jelent. Különös képességgel kell birnia a pénzpiacz mozzanatainak megítélésére is, hogy ne vezettessék félre és egy figyelmeztető ideiglenes szerencsétlenséget ne tekintsen olyannak, a mely hirnöke a kereskedői bajok legborzasztóbbikának, a válságnak, az ő velejáró veszedelmeivel — nemcsak súlyos veszteségekkel, hanem még a legerősebb cégek teljes letörésével is, ha túlmesszire kiterjeszkedtek.

Egy másik különössége e dolognak a nagyobb vállalatok előnye a kisebb versenyzők felett. Ez lényeges része sikerüknek. Pénzerejük és üzleteik nagysága megadja nekik a piacon való uralmat, míg régi összeköttetéseik és hírnevük a becsületes üzletkezelés tárgyában részükre biztosítják a legjobb fogyasztókat. Az esetleges költségek és különösen a társak által kivett osztalékok aránya a tényleges forgalomhoz képest csekély és ez gyors felhalmozódásokat idéz elő. És végül nem kénytelenek eladni áruikat és elfogadni kétes szilárdságú vevőket is. Így aztán mentve vannak a rossz adósoktól és a szomorú szükségstől, hogy minden áron takarékoskodjanak, a mi kisebb vállalatoknál gyakran veszendővé teszi a más irányban sürgősen szükséges időt.

Elhagyván már most az ország jellegzetes üzleteinek kezelési rendszerét, talán jó lesz megmondani, hogy ezen rendszerek, a melyek felületesen olyanokul tűnnek fel, mintha valamennyien oly előkelő elme szülöttei volnának, tényleg nem ilyenek. Lassankint nőttek fel kis kezdetekből nagyobb szerkezetté. Az a szervezet, a mely sok millió font gyapotot változtat kész szövetté, vagy szén- és fémterményekből vasuti sineinket készíti vagy valamelyik külföldön vasutakat vagy száraz dockot épít, apródonkint fejlődött, a mint az alkalom látszott igényelni. Még az utolsó években is új fejlődések látszanak utat törni ebben az országban, a minek végeredménye összeolvadás lehet ellentét helyett, a tőke és munka érdekei közt. A nyereség megosztása a munkaadó és munkás közt, a hogy Párisban a Leclaire-czégnél és másutt is a szárazföldön szokásos, még nem tett sok haladást ezen országban; de a szénbányászok, vasmunkások

és más munkások már többé vagy kevésbé kifejlesztették a munkabér „változó árszabását“, a melyet az eredményezett nyereség-szabályoz. Az egyeztető bíróságok szintén jelentékenyen előtérbe léptek a tőke és munka közt levő viták elintézésében. Itt szintén magasabb fejlődésre, iparunk szervezetének nagyobb tökélyére mutatnak a változások; és minél inkább biztosítatik az érdekek közössége gyáros és munkás közt, annál biztosabb lesz az, hogy megtartjuk a gyáriparban azt a legelső helyet, a melyet most elfoglalunk.

TIZEDIK FEJEZET.

A munkásosztályok.

AZ ANGOL MUNKÁSOK SZÁMA ÉS BEFOLYÁSA. — A MUNKÁSOSZTÁLYOK NAGY KÜLÖNBÖZŐSÉGE ÉS A KÜLÖNBÖZŐSÉG SZERENCSES EREDMÉNYEI. — A MUNKÁSOSZTÁLYOK VISELKÉDESE AZ ÁLLAMMAL SZEMBEN. — KÜLÖNBség A FRANCZIA ÉS ANGOL MUNKÁS-KONGRESSZUSOK KÖZT. — AZON ELVEK, A MELYEK SZERINT ANGLIÁBAN AZ ÁLLAM BEAVATKOZIK A MUNKAADÓ ÉS MUNKÁS KÖZT. — GYÁRTÖRVÉNYHOZÁS. — A GYÁRTÖRVÉNYEK ÁLTALÁNOS EREDMÉNYEI ÉS A BAJOK, MELYEKNEK ELEJÉT VETTÉK. — A GYÁR- ÉS NEVELÉSI-TÖRVÉNYEK VISZONYLAGOS EREJE. — MÉG KIVÁNATOS TOVÁBBI NEVELÉSI REFORMOK A GYÁRI KERÜLETEKBE. — A MÉG KIVÁNATOS TÁRSADALMI ÉS IPARI REFORMOK. — A TRUCK (JANCSI-BANKÓ)-RENDSZERT MÉG NEM SZÜNTETTE MEG TELJESEN A TÖRVÉNYHOZÁS. — A MUNKÁSOSZTÁLYOK HELYZETE A BLACK COUNTRYBEN (KÖSZÉNFÜSTÖS VIDÉK). — A BÁNYÁSZ ANGLIA: ÁLTALÁNOS JELLEMVONÁSAI ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEI. — KÜLÖNÖS TYPUSAI A BÁNYÁSZOKNAK ÉS A BÁNYÁSZAT MÓDJAI. — A VISZONY A MUNKAADÓ ÉS A MUNKÁS KÖZT. — A TRADE UNIONS (MUNKÁS-EGYLETEK) JÓ OLDALA. — VÁLASZTOTT BÍRÓSÁG ÉS BÉKÉLTETÉS. — MUNKÁSOK A PARLAMENTBEN. — KÜLÖNBsÉGEK A LONDONI ÉS A VIDÉKI MUNKÁSOK KÖZT.

Anglia, a melyet a boltosok nemzetének neveztek el, hasonló joggal nevezhető a munkások birodalmának.¹ Ők nagyobb számarányban vannak a népes-

¹ Az 1881-ki népszámlálás Anglia és Wales lakosságát 25.974,439 lélekre 12.639,902 férfi és 13.334,537 nőre teszi. Az 1871—1881. évtized alatt a növekedési arány az egész lakosságra 14·36 százalék, férfiakra 14·30 és nőkre 14·43 százalék volt. Azon személyek összes száma, a kiknek valamely meghatározott foglalkozásuk volt, 11.187,564-re rugott; ezek közt 7.783,646 férfi, 3.403,918 nő volt, vagyis 71·5 százaléka az összes férfiaknak és 29·4 százaléka az összes nőknek, a kik öt évesnél magasabb életkorban számoltattak össze. De ha a nők mint

ség többi részéhez képest Angliában, mint bármely más európai országban; több szabadságuk van; több közvetlen politikai befolyást gyakorolnak. Alig van egyetlen város is az országban, a melyben, ha határozottan

feleségek és anyák kötelességei, valamint a nők által férfihozzá tartozóiknak különböző foglalkozásaikban adott segélyek is tekintetbe vehetők lettek volna, úgy találnók, hogy a dolgozó nők aránya körülbelül egyenlő a dolgozó férfiakéval. A mindenemű dolgozó személyek közt a honoratior osztály száma 1881-ben 6 és 7 százezer közt, a kereskedelmi osztályé közel egy millió és a cselédosztályé közel két millió volt. Azon különböző rovatok alatt, a melyek együtvéve a földmívelési osztályt tüntetik elő, 1.383,184 ember vétetett fel 1881-ben, a mi az 1871-i népszámláláshoz képest 8·2 százalék apadás. A termő földek művelésével beleértve az erdőket és kerteket, 1.278,624 ember foglalatostkodott, a mi az évtized alatt 9·3 százalék csökkenés. Mezei munkások, bentlakó gazdasági cselédek, juhászok és csöszök száma 1871-ben 981,988 volt, vagy az elaggottakat leszámítva 962,348, míg 1881-ben csak 870,798, a mi csaknem 10 százalékos csökkenés. 1871 és 1881 közt az általános munkások száma 506,273-ról 559,769-re, vagyis 10·6 százalékkal; a vasuti munkások és sínrakóké 44,169-ről 58,847-re, vagyis 33·2 százalékkal; és az úti munkásoké 8136-ról 10,947-re, vagyis 34·6 százalékkal növekedett. A munkások egész tömege, kivéve azokat, kik különleges foglalkozásokban voltak, 1.520,926 volt 1871-ben és 1.500,361 1881-ben, a miből kitetszik, hogy a lakosság ezen része a legjobb esetben állandó maradt, míg a népesség általában 14·36 százalékkal szaporodott. A földmívelési munkásoktól az ipari osztályhoz áttérvén, ott találjuk mindazokat a kik árúk készítésével vagy eladásával foglalkoznak, vagy más szókkal, minden kézművest, gyárost és boltost. 1881-ben ez magában foglalt 6.373,367 embert, vagyis a dolgozó emberek egész testületének teljes 57, és a minden kor és mindkét nemű egész lakosság 24·5 százalékát. Az előbbi évtizedben azonban az osztály nem egészen 11 százalékkal növekedett, és így nem tudott lépést tartani az összesség általános szaporodásával. A szövő-ipar 1.053,648 embernek adott foglalkozást. A gyapotiparban 530,261

úgy akarnák, ne tudnának többségre jutni. Részökről egy jól szervezett felkelés az ipar és kereskedelem bármely nagy központján nemcsak megfélemlitené a vidéket, de megbénítaná az ország üzleti rendszerét.

egyén — 310,374 nő és 189,651 férfi volt elfoglalva. Az előbbieik aránya az utóbbiakhoz 1871-ben 148 volt a 100-hoz, 1881-ben 164 a 100-hoz; az alkalmazott személyek összes száma tíz év alatt a 6·5 %-kal emelkedett. A gyapjú-iparban 233,256 ember volt elfoglalva, a nők aránya a férfiakhoz 102 volt a 100-hoz 1881-ben, az 1871-i 79:100 helyett, míg az egész szám e tizedben 1·5 százalékkal csökkent. A selyem-iparban 63,577 személy volt alkalmazva, a mi tíz év alatt 22·2 százalék csökkenés, míg a nők aránya a férfiakhoz 208 a 100-tól (1871) a 224 a 100-ra (1881) emelkedett. A csipke-iparban 1881-ben 44,144 személy volt alkalmazva, vagyis 8 %-kal kevesebb, mint 1871-ben, a nők aránya a férfiakhoz szintén 83-ról 74 %-ra csökkent a tíz év alatt. A csökkenés csak a kézi csipkemunkások közt mutatkozott, a gyári csipkemunkások száma 36 %-kal szaporodott. A harisnyakötő-iparban 40,372 ember volt alkalmazva 1881-ben, szemben 41,197-el 1871-ben, az az arány, a melyben a két nem alkalmazva volt, teljesen megfordult időközben, vagyis 114 férfitől 100 nőhöz, 114 nőtől 100 férfihoz. A kender-iparban, mely némely más szövőanyagot is magában foglal, 22,471 egyén volt alkalmazva, 60 nő arányában 100 férfihoz 1881-ben. A vászon-iparban 12,065 személy — 7853 nő és 4212 férfi — volt alkalmazva 1881-ben, szemben 17,772 vel 1871-ben; tíz év alatt a csökkenés 32 százalék. A szőnyeg- és posztó-iparban, a mely tényleg egy része a gyapjúiparnak, 13,985 ember — 8795 férfi és 5190 nő — volt alkalmazva 1881-ben, a szaporodás 1871-től 23 %-ig egészben és 47-től 59 %-ig a nők számában a férfiakéval arányban. Az építő-iparok — nemcsak az építőket, de az építészeket, ácsokat, asztalosokat, téglavetőket, kőmíveseket, palamunkásokat, cserepeseket, mázolókat, papírkárpitosokat, ólmozókat, festőket és csiszolókat is beleértve — 673,636 személynek adtak munkát a mi az 1871-től 1881-ig való évtizedben 21 %-szaporodás. A kő- és palavágók és munkások, cement- és gipszkészítők

A mint a fizikai, épp úgy a politikai hatalomnak is ők a letéteményesei. A parlamenti szavazatjog behatolt már a mi nagy városaink szennyes sikátoraiba és udvaraiba is — a hol a közös háztartások vannak és a

tégla- és vályogkészítők száma is szaporodott 1871 óta 1881-ig 81,928-ról 105,544-re, vagyis 29%-kal. Kárpitosok, bútorkészítők, műasztalosok, lakatosok, csengettyű-, gázberendezők, ház- és üzletberendezést készítő, műfaragók és aranyozók, bútorkereskedők, szőnyeg- és pokróczgyárosok száma 1881-ben 124,355 volt, szemben az 1871-iki 106,108-czal, a szaporodás 17 százalék. A fazekas, porcellán- és üveg-iparban 74,407 ember volt elfoglalva 1881-ben, a mi 8 százalék szaporodást jelent az 1871-iki szám felett. A kocsigyártó és szíjgyártó munkával 62,236 és 23,866 ember volt elfoglalva 1881-ben, a mi az 1871-ben kimutatott számmal szemben 13·9%, illetve 5·8% növekvés. Hajó- és csónaképítés 54,080 embert foglalkoztatott 1881-ben. De e számok nem hasonlíthatók össze az 1871-iekkel, mert a kormány által alkalmazott hajóácsok és egyéb munkások akkor pusztán kormánysszolgául tüntetettek fel. Bányászati műveletek 1881-ben 443,563 embernek adtak foglalkozást, beleértve 437,670 bányászt, 2291 bányásmérnököt és 3602 bányaszolgálatban álló embert. A szénbányászok száma 381,763 volt, vagyis az egésznek 87 %-a; utánuk következtek a vaskőbányászok, 26,110 emberrel és aztán a cinkbányászok 12,402-en, az ólombányászok 11,226, a rézbányászok 4067, és végül a többi nem részletezett ásványok bányászhai 2102-en. Az 1871-től 1881-ig terjedő időben a cinkbányászok száma 34 %-kal apadt. De úgy becsülik, hogy a szénbányászoké legalább 20 %-kal és a bányászoké összesen 24%-kal szaporodott. A fém-munkások és a fémterményeket elárusító kereskedők száma 1881-ben 760,411 ember volt, a mi 1871-el szemben 15% szaporodás. 1881-ben a vas- és aczél-iparban 361,343, a cink-iparban 36,923, a réz-iparban 7348 és a bádog-iparban 2265 személy volt alkalmazva, a mi viszonylag 3, 40, 30 és 34% növekvést jelent 1871 óta. Az ólom-iparban 2460 ember volt alkalmazva 1881-ben, a mi 27% csökkenés 1871-hez képest. A vegyes és külön nem jelzett érczekkel dolgozó iparokban levő emberek

bérlő szavazók laknak. Nem tarthat sok ideig és a földmivelő Angliában a legszerényebb kunyhó lakosának is meglesz ez a kiváltsága vagy sikeresen követelheti ugyanezt a jogot. De bár így, végelem-

közül, a legtöbb ember a sárgaréz- és bronz-iparban, főleg lámpák, gyertyatartók csinálásával volt elfoglalva. 1881-ben 30,918-an voltak, a mi 1871-hez képest 36% szaporodás. A bádóg, galvanoplasztikai és angol czink-ipar 5629 embert foglalkoztatott 1881-ben, 3407-el szemben 1871-ben és a csapszegek, fogantyúk, csavarok és sarklemezek készítői ugyanazon időben 5726-ról 8017-re szaporodtak. A csiszolás és fénymázolás 2687 embert, nagyobbára nőt foglalkoztatott, a szaporodás az évtized alatt 30%. Az állati élelmi czikkek eladásával foglalkozó emberek száma 149,967, a kenyér és növényneműekével 159,608, és a fűszerárúkéval, beleértve a teát és czukrot, 134,395 volt, a szaporodás 1871-el szemben tehát 15·4, 12·5 és 18·8 százalék. A szesz italok előállításával és eladásával foglalkozó személyek száma 1881-ben 135,158-ra rúgott, a mi 1871-el szemben 5·8% vagy ha az általános lakosság szaporodását tekintetbe vesszük, tényleg 17·7% apadás. A dohány és dohányzó eszközök eladóinak száma 1881-ben 22,175-re rúgott, a mi 34% szaporodást jelent 1871-el szemben. Gépek gyártásával és eladásával 1881-ben 267,976 ember, csaknem mind férfi foglalkozott, a mi az 1871-iki 160,797-tel szemben 28% szaporodás. Műszerek és szerszámok készítői 1881-ben 48,556-an voltak, a mi 5% növekvés 1871-el szemben. Az órák, zsebórák, és tudományos eszközök ipara 32,064 személyt foglalkoztatott, az évtized alatt 22% szaporodást mutatván fel. Fegyverek gyártásával 8227 ember volt elfoglalva 1881-ben, a puskagyárosok száma az 1871-i 11,576-ról 2741-re csökkent, míg a villamos gépezetek készítői ugyanazon idő alatt 428-ról 2522-re szaporodtak. A ruházati ipar, 82,362 posztó- és szövetárúst és 14,933 fodrászt és parókacsinálót leszámítva, 1,048,534 egyént, 404,096 férfit és 644,438 nőt foglalkoztatott. 1871-el összehasonlítva, ez az egész számnál 1881-re csak 7·1% növekedést mutat. De a divatárúsok, szabók és vállfűző-készítők száma 360,932, ez tehát 18·4% szaporodás; szabók száma 160,648, szaporodás 9·4%. Varrónők és ing-

zésben, Anglia kormányzatában Anglia munkásosztálya a legfőbb, mégis a mi kormányzóink és kormányzó osztályaink általában nem ismerik el, hogy ezen suprematióban valami politikai vagy társadalmi veszély forrása léteznék. Vannak köztünk agitátorok és túlzók, a kik a megrendült alkotmányról és az ingadozó trónról beszélnek. De úgy véljük, van okunk azt hinni, hogy az eféle nagy szavak nem ébresztik föl a lázadási lelkesülés erős visszhangját azon hallgatóság nagy többségének keblében, a melyhez intézve vannak. Hiszünk azon kormányzati rend

készítők száma 23,244, szaporodás 5·2 % ezek közül 7524 személy, főleg varrónők gépmunkásokul számíttattak. A három csoport összesen 604,824 egyén, a mi 1871-hez képest 14 % emelkedést jelent. A csizma- és cipő-iparban, nem számítva 7503 sámfá- és kaptafakészítőt, 1881-ben 216,556 személy volt elfoglalva az 1871-iki 219,213 helyett. Azon helyeken, a hol főleg gyári úton állítják elő a csizmákat és cipőket, az ebben dolgozó személyek száma 41 % növekvést mutat tíz év alatt, és a nők aránya a férfiakhoz 13-ról 20-ra emelkedett 100-hoz viszonyítva. A kalapüzletben 53,673 egyén foglalkozott, köztük 30,984 szalmakalapkészítő. A nem szalmából készült kalap 22,689 gyártója közt, a kik leginkább férfiak, tíz év alatt valamivel kevesebb, mint 7 % volt az emelkedés. De a 30,984 szalmakalap-készítő közt, a ki csaknem mind nő, 35 % csökkenés mutatkozott. A keztyűiparban 15,524 személy foglalkozott, ezek közül 85 % nő volt, a hanyatlás 1871-hez képest 31 %. De 13·2 % emelkedés mutatkozik a posztósok, vászonárúk, szijárúk, kiskereskedők közt, kik 91,927-en voltak. Egyáltalában, ide számítva néhány kisebb iparezikket is, jóval több mint egy millió ember foglalatoskodott egyenesen azzal, hogy ruhával lássa el a közönséget. Az irodalom minden fájának előállítására és szétterjesztésével 159,094 ember foglalkozott 1881-ben. 1871 óta a papírkészítők közt a növekvés 13·3, a nyomdászok közt 39·6, a könyvkötők közt 32·5, a könyvtárak közt 30·7, és a könyvkiadók, könyvkereskedők és könyvtárosok közt 7·7 százalék volt.

állandóságában, a mely alatt élünk. Más szókkal hitünk van az angol munkás ép eszében, jó érzelmében és politikai tanulékonyságában.

Hogy van az, hogy nekünk itt Angliában oly helyesen alapon nyugvó bizalmunk van azon túlnyomó elemnek rendszerető magaviseletéhez lakosságunk közt, a mely külföldön a félelem, veszély és megszorító törvényhozás okozója? Egyedüli válasz abban a tényben magában található, a mely az angol munkásosztályok röviden egybefoglalt áttekintését csaknem lehetetlenné teszi. Nagyon sok vélemény és törekvés különbség van a munkásosztályok közt Angliában, épp úgy, mint a felettük levő osztályok közt. Oly sok osztályra és iskolára vannak szakadva, oly széles eltérésekkel és oly mély különbségekkel, mint a felsőbb osztályok vagy az a vegyes sokaság, a melyet középosztálynak nevezünk. Ennélfogva nem lehet egyetlen jelzõt vagy bármely más közös jellemzõt mondani róluk, hacsak talán azt nem, hogy mind törvénytisztelők. A gondolat, hit és törekvés különbözősége Anglia munkásai közt a rendkívüli nemzeti előnyöknek következménye és egyszersmind oka is. Következik az főleg a vélemény és szólás azon feltétlen és korlátlan szabadságából, a melyet ez az ország élvez. A nyilvános gyűlések és tüntetések joga meg van állapítva. Van oly sajtónk, a mely büntetlenül jár a szabadság legszélső határán. Sohase történt kísérlet azon munkások szabad vitatkozásainak és tárgyalásainak megátlására, a kik klubbtermükben vagy felolvasásokon gyűlnek egybe. Vannak társulataik oly munkásoknak, kik „a demokrácia valódi elveit” vallják és a kik nyilvánosan, vagy politikai hitüknek nyomtatott kijelentéseiben kinyilatkoztatják, hogy a létező egyházi vagy

állami alkotmányhoz nem ragaszkodnak. Óhajtják az „önkormányzatot a szó legteljesebb értelmében“, más szavakkal, a felnőttek általános szavazatjogát, azt vélik, hogy „a képviselőnek szűkebb alapokon való bármely szervezete nem egyéb, mint álarczozott önkény“. Mivel „az erény és képesség, nem pedig a vagyon vagy születés ismerendők el a törvényhozó testület lényeges kellékei gyanánt“, ebből az következik, hogy „minden öröklött előjog eltörölendő“. ¹ Egy új alkotmány alapelveinek ily határozott és meg nem alkuvó módon való kijelentése után senkit sem fog meglepni, ha azt hallja, hogy a programmban oly kevésbbé forradalmi természetű követelmények is bennfoglaltatnak, mint a parlament rövidebb tartama; a parlament tagjainak fizetése az állami kincstárból, és a választási költségeké a helyi adókból; teljes elválasztása az egyháznak az államtól; kötelező, világi és ingyenes nevelés. Egy ilyenmű propaganda talán borzasztónak látszik, de a valóságban ártalmatlan. Előharczosai beszélhetnek gyilokról, de nem használják azt és nem is óhajtják, hogy más használja. Maga ez az egyesület, a mely magát ily elvekhez kötötte, inkább társadalmi, mintsem politikai és az oly osztályú intézmények közé tartozik, a melyek, mint kissé alantabb látni fogjuk, vegyítetlen jónak forrásai maguk közt a munkások közt: a munkásosztály klubbjai közé. Az egyszerű igazság az, hogy a kissé nagyon is megfűszerezett program egyike azoknak a nemzeti biztonsági szellentűknek, a melyekkel ezen áldott ország el van látva. A polgári szabadság hazájában, a hol

¹ Ezek szóról-szóra vannak idézve a chelseai Eleusis Club programjából, a mely egy kitünően szervezett és jól vezetett intézmény.

a politikai elégtelenség ritkán halad túl a negatív állapoton, vagy ha pozitív alakot vesz fel és különben sincs némi igazoltság híján, azonnal felkölti maga iránt a törvényhozás figyelmét és tevékenységét, a szavaknak nem lehet oly ijesztő hatása a létező hatalomra nézve. Azok csupán az átmeneti kedélyállapotok kifejezői vagy legrosszabb esetben a népies elmeszeszéyes fázisainak nagyításai és eltorzításai.

Minthogy az érzelem ezen különbözősége az angol munkásosztályok közt a dolgok oly állapotának eredménye, a mely mellett szabad folyás engedtetik minden elmének és minden nyelvnek, azért egyúttal a belföldi zavarok és demokratikus elégedetlenség ellen is ennek a hatásaiban van biztosítékaink egyik legfőbbike. A ki a tömeget megzabolázni akarja, nagyon sokszor a lázadást mozditja elő. Az angolok törvénytisztelők, mert tudják, hogy a törvény becsületes szándéka: igazságosnak lenni egyenlően mindenki iránt és mivel azt hiszik, hogy végre is a törvényhozás nem hanyagolja el az ő igazi érdekeiket. Ha ez a hit nem léteznék, a hangulat künn nem a törvénytisztelet, de az ellentállás volna a törvénytől szemben és valódi veszély volna, ha a munkásosztályok az antagonismus szilárd tömegévé szervezkednének a dolgok létező rendje ellen. Ha egyszer megsemmisítjük a gondolat és érzelem ezen végtelen különbözőségét, nagy lépést tettünk arra, hogy egyesítsük e különböző csoportokat és a csak lazán összefüggő részeket egy szolid tömeggé forrasztjuk össze, a mely komolyan fenyegethetné az állam intézményeit.

A mint az angol munkások a véleményeikben különböznek, úgy különböznek értékükben is. Ott van a becsületes munkás, a kinek keze készen van

a gőzgép első jeladására megkezdeni a munkát, és a naplopó, a ki, mint John Morley mondta Lancashire-ban, csak „lesi a perczeket, mint egy rest iskolás fiú”. A kézműves legjobb typusa egy gyárban épp oly jó, mint a dolgozó emberiség legjobb typusa bárhol másutt, és ez a legjobb typus bőven fordul elő. Tény az, hogy a brit munkás, ámbár többször és erélyesen megkísérlették őt forradalmi irányokba belevinni, semmikép sem tud kivetközni a faja konzervatív ösztöneiből. Lehet liberális vagy radikális, vagy éppen demokrata; de míg a czipő nem szorítja, nincs kedve azt fölcserélni egy másikkal, a mely talán fogja szorítani a lábát. Az angol munkás ezen sommás jellemzését ki kell egészíteni, — vannak bizonyos hirdetői az ipari forradalomnak, a kik azt mondanák, hogy ki kell javítani — egyes különös egyéni sajátságaival. Mind erényeit, mind hibáit szükségképen és igazolatlanul mint valamely nagyító üvegen keresztül nézik. Épp úgy nem folyvást józan, mint nem folyvást részeg. Épp úgy nem kizárólagos teremtménye a klubb-életnek — bármily fontos legyen is a klubb, mint tényező a művelődésében, — mint a hogy nem folyvást otthon ülő az élete. A vendéglő még mindig a munkástársai túlnyomó részének rendes tanyája és a korcsmáros zsebe az a feneketlen mélység, a mely keresményeinek nagy részét elnyeli. Egy társadalmilag és erkölcsileg tökéletes és feddhetlen munkás épp oly lehetetlen, mint a végtelenül bűnös báró a regényekben, vagy a mocsoktalanul angyali gyermek a dajkamésékben.

Sok van, a mi miatt szerencséseseknek mondhatjuk magunkat, azon fogalmak tekintetében, a melyekkel a munkás az állam tevékenységéről és általában véve kormány-

zóinak állásáról bir. Nevezheti magát demokratának, de a valóságban mégis igen jó alattvalója a monarchiának. Mondhatja, hogy hisz az emberiség tökéletesedhetésében, mint a köztársasági kormány forma életbeléptetésének következményében, de nincs legkisebb óhaja sem erőszakot használni a korona ellen. Valósággal két dolog van, a mely szokásos lett köztünk, a melyet ő nem helyesel, és a melyet — bizvást mondhatni, — nem is ért meg. Nem akarja elismerni, hogy a nép és a korona közt levő pénzügyi viszonyok újbóli megállapítása, a mely Viktória királyné uralkodásának kezdetén történt, a parliament által a királyi család tagjainak a házasságuk alkalmával adatni szokott javadalmak megszavazását igazolja. Elismeri ugyan, hogy ez helyesebb a régebben szokásos időszaki kérelmeknél, melyeket a parliament meg is szavazott a királyi herczegek adósságainak kifizetésére, de nem nyugszik bele ezen újabb rendszer igazságos és szükséges voltába sem. Hasonlóul nem képes vagy nem akarja belátni, hogy egyes beprotegált semmittevő hivatalok és nyugdíjasok ne volnának egyebek, mint egyszerűen emberi formába öltözött visszaélések. Óhajtja, hogy az állam magas hivatalnokai — a miniszterelnök, a Lord Chancellor és a többi — fiztessenek és jól fiztessenek. De a mikor a munkaévadnak vége van, azt véli, hogy a közkinctárra való igénynek is vége van. Alkalmazza azt az elvet, hogy tudományos pályák embereit a legnagyobb kifizetésű napidíj illeti meg, de teljesen ellene van a jól megérdemelt nyugalom jó megfizetésének.

Szívíosan ragaszkodik a jogaihoz: ő a legutolsó ember a világon, a ki tagadná, hogy munkaadójának vannak jogai és egyáltalán nem mutat hajlamot arra, hogy képzelődése szerint rójjon kötelességeket a kor-

mányra azért, hogy kieroszakolja azt, a mi őt illeti meg. Ez az a pont, a melyben az angol munkást előnyösen lehet összehasonlítani más országok munkásaival. Kevesebb hajlam van itt a szocializmusra, mint az ó- vagy újvilág más nemzetei közt. Az angol munkásnak a legnagyobb részben csodálatosan gyakorlati és mérsékelt nézetei vannak az állam teendői felől. A forradalmi Franciaország nemzeti műhelyeinek nincs vonzóereje rá nézve. Nem támaszt oly rendkívüli igényeket az állam védelmére az ő napi munkája és munkabére szabályozásánál, mint a milyenek általánosak Amerika és Németország munkáosztályainál és a melyek az okai, hogy a szocializmus bizonyos formája egyenlően átka mindkét országnak. Ha az angol munkáskongresszus vitatja meg az állapotokat, az államhoz való viszonyukat mindig szem előtt tartja. Ha egy francia munkáskongresszus gyűl össze, az államot és a törvényhozást teljesen ignorálja, és az a feltevés, a mely minden szónok érveinek alapját képezi, az, hogy a társadalom gazdasági viszonyait át kell alakítani, hogy a műveltség fejlődhessék. Az angol és francia munkások közt való különbség nem írható le jobban, mint a hogy egy francia munkáskongresszusról szóló cikk egy részlete teszi, a melyet Frederic Harrison írt a *Fortnightly Review*-nek néhány év előtt:

„A francia kongresszus szembeötlőleg különbözik az angol gyűlésektől. Nálunk a viták teljesen a gyakorlati törvényhozás tárgyai körül forognak; némely javaslat a parlament előtt pártolando vagy elvetendő; bizonyos hivatalos vizsgálat, szabályozás vagy engedélyezés kérendő. Kilencztized része annak, a mit a Trades Union kongresszusán tárgyalnak, a törvényhozásra, vagy a belügyi kormányra tartozik. Semmi efféle nincs Lyonban. Nincs egyetlen tárgyalás alatt

álló javaslat a kamara előtt, a melyet csak meg is emlitenének a vita során; egy parlamenti pártra vagy politikusra se hivatkoznak; nincs egyetlen embere a nyilvánosságnak, nincs munkaadó, nincs író, a kivel a legkisebb viszonya volna a kongresszusnak, vagy a kibe a legkisebb bizalmat látszanék helyezni. A radikálokkal, a szélsőballal épp oly ellenséges módon bánnak el, mind a szélső jobbal; a legköztársaságibb ujságokat, a Rochefort-t is beleértve, egyenesen elvetik, magát Rochefort-t pedig veres jezsuitának nevezik; nincs egyetlen tőkepénzes, a ki akárcsak a legcsekélyebb mérvben is összeköttetésben látszanék lenni velük. Angliában pedig jól tudjuk, hogy van több tuczat képviselő, a Ház mindkét oldalán, sőt még a kormány tagjai között is vannak, a kik a munkás-kongresszusok javaslatait tevékenyen pártolják; minden évi gyűlésükön vannak jelen nagy munkaadók és nagytőkepénzesek, politikusok és írók, a kik állandó összeköttetésben állanak velök. Oly férfiak, mint Brassey, Mundella, Forster, Chamberlain, Samuel Morley, Lord Lichfield, Hughes és a többiek, teljesen ismeretlenek a francia mozgalomban. Népies konzervatív munkaadók eszméje még teljesebben érthetetlen. Oly ember, mint Cross, egy konzervatív belügyminiszter, a ki törvényesíti a Trades Unionokat és összeszedi a gyártörvények nagy tömegét egy törvénybe, csodaszamba menne Franciaországban. Világos, hogy a francia törvényhozás végtelenül hátra van Anglia mögött a munkáskérdés iránti érdeklődésben; hogy a politikai és hatalmas osztályok egyáltalában nem állnak valódi összeköttetésben a munkásokkal, és hogy a nagy munkaadók vagy földbirtokosok közül senki sincs, a ki a bizalmukat bírná. Mindenki láthatja, mennyivel jobban rokonszenveznek és a saját módjuk szerint

dolgoznak is a nagy társadalmi problémákon az uralkodó osztályok Angliában; mennyivel kevésbbé éles az osztályellentét itt; mennyit köszönhet az angol munkás a védő törvények ama nagy tömegének, a mely ellen sokan még oly gyakran tiltakoznak. Lyonban Gambetta csak egy bourgeois-politikus, Marcére csak folytatása Fourtounak, Victor Hugo egyszerűen költő és Jules Simon csak cselszövő. A francia munkás még mindig ragaszkodik régi eszméjéhez, hogy csak ő maga alkotja meg jövőjét még most is, forradalmi rendszabályok, törvényhozás, sőt még az állam nélkül is“.

Az utolsó ötven év alatt egész sorozata történt azon törvényhozási intézkedéseknek, a melyeknek célja azon nők és gyermekek megvédése volt, a kik az ipar különböző ágaiban foglalkoznak. A forma, a melyet ez az állami beavatkozás öltött, különböző fajú volt. Megtiltotta, hogy a nők és gyermekek egy bizonyos számú órán túl dolgozzanak és a gyermekek munkájára bizonyos ismereti és életkori minősítést is kötött ki. Az elv, a mely szerint az állam ezen tárgyban eljár, az, hogy kötelezve érzi magát védelmezni azokat, a kik nem képesek megvédeni magukat, és ebbe az osztályba tartoznak a gyermekek és a nők. Ezen törvények megtartása, a mennyire lehetséges, biztosítva van az állami felügyelet gondosan kidolgozott rendszere által. Felügyelők minduntalan betoppanak a gyárakba megnézni, hogy nincsenek-e megsértve a nők és gyermekek munkáját szabályozó törvények és hogy a gyárak és műhelyek, a melyekben a munkások dolgoznak, megfelelnek-e az egészségügyi szabályoknak? Így a törvényhozás megtette mindazt, a mi csak felköltheti azt az eszmét, hogy az állam a legpontosabb és legpositivebb kötelezettség alatt áll a

munkásokkal szemben. Létezhetik-e döntőbb bizonyíték arra nézve, hogy a munkások nézetei a kormány felelőssége felől mennyire egészségesek, mint az, hogy mindezen idő alatt egyetlenegy kérvény sem került a parlament elé, a mely beavatkozást kért volna a felnőtt férfiak munkájának feltételeibe? Továbbá meg kell emlékezni arról is, hogy a gyári törvényhozást nem maguk a gyárakban dolgozó emberek, de kívül álló kitűnő emberbarátok követelték — lord Shaftesbury és mások. A munkások közt levő közvélemény azt idézi elő, a mit nem tesz Amerikában, Német-, Franciaországban vagy Svájcban; meghatározza azt a vonalat, a hol a törvényhozás beleavatkozásának meg kell szűnnie: t. i. a felnőtt férfiak napi munkájánál, és a munkaadó és munkás közt levő szerződés jogánál. Valahányszor megkísérelték, a beavatkozás ezen határokon túl mindig tévesnek és sikertelennek bizonyult. Az Egyesült-Államokban megbukott. Svájcban, a hol 1877-ben behozták, a siker ellentéte állt elő. Német- és Franciaországban a szocializmus terjedésének talaját készítette elő. Fawcett és más tekintélyek vitatják, hogy az a felelősség, a melyet a törvény a nők munkáját illetőleg kájzt magára vállal, a szabad szerződés jogának megsértése. Gyakorlatilag az ily beavatkozás igazolása helyesnek látszik. Első sorban jó hatása van; másodszorban nem lehet azt állítani, hogy az átlagos nő életének minden korszakában szabad tényező oly értelemben, mint a férfi. Tizennyolcz éves koráig alá van vetve szülei hatalmának, és ez a hatalom gyakran igen kényúri. Ha tizennyolcz éves korában férjhez megy — és a munkásoknál a korai házasság a szabály — kevéssel lesz több, mint a férjének eszköze.

Ámbár nem esik ezen munka keretébe nyomozni a gyári törvényhozás történetét, mégis szükséges röviden összefoglalni haladása némely fővonalait. A mai gyári törvényhozás jóval több, mint háromnegyed század műve. Kiindulva abból, a mi tisztán csak tanoncztörvény volt 1802-ben, mikor a gyári rendszer még csecsemőkorát élte és csaknem mindenki, a kinek foglalkozást adott, szabály szerint inaskodott, az 1878-iki összefoglaló törvényben elérte hatékonysága és teljessége azon tetőpontját, a melynél tovább nehezen fog haladni a jelen században. Az 1802-iki törvény, a mely csupán az inasokat illetőleg gondoskodott a jobb ruházásról, jobb hálószobákról és a nemek elkülönítéséről, nyolcz majd ismét huszonhárom évvel később kiterjesztetett a gyárakban levő összes fiúkra és leányokra, akár inasok voltak, akár nem. De ezen intézkedések egyike sem ért sokat a gyakorlatban, bármily kitűnő volt is a szándéka, azon egyszerű ok miatt, mert a törvény nem adta meg az eszközt a végrehajtásra. Egy további hiány az volt, hogy csupán a gyapot- s nem egyszersmind a gyapjúgyárakra is vonatkozott. 1833-ban valamennyi szövőgyár bevonatott a törvény alá, felügyelők neveztettek ki és a munkaórák, fiatalemberek és gyermekek részére, naponkint tizenkettőre szállíttattak le. teljesen szabadságára hagyatván a munkaadónak, hogy mely órákban végeztessék a munkát, az éjjeli órák kivételével.

Csak tizenegy évvel később, 1844-ben hoztak először oly törvényt a mely megfelelt a tárgy szövevényes voltának és életbevágó fontosságának. Ezen évben kimondták azt az elvet, hogy a törvénynek kötelessége épp úgy védeni a nőket, mint a gyermekeket, és ezen idő óta a gyári törvényhozás épp úgy

alkalmaztatott a női munkásokra, mint azoknak kiskorú fiaira és leányaira. Ugyanakkor megjavított a törvény iránti engedelmességet biztosító szervezet; nagypénteken és karácsonyon kívül rendes szünnapok állapítottak meg. Azt is kimondták a törvényben, hogy a gépet korláttal kell bekeríteni. De még így is gyakran kijátszották a törvényt, és mivel a munkaadók felváltva dolgoztattak nőkkel és gyermekekkel, a felügyelők sohasem tudhatták meg biztosan, hogy melyik volt az a pontos idő, a melyben egy bizonyos csoport munkája megkezdett. Időközben a gyári törvény kiterjesztetett a kattunnyomó gyárakra és a tizórás mozgalom nagy haladást tett. De a tíz óra, mint időhatár a férfiak, nők és fiatal emberek munkájára csak tizenkét év múlva állapított meg és a helyett, egyeség útjau tíz és fél órai munkaidő fogadtatott el. 1861-ben a törvény hatályát kiterjesztették a fehéritőkre és 1864-ben a papírkárpit-, gyufa-, kőedény- és gyutacsgyárakra és minden egészségellenes foglalkozásra. 1867-ben a gyári törvények kiterjesztéséről és a műhelyek szabályozásáról szóló mindkét törvény elfogadtatott — és a két egybehangzó törvény gyakorlati eredménye az volt, hogy minden oly foglalkozás, a melyben nők és fiatal egyének vannak alkalmazva, szabályozás és megszorítás alá került. Különösen jótékony volt a törvény hatása fiatal nők foglalkoztatása szempontjából a ruhakészítő-iparban. Mégis fenmaradt egy nagy hiánya a gyári törvényhozásnak: a műhelyekről szóló törvény teljesen a helyi hatóságok kezében volt. 1870-ben ezen hiány is orvosoltatott és ettől fogva a műhelytörvény is a kormány gyárfelügyelői által ellenőriztetett. Négy évvel később a napi munkaórák száma minden fonó- és szövőgyár-

ban tízre szállíttatott le. Továbbá kimondatott, hogy nem alkalmazható tíz éven alóli gyermek, és hogy tizenhárom éven alóli fiatal egyén nem foglalkoztatható az egész munkaidő alatt iskolai bizonyítvány nélkül. Noha ezen idő óta a tankötelezettség a félidőrendszer elve alapján a nyolcz és tizenhárom éves életkor közt levő gyermekekre nézve megállapított, bizonyítványt még se követeltek és sok iparosnál, mint például a kattunnyomó gyárakban — a gyermekeknek megengedték, hogy úgy teljesítsék félidejű iskoláztatásukat, a mikor és a hogyan nekik tetszett — a mely szabadjára hagyás gyakran azzal végződött, hogy az iskolát rendszeresen kerülték.

Az 1878-iki gyár- és műhelytörvények, a melyek az 1883-iki ülésszakban javíttattak és kiterjesztettek, több mint száz különböző törvényt eltörölván vagy egyesítvén, mindennemű gyárat, a vas- és kőedénygyárakat épp úgy, mint a szövőgyárakat a törvényhozás körébe vonták, de nem terjesztették ki rájuk a tízórai időhatárt azon oknál fogva, hogy a nők és gyermekek száma, a kik ezen iparokban dolgoznak, sokkal csekélyebb, mint a szövőgyárakban. Úgy látszik azonban, hogy alig van szükség törvényhozásra a tízórai szabály megállapítására. Gyakorlatilag a szokás már megállapította azt oly idő gyanánt, a melyen túl sem férfiak, sem nők, sem gyermekek nem dolgoznak. Ha hirtelen szükség esetén — például valamely megrendelés elkészítése bizonyos idő előtt, vagy a piaczi árcsökkenés megelőzése miatt — a munkaadók megegyeznek munkásaikkal a rendes idő meghosszabbítására, tapasztalni fogják, hogy a külön termelés nem fedezi a külön munkabérek költségét. Túlnyomó bizonyítékok minden irányban azt

tanusítják, hogy az emberek hozzászoktak, minden munkaerejüket kimeríteni a tizórai munkaidő alatt. Ugyanígy áll a dolog a nőkkel, a gyermekekkel és a könyvkötésnél és más oly iparoknál alkalmazott fiatal személyekkel, a melyeknek különös kiváltságok engedélyeztettek. A munkát folytathatják, de a kedv és a gond, a melylyel végzik, megcsökken. A kimerített természet nem képes megfelelni a túlzott követelésnek.¹

¹ Éppen ezért talán jó lesz rövidesen összefoglalni a most érvényben levő gyári törvényhozás főbb rendelkezéseit. Gyár alatt értünk minden olyan telepet, melyen műszaki erő használta-tik a gyártás folyamán, vagy a melyben bizonyos ipart üznek, mint például a gyufagyártás, gyutacsok és töltények készítése, könyvkötés, nyomtatás, dohány- és szivargyártás. A fennebbi meghatározásból folyik, hogy minden gabonamalom és csaknem minden serfőzés és szeszfőzés most már gyár lett. Az ily telepeken levő védett személyek — azaz nők, gyermekek és fiatal személyek — száma nem nagy és a reájuk vonatkozó felügyelet főértéke az lesz, hogy így további védelem adatik a munkásnépnek a veszélyes gépezet vagy az elhárítható piszok és azon kigőzölgések ellen, a melyek akár magából a gyártási műveletből, akár hiányos egészségügyi be-
rendezkedésből származnak. Az 1878-iki törvény szerint a gyárak felosztatnak szövő- és nem szövőgyárakra. Egyiknél se történt változás az órák számára nézve, a melyekben nők fiatal emberek és gyermekek alkalmazhatók. A szövőgyárakban megmarad ötvenhat és félóra hetenkint, a mint az 1874-iki gyártótörvényben van megállapítva, míg a nem szövőgyárakban hatvan óra marad hetenkint, a mint azt az 1867-iki törvény állapítja meg. Az 1874-iki törvény rendelkezései, a melyek a gyermekek és fiatal személyek foglalkozására vonatkoznak, most minden nem szövőgyárra és műhelyre kiterjednek. A gyermekek a jövőben semmi körülmények közt sem alkalmazhatók tiz éves koruk alatt. Tizenhárom éves korában a gyermek teljes ideig alkalmazható, feltéve, hogy oly bizonyítványt mutat elő,

A gyári törvényhozás teljes eredményei még váratni fognak magukra; lehetetlen, hogy egy törvény hatása azonnal mutakozzék. De a gyári törvények által máris végrehajtott mű óriási. Míg egyoldalról bizonyosan meggyógyították mindazt a bajt, mely a század első felében létezett, addig más oldalról erős közérzületet teremtettek emberiesítő irányzatuk mellett. Alapjául szolgáltak minden más ország gyári törvényhozásának; és ha tudni akarjuk, milyenek azok a bajok, melyeknek létezését ily rendszabályok megátolják, fogalmat nyerünk róluk a belga és indiai gyárak állapotából. A gyermekek munkájáról való bizottság (1862) jelentésében foglalt sok leleplezés, a mely Angliában szerencsére régóta nem létezik többé, mind a két országban mindennapi tapasztalat. Az egyesült királyság agyag-ipari gyárvidékén nem

mely szerint átment a nevelésügyi tanács bizottsága által megállapított negyedik fokozaton. Azon esetben, hogyha a gyermek nem tud ily bizonyítványt felmutatni, folytatni tartozik félidőben az iskolát, míg tizennegyedik évét el nem éri. Az 1878-i törvény szerint minden, akár szövő, akár nem szövő-gyárban, a birtokos, tetszése szerint egész éven át dolgoztathat hattól hatig, vagy héttől hétig. A jog nyolcztól nyolczig dolgozni csak korlátozott számú iparnak és foglalkozásnak adatik meg, nem valamennyinek, a mely azt a régi törvényben élvezte. A belügyi kormánynak joga van ezt az engedélyt, ha a szükség igazolva van, megadni valamely iparnak, de a kérelmet a főfelügyelő útján kell hozzá intézni. A szünnapokat és étkezési időt illetőleg különböző módosítások engedélyezhetők az egyes üzletek külön szükségletei szerint. A gyárbirtokos köteles jelentést tenni a felügyelőhöz, ha a vizsgálat nem történt meg, vagy nem kapott róla hivatalos értesítést. Az 1883-iki gyár- és műhelymódosítási törvény még további igen fontos és üdvös intézkedéseket állapított meg a fehér ólomércz-gyárakra és péküzletekre nézve.

egészen tizenöt év előtt, 11,000 gyermek és fiatal személy dolgozott oly feltételek mellett, a melyek egyaránt végzetesek voltak úgy szellemi, mint testi egészségükre.

Elkezdték a munkát gyermek-korukban, némelyek hat és hét, mások hét és nyolcz, nyolcz és kilencz, és kilencz és tíz év közt. Munkaidejük volt reggeli öt órától este hatig, de számtalan esetben dolgozniok kellett nyolcz, kilencz vagy tíz óráig este, és pedig 100-tól 120 Fahrenheit fokig, sőt némely kevés esetben 148 fokig változó hőségben, oly szobákban, helyesebben kemenczékben, melyek mintegy tizenhárom négy-szög láb területűek és nyolcz—tizenkét láb magasak. Télen a gyermekeket kiküldték megbizásokkal néha 20 foknyi hőmérsékre a fagyponthoz alatta, harisnya, czipő vagy kabát nélkül és a homlokukról szakadó izzadsággal. A mint várható is volt, nagy számmal haltak el sorvadásban, asthmában és heveny gyulladásban. A dolgok ily állapota ma egyáltalán nem létezik. Zsenge korú gyermekek egyáltalán nem dolgoznak ott többé. A törvény ma ezen iparágban dolgozók életét és egészségét általában megvédi, javított szellőztetést és rendes időközökben pihenő időt biztosít. A munkaadók rájöttek, hogy a javított szellőztetés megtakarítást eredményez a termelésben, és hogy az áru nem szárad meg jól, ha a nedvesség ki nem menekülhet az anyagból. Hiányos szellőztetés azonban természetesen még mindig van, és bizonyos ideig kell is, hogy legyen. Az agyagipar gyári vidékein és másutt is, a régi műhelyek ritkán épültek helyes elvek szerint és míg ezeket nem helyettesítik jobb módon épült új műhelyekkel, némi visszaéléseknek fenn kell maradniuk. Időközben egy életbevágó reform lépett életbe azáltal, hogy a kemencze minden eset-

ben kívül építtetik a műhelyen és a gyárfelügyelők tanuságot tesznek azon dicséretes készségről, a melylyel a nagyobb munkaadók elfogadják a legjobb és leghatásosabb javításokat.

Mondhatni, hogy azon botrányok se léteznek többé, a melyek egykor a papiripart megbélyegezték. Hasztalan keressük most a szülőket, a kik hátukon czipelték havas esőben hét éves gyermekeiket, hogy naponta tizenhat órát dolgozzanak, és a kik térden állva adtak nekik enni a gépnél, Ez az üzlet ma nagy munkaadók kezén van, a kik a törvény rendelkezéseit megfelelő hűséggel és gyorsasággal valósították meg. Ugyanilyen javítás történt a gyufagyártásnál. A gyári törvényhozás megölte a kis gyárakat, a melyek üzlete a rendszeres visszaélések melegágya volt. Így egy gyár, a mely hat férfit és tizenöt fiút alkalmazott két kis fészerből állott, az egyik 20×11 láb méretű volt, minden szellőztetés nélkül. Ez a helyiség szolgált úgy alámerítő, mint szárító helyül, továbbá itt keverték és hevitették a kén- és foszforvegyületeket. A másik, szintén szellőztetés nélküli fészér 30×10 láb volt. Itt végezték a többi összes munkát, a melyeknek száma tiz és húsz közt változott. Ide hozták a gyermekek ebédjüket és itt ették meg, akkor, a mikor a munka megengedte. Míg tíz évvel ezelőtt Londonban harmincz—negyven ily gyár volt, ma alig van több, mint egy fé tucat és ezeket is jól kezelik. A nagy gyárosok képesek lévén e czikket olcsóbban előállítani, a kisebbek kikerülhetlenül elbuktak.

A téglakészítő iparban kevéssel azután, hogy a fentebbi visszaélések megjavittattak, 20.000—30.000 három és tizenhét év között levő gyermek foglalkozott.

George Smith Coalvilleből azt mondta, hogy neki kilencz éves korában az volt a teendője, hogy folytonosan vitt mintegy negyven fontnyi agyagot fején az agyagrakástól addig az asztalig, a hol a téglát készítették. Ez a munka csaknem félbeszakítás nélkül, naponta tizenhárom órát tartott. Egyik este, a rendes napi dolog befejezése után, 1200 darab kilencz hüvelykes téglát kellett neki elvinni a készítőtől a szárítóhelyre. A távolság, a melyet a gyermek mindennap így bejárt, teljes tizennégy mértföld volt, ebből hetet úgy tett meg, hogy tizenegy font súlyú vályog volt a karján, és ezért a munkáért kapott hat pennyt. A téglavető csakis legújabbán kerültek a gyári törvények hatása alá. A míg ez nem volt így, a gyárfelügyelőknek nem volt joguk alkalmazni a műhelytörvényt, és sok téglavető tulajdonos szándékosan alávetette magát a második törvény rendelkezésének úgy, hogy alkalmazottjai számát ötven alatt tartotta. Jelenleg tizenhat éven alól levő leányok alkalmazása teljesen el van tiltva a téglavetőekben; tényleg itt igen kevés leány van alkalmazva; és míg az a kérdés eldöntetik, vajjon nem kell-e ezt a munkát általában megtiltani a nőknek az így alkalmazott nők száma is napról-napra csökken.

Van még egy nagy szennyfolt az iparos Anglia társadalmi állapotán, a mely még ezután lesz teljesen eltávolítandó. Úgy becsülték, vagy van mintegy 22,000 férfi, 22,000 nő és 72,000 gyermek, a kik le- s feluszkálnak az országban a folyókon és csatornákon. És kitűnik, hogy e 44,000 férfi és nő közül mintegy 26,000 vadházasságban él és hogy a 72,000 gyermekből 40,000 törvénytelen.¹ Ámbár e bárkákat egész-

¹ A gyári jelentések az 1875. okt. 31. végződő félévről. 28. l.

ségi szempontból a közegészségügyi törvény házáknak tekinti, teljesen lehetetlen kellő felügyeletet gyakorolni az ily úszó és vándorló lakosság felett; és így ha ragályos beteg van a hajón, mi gyakori eset, a bárkák úgy hatnak, mint központok, a melyekből a ragályos betegségek szétterjednek az egész országban.¹

A boltokban levő munkások állapotában még van hely jelentékeny javításra. Itt a gyárfelügyelőknek nagy nehézségekbe kell ütközniök és sok ítélő képességet kell tanúsítaniok. Szerfelett nehéz bebizonyítani a tolakodó kérdezősködés egy neme nélkül, a mi viszont a törvénsértők részére vonhatná a közrokonszenvet, hogy a törvény megsértetett. A magistratok nem igen szeretnek beavatkozni oly emberek ügyeibe a kik munkával szerzik meg a mindennapi kenyeret. A gyári törvények különös sikere nagy mértékben azon tapintatnak tulajdonítandó, a melylyel azt kezelték. Az által, hogy a felügyelők rendesen hajlandók voltak

¹ Az 1881-iki népszámlálás szerint 8978 egyén — 6225 férfi és 2753 nő — volt a folyami és csatornai bárkák és csónakok lakossága azon éjjelen, mikor a számlálás történt. Úgy látszik az általános jelentésből, hogy a korábbi számlálásokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy ezen emberek száma fokozatosan csökken. 1851-ben a bárkák és csónakokon lakók száma 12,502 volt; 1861-ben lecsökkent 11,915-re; 1871-ben tovább apadt 10,976-ra; és utoljára 1881-ben leszállt 8978-ra. De ez csak azokra vonatkozik, a kik a népszámlálás éjjelén a hajón háltak, és beleértve azon bárkások, evezősök és tutajosok számát, a kik szárazon és hajón háltak, nem volt csökkenés 1881-ben, összehasonlítva 1871-el, bár az előző évtizedek mindegyikében jelentékeny csökkenés mutatkozott. E számok voltak 35,120 1851-ben, 31,428 1861-ben, 29,864 1871-ben és 30,223 1881-ben.

meghallgatni mindkét felet, és aztán mint választott bírák működni a munkaadó és munkás közt, mielőtt rövidesen elmarasztalnák az előbbit, általában megszilárdították a munkaadók osztályában a hajlamot a törvények iránti engedelmességre. A szombati félszünnap, melyet a törvény követel, némely esetben jelentékeny gyakorlati nehézséggel járt. A munkaadó, mikor tudtára adatott a törvény azon intézkedése, hogy gyárában minden fiatal nőnek adja meg a szombati félszünetet, azt válaszolta, hogy ez feltétlenül kötelezné őt a munkások számának szaporítására. Ezen esetekben a felügyelőknek néha módjukban volt megalkuvást ajánlani. A szombati félszünetet felváltva vették igénybe a különböző alkalmazottak, minden érdekelt fél teljes megelégedésére.¹

Az 1870-iki és 1876-iki köznevelési törvény hatásának tekintetbe vétele nem választandó el a gyári törvények hatásától. Mindkettő nélkülözhetlen tényező volt a gyári vidékek helyes reformálásának nagy művében; és míg a rendszeres törvénysértési esetek száma, a felügyelőkjelentése szerint, évről-évre csökken, a fel-

¹ A bolti órák munkaligája újabban alakult azon célból, hogy törvényhozás által biztosítsa az észszerű munkaórák és heti félszünnapok megtartását a boltosok és segédek részére. Ezen szervezet mellett azzal érvelnek, hogy bár London előkelőbb részein a boltok aránylag korán be vannak zárva és az ott alkalmazottak csak mérsékelten vannak elfoglalva; de a főváros külterületén, mint szintén az országban a nagy népességű helyeken mindenütt, a boltok nagyobb része 13—15 óráig van nyitva, hetenkint öt napon szombaton 14—17 óráig. Így aztán ezekben a segédek heti munka óraszámja gyakran 80—90-re rúg, és az alvásra és evésre engedélyezett idő teljesen elégtelen nemcsak nyugalmuk, de egészségük szempontjából is. A bolti órák munkaligája támogatása mellett egy

háborodás azok ellen, a kik ily sértéseket elkövetnek, mind nagyobb és nyilvánvalóbb. A törvény, a mai alakjában, eltiltja és bünteti minden tíz évesnél fiatalabb gyermek alkalmazását és azon tizenhárom év alatti gyermekek félidős alkalmazását, a kik nem mentek keresztül a negyedik vizsgán, más szóval, a kik olvasni és írni nem tudnak, valamely ismert tárgyról egyszerű leírást vagy levelet szerkeszteni képtelenek és a kik hazájuk történetének főbb elemi tényeit és a világ földrajzát, valamint az egyszerű számadások vitelét nem ismerik. Hogy mily kielégítőleg működik ez a rendszer, megítélhető az iskolai felügyelők jelentéseiből. „Az 1874-iki gyári törvény“ — írja a felügyelők egyike 1876-ról szóló jelentésében a nevelésügyi hivatalhoz — „egy oly szakaszt tartalmaz, a mely egyenesen nevelésügyi és valószínűleg fontos eredményű lesz. Eddigél minden gyermek tizenhárom éves korában megszűnhetett az iskolát látogatni és kezdhetett teljes idővel dolgozni a gyárakban a nélkül, hogy valaki kérdezősködött volna nevelései állapota felől, és ennek folytán ezer

törvényjavaslat szerkesztetett s terjesztetett a mult ülésszakban a parlament elé, a javaslat kimondja, hogy minden bolti alkalmazottnak adassék külön-külön fél órai idő reggelire, ebédre és teázásra; a huszonegy év alatti fiatal egyénektől ne kívántassék négy és fél órai munkánál több, egy félórai pihenés beszámítása nélkül és hogy egy napon se dolgozzanak többet 12 óránál, beleértve az étkezésre engedett másfél órát; hogy a bolt ne maradjon nyitva este nyolcz órán túl hetenként öt napon, és tíz órán túl szombaton; hogy minden boltisegéd jogosítva legyen hetenkint félnapi szünetre. A londoni West End sok elsőrendű kereskedője hozzájárult e mozgalomhoz, a mely már megnyerte nagyszámú más, jóindulatú és befolyásos ember támogatását is.

és ezer gyermek ment át félidő rendszerű iskolázáson a nélkül, hogy az első vagy második fokozatot vagy egyáltalában akármely fokozatot elérte vagy meghaladta volna“. Továbbá sokan a kik ily tárgyakban jogosan tekinthetők szakértőknek, úgy vélekednek, hogy azon gyermekek elméje, a kik félidőben dolgoznak, élesebb és hogy az ilyenek nem sikertelenül versenyezhetnek a teljes idősökkel. Azok valószínűleg az, hogy a félidős kényszerítve van rendszeresen látogatni naponként az iskolát és így gyakran megtörténik, hogy az a gyermek, a ki nem kevesebb, mint tizenhárom vagy tizennégy órát tölt el egész éven át hetenkint az iskolában, sokkal több hasznót húz abból, mint az a gyermek, a ki hetenkint huszonöt órát tölt az iskolában, de nem pontos iskolalátogató. Vegyük ehhez, hogy az iskolai tanítás befolyása még akkor is tart, mikor maga a tanítás már szünetel, és hogy a félidős folyton gyakorolja befogadó képességét, még akkor is, ha már a gyárban dolgozik.

Ámbár a gyártörvények kezdettől fogva tartalmaztak nevelésügyi záradékokat is, eredetileg sohasem volt nevelésügyi rendeltetésük. Az volt a főczéljuk, hogy megakadályozzák, hogy a gyermek dolgozzék, mielőtt bizonyos kort elért volna. és az iskolába járást azért követelte a törvény, mert világos, hogy míg az iskolában van, nem dolgozik. Így, egy szempontból, az 1871. és 1876-iki nevelésügyi törvények rendelkezései olyanokul tekinthetők, a melyek a gyártörvények egészségügyi szakaszait kiegészítik. Az iskolaszékek mindent tehetnek, a mi nincs ellentétben a gyári törvényekkel; túlmehetnek ezen törvények betűjén, de nem sérthetik meg a törvények szelle-

mét; túlmehetnek rajtuk, de nem maradhatnak mögöttük. A hol a gyári törvény meghatároz valamely fokozatot, az iskolaszék azt feljebb emelheti, de le nem szállíthatja. Így az iskolaszékek túlmehetnek a munkatörvényeken, de csak azon feltétel alatt, hogy rendeleteik tovább mennek azon irányban, melyben a munkatörvények vezetnek. Így az ipari dolgokban is jelentékeny teljhatalom van az iskolaszékekre bízva; gyakran megtagadják a félidőseknek a bizonyítvány kiállítását, hacsak nincs teljesen bebizonyítva, hogy a szülők körülményei a gyermekek munkáját szükségessé teszik.

Világos azonban, hogy a gyári törvényeknek nevelési tekintetben még mindig szükségük van némi reformra. Első sorban kívánatos az, hogy a munkának tízéves korban való megkezdésére szóló engedély valamely nevelési fokozat elérésétől függjön. Ezt a feltételt több iskolaszék megköveteli, de még nagyon távol állunk attól, hogy általános legyen. Másodszor, kivéve oly eseteket, a melyekben a gyárak és iskolák távol vannak egymástól, a félidő rendszernek csak egy formáját kellene számításba venni, nevezetesen az iskolába járást mindennap délelőtt vagy délután. A változó vagy egész napi rendszernek szembeszökő hátránya az, hogy a gyermekek, mikor nincsenek az iskolában, hosszabb ideig kénytelenek dolgozni, mintsem az erejük megengedné és azért nem megfelelő kárpótlás az, hogy egy egész napi iskolanapon aránylagos fizikai pihenésben részesülnek.

Van még egy harmadik és sokkal komolyabb visszaélés, amelynek lehetősége mindaddig fennmarad, míg valami jelentékeny változtatás nem történik a fennálló törvényen. Anglia sok részén, különösen a kö-

zépső megyékben, a földmívelési és ipari vidékek kölcsönösen egymásba nyulnak. Az ily vidékeken élő szülők aztán nem kevés előnyöket élveznek azon különbség révén, a mely a gyáros és a földmívelő Anglia nevelésügyi törvényei közt létezik. Addig, a míg ez a különbség nincs megszüntetve, mindig meglesz a természetes hajlam a szülőkben, hogy tízéves korukban elküldjék gyermekeiket dolgozni a mezőre és a majorokba, természetesen eleget téve a mezei munka esetében megállapított nevelésügyi igények szerény követelményeinek. Három vagy négy év múlva a gyermek oly kort ér el, a mely képesíti őt arra, hogy a gyári munkáért fizetett magasabb munkabérekre igényt tarthasson. De mivel iskolaideje hamar véget ért, nem szerezhette meg a gyári törvényekben követelt nevelési fokot. Ha a szülők hozzák a gyermeket először a földmívelő gyermekekről szóló törvények és másodsorban a gyári törvények illetékesége alá, akkor eleget tesznek mindkét törvény betűjének, ámbár kijátszák mindkettőnek általános célzatát. Nehéz belátni, hogy lehetne ezt kikerülni, ha csak a város és a vidék nevelésügyi fokozatai közt teljes egyformaságot nem állapítunk meg.

A truck- (jancsibankó) rendszer a második azon visszaélések közül, a melyeknek elhárítására törekedett a törvényhozás. Megszüntetésére létezik törvényes gépezet, a mely csak néhány vidéken tengődik, mert a működésének megindítása nagy nehézségekkel jár. Jogosan kívánható, hogy a truck-törvény értelmében való eljárás költségét ne a munkás fizesse, a ki biztos lehet a felől, hogy elveszti a munkáját, míg a törvény megszegéseért a munkaadóra váró büntetések sokkal csekélyebbek, hogysem a jelentékeny haszon kecseg-

tesét ellensúlyozná. A truck egy régi visszaélés és eredete egykorú az ország főiparainak fejlődésével. Egyetlen tipikus példa is nyújthat némi fogalmat arról, hogy e rendszer milyen jövedelmező volt azokra nézve, a kik annak főtamogatói voltak és mennyire az ma is, Egy walesi társaság egyik fiókintézete az összes munkabér főösszegéből, a mely mintegy 200,000 font st. volt, 130,000 fontot fizetett ki a fizetési nap előtt előlegül, ezen összegből 62,000 font ment a boltokba; e boltokban az évi bevásárlások összege 70,000 fontra rugott, míg az eladásokból 84,000 font folyt be, vagyis maradt tiszta haszonul 14,000 font sterling.

Talán helyesebb volna azt mondani, hogy a truck lassanként kihálóba jut, mintsem azt, hogy tényleg kihalt. Vannak kőszénbányák a középső megyékben, a melyekben az, a mi tényleg truck, habár e néven nem is használják, távol áll attól, hogy ismeretlen legyen. A mikor a bérekből levonások történnek a kötelező egyleti és iskolai fizetések czimén, a melyek a tulajdonosok kezében vannak, és a melyekből a tulajdonosok néha hasznót is húznak; a mikor levonások történnek a munkabérekéből, hogyha a gyermekek nem jelennek meg vasárnap a templomban vagy a hitoktatáson, nehéz akkor arról beszélni, hogy a truck egyáltalában nem létezik. Más oldalról valószínű, hogy a truck-törvény szembeszökő megsértései főleg a szegiparra szorítkoznak. Az apró szegműveseknek, sok esetben, élelmiczikk- és más boltjuk is van, és elvárják a munkásaiktól, hogy ott vásároljanak; a feleségeik adósságokba keverednek az ilyen boltokban és az adósság lerovása úgy történik, hogy a hetibér bizonyos részét lehúzzák. Sőt oly eseteket is említhetnénk,

a melyekben a munkaadók munkabér helyett még mindig utalványokat adnak ezen boltokra. Egy területen, mintegy tizenöt vagy húsz mértföldnyi körzetben Dudley körül, Staffordshireban, körülbelül 25,000 munkás dolgozik és ezekből kerek számmal mintegy 14,000-et így szivattyúznak ki. Egy közönséges szegeket készítő szegmunkás átlagos bére, naponta 14 órai munkát számítva, 9 vagy 10 shilling lesz hetenkint, és ha a felesége és gyermekei is segítenek neki, hetenkint 12 sh.-et is kereshet. Ezen emberek kunyhókban élnek és állandó nyomorban vannak. Mind a mai napig panaszkodnak, hogy 5 pennyt fizetnek olyan szappanért, a melyet másutt megvehetnének 3-ért, és 10-et oly szalonnáért, a mely jobb minőségben másutt 7-ért kapható. Minthogy nem kaphatnak készpénzt, inkább veszteséggel adják el tovább a gazda boltjában vett cikkeket. Volt rá példa, hogy úgy fizettek lakbért, hogy újra eladták a lisztet háziuraiknak. Az állapotok, a melyeket a truck okozott, nem kevésbé siralmasak az óraműves iparban. Ezen iparban dolgozók egyike megjegyzi: „Hogyha a munkás nem vásárolna órát munkaadójától, nem kapna munkát. Ő maga is rendszeren 5 fontos órákat fogadott el fizetés fejében és $2\frac{1}{2}$ -et kapott érték“. Egy másik munkás így szólt: „Három órát kaptam a gazdámtól. Az elsőt, egy genfi arany órát $6\frac{1}{2}$ fontba számította. Megtartottam egy darab ideig, aztán elzálogosítottam $1\frac{1}{2}$ fontért, és eladtam a zálogcédulát egy fél fontért“.

A gyári törvényhozás jótékony hatásai és a gyári felügyelet örökös rendszere daczára vannak más különös visszaélések is, a melyek még kiírtandók. Egészen a legújabb korig azok, a melyek az ólomfehér

iparban előfordultak, különösen komolyak és jelentékenyek voltak. Igaz, hogy a gyárosok sok óvintézkedést fogadtak el önkénytesen időről-időre azon célból, hogy csökkentsék ama jól ismert betegség kitérésének kockázatát, a mely az ezen iparral foglalatoskodó munkásokat fenyegeti és ily módon nagyban megcsökkentette a betegség gyakori föllépése és elterjedése. De itt is, mint másutt, kiszámíthatatlan bajokat okozott a határozott és általánosan kötelező szabályok hiánya. Tényleg, teljesen a munkaadók belátására bízott, hogy ipartelepük egészségügyi feltételei jók legyenek-e vagy rosszak. Az 1883-iki gyári és műhelyi módosított törvény azonban a dolgok új rendjét léptette életbe ezen veszélyes iparban és most már nem szabad azt folytatni, mielőtt valamelyik gyári felügyelő bizonyítványt nem állított ki annak igazolására, hogy a törvény feltételeit teljesítették. Ezek pedig azt rendelkezik, hogy minden ólomfehérgyárban a ganajfürdőhöz való fazekak és szárítók kellően szellőztessenek. Intézkedni kell, hogy minden ott alkalmazott személy gyakran megmossa kezeit és lábait, és nők részére fürdőket kell berendezni, melyek el vannak látva meleg és hideg vízzel, szappannal, kefékkel és törülközőkkel. Távol azon gyári helyiségtől a hol a munkát végzik, megfelelő helyiséget kell fentartani a munkások étkező helyiségeül, ezenfelül kéznél kell lenni megfelelő mennyiségű savanyított itálnak, azon méreg elenszeréül, a melyet szervezetök folytonosan magába vesz. Továbbá kell, hogy minden ember részére, a ki a csapadék-kád körül dolgozik, legyen egy csuklyával ellátott vízhatlan öltözk; minden ember részére, a ki ólomlemezeknél dolgozik, egy respirator, vagyis szájs- orrfödő és csuklya

és minden ember számára, a ki a szárító kemenczé-
nél vagy a hengereknél dolgozik, egy teljes öltözet
csuklyával és egy lélegzőkészülék, vagy száj- és orr-
födő. Remélni lehet ennél fogva, hogy jövőben az
ólomfehér gyártása oly egészséges foglalkozássá válik,
a mint csak azt ezen ipar általában megengedi.
Redgrave, a gyárak főfelügyelője, azt mondja utolsó
jelentésében, hogy kötelességének tartotta felkeresni
az ő hatásköre alá eső ólomfehérgyárakat és meg-
beszélni az illetőkkel, hogy melyek a legjobb módok
arra, hogy a törvény rendelkezéseinek érvény sze-
reztessék, és különösen milyen legyen azon különös
szabályzatok természete, a melyeket e célra meg kell
alkotni. Hozzáteszi, hogy minden alkalommal kész-
ségeseknek találta a gyárosokat mindent megtenni,
a m icsak lehető vele és társaival egyetértve és a kész-
ség, a melylyel kijelentették, hogy elfogadnak min-
den általok javasolt módozatot, teljesen igazolta valódi
gondoskodásukat munkásaik egészségének megőrzése
érdekében.¹ Miután azon szabályzatok, a melyek szerint
az ólomfehérgyárak kezelendők, a belügyi hivatalnak
mutattatnak be és ez által hagyatnak helyben, várni
lehet, hogy egyöntetűek és hatásosak lesznek; és
ezen veszélyes iparra való tekintettel remélhető, hogy
semmi sem marad teljesítetlenül a törvény teljes
és rendszeres megtartásának biztosítása céljából.
De vannak más foglalkozások is, a melyek csak-
nem oly veszélyesek a környezetre és végzetesek
következményeikben, mint az ólomfehéripar és a
melyeknek a törvényhozás által való ellenőrzése,

¹ A gyárak és műhelyek főfelügyelőjének jelentése 1884-ben,
38. lap.

ámbár gyakran és erélyesen követeltetett, még csak ezután fog bekövetkezni. Ez iparágak közt a tükrök beezüstözése és a malomkövek kifaragása foglalja el az első helyet. „Oly helyen, a hol a malomköveket készítik — mondja Redgrave az 1875-ik évről szóló jelentésében — a szenvedések valamennyi fokán sínlődő emberek találhatók. Ott van az erős fiatal vidéki fiú, a kit becsábított a magas bér, és a ki valószínűleg azt gondolta, hogy képes lesz ellentállani e viharinak; aztán az, a ki erős volt, de most már sápadt és bántja a köhögés; és aztán a különböző fokokon végig, le egészen a tehetetlen, lesóványodott tüdővészsesig, a kinek gyöngetestét összerombolta az a kegyetlen köhögés és a kiről azt mondják nekünk: oh, ez nem él már tovább két hónapnál“. Redgrave arra a gyakorlati eredményre jut, hogy a parlament nem tette meg teljes kötelességét míg el nem rendeli ezen műhelyekben a keztyűk, belélegzők, különös ruhák, sapkák és csizmák általános használatát.¹

A gyári törvényhozásnak, a mint már a boltoknál láttuk, ha azt várjuk tőle, hogy igazságos, és egyúttal hatályos legyen működésében, ruganyos elveken kell alapulnia. Lehetetlen ugyanazon megszorításokat alkal-

¹ Redgrave azt mondja, hogy „az ólomfegyvergyárakban uralkodó betegség körül tett vizsgálatok alatt az ólombetegség egy más formája került megfigyelés alá“, a mely Smith kapitány figyelmét vonta magára, a ki a Sheffieldben lakó gyárfelügyelők egyike. Ez főleg a ráspolyvágók közt uralkodik, de úgy látszik azon emlékiratból, melyet dr. Porter, a sheffieldi közkórház és gyógytár igazgatója írt, hogy megtámadja a ráspolykeményítőket, a betűöntőket, olmozókat és más munkásokat is. — A gyárak és műhelyek főfelügyelőjének jelentése 1884-ből, 39. l.

mazni az ipar mindegyik fajánál, és ennél fogva szükséges tetemes hatáskört engedni a felügyelőknek arra, hogy oly intézkedéseket tegyenek, a melyek egyenesen törvényerővel bírnak. Így az egyik felügyelő, Baker, beszéli, hogy a szövő-gyárak egyikében, a hol a szövetet gyártják vagy kikészítik, a munkák nagy része csak napvilág mellett végezhető, és ennél fogva a téli hónapokban, a mikor a napok rövidek s a gyártás és kikészítés darabonkint történik engedélyt adott arra, hogy ezen munkások ebédideje ne legyen egyidejű a többi munkások általános ebédidejével. Továbbá megengedte egy-néhány más gyárban ugyanazon változást mind a mesterek, mind a munkások megalégedésére. Hasonlókép Birmingham és a környékbeli vidékek al-felügyelőinek gyűlésén néhány évvel ezelőtt elhatározták, hogy nincs oly ipar, a melyre alkalmazható volna az 1867-iki gyári törvény azon rendelkezése, hogy nyáron hattól hatig tartson kötelességszerűleg a munka, tél idején pedig héttől hétig tetszés szerint; de hogy hattól hatig, vagy héttől hétig tartson a munkaidő; az a munkások választására bízassék, az egész éven át. A manchesteri al-felügyelők is abban a véleményben voltak, hogy a posztó-gyárak különböző osztályainál is adassék meg a munkaidő tekintetében a választás akár nyolcztól nyolczig, tetszés szerint. A törvény végrehajtóinak ezen javaslatai azóta már felvették magába a törvénybe.

Ha általában a gyári törvényhozás gyakorlati eredményeiről és annak a jelen pillanatban való tényleges működéséről beszélünk, azt mondhatjuk, hogy a felügyelők legutolsó jelentései végeredményükben két dologra utalnak: először világos, hogy azon intézke-

dését a törvénynek, a mely elrendeli a gép bekerítését a munkások védelmére, nemcsak szabatosabban kell szövegezni és szigorúbban s egyöntetűebben is kell alkalmazni. Másodszor a gyárfelügyelők jelentéseinek általános bizonyosága igazolja, hogy a nők dolgoztatását szabályozó törvénynek jó hatása van, hogy ajánlatos volt az mind a munkaadókra, mind a munkásokra nézve és hogy azon kellemetlenségek vagy igaztalanságok bajaiból, a melyeket Fawcett és más illetékes bírálók valószínű eredményekül jeleztek, egy sem következett be tényleg. „Úgy találtam — írja Redgrave, — hogy a női munka óraszámának korlátozásait igen szívesen helyeselték, és hogy a legnagyobb aggodalom és tényleges félelem abból származott, hogy a törvény nem mindig tartatnék meg, a mi újra azon bizonytalan és szabálytalan munkaórákat eredményezte volna, a melyek az 1867-iki gyári törvény meghozatala előtt voltak érvényben.“ Redgrave számos munkásnő nyilatkozatát sorolja fel ezen véleménye támogatására és igazolására. „Határozottan jobban szeretek — mondja az egyik — a gyári törvényekben megállapított órákban dolgozni. Sohasem voltam beteg, mióta a gyári törvény életbe lépett“. „Semmi esetre sem óhajtom — mondja a másik — a gyári törvény eltörlését és azt, hogy engedély adassék a nőknek tovább dolgozni“. „A gyári törvényt — mondja a harmadik — nagy jótéteménynek tekintí valamennyi nő, a kit az üzletben ismerek. Úgy találom, hogy több pénzt kereshetek a gyári törvény mellett, mint mikor még nem volt semmiféle szabályzat.“

„Hogy a gyári törvénynek egyenes irányzata felbátorítani az erkölcsös és álhatalatosan jó magaviseletet —

mondja Redgrave, ezen törvények erkölcsi hatásáról beszélve — igen világosan meg tudom állapítani. Nem egyszer érkeztek hozzám levelek a gyárakban alkalmazott fiatal leányok szülőitől, panaszkodván, hogy a leányok a gyár bezárásának idejénél sokkal később érkeztek haza. Ezen panaszok alapossága iránt vizsgálatot tartván, úgy találtam, hogy a hiba nem a gyárosok hanem a leányok részén volt. Világos, hogy olyan szülőkre nézve, a kik gondosan őrzik gyermekeiket, a gyári szabályzatok nagyon értékesek, mert nem lehet őket megcsalni azon kifogással, hogy gyermekeiket késő ideig tartották a munkában. Azt az érvet, hogy a gyári törvények oda irányulnak, hogy mesterségesen korlátozzák a nők alkalmazhatóságát és így a munkájuk piaczi értékét megrontsák, minden lépten-nyomon megezáfolja a szövőgyárak gyakorlati tapasztalata. Itt a legszigorúbbak a megszorítások a nők alkalmazását illetőleg és mégis évek hosszú során át az iránylat az ellenkező volt; az alkalmazott nők aránya állandóan szaporodott. Ugyanezen megjegyzés alkalmazható sok londoni üzletre és foglalkozásra is. A mi a fizetett munkabéreket illeti, nincs egyetlen munkaadó sem a fővárosban, a ki vonakodnék elismerni, hogy az utolsó tíz vagy tizenöt év alatt igen lényeges és jelentékeny haladás mutatkozott a női munka díjazásában“.

A gyáripari osztályoknak társadalmi és erkölcsi helyzete és a gyári munkások fizikai hanyatlása épp oly sajnálatos, mint elvitázhatlan tény. A fizikai hanyatlást épp annyira kell a szülők bűnös szokásainak és azon mértékletlenségnek tulajdonítani, a mely elgyengült szervezeteket visz át a következő nemzedékre, mint a gyárakban való tényleges munkának.

Így míg igaz ugyan, hogy „a fizikai erő és kinézés sokat szenved a gyárakban az elzárt, túlhevített levegőtől, mely telve van finom gyapotrostokkal, finom kőporral és bőrizgató kipárolgásokkal; a gázlámpáktól, mert minden láng annyi élenyt fogyaszt el, mint egy ember; és az átmenettől a gyárakból a lakásaik hőmérsékletébe“, addig más oldalról az is bizonyos, hogy épp oly komoly baj származik a csecsemők okatlan életrendje által, a kik a helyett, hogy anyjaik keblén tápláltatnának, kenyér és vízből készített pépen tengődnek, kissé később pedig kávé és teán. Elég rossz, mint szakértő orvosi tekintélyek mondják nekünk, ha a bőr egy indiai égálj minden ártalmas tulajdonságát magába veszi, de még rosszabb azt hallani, hogy a „csecsemőket szopóüvegen nevelik és az anyák gyógykezelik. A gyári fizikum, kétségkívül nem jó, de még rosszabb lesz a gyakrabban párosuló bűn és erkölcstelenség következtében.“

A társadalmi botrány tetőpontját valószínűleg a Black Countryban¹ érte el. Mint következményét a dolgok oly állapotának, a melyről azt olvassuk, hogy egyes korcsmárosok egy nem messze levő városba mennek „az ottani leányoknak udvarolni és őket megrontani“, nem meglepő azt hallani, hogy a törvénytelen születés igen mindennapi dolog. A következők csak csekély példái a környéken uralkodó iszonyó állapotoknak. Kilencz különböző korú és nemű személynek csak két hálószobája van. Egy házaspárnak három lakóval együtt, a kik közül kettő férfi és a harmadik egy nő, a feleség lebetegedése után következő két hónapig, két hálószobája van. Munkások a korcsma-

¹ A szén- és vastermelő vidékek Stafforohireben és Warwickshireben.

ból távozván, hazafelé menetközben elcserélték a feleségeiket; a csere állandóvá lett és szomszédaik nem botránkoztak meg a dolog felett.¹ Ezek a Black Country mindennapi életében előforduló esetek, a melyek hangosan követelik a további törvényhozási beavatkozást oly dolgokba, mint a nők és gyermekek munkája, túlzófoltság és a házak berendezése. Az állam már eldöntötte, hogy ily dolgok az ő körébe tartoznak, miután nyilván oly kategóriába valók, a hol a törvényhozás beavatkozását a gyakorlat jótékonynak és hatályosnak bizonyította. A Black Countryban az utolsó negyven év alatt minden javulást, mint Baker mondja, „a törvény idézte elő, vagy legalább a törvény ápolta és segítette előre — például, a régi szegény-törvény eltörlését, a bikahajszá megszüntetését, a női munka eltörlését a kőszénbányákban, valamint a jancsi-bankó-rendszer részleges kiküszöbölését. Ha egy javított vagy új törvény folytán a férfi úgy találja, hogy nem facsarhat ki annyit felesége és gyermekei munkájából, mint eddig, kénytelen lesz dolgozni hét-főn és kedden is a helyett, hogy mulatni menne. A szegmunkások közt a feleségek és anyák kétségkívül új erőre fognak szert tenni, ha munkaidejük rövidülni fog és képesek lesznek háztartásukat vezetni és gyermekeiket szoptatni. Szóval az angol családok és angol otthonok ismét általános szabály, nem pedig kivétel számára fognak menni“.

Hasonló javításokat, mint az iparos Angliában, a bányász Angliában is létrehozott és életbe léptetett a törvényhozás. Egymásután következő reform-rendsza-

¹ Gyári jelentések az 1875. okt. 31-én végződő félévről, 120. és köv. lap.

bályok, a melyek 1850. óta törvényerőre emelkedtek, megállapították, hogy minden bányánál kell lenni egy okleveles igazgatónak, a ki a tulajdonossal és ügynökkel együtt, felelős a törvény által a bányára kiszabott rendelkezések pontos megtartásáért. A kormány felügyelői felhatalmaztattak megvizsgálni a bányákat és jelentést tenni azok állapotáról; a fiúk, nők és leányok munkaideje leszállított; a nők és leányok dolgoztatása a föld alatt teljesen eltiltatott és bizonyos korlátolt kivételekkel, kötelezővé tétetett a kettős akna. Bizonyítvánnyal bíró igazgató kötelező kinevezése nagyfontosságú reform volt. Ez a hivatalnok most oly vizsgálatnak van alávetve, mely bárha lényegesen változó a különböző kerületekben, mindenütt teljesen megfelelő. A vizsgálók a döntésüket gyakran a jelölt bányász mérnöki minőségére alapítják gyakran általános értelmiségére és neveltségére; más esetekben köszénbányai gyakorlatának kiterjedésére. A felügyelet rendszere szerfelett fontos, habár rendszeren nem és tényleg csak igen ritkán terjed ki a kezdetben tervezett végső határig. Az érvényben levő törvényben azonban van valami határozatlanság, a melynek a tisztázása nagyon kíváncsú és maga az a tény, hogy a törvényt ugyanazon kerületben többféleképen magyarázzák erős bizonyítékot szolgáltat az újra átdolgozás szükséges voltáról.

Ha egyszer megismerkedünk Anglia bányász lakosságával, sok ellentétet és szembeszökő változatosságot fogunk tapasztalni. A feltételek, a melyek mellett a bányászok dolgoznak, távolról sem egyformák; fizetésük mennyisége, állapotuk, izléseik és jellemük csaknem épp annyira különbözők, mint munkájok helyisége és körülményei. A walesi bányász különbözik a

staffordshireitől, míg Derbyshireben, Yorkshireba és Lancashireben külön-külön sajátos typusa van a földalatti munkásnak; a lancashirei bányász legtöbbször igen heves politikus, a yorkshirei bányász szenvedélyes sportember. Észak felé menve, különböző fajú embereket találunk Northumberlandban és Durhamban; míg ha átmegyünk a határon és behatolunk Skóciába, új tapasztalatok egész más világát fogjuk ott látni. Általában mondhatni, hogy a northumberlandi és durhami bányászok a legjobb példányok e fajból, a legértelmesebbek, a legfelvilágosultabbak, emberségesek, takarékosak és ájtatosak. Northumberlandban legtisztább faj. Durhamban az idegen vér nagyobb vegyülete látható. Az egyik megye őseredeti és kizárólagos; másik, bár közvetlen szomszédságában van, kozmopolita és beolvasztó. Anglia déli, keleti és nyugati részeiből, Skóciából, Irlandból, sőt még az európai szárazföldről is folyvást szaporodik a durhami bányászok nagy hadserege. Northumberlandban, viszont nincs meg a bevándorlók oly állandó és erős áramlata. De ámbár ezen tények bizonyára érezhetőkké teszik magukat a bányászok élet- és gondolkodásmódjában a két megyében, mégis van sok figyelmet érdemlő hasonlóság a kettő közt. Mind Durhamban, mind Northumberlandban — valamint más megyékben, a hol a bányáipar létezik — a bányásztelepek külső kinézése nem nagyban különbözik egymástól. Itt is, mint mindenütt, ugyanolyan köszénfüstös a vegetáció; ugyanazt a hosszú, egyenes és párhuzamos utcáját találjuk az egyemeletes házaknak, melyek belül a legnagyobb mérvben tiszták, mögöttük pedig izlésesen diszített kerteket, mert a csinos-

ság Anglia bányászainál jellemvonásnak látszik. Rendszerint elkülönítik a bányászok magukat mindenütt a lakosság többi részétől, a mely tény részben annak tulajdonítandó, hogy sok bányásztelep távol esik a városoktól. Még ott is, a hol a bányászok egy jelentékeny ipari központ közvetlen elővárosában laknak, kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy összeolvadjanak a közönség többi részével.

Nehéz és veszélyes ez az élet, ámbár az ember-szeretet és a tudomány nem keveset tett arra, hogy csökkentse a szigorát és kevesbitse a veszélyeit. Ha a bányász átlagos életkora jelentékenyen rövidebb, mint a szövőgyárak munkásáé, nem éppen az az oka, hogy betegségeknek esik áldozatul, mint inkább az, hogy különös mértékben ki van téve a baleseteknek. Sőt, ámbár a bányászok átlagos élete, a mely általában harmincz évre tehető, jelentékenyen rövidebb, mint a gyármunkásoké, a melyet talán harmincznyolczra vagy negyvenre is lehet becsülni, a mi ismét tíz évvel kevesebb, mint a szakembereké: mégis úgy látszik, hogy keveset szenvednek komoly betegségekben. A bányászok közt az asthma, hörgőlob és a tüdő más betegségei egyáltalában távolról sem uralkodnak oly mértékben, mint a gyári munkásoknál. Igaz, hogy a munkájuk fárasztó, de azt se szabad felednünk, hogy nemcsak nem állandó az egész héten át — minthogy sohasem foglal el tizenegy napnál többet a tizennégyből, gyakran nem többet nyolcznál és rossz időkben nem többet hatnál, — és azt sem, hogy családi életük általában egészség és jólét által tűnik ki. Durham és Northumberland nagy bányáiban a tulajdonosok házakat is adnak a munkásoknak bérükön felül, mindegyik házhoz kis kert is jár,

melyben rendesen ott van a sertésól. A sertések a barátságos versenyzésnek és vetekedésnek tárgyai tulajdonosaik közt, a kik szabad napjaikban és szabad óráikban gyakran parádézhatnak velük a kis gyarmat utczáin végig. Továbbá a bányászok közt becsület kérdése, valamint kötelessége is a feleségnek — a ki csak nagy ritkán és csakis nagy városok szomszédságában megy ki munkára, — utána nézni a háznak és azt rendben és kényelemben tartani. A bányászvidékek továbbá jól el vannak látva orvosokkal, míg sok esetben azon gyermekbetegségeket, a melyeket a tej hiánya okozott, kiirtották maguk a munkások által szervezett, és némely esetben a bánya előmunkása vagy igazgatója által berendezett tejgazdaságok.

Nem kis dolog az sem, hogy ezen iparkodó munkásoknak bő alkalmuk legyen, a mint hogy van is, üdülni és szórakozni. Tévedés azt hinni, hogy az a bányász, a kinek összes szeretete a kutájában van összpontosulva, a ki pezsgőt iszik és fiatal csirkét eszik, míg felesége és gyermekei éheznek, a bányászok többségét képviseli. Az igazság az, hogy a durhami és northumberlandi bányász gyakran teetotaler (teljesen tartózkodik a szeszes italoktól) és nincs kedvesebb helye, a hol szabad óráit eltöltse, mint az olvasószoba vagy a munkások egylete, a mely bizonyára feltalálható minden bányászkerületben. A bányászifjúság szereti az athleta-játékokat is és gyakran jól játsza a criquetet és quoitot. Eredményesen szerveznek műkedvelő zenekarokat és gyakran jelentékeny izlést és ügyességet is tanúsítanak a zenében. A vallás, tudomány és irodalom erkölcsjavító hatása szintén tapasztalható e bányáslakosság közt.

Az államegyház püspökei és papsága tanuságot tettek az eredeti Methodismus vallásos tanainak fel-emelő és megtisztító hatása felől, a mely száz meg száz northumberlandi és durhami bányász hitvallása. A mi a világi művelődést illeti, komoly politikusok és szenvedélyes ujságolvasók. Ebben lehet látni a Trade Unionok előnyeit. Mig egyrészt ezen szövetkezetek lehetővé tették tagjaiknak szükség idején, mikor kevés volt a munka, hogy elvándoroljanak oly vidékekre, a hol több akadt, másrészt a befolyásuk nem kevésbbé üdvösen és kielégítően nyilvánult abban, hogy a tagjait ösztönözték a napi események megfigyelésére és azokból egészséges politikai következtetések levonására. Minden természettudomány többé vagy kevésbbé népszerű a bányászoknál, különösen azonban a geológiát szeretik.

A bányász-munkás élete, mondhatni, akkor kezdődik, a mikor tizenkét éves korát elérte. A bányaszabályozási törvény életbelépte előtt gyakran már tíz évvel is dolgozott, és még most is tíz a napi munka-órák száma, kezdődván reggel hatkor és végződván délután négykor. A munka pályája, a melyet a bányász élete egymásután következő fokokon megfut, körülbelül ilyen lefolyású: inasságát az első három év alatt végzi, ezen idő alatt azzal a teendővel van megbízva, hogy hajtsa a lovakat, a melyek a szemet elviszik a munkások csáklyái alól, a kik azt nagy darabokban vágják ki a rétegből. Ezt műnyelven elszállításnak nevezik. Valódi erőfeszítő munkát ritkán bíznak rájuk, míg fizikai szervezetük nincs kifejlődve, és tizenennyolcz vagy húsz éves korában az a legény, a ki addig az elszállító aránylag könnyű kötelességeit teljesítette, előlép a „vágó“ nehezebb

hívására. A vágás a felnőtt bányász rendes teendője és ezt végzi a dolgok rendes menete szerint, míg eléri vagy túlhaladja a középkor határát. Néha vágó marad, míg eléri a hetven éves életkorát, de szerfelett ritka eset, hogy szervezete kiállja a folytonos erőfeszítést ötven vagy hatvan éven túl. De ha már előregedett is, még mindig van tennivalója a bánya területén; így lehet őt alkalmazni tisztogatónak, ha már nagyon idős megtenni a vágó rendes munkáját, és e minőségében kitisztítja a talajt a vágók részére, a rendes napi munka befejezése után. Nehéz általánosságban szólni a bányász munkabéréről, a mely nemcsak a helyiségek szerint különbözik, de az üzlet menete szerint is, a mely maga is igen változó minőségű. Az elszállítók, a kik a kosarak száma szerint fizettetnek, $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ shillinget kereshetnek naponta; a vágók, a kik darabszámra fizettetnek, 5 sh.-t is kereshetnek; a tisztogatókat ritkán fizetik jobban, mint az elszállítókat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy oly helyeken a hol, mint Northumberlandban, a napibérek magasabbak, igen gyakran megesik, hogy a keresmény évi átlaga kisebb, mert a munka kevésbé folytonos.

Már mondtunk valamit az angol munkás általános magatartásáról munkaadójával szemben. Ámbár a napi tapasztalat azt tanúsítja, hogy nagy és növekvő javulás van a tőke és a munka közti viszonyban, még mindig igen távol állunk azon eszményképtől, a melynek gyors megvalósíthatását remélték némelyek a lancashirei munkások azon bámulatos rezignációja következtében, a melyet az amerikai polgári háborút követő gyapothiány idejében tanúsították. A dolog úgy áll, hogy a lancashirei munkásosztályok e nagy küzdelem alatt

azért hallgattatták el elégedetlenségüket, mert politikai vezetőik azt mondták nekik, hogy ismerjék fel a szemközti álló két nagy elvben a szabadság és rab-szolgaság kérdését. Azt tanították nekik, hogy a szükség és szenvedés, a melyet tapasztaltak, elválaszthatlan következményei a küzdelemnek, a mely csak az emberi természet jogainak és az emberi szabadság szent-ségének győzelmes csatájában végződhetik. Más oldalról, a hol a munkásosztályok magatartása, a nagy nyomor nyomása alatt, kevésbbé volt nyugodt, nem logikus és igazságtalanság a nyugtalanság forrását vagy indokát az Unionokban keresni és bánatosan tekinteni vissza arra a korszakra, a mikor az egyesülést megtiltó törvények még életben voltak. Merev megszorítások gátolták az ipari egyesüléseket egész az utolsó félszázadig, de oly eredménynyel, a melyet alig lehet előnyösnek mondani a munkaadó és munkás közti viszonyra nézve.

1811-ben Nottingham várost és megyét nagyon megfélemlítették a strikoló harisnyatakácsok, a kik csoportokban vonultak ki, hogy összetörjék a szövő-gépeket. Hattól—ötven emberből álló csoportokban támadták meg a műhelyeket, felfegyverkezve kardokkal, pisztolyokkal, kalapácsokkal és fejszékkel. Egy alkalommal szembe szálltak, a rendes katonasággal is, a melyet kirendeltek, hogy elfojtsa a zavart és a mintegy 800 lovas és 1000 gyalogosból álló katonai erő összpontosítása Nottingham körül alig volt elég a béke fentartására. A gépek pusztítása még tovább tartott. 1812-ben a nottinghami esküdtek négy géppusztítót tizennégy, és hármát hét évi deportációra ítéltek. Ugyanazon hónapban törvényt hoztak, a mely halállal büntetett mindenkit, ki szántszándék-

kal szétromból egy gépet. Ez egy emlékezetes törvény, ha más okból nem is, azon tiltakozás miatt, melyet Lord Byron emelt ellene. „Mig egyfelől — így szólt a Lordok házában mondott beszédében — el kell ismerni, hogy ezen erőszakosságok ijesztő kiterjedésben fordultak elő, azt se lehet tagadni, hogy a legpéldátlanabb nyomor idézte elő. Ezen nyomorult emberek makacs magatartása bizonyítja, hogy semmi más, csak a teljes inség készthette ezt a nagy csoport egykor becsületes és iparkodó embert oly kihágások elkövetésére, a melyek mind magukra, mind családjukra, mind a közönségre nézve annyira veszélyesek“. Ezalatt a kihágások tovább folytak. 1814. októberben megöstromolták egy ember házáat, a ki egy „luddite“¹ elfogatásának okozója volt és az ebből támadt verekezésben a támadók egyikét agyonlőtték. Összesen mintegy 1000 harisnyaszövő- és 80 csipkeszövőgép semmisített meg a népies őrvjögés ezen időszaka alatt. Csaknem épp oly komoly rendzavarások történtek mintegy húsz évvel később, azzal a ráadás-sal, hogy borzasztó mérvű gyujtogatás is párosult velök. Sok élő ember van még, a ki emlékezhetik, arra a borzasztó látványra, a mely a nottinghami várból volt látható mikor egyszerre tizenkilencz szénapajta állt lángban; és mindez annál megdöbbentőbb volt, mivel nem idézett elő a közvéleményben semmi erősebb megbotránkozást, a milyent a régibb időkben mindennemű ipari kihágás előidézett.

Mai napság, hogy ha tíz ember az egyesült király-

¹ Luddite-oknak nevezték Lud Eduárd munkás után a géptrombolókat.

ság bármely gyárvárosában strikeba áll, ez rögtön köztudomású lesz, az újságok megvitatják és sötét jóslatok jelennek meg a tőke és munka közt fenyegető háborúról és annak lehetséges eredményeiről. Nem kívánható a Trade Unionoktól, hogy sikerüljön nekik kicsikarniok a munkásosztályoktól azt az elhatározást, hogy elismerjék kívánalmaikban és tetteikben a kérlelhetlen gazdasági törvények meg nem zavarható működését, vagy hogy teljesen kiirtották legyen az erőszak és kihágások rossz szellemét. De az új időkben csak két jelentékeny példáját tapasztaltuk az unionista botrányoknak — az első, a broadheadi verekedés volt Sheffieldben 1867-ben; a második az, a mely tizenegy évvel később Lancashireban Jackson ezredes házának felgyújtásával érte el tetőpontját. Mindkét esetben, nagyítás nélkül mondhatni, hogy ezen bűnöket keserűen megbánta és egyértelműleg elkárhoztatta azon osztály többsége, a melynek e vád súlyát viselnie kellett.

Minek tulajdonítható hát az érzelemnek kétségtelen javulása a munkaadó és a munkás közt Angliában? Azon kevés, de lényegesen tipikus adatból, a melyeket elsoroltunk, következtethető, hogy bármilyen vádat emeltek is összeesküvés és erőszak czimén az unionisták és az unionismus ellen, azok bizonyára teljesen elhomályosulnak a népies lázongás kitörései mellett azon időkben, mikor még semmi olyan szervezet, mint a Trade Union, nem létezett. A tény az, hogy ámbár a Trade Union aránylag modern keletkezésű intézmény, mégis minden tekintetben nagy javulás elődeihez, a titkos társulatokhoz képest. A szövetség oly ösztön, a melylyel szemben, miután a törvény nem képes kiirtani, a törvény részéről eszé-

lyes politika az, hogy elismerje. Megvan egyéb foglalkozásokban épp úgy, mint az üzletekben és az iparokban; a tudós pályákon épp úgy, mint a tanulatlanok közt, az orvosi, jogászi és papi foglalkozásokban épp úgy, mint a kereskedelmekben. A Trade Union valóban csak alkalmazása a társulás elvének, mely az emberi természet egy része. Ezt Argyll herczeg jelentékeny erővel domborította ki a „Törvény uralma“ című művében, a társulásról szóló fejezetben. A szövetkezés az önvédelem velünk született ösztönéből ered. Vegyük a gyapotipar prestoni, blackburni vagy akármelyik székhelyét. Minden alkalmazott munkás körülbelül egyforma munkát végez, finom fonást vagy nyers fonást, a mihez legjobban ért — mert annak, hogy mily messze lehet vinni a munkamegosztás elméletét, szembeszökö bizonyítéka az, hogy nem csupán egyazon munkanem van csoportosítva egyes vidékeken, de a munkának ugyanazon minőségét is termelik. Egy gyár munkásait a munkaadó a munkabérek leszállításával fenyegeti, ily módon remélvén tiszta hasznának jelentékeny szaporodását. Hát miért dolgozzanak ők, ez a természetes kérdés, kevesebbet, mint szomszédaik? Ha egyszer az érzelem ezen állapota bekövetkezett és a kérdés fel van vetve, létrejött a hathatós Trade Unionismus. Egyik gyár közlekedik a másikkal, és a legközelebbi dolog a tényleges szervezkedés. Semmi sem állhat ellent az így született egyesült érdek ragályos érzetének. A munkaadóknak tetszhetik vagy nem tetszhetik: kikerülhetlen megnyilatkozása ez a munkás részéről egy oly érzelemnek, a mely egészen természetesen és bizonyosan egy vagy más módon megnyilatkozik a tőkepénzesnél is. A társadalom mostani osztályo-

zása mellett az Unionismus és annak szelleme biztos és szükséges következmény.¹

Hogyan kell ellensúlyozni ezt az így származó erőt? Hogyan hárítható el e két ellentétes érdek közt az összeköztetés? Éppen úgy, mint a hogy az emberi természetben a rokonszeny ösztöne az ellensúlyozó törvénye az önzés elvének, a kereskedelem és ipar körében a választott bíróság és békéltetés hat ellensúly gyanánt az Unionismussal szemben. A választott bíró-

¹ Némileg figyelemreméltó, hogy a Trade Unionismus számszerű ereje köztünk sohasem állapítottatott meg pontosan, és ennél fogva minden hozzávető felbecslése, bevallottan feltevéseken és még inkább gyanúsításokon alapult. Mint ily esetekben rendszeren történni szokott, az általános irányzat a túlzás felé visz és alig lehet kételkedni, hogy a legalacsonyabb számok is, a melyekre legújabb időkig becsülte, többé vagy kevésbbé jelentékenyen túlmentek a valóságon. Egy negyedszázaddal ezelőtt általánosan azt hitték, hogy nem kevesebb, mint hat és hét-százezer közt van a Trade Unionisták száma a három királyságban, és nyolcz vagy tíz év előtt meglehetősen határozottan úgy állították, a mi igen megbízható adatnak látszott, hogy e szám nem csekélyebb mint tizenöt—tizenhatszáz ezer. Kétségtelen azonban, hogy ezen számítások szerfelett túlmentek a határon és a mozgalomnak sokkal félelmetesebb kiterjedést tulajdonítottak, mint a minőt már elért vagy a minőt valaha el fog érni. A Friendly Societies (jótékony egyletek) főszámvévőjének utolsó jelentése szerint, mely 1882-ről szól, akkor 194 Unio 216,408 taggal volt bejegyezve központi hivatalában. De ez természetesen csak igen gyenge képet ad a Trade Unionismustényleges kiterjedéséről az országban. A Trade Union tizenhatodik kongresszusán, melyet Nottinghamban tartottak 1883 őszén, 173 küldött jelent meg, és 135 társaságot képviselt 561,091 taggal. Trant 'a Trade Unionismusról szóló új munkájában a nottinghami kongresszus statisztikáját veszi általános számítása alapjául és azon meggyőződését fejezi ki, hogy „a Trade Unionisták száma a jelen időben nem halad túl nyolcz-

ságban, a mint ez az iparos Angliában állandóan gyakoroltatott, a „Conseil des Prud'hommes“ praktikus működése található fel. Húsz évvel ezelőtt ezt az eszmét legelőször Mundella vetette fel, kevéssel később sir Rupert Kettle és David Dale vette kezébe és húsz évi kísérlet után ma már ténynek lehet mondani. Tényleg kezdetben egyenlőképen ellenezték úgy a munkaadók mint a munkások. A kölcsönös féltékenykedések és szenvedélyek azzal fenyegettek,

százezeret“. Azonban hozzát teszi, hogy „gyorsan szaporodik“ és ennek magyarázatául elmondja, hogy „a gépészek egyesült társasága 1883-ban magában 2000 taggal, az egyesült ácsoké az utolsó négy év alatt 2274, a kazánkészítők egyesült társasága és a vashidépítőké az utolsó négy év alatt 12,558 taggal szaporodott. Az utolsó évben a vasuti szolgák egyesült társasága nem kevesebb mint 1756 új névvel szaporította tagjai számát, és más társaságok hasonló arányban szaporodtak. Az öt legnagyobb társaság tizenhat év alatt megkétszerezte tagjai számát“. De miután, mint Trant megjegyzi, több mint hat millió munkás van általában, „elég tér nyílik a további fejlődésre“. A nottinghami kongresszuson női küldöttek is voltak jelen, három női Unió képviselőjében. Ezen szervezetekből tizenkilenc állíttatott már fel a nők védő és támogató ligájának vezetése alatt, ezek közül tíz Londonban és kilenc a vidéken. „A főbb társaságok — mondja Trant — a könyvkötők, kárpitósok, ing- és gallérkészítők, szabónők és ruhakészítők, divatárúsok és köpenykészítők közt alakultak. Ezen Uniókban mindenkorú nők találhatók, tizenhattól hetven évesekig, férjesek és hajadonok, és mindegyik társaság állandóan, bár nem nagyon gyorsan, növeli tartalékalapját, és így nyer állandóságban és erőben hogy hatályosan léphessen fel a túlmunka és rossz fizetés bajai ellen“. De azon három millió nőből, a kik munkabért kapnak Angliában és Walesben, csak egynehány száz van még most, mint Trant állítja, az Unióban. *Trades Unions, their Origin and Objects, Influence and Efficiency*, William Trant. London, 1884. 107. és köv. l. 115—117.

hogy állandóan elzárják az utat mindenféle hasonló békés egyetértés vagy barátságos rendezés elől; csakis a Trade Union bizottság jelentése után történt, hogy a kísérlet valamely határozott fokú haladást tett. Azóta az az új eszme, hogy ipari viták a strikeokra való kényszerülés nélkül is elintézhetők, közvetítés és alkudozás útján, erősen lábra kapott Anglia munkásai közt, úgy, hogy most már határozottan lehet mondani, hogy a strike a helyett, hogy az első eszköz lenne az ipari jogok megvédésére, az utolsónak tekinthető. Meg kell jegyezni, hogy ezen rendszer lényege az, hogy a kibékités és a választott bíróság együtt járjon, és hogy a két érdek képviselőinek tanácskozása ne halasztassék el addig, míg a küzdelem tényleg megkezdődik, de mihelyt az alkalom szerint kívánatosnak látszik, időszakonként gyűlések tartassanak a társult munkások és a társult munkaadók közt. Az unionisták legértelmesebbjei tudják, hogy a szabályzataik nagyrészt rosszak, igaztalanok és ennélfogva helytelenek voltak mind a munkára való eredményeik, mind politikai hatásuk tekintetében. Az unionista oktatók legbölcsebbjei úgy a gyűléseken, mint a sajtóban nem tartózkodnak bátran kimutatni, hogy hol vannak ezen törvényeik hiányai és milyennek kell lenni e hiányok következményének. Így az Unionismus szabályzatai és feltételei fokozatosan valamelyes összhangfélébe hozattak a gazdasági törvényekkel, és azon iránylat kapott lábra a munkás és munkaadó közt levő természetes viszonyok tekintetében, hogy az nem olyan, mint egy titkos háború, melyet utoljára is a kiéheztetés elve szerint kell eldönteni és a melyben mindegyik félnek szabadságában és jogában állott a végletekig való viaskodás, hanem

olyan helyzet, a melyben sok valódi érdekazonosság van, míg a látszólagos nehézségek minden elhamarkodott hadizenet nélkül is elintézhetők.

Ezen eszme fokozatos haladását földrajzilag is lehet nyomozni. Egymásután jutott érvényre a vasipar három nagy központján: először a clevelandi vagyis az északi vasmunkások közt, azután a staffordshirei vasmunkások közt, és végre a déli Yorkshire vasmunkásai közt. Az északi vasmunkások esetében eredményei igen szembeszökő módon voltak láthatók. Miután ezen szerfelett értelmes munkások mintegy tizennégy évvel ezelőtt tényleg elfogadták, kiállotta a rendkívüli kereskedelmi jólét és a nyomottság két végétének próbáját. Jellemző, hogy elfogadása óta nem fordultak elő azok a pusztító strikeok, a melyek 1869-ben hosszú tizenegy hónapig nyomort és inséget hoztak az egész kerületre. Az utolsó évek minden komoly strikejában a munkások vagy kértek választott bíróságot, vagy a választott bíróság érdekében tett indítvány ellen sohasem hoztak ellenkező határozatot. Így a déli walesi 1873-iki strikeban a munkások kérték a választott bíróságot és ez a tény annyival jellemzőbb, mert utoljára is a munkaadók vesztették el a csatát. Hasonlókép az 1877-iki kőműves-strikeban is választott bíróságot óhajtottak és a mi az 1878-iki volt lancashirei gyapotstrikeot illeti, a hozzáértők azt hiszik, hogy ez is elkerülhető lett volna, ha a választott bíróság megfelelő szervezettel bír vala. Mert hogy a gépezet eredményesen munkáljon a megpróbáltatás korában, arra előbb gondosan elő kell készíteni.

A mi a kőművesek strikeját illeti Londonban 1877-ben, annak egyik legkevésbé kellemes jellege volt az az erőszak, a melyet az angol munkások használtak

az idegen munkások ellen, a kiket a mesterek a kontinensről hoztak. Ebből azt a következtetést vonták le hogy az angol munkás határozottan el van tökélve, semmi módon sem tűrni meg egy külföldi vetélytárs jelenlétét, és hogy a követelés az volt, hogy a nemzeti munka minden áron megvédelmeztessék. Azonban azon példák, hogy brit és külföldi munkások együtt dolgoznak teljes békében és összhangban egymás mellett, nem ritkák és kétséges, vajjon az a botrányos modor, a melylyel a londoni kőművesek a kontinensről behozottak iránt viselkedtek, valamely mélyebb érzelemben gyökerezett-e, mint csupán az új rendszer elleni izgatottságban vagy a szokásos brit előítéletben az idegen ellen. Az angol munkás ezen tekintetben éppen olyan, mint társadalmi felebbvalói. Nem szereti az idegeneket általában és különösen féltékeny bármely idegen betelepítésére. De egy idő múlva elfogadja a kikerülhetetlent. A magasabb és szakszerű oktatás folyton szaporodó alkalmá, a melyet élvez, mindinkább hajlandóvá teszi őt erre. A felolvasások, melyek a művészettel és az iparral összekötött különböző tárgyakról tartatnak az angol nagy városokban, — melyek között sok az egyetemi oktatás helyi központja, — a középfokú oktatás különböző tanszerei, nemcsak a könyvek, de a művészeti múzeumok tanulmányozása is, nagyon kifejlesztették az angol munkás ipari látkörét és olyanok voltak reá nézve, mint a kulcs, mely új világot nyitott meg előtte és fokozatosan oktatja őt arra, hogy lehetséges és helyes emelni kezemunkájának értékét az által, hogy azt a művészet bájaival tökéletesíti és így a művészetet, mint az ipari jólét egy újabb forrását értékesebbé teszi.

Azon politikai kérdések közül, a melyek időnként a munkásosztályokat izgatják, hármát említünk fel. A munkás jobban szereti a nagy Anglia eszméjét, mint a kicsiét, mert abban látja országa méltóságának és hatalmának megnyilvánulását oly mérvben, mely méltó történelmi előzményeihez, és abban lát egyúttal növekvő alkalmat a saját osztálya részére. Oly eszme az, a mely kielégíti büszkeségét mint hazafinak és előmozdíthatja érdekeit, mint munkásnak. De van valami, a mi közvetlenebbül érdekli őt, mint egy nagy Anglia. Az ipar és munka — ez panaszának súlya, — általában nagyon is kevésbé ismeretesek a parlament egész testülete előtt. Miért nem állít fel a kormány, — ezt kérdi néha — kereskedelmi miniszteriumot, egy tárczát, a melynek birtokosa különösen meg volna bízva mindannak elintézésével és felügyeletével, a mi az ipar, kereskedelem, tőke és munka jólétét érdekli? Aztán, kérdi ismét, vajjon meddig lesz még a munka kénytelen azon egyenlőtlen terheket viselni, a melyeket a szabad kereskedelem visszautasítása által Amerika és a nagy európai szárazföldi államok, és a mi saját gyarmataink legfőbbike raknak reá? Ha azt kérdik, mennyiben néznek a munkásosztályok bizalommal a parlamentre, hogy az orvosolni fogja ezen és más bajokat? — nem könnyű dolog megadni a feleletet. Kétségkívül van a politikai gondolkodás tekintetében a különböző árnyalatú és válfajú munkás emberek részéről hajlam arra, hogy előmozdítsák a mozgalmat, mely a munkaérdekeinek a képviselőházban való egyenes képviselésére irányul; de nem mondhatni, hogy a munkások alapjában egyetértenek ezen módszer valószínű hatályára nézve. Ellenkezőleg a munkások, úgy látszik, általában nem bíznak a parlamenti munkás-

képviselőikben. Hajlandók is némileg féltékenykedni azon vezetőkre, kik az ő rendjükhöz tartoznak. Ha az ő emberök bejut a parlamentbe, mindjárt bántja őket az a feltevés, hogy az egy vagy más módon, de bizonyosan „be lesz csapva;” hogy nem engedik meg neki egyenesen szavazni, hogy társadalmi nyomást fognak reá gyakorolni és hogy végre is elpártol a jó ügytől. És mégis az az álomkép lebeg mindig az angol munkás előtt, hogy sok oly képviselőt, küldjön a parlamentbe, a ki a Westminsterben egy munkáspártot alkosson épp úgy, a hogy van már Home-Rule-párt.

Ha valaki a városokban megismerkedik az angol munkásokkal, nemcsak az a tény lesz feltűnő előtte, a melyet már megjegyeztünk: a különböző típusok sokasága, — de az a jelentékeny különbség is, mely Londonban és a vidéken a munkások közt létezik. Egyik nagy különbség az, hogy míg a legtöbb esetben a vidéki munkásvezető többé vagy kevésbbé szembe-tűnőleg azonosítva van valamely vallásos formával, a londoni munkások vezetői gyakran bevallottan világi gondolkodásúak. Anglia iparos népességét, mint egészet tekintve, nincs ok azt gondolni, hogy a vallás hatása csökken köztük. Bármilyen legyen is saját hitvallásuk, nincs hajlamuk hitetlenségben nevelni fel gyermekeiket, és mikor halálos betegség áll elő, keresik egy vagy másik egyház segélyét a maguk részére. Bradnagh és más szabad gondolkodók felolvasásai a vidéken ritkán gyűjtenek össze oly nagy hallgatóságot, mint Londonban. Másfelől míg egy közgazdasági vagy valamely más kereskedelmi vagy ipari érdekű felolvasást két vagy három ezernyi figyelmes közönség hallgatna Blackburnben, Prestonban,

Sheffieldben vagy Manchesterben, addig Londonban, alighanem üres padoknak beszélne a felolvasó. Általában azt lehet mondani, hogy a vallás kérdésében, mint sok másban, a munkások a felsőbb osztályok állapotát tükrözik vissza. Hogyha ma tevékenyebb támadó is a hitetlenség Angliában, mint azelőtt volt, tevékenyebb és valódibb a vallásosság is. A hit hirdetése épp úgy jellemzi e korszakot, mint a hitetlenség terjedése. Álláspontokat foglalnak és a hitvallások csatáját vivják most ott, a hol korábban a hadviselők közönyös semlegességbe voltak merülve.

A londoni munkásban megvan osztályának sok legjobb tulajdona, de egyúttal nem kevés hibája is. Ő büszke arra, hogy az ország fővárosában él. Érzi geográfiai felsőbbségét vidéki társai felett. Igen gyakran nevetségesen öntudatos és komikusan hiú. De egyszersmind szerfelett tetszvágyó és nem kevésbé felületes, gyorsan észreveszi minden napirenden levő tárgyban azon vonásokat, a melyek őt a leginkább érintik és mikor kérdésekre felel, igyekszik úgy válaszolni, hogy a saját ügyét mozdítsa elő és igen gondosan igyekszik elhallgatni mindazt, a mi szerinte bármely módon az ügye ellen szólna. A szervezet kérdését illetőleg, mint már láttuk, nagy hátrányban van vidéki társaival szemben. A Londonban összecsoportosult iparok óriási száma, nagyon alkalmas ellensúlyozni az alkalmazott emberek testületi szellemének erejét. A foglalkozás különféleségén kívül egy további elválasztó erő rejlik azon távolságban, a melyben az iparágban alkalmazottak munkáik színhelyétől élnek és mindenekfelett az egymással versenyző számtalan népies multság csábításaiban.

Egy másik sarkalatos különbség a londoni mun-

kás és a vidéki munkás közt az, hogy az előbbi igen gyakran csak lakos, az utóbbi pedig, igen kevés kivétellel, háztulajdonos. Sheffieldben, Birminghamben, vagy a gyári városok vagy bányakerületek bármelyikében alig volna hitele a munkásnak, — feltéve, hogy már nem nőtlen, ha nem a saját házában laknék. Ezen házak veres téglából vagy szürke kőből vannak építve, a legnagyobb részben feltűnően tisztán és csinosan vannak tartva és gyakran a londoni munkás lakása is oly jól van berendezve, mint vidéki társának a háza. Némely londoni külvárosban — mint Chelseaben vagy Kensingtonban — nem ritka dolog, hogy ha az ember egy kőművest vagy ácsot látogat meg, a ki harmincz shillinget keres hetenkint, egy tágas ház földszintjén találja őt, a melynek szobáit bérbe adja, míg az ő nappali szobája az udvaron rögtönzött kertecskére nyílik, a melyet virágok, és örökzöldek díszítenek. De még így is, a londoni munkásosztályok közt az otthon érzete csak csekély befolyással bír, összehasonlítva azzal, a melyet a vidéken gyakorol. Dalcsarnokok és más multságok épp oly népszerűek a londoni munkások közt, a milyen népszerűtlenek a vidéken élő jobb munkások előtt, és ezen szórakozások, azon körülménnyel kapcsolatban, hogy otthonaik gyakran igen távol esnek egymástól, a londoni munkásosztályok összegyűlését bármely adott alkalomra és bármilyen célra szerfelett nehezé teszik. London falaira annyi felhívást kifüggeszteni a mennyi kellene, hogy elérje a munkásnépesség zömét, 100 font sterlingnél is többbe kerülne és ez az oka annak, hogy a kísérlet ritkán történik. Ez az egyik oka annak is, hogy a szövetkezési ügy, a mely oly jól sikerült az északi nagy városokban, sohasem bizonyult sikeresnek a főváros munkásosztályai közt. Kezdetben

gyakori időközi ülések, később pedig az érdekek állandó összpontosítása szükségesek az ilyen vállalkozás sikeréhez. Ámde éppen ezek azok, a miket nem lehet elérni Londonban, és innen van a panasz, hogy a munkásosztályok nem tudnak együtt működni és összeharcolni. Másfelől talán több társas élet és jó pajtáság létezik a londoni munkásosztályok közt, mint a vidéken, ámbár a vasárnapi ebédek és vasárnapi tea közös intézmények a fővárosban és a vidéken. Az első bizonyos fontossággal bír, a második egy kevésbé szertartásos étkezés, de épp oly fontos a maga módja szerint, mert a gyakorlat azt tanítja, hogy ez nyújtja a legjobb alkalmat a házassági diplomatáknak.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A munkásozttályok. (Folytatás.)

A FÖLDMÍVELÉSI MUNKÁSOK HELYZETÉBEN BEÁLLOTT JAVULÁSOK ÉS VÁLTOZÁSOK ÁLTALÁNOS KÉPE. — AZ ANGOL PARASZT TYPUSA. — ÉLETMÓDJA, A BÜLCÖTŐL A SÍRIG. — NAPI ÉLETE. — A GAZDASÁGI MUNKÁSOK KÜLÖNBÖZŐ FAJAI. — EZEN OSZTÁLY ÉTKEZÉSE ÉS ELEDELE. — A PARASZT LAKOSSÁG KÜLÖNBÖZŐ FAJAI AZ ANGOL FALVAKBAN. — A VÁLTOZÁSOK, MELYEK A FALUSI ÉLETBEN BEÁLLTAK. — A SZÖVETKEZETI BOLT. — A TUDOMÁNY HAJNALA. — HOGYAN LAKIK AZ ANGOL PARASZT. — A MEGSZÜNTETETT BOTRÁNYOK ÉS A MEGMARADÓ BAJOK. — ZSELLÉRFÖLDEK : HASZNÁLATUK ÉS VESZÉLYÜK. — A FALUSI LAKOSSÁG KÜLÖNBÖZŐ CSELEDTARTÁSI RENDSZEREI ÉS MODORA. — CSALÁDOK SZEGŐDTETÉSE. — NŐI MUNKA. — A FÖLDMÍVELÉS ÁLTALÁNOS RENDSZERE ÉS FEJLŐDÉSE ANGLIÁBAN. — KÖLCÖNÖS VISZONYOK A BÉRLŐGAZDÁK ÉS A FÖLDESURAK KÖZT. — A BÉRLŐGAZDÁK TULAJDONA. — A FÖLDMÍVES OSZTÁLY MUNKABÉREI. — JAVULÁSOK ÉS HULLÁMZÁSOK. — A MEZEI MUNKÁSLAKOSSÁG ÁLTALÁNOS HELYZETE ÉS JÓLÉTE.

A tudomány és kereskedelem együttes befolyása aligha változtatták meg jobban a föld felszínét, mint a modern földmívelési javítások, akár a törvényhozás működése folytán keletkeztek, akár a tulajdon felelősségeinek növekvő öntudata folytán alakították át Anglia vidéki falvainak erkölcsi és fizikai állapotát. Ez a csinos új épület, melyet nagy udvar vesz körül és a mely mellett gondosan művelt kertben festői lakóház áll, az új falusi iskola. Sok ezer ilyen épület létezik faluhelyeu Anglia széltejében és hosszában. Jól lévén szelőlözve és ellátva iskolai bútorokkal, térképekkel és egyéb tanszerekkel, általában más czéloknek is megfelelnek, mint pusztán annak, hogy fiúk és leányok

számára tanítási helyek legyenek a nap folyamán. Valószínű, hogy esti tanfolyamok is tartatnak benne a téli hónapokon át a nem tanult felnőttek részére. A falusi iskola, mely a hétköznapiakon világi jellegű, vasárnaponkint legtöbbször a vallásos oktatás céljaira szolgál. Felolvasásokat, és hangversenyeket is tartanak benne, valamint itt van elhelyezve a krajczáros olvasó-egylet. Az iskolaterem gyakran gyűlési helye a kerületnek, mint szintén jelképe és központja az értelmi felvilágosodásnak. És az idő javító keze nem kevésbé látszik meg a körülötte levő kunyhókon is. A paraszt lakása fokozatosan megszűnik az az emberi istálló lenni, a mely volt nemzedékeken át. A ronda kunyhók, a melyek minden ismert egészségügyi elv ellenére épültek és használtattak lakásul, eltűnőfélben vannak és helyeiket téglából épült csinos házak foglalják el, a melyek nagyobbára párosával vannak építve, úgy, hogy mindegyik csaknem mása a szomszédjának; konyhával, kamarával és nappali szobával a földszinten és az emeleten három jól szellőzött hálószobával; hátul udvarral és benne egy kis melléképülettel a tüzelő anyag számára. Talán az ország egy részén sem több e parasztházak lakbéré három shillingnél hetenkint. Keleti Anglia mezei vidékein a nagybirtokokban ritkán több tizenennyolcz pennynél hetenkint és sohasem több, két shillingnél. A munkásunknak a házában és a kertjén kívül, a mely elegendő zöltséget termel a család részére, lehet talán a lakásához csekély távolságra egy negyed acre zsellérföldje, a melyért évenként mindegy fél font bért fizet. Itt vagy zöltséget termel, vagy egy tehenet vagy szamarat tart a legelőn. Az ily zsellérföldek rendszeren egymás mellett vannak és gyakran lehet látni

a vagyonosabb vidékeken, hogyan sétálnak vasárnap esténként ezeknek a darab földecskéknek bérlői a birtokon végig és hogyan vizsgálják annak állapotát szemmel látható meglegedettséggel és büszkeséggel.

A rendes munkaidő tíz óra, ámbár szénagyűjtés és aratás idején, a mikor külön fizetés is jár, vagy a munkát darabszámba végezik, tovább is dolgoznak. De télen nyolcz óra és némelykor csak hét képviseli a munka átlagát. A cottage lakos és családja élelme főleg kenyérből, burgonyából, szalonnából és sajtból áll. Rendszeren egy csésze teát iszik és utána egy darab kenyeret és szalonnát eszik, mielőtt reggel elmegy hazulról. Korai ebédje főzelékből és besózott húsból áll és ha vacsora idején lépünk be a házába, kellemes, étvágygerjesztő szag csiklandozza orrunkat, fülünk pedig hallani fogjuk a sütés kellemes serczegését. Anglia több részén, különösen északon és a középvidékeken, észrevehető javulás áll be a parasztság főzési mesterségében az utolsó néhány év alatt. A papság és a helyben lakó birtokosság feleségei és leányai sokat tettek arra, hogy az okszerű főzés törvényeit bevigyék a szegények lakásába, barátságos tanításokat és utasításokat adtak nekik, leírták egyes ételek elkészítési módját és időnkénti látogatásaik alkalmával megmutatták az elkészítést gyakorlatilag is. De nem szabad elfelednünk az olcsó és oktató nyomtatványok jótékony hatását sem. „Utasítások a főzésre” rendes rovata azon ujságoknak, a melyek utat találnak a falusi szegény lakásba.

Hogy az olvasó könnyen megismerhesse, hogy kicsoda és milyen forma ember az angol falusi munkás, talán jó lesz mindjárt, további késedelem nélkül

személyesen bemutatni őt, átkisérti nemcsak rendes napi foglalkozása folyamán, de életpályájának egymásra következő változatain is, bölcsőjétől öreg koráig. Tegyük fel hát: itt áll előttünk, sokkal előbb, mintsem az ő erősen munkás élete küszöbére eljutott volna — egy kis nyers ficzkó, a kinek arcza megpirult és megbarnult a szél és nap együttes befolyásától. A különleges falusi ruha, a melyet egykor a gyermekek a mezőgazdasági kerületekben viseltek, ma ritkán látható. A kis fiú, a ki előttünk áll, nem viseli többé azt a durva darócczubbonyt, a melyet azelőtt ismertünk; öltözete egy kis kerek kabátból és nadrágból áll, melyet a városban a vásáron vettek. Nővére, a ki mellette áll, oly ruhát hord, a melynek szintén nagyon kevésé arkádiai színezete van és bár olcsó anyagból, de a londoni divat szerint készült. Ennek a kis leánynak, mielőtt még az iskoláztatási ideje elmulnék, fővágya az, hogy házi szolgálatba lépjen és aztán férjet találjon valamely úri inas vagy komornyik személyében, és végül elérje a háziasszonyi méltóságot valamely vidéki városi vendéglőben vagy jóhirű korcsmában. A fiú részére másnemű jövő van fentartva. Most, mondjuk, nyolcz vagy kilencz éves és a régi időkben, mikor a nevelési törvényekről még nem hallottak, már munkában lett volna a mezőn mint valami madárfogó vagy madárkergető. Így ugyan teljesen tanulatlanul nőtt volna fel, de még tizenkettedik életévének betöltése előtt megtanult volna egy csomó becses leczkét a természet könyvéből; tudta volna a gazdaságban levő minden lónak a nevét és ezenfelül mindegyiknek különös szokásait és erejét; kétségtelen tekintély lett volna a madarak és a mezei vadak lakhelyei és szokásai tárgyában;

képes lett volna megmondani oly távolban, a mely a rendes szemek látó erején kívül esik, azt a helyet, a hol egy nyúl fekszik vagy egy madár fészket rakott. Az esti iskolák és vasárnapi iskolák megtanították volna némi csekélységre, de hogyha az olvasás és írás legelemibb ismeretével felruházva érte volna el a férfikort, csodának tekintették és úgy szóltak volna róla, mint egy „ritka jeles tudósról.“

Mindez most már megváltozott. A mi jövő mezei munkásunkat meggátolja a törvény, hogy tíz éves kora előtt egyáltalában munkába küldessék, és az iskolaszékek és Board of Guardiánok, a kik némely vidéki kerületekben tényleg az iskolaszék hatáskörével bírnak, oda törekednek, hogy a munkára képesítő feltételül necsak a kornak, de a tényleges tudásnak mértékét is emeljék. A hét mindegyik napján, kivéve szombatot és vasárnapot, ott van, vagy kellene, hogy ott legyen az iskolában reggel kilencztől délig és délután kettőtől fél ötig. Karácsonykor két heti és aratási időben egy hónapi szünidő vagy több is van, abból a czélból, hogy a gyermekek segíthessenek a gabona betakarításánál. A mikor megkezdí az életét mint mezei munkás, valószínűleg nem mint madárkergető kezdí, — a madárijesztést most már rendesen élettelen madárijesztők teljesítik, — hanem mint ígás kocsis vagy kis béres. Anglia némely részében ezen inaskodás tartama alatt ott abban a majorban lakik, a hol alkalmazva van, és kap évenként az ellátáson és lakáson kívül talán 13 font sterlinget. A legtöbb esetben nem lakik ugyanazon házban a munkaadójával, hanem a cselédházban helyezik el. Ezeket a kötelességeiket tartozik teljesíteni néhány évig — és bizony nem érzi magát legkevésbbé sem szerencsétlennek

azért, hogyha nem is mozdítják elő soronkívül a majorbeli cselédénél magasabb hivatásra. Valóban, az angol gazdaságban a rendes napszámos, a kitől azt várják, hogy minden dologhoz hozzányuljon, a mi csak a kezeügyébe akad, aránylag a legjobban fizetett, valamint a legfiggetlenebb is valamennyi mezőgazdasági munkás közt. A pásztor tényleg sohasem szabad. Őt fel lehet keltetni bármely éjjeli órában és ha egyszer künn van, sohasem tudja, mikor térhet vissza. A fuvaros is egyszerre kel a nyári szürkülettel és a téli hónapokban is sokkal előbb, mintsem a csillagok eltűnnek az égről. Ugyszintén a tejes embernek kérlelhetlen pontossággal kell a helyén állnia kora hajnalban, napkelte előtt, az egész éven át. Ezen munkások mindegyike valószínűleg reggeli nélkül hagyta el az otthonát és már két vagy három órát dolgozott, mikor a gazda többi rendes munkásai felkelnek; és hogyha valamivel csillapították éhségüket, az csak egy darab kenyér lehetett és talán egy ital hideg tea vagy vizes tej. De a mindenes munkások nincsenek szükségkép ilyen nehézségekhez kötve; nincs semmi kényszerítő ok az időre nézve, mikor dolgaik kezdődnek, nincs a mi megakadályozná őket, hogy kellőleg étkezzenek, mielőtt elhagyják otthonukat.

De már előbb járunk példa gyanánt kiszemelt tipikus munkásunk kifejlődésénél. Most már elérte huszonkét vagy huszonhárom éves korát. Őt láb és nyolcz hüvelyk magas; sovány, de csontos alak, egészséges színű és különösen határozott a modorában és fellépésében. Az angol mezei munkásnál valóban sohasem tapasztaljuk, hogy hebehurgya volna. A ruhája vastag pamutszövetből készült; valószínűleg térdig érő nadrágot hord; nyaka körül pamutkendő van kötve; fején széles peremű kalap, csizmái roppant erősek, és súlyos szegekkel van-

nak kiverve. Ilyen a külső megjelenése, a mely mégis eléggé tetszetős volt valamely falusi leánynak arra, hogy hozzá menjen feleségül. Még ha valamivel fiatalabb is, huszonkét vagy huszonhárom évesnél, a valószínűség az, hogy már házas ember és van saját otthona. De ez az otthon nem sokkal többet látja őt, mint sok hivatásos embert a magáé. Hat órakor kel fel és iparkodik, hogy oly reggelit készítsen magának, a melyet éppen kaphat. Félhétkor elindul, talán kosárban vagy zsebkendőjében vivén magával a napi élelmét: egy fehér czipót (a kenyér minősége a mezei munkásnál különösen jó és a feleség azt tartja, hogy „minél jobb, annál messzebb lehet érni vele“), egy darab szalonnát vagy sült húst, egy kis sajtot vagy vaját és egy üveg hideg teát. Vagy rögtön a munkájához kezd — az istállóban, vagy az ásóval és kapával a rendes napi foglalatossága szerint, — vagy előbb megbeszéli a dolgot a bérlővel vagy a gazdasági ispánnal, a kinek a feladata kijelölni a napi munkát a személyzet egyes tagjainak, és azután dolgozik kilencz óráig. Akkor van az első munkaszünet és a második reggeli a kosara tartalmából. Délben ismét megfelelő szünet az ebéd elköltésére, a melynek anyagát vagy megtalálja a már említett kosárban, vagy hazulról kapja, a honnét a már említett kis ficzkók egyike, valamelyik gyermeke hozza el; mert csak ritkán történik, hogy hazamenjen, míg a munkát be nem végezte. Az étkezés után következik egy pipa dohány vagy egy kis alvás, vagy esetleg mind a kettő és fél kettőre ismét a munkához lát. Négy óra elmulik, a nap munkája be van végezve, a mezei munkás hazatér és leül a vacsorához, a mely „az egyedüli valódi családi étkezése a napnak“. ¹

¹ Így nevezi H. J. Little, Wisbechből (Coldhouse Hall), a kinek én sok adatért tartozom köszönettel, a mezei munkásról itt

Azonban vacsora előtt szét akar nézni a kertjében és talán még kevés munkát is végez, vagy utána néz, hogy hízik-e a disznaja. E közben a vacsorához hívják a szobába. A gyermekek már elfoglalták helyeiket. Lehet, hogy itthon van szolgálatban levő leánya is mint vendég, a ki béréből szintén hozzájárul a házi kincstár gyarapításához. Ha a viszonyok kedvezők és a háztartás tűrhetően jól van vezetve, a vacsora minden körülmények közt kiadós. Van ürühús és főzelék vagy marhahús — nem a legjobb, de mégis ehető és tápláló — a házi gazda és az öregebbek számára, vagy egy darab szalonna és burgonya, továbbá valamely izletes keveréke a vagdalt húsnak, hagymának és egy vagy másnemű zöldségnek, a milyen a kertben terem. A mi a gyermekeket illeti, nekik puddingot és szilvaizes kenyeret, vagy zsirban piritott kenyeret adnak. A mikor ezt, a mi voltaképen késői ebéd, elvégezték, mezei munkásunk, ha nyár van és nincs teljesen eltikkadva, még végezhet egy kis munkát a kertjében; vagy ha érdeklí, betekinthez a helyi lapba vagy olvastathat fel magának belőle. Ha kevésbbé otthon ülő természetű, ott van a korcsma, ez a csábító vonzóerő, a melynek a nehéz munka után élő emberiség nem tud mindig ellentállani. De ott is ma kevesebb részeskedés és rendetlen magaviselet fordul elő, mint régebben és ott van a falusi klub is, mint gyakran sikeres versenytárs. Az év nagy eseményei, a szénagyűjtés és az aratás, és az ő szorgalmának is ezek a leghasznosabb időszakai. Akkor korán kel fel és késő estig künn van a mezőn. Gyermekei mellett vannak, és szintén dolgoznak. Pénz folyik be a nyújtott képhez. Lásd a királyi gazdasági társaság naplóját XIV. kötet, 1878.

házi kincstárba és az ő pénzügyi éve akkor ér véget, mikor az utolsó kocsi buza megérkezik a szérűre. Azon számlákat, melyeket társadalmi főlebbvalói karácsonykor fizetnek ki, ő aratáskor egyenliti ki, ha valamelyik helybeli üzletember hitelezett neki. Így megy egyik évben, valamint a következőkben. Gyermekei felnőnek, iskolába járnak, beállnak a munkába; ha fiúk, megházasodnak a maguk során és családot alkotnak maguk is; ha leányok, elmennek szolgálni, vagy foglalkozást keresnek a szomszéd város helyi iparában vagy a varrógépnél. Jól felnevelni családját, ez a legnagyobb érdem, a melyre az angol mezei munkás vágyhatik. És ha ezt megtette is, munkaévek állhatnak még előtte. És nem is lesz tehetetlen, mikor az aggkort eléri. Még mindig végezhet különböző dolgokat. Évi segélyt kap egy jótékony társulattól. Nem valószínű, hogy elhanyagolja őt a földesúr vagy a pap. „Ha csak teheti — mondja Little, — arra törekszik, hogy félretegyen egy pár garast a földi pályájával összekötött utolsó cselekmény tisztességes elvégzésére; de ha ez lehetetlen, nem nagyon bánja, ha a község lesz köteles ezen kiadások egy részét teljesíteni. Munkabére nem volt nagy és ha régi munkaadói még egyszer a zsebükbe nyulnak ebből a célból, ez csupán igazságos kielégítése lesz a végső tartozásnak. Így végzi életét, nem minden nyoma nélkül a keserű filozófiánk.”

Eltekintve attól, hogy aránylag közönyös sok dolog iránt, a mely a városi munkást nagy mértékben érdekli, a vidéki munkás nem egy tekintetben különbözik városi társától. A mi a házi tűzhelyet és lakást illeti, élvezzi az örökbérrendszer által nyújtott azon nagy előnyt, hogy megvan a rendes lakhelye, míg

künn van a munkában és így időt nyer arra is, hogy körülnézzen. A falusi vásár vagy az aratási ünnep, vagy valamely jótékony ünnepség a fő megszakításai a munka szokásos folyamának. A cricket-egyletek és a football-egyletek szaporodnak ugyan számban és gyarapodnak népszerűségben, de ezekben a szórakozásokban a fiatal kor elmúltával nem igen szoktunk résztvenni. Abban is különbözik a városi munkástól, hogy kevésbé ismeri a rendes munkaszünet gyönyöreit. A városi munkás szombati félszünetét kevéssé vagy éppen nem ismeri. A vasárnap azonban a parasztnál teljesen a nyugalom napja. Akár elmegy a templomba vagy kápolnába, akár nem, ünnepélyes feketébe öltözik, és rikitó színű kendőt köt a nyakára; de akár elvégzi, akár elhanyagolja vallásos köteleit, szigorúan tartózkodik mindennemű munkától, — hacsak a marhákat nem kell ellátnia, — és ha elsetálgat is egy kicsit, az egész napon át a háza tájékán marad.

Ha az angol vidéki falvak többségének lakosai közül a munkáslakosság olyan is, a milyennek itt egy példányát most rajzoltuk le és hogyha ezen munkások a legnagyobb részben hasonlóak is azon típushoz, melyet most mutattunk be, vannak az angol falusi életben némely kivételek, némely alapos eltérések is az egyéni jellemben a rendes átlagtól, a melyekre röviden vetnünk kell egy pillantást. Sok faluban található egy csomó házikó, a mely valami különös fajú telepet alkot, vagyis oly családok összességét, a kik ott éltek nemzedékről-nemzedékre és a kiknek törvényes igényök ezen területhez nem ismeretes. Egy neme az a senki földjének és azok az emberek, a kik ott telepedtek le, rendetlen, bizonytalan és

némileg rabló életet folytatnak. Dolgoznak a bérlőknek a szénagyűjtéskor és búzaaratáskor, de az év többi részében láthatólag nem éppen jól művelt kertjeik terményeiből élnek. Tényleg azonban kell lenni ezenkívül más jövedelmüknek is. Az itt letelepült emberek több mint gyanusak abban, hogy megrögzött vad-
or-zók és az asszonyokra és gyermekekre az a bélyeg van sűtve, hogy rendszeresen gyakorolják az apró tolvajlások különböző neveit. Az angol falu, még ha nem is dicsekedhetik ilyen őseredeti földfoglaló letelepülőkkel, ritkán van valamely jellemző különlegesség nélkül. Így, a krónikus részegesen kívül, a ki már mutatja némely jelét az agylágyulásnak, mindig van a lakosság közt olyan ügyes, tevékeny munkás, a ki, miután nagy szabályossággal és sikerrel dolgozott hetekig, egyszerre részegségi rohamot kap és eltűnik két vagy három napra.

Aztán rendesen ott van a község javíthatatlan csavargója, a ki egész életében sohase dolgozott egy becsületes napi munkát, a kit a gazdák nem szívesen fogadnak fel, a ki rémképe a földesuraknak és a kit már a pap se szólít meg. A tisztességesebb falusi korcsma bezárja előtte az ajtaját, de van valamely aljas sörház — a gonoszság és egyenetlenség fészke, — a melynek állandó látogatója. Ő a megmondhatója, hogyan került a sok drága jószág — hal, hús, szárnyas és főzelék — a sörház tulajdonosához, a barlang piszkos hátulsó konyhájába, a mely mindig telve van a rossz ital és a komisz dohány büzével. Nappal ritkán lehet őt látni az utcán, de éjszaka künn csavarog, mintha valami rosszban törné a fejét. Mester a pisztráng-halászat és a fáczánok hurokra kerítése művészetében; és tényleg

ő az elismert falusi orvvadász, a kinek eddigelé csodás szerencsével sikerült megmenekülni a törvény keze elől. Végre is azonban a törvény hatalmába kerül, vagy ha nem sikerül őt kézre kapni abban a faluban, a melynek átka, az csak azért van, mert észreveszi a bajt és sikerül megmenekülnie idejekorán.

Már jeleztük, hogy a vidéki Anglia férfiai és gyermekei ruházatukban elhagyták a megkülönböztető földműves öltözetet. Még ennél is némileg szembeszökőbb az a változás, a mely az asszonyok öltözetében előállt. Még Angliának azon részeiben is, a hol, mint Northumberlandban, az anyák és leányok sok házonkívüli munkát végeznek, különösen a mezőn aratás idején, a ruha, a melyet viselnek, feltűnőleg hasonlít az akkoriban uralkodó városi divathoz. A divat és a divatos dalok majdnem ugyanolyan gyorsan terjednek el, mint a rossz hírek. Az új dallamokat, a melyeket a némajátékok népszerűsítenek a fővárosban, néhány hónap vagy hét alatt vándorló sipládások elterjesztik a vidéken is. Ugyanígy van az asszonyi öltözetrel is. A legutolsó divat megtalálja a maga útját a szomszédos vásáros városba körülbelül egyidejűleg a fővárosban való megjelenésével; és a legutolsó formájú olcsó kalapok vagy a legkedveltebb színű szalagok kevéssel azután, hogy először jelentek meg a londoni Regent Street kirakataiban, már ott láthatók a falusi boltok ablakában.

És nemcsak a falusi bolt az egyedüli elárúsító-helye ezen czikkeknél. Az angol faluk berendezkedésében nevezetes és üdörös újítás volt az utolsó néhány év alatt a szövetkezeti bolt. Tizennégy vagy tizenöt évvel ezelőtt egy kis falu a középső megyékben, a mely sok más hasonló körülmények közt levőnek típusául tekinthető,

hirtelen jóllétre kezdett szert tenni. Harisnyagyárt alapított, felvirágzott és hasznos foglalkozást adott a földmunkások feleségeinek és leányainak. Sok elkölteni való pénz volt és a falusi boltokról, jogosan, azt tartották, hogy nem teljesen kielégítők. A helység oly szerencsés volt, hogy olyan pappal birt, a ki erős meggyőződéssel igyekezett a keresztyénség elveit a gyakorlatba átültetni és a ki egyúttal jó üzletember is volt. Tanácsot ült a helybeli bérlőkkel, néhány utasítást adott a munkásoknak és a gyári alkalmazottaknak, és ezen tanácskozások és előleges eljárások eredménye az lett, hogy a framleyi ipari és takarékosági társulat megalakult és az angol szövethozók felügyelője által kellőleg igazoltatott, hogy alapszabályai összhangban vannak a törvénnyel. A társulat tőkéje egy font névértékű részvényekkel gyűjtetett össze, a melyekre minden aláíró hetenként három pennyt vagy negyedévenként $3\frac{1}{2}$ shillinget fizetett be, míg az egész összeg törlesztetett. Az üzletet egy igazgató-bizottság ellenőrzése alatt kilencz egyén, vagyis egy pénztáros, egy titkár, két számvevő és öt választott bíró vezeti. Az üzletet a legmerevebb készpénzelnv alapján kezelik. A számadásokat minden negyedévben összeállítják és megvizsgálják. Az első időben való haladásáról ném fogalmat nyújthat azon tény, hogy a társulat harminczhárom taggal indította meg az üzletét, s befizetett tőkéje 27 font sterling és 2 shilling volt. Az első negyedévi gyűlésen a társulat áll tizenkét harisnyakötőből, tizenhárom mezei munkásból, egy zsilipősből, egy ácsból, egy fuvarosból, egy téglavetőből, egy házalóból, egy nyugalomba vonult kereskedőből, két bérlőből és két papból. Már is 3 font 4 shilling és 4 penny bevételi felesleggel dicsekedhetett. Hét évvel később a társaságnak volt

kilenczvenegy tagja — köztük huszonnégy földmives, a kik közül kettő az intézmény legnagyobb befizetője volt. A raktáron levő árúk 216 fontra becsültettek; 180 font kamatra volt kikölcsönözve; a felesleg 105 font volt, és a lelkész mindennap kapott híveitől kisebb összegeket, hogy helyezze el az egyesületnél. Természetesen a társaság ügyköre is aránylagosan terjedt. Az eredeti raktárhoz a szomszédos házat is megvették további raktározási czélokra. Béreltek hét acre földet és egy csürt is, a hol a termés elcsépelették. Az intézet minden létező szükségbeli és némely fényüzési tárgyakat is elárúsít a helyiségeiben, a melyek épp annyira jellegzői a falunak, mint az iskola; fűszerek, kenyér, vaj, harisnya, vegyesek, íróeszközök, mindennemű fűszer, dohány és sör kapható itt. A söreladást kétes sikerű kísérletnek tartották. Azonban mégis teljesen sikeresnek bizonyult. Együtt járt vele az iszákosság jelentékeny csökkenése és a jancsibankó-rendszer végső maradványainak eltűnése.

Ez csak egyik példája annak az új szellemnek, a mely oly nagyban átváltoztatta és megjavította a mezei munkás életét. Lépjünk be a házába és lakásának diszítésében látni fogjuk korunk aesthetikai irányzatát is. Ismeretes és gyakran csinos színes-könyomatú képek függnék a falakon, apró csecsebecsék állnak a kandalló-párkányon, bár ezek gyakran sokkal rosszabb ízlésűek, sokkal közönségesebbek eszmében és rikitóbbak a színezésben, mint régebben voltak. Nem hiányoznak sem a könyvek, sem az ujságok; és valóban a napi és heti ujságlapok nagy kiterjedése Anglia mezei munkásai közt egyik jele az időnek. Többé nemcsak a falusi lelkész és földbirtokos és a nagyobb bérlők kapják meg naponként a világ egy-

korú történetét, a hogy az el van mondva a londoni vagy a nagyobb vidéki ujságok hasábjain. Utat találnak ezek már a kisebb bérlőkhöz és az útszéli korcsmákba is. A terjesztés eszközei is jelentékenyen felszaporodtak az utolsó néhány év alatt. A tejeskocsik, a melyek minden huszonnégyszer órában kétszer teszik meg az utat a közelfekvő városba, gyakran vétetnek igénybe; és a londoni ügynöktől küldött csomagot vagy a távoli vasuti állomáson hagyják, vagy ha nincs a környéken állomás, a kalauz kidobja a tovahaladó vonat egyik ablakából valamely meghatározott helyen. Nem pusztán a folyó dolgok iránt való kíváncsiság az, a mi népszerűvé tette az ujságok elszaporodását a vidéki szegények lakásaiban. A vidéki olvasót a heti ujságban főleg az érdekli, a mi különösen az ő személyes állapotára vonatkozik. Szívesebben olvas abban egy erős támadást az ő kerületbeli felügyelői ellen a szegényügyi törvénynek mint egy lesújtó kritikát valamely kiszámíthatlan fontosságú diplomáciai tárgyalás vezetése felől. Hasonlóképp érdekli irodalmi étvágyát mindaz, a mi az ő saját foglalkozásának állapotát és kilátásait illeti. A munkának a tőke ellen való agitálása az ujság hasábjainak új vonzerőt adott előtte és a vidéki munkás elégtételt kezd találni, ha a kivándorlókról és a kivándorlásról olvas, éppen úgy, mint a hogy korábban a szerencsétlenségek és bűnök szenzációs leírásában találta kedvét. A könyvterjesztő társaságok a második tényező, a melyet elismerés illet. Ha ezek széles alapon indíttatnak meg, gyakran igen csekély jóindulatú támogatás mellett is bámulatatosan felvirágoznak.

Mindebben jóltevő, jelentékeny és jól irányított haladás látható a mezei munkás állapotában. De

vannak oly bajok is, a melyek épp úgy fenyegetik őt, mint a hogy a nyomor, a bűn, a szükség, az éhség és a betegség még mindig nem haltak ki. Noha a törvényhozás nem volt tétlen és azon rendszabályok, a melyek az 1867-iki mezőgazdasági bizottság munkálatait követték: a truck-törvények és a modern egészségügyi törvények oly gépezetet létesítettek, a mely javította a helyzetüket, a mi ellen elméleti szempontból nem is lehet kifogást tenni, még fenmarad a kérdés, hogyan működik ez a szervezet? Abból, hogy a gyermekek dolgoztatása tiltva van bizonyos koron alul és annak igazolása nélkül, hogy eleget tettek egy megállapított nevelési kíváncsolomnak, következik-e az, hogy ily gyermekek egyáltalában nem alkalmaztatnak? Abból, hogy nincs oly zúga Angliának, a mely ne volna alávetve valamely elismert hatóságnak, következik-e, hogy az egészség istenasszonya iránt való tiszteletünk általános és tényleges? Abból, hogy egyes háziurak nem tűrik el többé a szegényeik lakásaiban a ragály fészkeket, mint ahogy nem tűrnék a piszkot saját parkjaikban, következtethetjük-e, hogy a munkások házáiról fennebb körvonalozott arkádiai rajzok hűséges képei e házak átlagos belső állapotának? Az igazi felelet ezen kérdésekre az, hogy az idők iránya most a társadalmi és egészségügyi reform felé vezet. A mire most általában szükség van a nagybirtokokon, az nem annyira a lakások minőségének javítása, mint inkább a munkásházak számának szaporítása. A mezei munkás egyik legnagyobb baja az volt, hogy jelentékeny távolságra kellett elgyalogolni a munkájához. Ennélfogva sok esetben a házak a munka helyszínén épültek vagy közel a gazdasághoz. Gyakran megesik most, hogy a munkások vonakodnak e házakban élni és jobban szeretik a falu független társas-

életét. Nem szeretik a birtokon érvényes szabályokat, a melyek nem engedik meg lakók tartását, a túlszűfölkést és követelik, hogy a szellőztetők nyitva tartassanak. Az asszonyok panaszkodnak a magánosság miatt — nem laknak elég közel a bolthoz, a férfiak unatkoznak — nagyon távol laknak a koresmától. Az 1867-iki bizottság jelentései eléggé kiderítették, hogy az a szokás, a mely szerint a kunyhókat a gazdasággal kapcsolatosan adták bérbe, határozottan hátrányos volt az eredményeiben. „Határozottan azon véleményben vagyok — mondja Lord Sidney Godolphin Osborne tiszteletes úr — hogy a földesúrnak a saját kezében a saját egyenes hatósága alatt kellene tartani minden lakást“. „Összes kutatásaimban — mondja Edward Stanhope — ezt a pontot illetőleg egy munkást se találtam, a ki, a mint ők mondják, „a bérlő alatt“ szeretne élni. A jövedelem tekintetében, melyet egy dorseti munkás élvez, a ki évre szegődött, és a gazdasághoz tartozó épületben él, nagy a látszólagos előny és a munkások még itt is erős ellenszenvvel viseltettek e rendszer ellen. Hosszú megfontolás után arra az eredményre jutottam, hogy nincs olyan rendszer, mely a munkások függetlenségére és kényelmére végzetesebb volna, mint az, ha a munkásházakat a birtokkal együtt adják bérbe“. Másrészt azonban e házak bérletét alig tehetni teljesen függetlenné a birtok bérletétől és a bérlő bizonyára nem szeretné, ha oly munkások laknának az ő területén, a kik nem neki dolgoznak. Bármily lényegesek is azon javítások, a melyek a mezei munkások lakházainak állapotában az 1867-iki bizottság működésének befejezése óta történtek, azon bizottság jelentése még sem teljesen elavult okmány. Mint akkor, úgy ma is a legnagyobb fogyatkozás az angol

munkáslakokban a megfelelő hálósobák hiánya. Ezen épületek közül sokban csak egy hálósoba van; a többiben átlag csak kettő. A mi a középső megyéket illeti, a szerző maga is tudomásával bír annak a ténynek, hogy éjjelre egyetlen hálósobában vannak összezúfolva az anya, a ki özvegy, a fia, egy tizenkilencz éves fiú, a leánya és a leányának törvénytelen gyermeke. Gyakran nedves és mocsaras a hely, a melyen a munkáslakház épült, vagy az épület hátulja dombra támaszkodik, vagy egy vagy két lábbal mélyebben fekszik a körülötte levő talaj színénél és csatornázásnak vagy szellőztetésnek nyoma sincs. És nem kisebb baj az sem, hogy a levegő megfertőződik, nem annyira vagy nem szükségképen azért, mert a csatornázás hiányos, mint inkább azért, mert az asszonyok nem tudják megérteni, hogy komoly baj az, ha rothadó növényhulladékokat és más szemetet összehalmozunk a kis kertben. Általában elmondhatjuk, hogy az angol munkások a földmivelő kerületekben a legcsekélyebb ismeretével sem bírnak az egészség legelemibb törvényeinek, és ha az ezekben való kioktatást felvennék a falusi iskola tantervébe, ez nagy jótétemény volna.

Természetesen, a létező egészségügyi törvényeknek sokat meg kellene gátolniok a bajokból. De a nehézség, e törvényeknek érvényt szerezni, rendkívül nagy és teljes végrehajtásuk sokszor tömeges kila-koltatást vonna maga után. De meg ha egyszer belekezdenek, a kiköltöztetés költségei véget nem érnének. Van az egészségügyi törvényben egy szakasz, a mely jogot ad a munkáslakok bezárására a külvárosokban. Ha ezt végrehajtanák, a záradék eredménye az volna, hogy a városokban túlszúfolva lennének

a lakások; mert e törvényeknek megvan az a további hiánya, hogy nem hatalmaz fel új házak építésére azok helyett, a melyeket lerontat. Nagy panasz a törvény ellen az is, hogy nincs semmi, a mi a működését megindítsa és ezért hasonlították össze egy rugó nélküli órával. Dr. Fraser, a manchesteri püspök, a ki 1867-ben egyike volt a földművelési biztosoknak, az akkor létező egészségügyi törvényről azt jegyezte meg, „hogy az teljesen hatálytalan azon helyi befolyás folytán, a mely meggátolja“ és oly hivatalnok kinevezését követelte, a ki független legyen. Azt a körülményt, hogy a törvény nem ért célzt, nagy részben megmagyarázza az a tény, hogy a hatóságokat az adófizetők és az adófizetők képviselői választják, a kik legnagyobb-részt üzlet-emberek. Az állami működési körnek továbbterjesztése kétségkívül bajokkal jár és az elszegényedés felé irányul; de ha nincs ok reá, hogy a Board of Guardianok miért ne hatalmaztassanak fel megfizetni a tandíjakat oly gyermekekért, a kiknek szülei nem képesek erre, és hogy ha az ily segély elfogadása nem állapítja meg a szegénységi állapotot, miért bélyegeznők meg elszegényítés elnevezéssel azt, ha egy munkás elfogadja az államsegélyt azon czélból, hogy a házat lakhatóvá tegye a családjá részére?

A dolgok ily állapota — a melynek végét még csak ezután fogjuk látni, következményeiben egyaránt végzetes úgy fizikai, mint társadalmi, közgazdasági, erkölcsi vagy értelmi szempontból. „Fizikai tekintetben — írja dr. Fraser — egy rozoga, rosszul csatornázott, túlszűfolt munkásház előidéz mindenféle bajt és erősíti a görvélykórra és tüdőbajra való hajlamot. Társadalmilag semmi sem lehet rosszabb, mint a „nyílt“ egyházközség helyzete, a melybe szaka-

datlanul ömlik a „zárt“ szomszédságok minden söpredeke.¹ Közgazdaságilag a munkáslakok hiányos szétosztása megfosztja a bérlőt tényleges munkajetének nagy részétől. Az a munkaadó, a ki nem képes lakást is adni azoknak, a kiknek munkát ad, kénytelen magasabb bérrel vonni magához a munkásokat, vagy kénytelen megelégedni a salakkal.“ Erkölcseileg mi várható más, mint az, a mit dr. Fraser mond, hogy „a szemérmesség bizonyára ismeretlen erény, az illedelem képzelhetlen dolog, ott, a hol egy kis szobában, lehetőleg szorosan egymás mellett levő ágyakban, az anya, az apa, fiatal férfiak, legények, felnőtt leányok — két és néha három nemzedék — hál egy rakáson?“ „Panaszkodunk — folytatja a jelentés — az asszonyaink házasság előtti szemérmetlensége, a mezei munkával foglalatoskodó leányok trágár beszéde és viselkedése, a könnyelmű modor miatt, a hogy a leányok a becsületüktől megválnak és a miatt, hogy mily ritkán forr fel a szülő vagy a testvér vére a szegénytől — pedig itt, a túlszűfolt munkásházban, van mindennek oka és eredete.“²

¹ Az új szegényügyi törvény egyik következménye az volt, hogy a nyílt és zárt faluk közti különbség nagy mértékben megszűnt. Azon falvakat nevezték zártaknak, a melyeknek egy ember volt a kizárólagos tulajdonosa; nyíltaknak, ha több tulajdonos létezett. A régi szegényügyi törvény szerint, a mikor minden falu tartozott eltartani a saját szegényeit, a földesúrnak természetes törekvése volt, lehetőleg kevés valódi szegényt eresztetni be a saját falujába, és e végből kevés munkásházat tartott; de azután, hogy az 1834-iki törvény szerint a szegények eltartását az Unió területeire hárították, megszűnt a zárt falurendszer fentartásának indoka.

² Itt egy oly jelentésből idézek, a mely talán bizonyos értelemben már idejét multa, miután azt akarta megmutatni,

Hogy e bajok közül sok még létezik, — és valószínűleg még hosszú ideig meg is marad — azt el kell ismernünk. Van azonban a képnek más oldala is, a melyet már jeleztünk a jelen fejezet elején és a mely szintén történeti tény. Lehet, hogy még több törvényalkotás szükséges; lehet, hogy a jelenleg érvényben levő törvényhozás hatása nem oly biztos vagy gyors, a mint kívánatos volna; de e mellett észlelhető egy mozgalom, a mely különösen helyes irányú. Az alacsony és szalmafedelű ház, a maga két földszinti szobájával, nagy részben már eltűnt. A tulajdonjog felelősségének elismerése és az, hogy a föld birtokát Angliában épp annyira megbecsülik azon hatalomért, a melyet ad, mint azon jövedelemért, a melyet nyújt, noha ez — mint Little megjegyzi — csaknem minden esetben igen alacsony százalék a befektetett tőke után — kedvező befolyást gyakorol. A földbirtokok többsége óhajt abban a hírben állani, hogy a birtokaikon jó munkásházak vannak és a földesurak versenygése meglátszik a megbizottaik igyekezetén. Az sem kevésbé szerencsés dolog ezen szempontból, hogy a birtokok lassankint átmentek és még most is átmennek az elszegényedett földesurak és asszonyok kezéből oly tulajdonosokéba, a kiknek urodalmaik egész herczegségek, vagy a kereskedői osztály gazdag tagjainak kezébe. Hasonlókép ha elismerjük, hogy a törvény még mindig elmarad a mögött, a minek lennie kellene, nem szabad elfelednünk azt sem, hogy közvetve máris sokat

hogy mily sürgős szükség volt a törvényhozásra. Az 1875-iki közegészségügyi törvény némi tekintetben már jótékony változást okozott, bár még sok tennivaló marad hátra és első sorban is a felügyeletet kellene mind nyomozóbbá és mind állandóbbá tenni.

tett. A régi szegényügyi törvény eltörlése és annak helyettesítése oly rendszerrel, a melynél fogva a földesúr többé nemcsak a saját faluja szegényeinek eltartásával van megterhelve — és többé nem húzhatja a jövedelme egy részét a szomszédjai terhére — meggyőzte őt arról, hogy czélszerű általában javítani a helyzetüket.

De meg kell jegyezni azt is, hogy bármennyire hasznos is ez a reform, nem szükségképen ingyenes jótétemény a földesúr részéről a szegény iránt. Nagy dolog az, hogy a paraszt kényelmes, jó téglá- és palaépületben lakjék, a melynek konyhája, nappali szobája és éléskamrája van a földszinten és fenn három jól szellőzött hálószobája azon régi undok barlangok helyett, a melyekben csak két szoba volt, s az sem magasabban a föld színénél. Azonban egy ily épület költsége, ha egyáltalában olcsó, akkor sem sokkal kevesebb 210 fontnál; és tekintettel arra, hogy a bér nem több, évenként 5 fontnál, világos, hogy a tulajdonos veszteségben van. Ha ezt a veszteséget pótolni akarja, ezt csak a bérlője által fizetett bérösszeegnél teheti, a miért viszont a bérlőnek az az előnye, hogy a munkásai közel vannak a gazdasághoz és nem betegek, hanem egészségesek.

Hagyjuk most el a mezei munkás tulajdonképeni lakását és nézzük, mi van közvetlenül körülé. Láttuk már a mint a kertjét vagy zsellértelkét műveli, vagy vasárnap délutánonként utána néz neki. Itt meg kell mondanunk azt is, hogy némi véleménykülönbség létezik azon viszonylagos értéket illetőleg, a melylyel a kert és a zsellérföld a parasztra nézve bír. Ha a munkásnak harmincz rodnyi rendes földű kertje volna, mondta határozottan a manchesteri püspök, mikor tagja volt az 1867-iki földmívelési bizottságnak, aligha törné magát

egy zsellértelek után, a mely valószínűleg némi távolságra volna kunyhójától. A kert, — így folytatja — ott van a szeme előtt és szabad idejének igen sok tizperczét igénybe veheti. Könnyen munkálható és „van egy kölcsönös és jótékony összeköttetés közte és az ól közt; a kert félig eltartja a disznót és a disznó viszont több mint félig fentartja a kertet“. Más oldalról kérdésen kívül áll, hogy a zsellértelekrendszer olyan, a mely különösen egyes kerületekben teljesen jótékonynak bizonyult. Dorsetshireban, a hol a munkabérek rendkívül alacsonyak voltak, a munkások egy darab földet kapnak, a mely foglalkozást ad egész családjuknak. „A mentő horgony — úgymond Edward Stanhope — a falusi életben itt az a darab föld, a melyet a munkásosztály bír; valóban e nélkül a munkabérek néha alig volnának elegendők az élet fentartására“. Egy dolog teljesen bizonyos, t. i., hogy a zsellérföld, ha bizonyos nagyságon túl terjed, veszedelem és veszteség forrása a parasztra nézve és tényleg megteremti azt a bajt, a melyet orvosolni volna hivatalva. Az ország némely részén még mindig érvényben van az, a mit Fergus O'Connor törvényének hívnak. A hol ez a törvény fennáll — mint például Anglia nyugoti részén Yeovil mellett — ott egy fél tuczat cottageból álló utczt láthatunk, ezek közül mindegyikhez két vagy három acre föld tartozik. Ezek a mezei munkások számára voltak rendeltetve. Tényleg azonban majdnem valamennyit kisiparosok foglalták el. A zsellérföld éppen elég nagy arra, hogy igénybe vegye egy munkás üres idejét, végtelenül nagy jótétemény lesz, azonban másfelől, ha teljesen annak szenteli magát, egy évben boldogulhat, de azt fogja tapasztalni, hogy hosszú időre nem tarthatja

fenn magát és érezni fogja hiányát a heti munkabérnek, a melyet többé vagy kevésbbé szabályosan fizetnek ki minden szombaton. Ha egy paraszt tulajdonososztály megteremtéséről beszélnek, olyanéről, a milyen Franciaországban van, elfeledik vagy nem tudják, hogy az angol paraszt nem olyan, mint a francia paraszt, nincs meg benne az a veleszületett takarékosági képesség, nem tud megélni ugyanazon egyszerű, erőtlen táplálékon. A földnek is, hogy teremni tudjon, meg kell trágyázva lenni és a munkás nincs olyan helyzetben, hogy meg tudná neki adni ezt a mesterséges termékenyítőt. Továbbá egy kis gazdaságban, mely két vagy három acreből áll, nem gondoskodhatik a szükséges terményváltoztatásról; ennél fogva a föld kimerül; de még akkor is, ha a munkás képes a földjén meglehetősen szabályos mennyiségű zöldséget termelni, lehetetlennek fogja találni kellő számú rendes vevőket biztosítani magának. A gyakorlat tanúsítása szerint az egyetlen mód, a melyen a munkás, a ki csakis a zsellértelke után akar megélni, sikert remélhet, abban áll, ha a lakása közvetlen szomszédságában van valamely városnak, a hol eladhatja a termését és a hol a kertművelés, szőnyegporolás és hasonló apró munkák mellékjövedelmet biztosíthatnak neki.

Hátra van még ismertetnünk különböző más körülményeket, a melyek nagy mértékben befolyásolják a mezei munkás sorsát. A munkabérek kérdését a fejezet végére hagyhatjuk, a bérfizetés módjáról pedig csak pár szót kell mondanunk. Northumberlandban természetben fizetik. Általában, a munkások nem szeretnek lemondani azon jogukról, hogy a bérük egy részét sörben és almaborban kapják. A következő eset mutatja, hogy az ital mily korlátlan uralmat gyakorolhat

az ember elméje felett. Egy munkás, a ki darabszám-munkával jelentékeny pénzösszeget keresett, több napig elmaradt és ezen idő alatt folytonosan ivott. Egy reggel, mikor már minden pénzét elköltötte, rászánta magát, hogy újra megkezdje a munkát három mértföld távolságra a lakásától. Odaérkezvén, levetette a kabátját és ledobta a földre, de a mint a kabát leesett, egy elfeledett apró pénzdarab fordult ki a zsebéből, ekkor újra felöltötte a kabátját és visszasétált három mértföldre, hogy nyakára hágjon a hat pence is, mielőtt újra dolgozni kezdene.

Ámbár főleg távolabb fekvő gyógymódokat, úgy mint az önérdek élénkebb tudatát és iszákosságra nézve kedvezőtlen közérzelem teremtését, kell olyanokul tekintenünk, a melyek végleges és egyedül hatályos biztosítékok lesznek e bűnös szokás ellen, mégis van néhány elsőfokú rendszabály, a melyet bizonyára meglehetne kísérteni. Újra és újra utaltak arra, hogy a korcsmákat túlságosan engedték elszaporodni, sokkal inkább, mintsem a közönség törvényes szükségletei igényelnék. A rendőrség azt állítja, hogy azok, a melyek az új rendszer szerint engedélyeztettek, vagyis a hol a sört nem lehet ott helyben meginni, rosszabb hatásúak, mint azok, a hol a látogatók bemehetnek és ihatnak. Sok érvet lehetne felhozni a mellett, hogy a rendőri hatóság gyakorolja az engedélyezési jogot. Ha az továbbra is a jövedéki hatóság kezén marad, azon adófizetők minősítvényi foka, a kik engedélyért folyamodnak, talán mindaddig emelhető, míg a jellemnek valamelyes biztosítékát nyújtja. Addig is nem szükségtelen megjegyezni, hogy maguk a bérlők bármennyire kárhoztatják is a sörházrendszert, hajlandók felbátorítani jószívűségükkel a munkásokban az italvá-

gyat, midőn itallal jutalmazták a külön munkát és sörrel és almaborral pótolják ki a béreket.

A nőket és rendes napszámosokat napra fogadják és rendszeren egyszer fizetik hetenkint. A nők munkabérét rendszeren naponként számítják, de a férfiakét hétszámra, ha mindjárt napszámra alkalmaztatnak is. A bérlők jobb osztálya kötelességének tartja, hogy a munkásai számára munkát találjon, akár esős, akár száraz az idő; de van egy más osztálya is a bérlőknek, ezek, mint dr. Fraser mondja a jelentésében, „erősebb természetűek és a pénzt szorosabban markolják“ és esős reggeleken elküldik a munkásaikat, hacsak nem akad véletlenül valamely közvetlenül jutalmazó munka, a melyet azok elvégezhetnének. Ha a munkás hétszámra van felfogadva, világos és észszerű, hogy az egész hétre találjanak munkát a számára. A havi fogadás rendszere egyedül csak az aratási munkára szorítkozik. Azok, a kik különösen gazdasági cselédeknek neveztetnek — vagyis azon munkások, a kiknek munkája nélkül a gazdaság egy napig se folytattathatnék: a juhász, kocsis, kondás, ostoros fiú és fejő-leány — legtöbbször egész évre fogadtatnak. A cselédfogadás rendes korszakai tavasszal, vagy még gyakrabban ősszel vannak, és a hol ez a rossz szokás fennáll, az egyezés a „cselédvásáron“ történik. „A megállapodás rendszeren szóbeli“, de a mi legtöbb súlylyal bír az új cseléd elméjében . . . , az az a mystikus shilling, a mely az új gazdája markából az övébe vándorol és a melyet úgy lehet tekinteni, mint valamely földművelési sacramentumot“. Ezek az évi fogadások igen rosszul válnak be. A szolgavásár, a mely velejár, erkölcstelenítő intézmény és ámbár egy pár kerületben még mindig virágzik, szerencsére egészben véve kihalóban van.

A gyermek és az asszony munkanapja nagyon egyforma: kilencz órai munka, másfél órával az étkezésekre. A munkások majdnem egyértelmű véleménye az, hogy ha a szülők nélkülözhetik a szerzeményét, a fiú ne menjen ki munkára, míg nincs tizenkét vagy tizenhárom éves. Az orvosi vélemény általában szintén nem kedvező, a gyermekek alkalmazására a mezei munkában. Hogy egy tíz vagy tizenkét éves korú fiút naponta kilencz óra hosszat kitegyenek az éles angol levegőnek, illetékes orvosi tekintélyek olyan dolognak mondják, a mely bizonyosan kifejti mindazon betegségnek csiráját, a melyek a szervezetében lappanghatnak. Anglia némely részén, nevezetesen Dorsetshireban, egész családokat szoktak felfogadni.¹ Ezen esetekben, ha a munkást egész évre fogadják, a családtagok száma, a feleség és a gyermekek ereje, mind oly dolgok, a melyeket gazdája gondosan fontolóra vesz. Természetesen sok visszaélés van összekötve a nők dolgoztatásával a mezőn, de a rendszer egyáltalában nem olyan, a melyet feltétlenül kárhoztatni kellene. A manchesteri püspök azzal érvel, hogy ez a rendszer nemcsak kivetközteti neméből az asszonyt és ruhában, modorban és jellemben férfiasá teszi, de képteleníti vagy elveszi a hajlamát arra, hogy otthon a nő valódi kötelességeit teljesítse. A ki azonban meglátogatta Northum-

¹ A következő hirdetést idézi Stanhope a Dorset megyei krónikából:

1. Kerestetik egy gazdasági munkás, dolgozó családdal; G. Tettnél, Chiselborneban.

2. Kerestetik egy juhász egy vagy két felnőtt fiúval; G. d. Ingramnál, Bagberben.

3. Kerestetik Kisasszonynapra egy zsuppozó, két vagy három 9—14 éves fiúval; G. Mayonál Puddleintonban.

berlandot és látta az odavaló asszonyokat künn a mezőn és saját tűzhelyeik mellett, aligha fogadja el ezt a nézetet. Ebben a legvirágzóbb angol megyében a nők munkáját, a mely földtisztításban, kövek és gazok elhordásában, répakapálásban, szénagyűjtésben, aratásban és a cséplő- és rostálógépek körüli apróbb teendőkben áll, feltétlenül szükségesnek tartják a föld művelésére; és mégis a northumberlandi asszonyok fizikailag pompás faj. A mezőn végzett munkájukat joggal tekintik az egészségre jótékonynak. „Örölnék — mondja Harley az olyanoknak, a kik azon véleményben vannak, hogy a mezei munka lealacsonyító, — ha meglátogatnák azon asszonyokat a saját otthonaikban, miután feleségekké és anyákká lettek. Természetes udvariasságot és oly jó modort találhatnának náluk, a mely meglepné őket. Ha a látogató kérné, hogy mutassák meg a házat, sok mentegetődzéssel vezetnék őt végig, hogy a szobák még nincsenek rendesen takarítva. Aztán kínálnának neki egy széket a nagy tűzhely előtt, a melyről a fazék és a sütőkemencze soha se hiányzik, a háziasszony e közben folytatja soha sem szünetelő családi teendőit, süt, főz, tisztogat stb. A vendég egy szó panaszt sem hall; azt hallja, hogy ámbár munkás emberek, de nem szegények; és egy pillantás a csinos bútorzatra, a bő szalonnakészletre a feje felett, a sokféle süteményre és kenyérre, mely a szekrényben van elrakva, a házban levő sok vajra, sajtra és egyéb élelmi szerekre, meggyőzné őt e tényről. Ha kérdezősködik a gyermekekről, azt fogja hallani, hogy a szülők ámbár nem adhatnak nekik sokat, mégis szent kötelességüknek tartják és el is vannak határozva őket a lehető legjobb nevelésben részesíteni. A látogató a házat azzal a meggyőződéssel fogja elhagyni, hogy a mezei

munkának nincs lealacsonyító hatása, és hogy egy gondos, megelégedett és önzetlen nőt talált“. Dr. Cahik, Berwick on Tweedből azt állítja „a városi és vidéki lakossággal való ismeretsége alapján“, hogy „a falusi nők sokkal egészségesebbek, mint a városiak és tizszerte kevésbbé vannak kitéve a női bajoknak. Azt gondolja, hogy mezei munkájuk képesíti őket arra, hogy jó gyermekápolók legyenek; a lakosság erejét is ők tartják fenn és hogy a mezei lakosság azon feleslege, mely a nagy városokba költözik, tartja fenn ott az egészség és erő bizonyos fokát a város lakosaival való összeházasodás útján“.

Miután leírtuk némely igen fontos részletét a földmives osztályok állapotának, egyetmást kell még mondanuk a munkaadó és a munkás közt létező általános viszonyról és futólag a földművelési rendszerünk természetéről. Az úgynevezett mezőgazdasági törvények Anglia különböző részeiben változók, a föld természetéhez képest. Céljuk az, hogy szabályozzák azt a skálát, a mely szerint az új bérlő pénzben kártalanítja a régit, az elvetett magért, valamint egyéb elvégzett munkáért. Anglia minden részében szabályosan megállapított rend van a vetésforgásra nézve és az általános szabály az, hogy a szántóföld felében gabona, felében gyökeres növény alá kerül, így: az első évben répa, a másodikban árpa, a harmadikban takarmányrépa, a negyedikben búza. Az általános szokás, sőt mondhatni, hogy az angol földművelésnek alapelve az, hogy a mi a gazdaságban terem és a föld trágyázására alkalmas, a földnek adassék vissza. Igen természetes, hogy a földművelési vállalkozás ezen fejlődése egész sorozatát jelenti a szembeszökő javításoknak a gazdasági

műveletekben. Valóban, a mai Anglia mezőgazdasági rendszere nem sokkal hasonlóbb a száz év előtti földműveléshez, mint a régi rómaiakéhoz, a hogy azt Vergilius megénekelte a „Georgicon“-jában. Az a bérlő, a ki ma sikerre tesz szert, tudományos gazda, vagy pedig kudarczot vall és a veszély inkább abból származik, hogy túlságosan nagy tőkét fektet a gazdaságába, mint sem az ellenkezőből. A gazdasági apparátusa éppen úgy különbözik elődeiétől, mint azon úszó szörnyetegek, melyeket pánczélos hajóknak nevezünk, különböznek a fából épült régi divatú hadihajóktól. Megtanulta az arató- és kaszálógép használatát, melyek mindegyike tíz ember dolgát végzi, a gőzekéét, (ezt a drága készüléket megszerezni nincs a kisebb bérlők módjában), a mely tíz ember és húsz ló dolgát [végzi el és kicséplésre, a széna- és szalmavágásra és hasonló czélokra szolgáló más-nemű gőzgépeket. Emellett a vegytani segédeszközök, ammoniak- és foszfátrágyák a bérlőt aránylag függetlenné tették a váltógazdaság rendszerétől és Caird kiszámította, hogy ezen mesterséges termékenyítő szerek képessé tennék az Egyesült Királyságot földművelési rendszerünknek minden észrevehető erőltetése nélkül még azt a búzamennyiséget is termelni, a melyet ma Oroszországból hozunk be. Nem kisebb fontosságú haladás észlelhető, a nélkül, hogy valamely új elv fedeztetett volna fel, a csatornázás, a gazdasági épületek építése és a marhatenyésztés tekintetében is. Ez a rendszer lehet már több mint félszázados, de a kiterjedése és fejlődése aránylag új. Ezen kiterjedés egyik eredménye az, hogy míg a mult század közepén csak alig egy harmada a népnek evett hetenkint egyszernél többször állati táp-

szert, ma már csaknem mindenki ezzel táplálkozik naponkint, hús, sajt vagy vaj alakjában. Hozzáadván a lakosság szaporodását, bizvást állíthatjuk, hogy az állati tápszerek fogyasztása ezen országban az utolsó harmincz vagy negyven év alatt megháromszorozódott.

Az Egyesült Királyság egész területe 76.300,000 acre.¹ 26.300,000 acre hegyekből, természetes legelőből és kopár földekből áll, míg 50.000,000 acre szántóföld, rét, állandó legelő, fás és erdős terület. E terület nagy része nagybirtokosok kezén van; az egy acerenél kisebb területek birtokosait ide nem értve, az egész terület egy negyedét 1200 ember bírja, egyre tehát átlag 16,200 acre jut; a második negyed 6200 emberé 3150 acre átlaggal; a harmadik negyed 50,770 emberé 380 acre átlaggal; míg a megmaradó negyed-rész 261,830 emberé 60 acre átlaggal. E területek művelésével főleg bérlők foglalkoznak, a kiknek száma az Egyesült Királyságban 561,000, mindegyikre tehát átlag 56 acre jut. Az iránylat az, hogy a föld összecsoportosuljon nagy földesurak birtokában, a kik a kisebb tulajdonosok földjeit összevásárolják. Így a kis squire fokozatosan kihalóban van, míg a yeoman, vagy a kisbirtokos, ki maga gazdálkodik a saját birtokán, már csaknem teljesen eltűnt. Mily gyorsan lettünk Angliában földművelő népből gyáripari néppé, megítélhető abból, hogy míg ötven év előtt Anglia munkáslakosságának egy ötöde földműveléssel foglalkozott, ma a földművelők száma egytizedrésznél is kevesebb.

Láttunk már valamit azon általános elvekből, a melyek szerint az ország nagy birtokai kezeltetnek. A földművelési hierarchia, mondhatni, három — és

¹ Egy acre körülbelül $\frac{7}{10}$ katást hold.

ha a birtoküzéreket is számítjuk, négy — fokozatból áll: a földbirtokosok és birtoküzérek, a bérlők és munkásaik. Ezen osztályok mindegyike folytonosan váltakozik az állományában. Évenként több millió értékű földbirtok cserél birtokost; a bérlők Gyömölcsajtó boldogasszony- vagy Szent-Mihály-napkor változnak, míg a munkások sokkal mozgékonyabbak most, mint régebben voltak és folytonosan új és új ismereteket szereznek maguknak és vágyuk támad másutt próbálni szerencsét. Folyvást számosan térnek át közülök más ipari foglalkozásokra itthon vagy a gyarmatokban és e tünemény hatása meglátszik ama kötelék meglazulásában, mely a mezei munkás és azon egyházközség közt létezik, a melyben született.

Az egyedüli érintkezési pont az állam és a mi földművelési rendszerünk közt az Enclosure Officeben van, a melynek főfeladata most megjavítani a külvárosi községi földeit oly szabályozási módszerrel, a mely szerint a föld csatornázható, fákkal beültethető és e mellett részben a legeltetés céljaira is használható legyen a nélkül, hogy a közönség elzáratnék az élvezésétől. A csatornázási és földjavítási törvények végrehajtása az Enclosure biztosainak kezében van, a törvények célja pedig az, hogy a földbirtokosok képesek legyenek kölcsönt felvenni állandó javítási célokra és megterhelni földjeiket a kölcsön értékéig, a kamat és a tőke egyenlő évi részletekben lévén törlesztendő bizonyos megállapított idő alatt. Továbbá a biztosok fel vannak hatalmazva telekcserék és feladabolások eszközzésére és segítségükkel bármelyik két birtokos igen csekély költséggel szabályozhatja, a mi rendetlenség van a birtokaik mesgyéjén, vagy akár ki is cserélhetik az egész birtokukat. A feltételek,

a melyek mellett a biztosok helybenhagyása megnyerhető, a következők: először, hogy a csere kimutathatólag előnyös legyen mind a két birtokra nézve; másodszor hogy a csere méltányos és igazságos legyen; harmadszor, hogy kellőleg közhírré tétessék és hogy a csereszerződés megerősítése három hónapig függőben hagyassék.

Ha egyfelől a kenyér és hús termelése Angliában csaknem elérte már a végső határát, másfelől a tejgazdálkodás és a piaczi kertrendszer még mindig fejlődőben van. Az ország tényleg mind kevésbé lesz mezőgazdasági terület és mindinkább kert. E közben pedig a lakosság növekszik évenként 350,000 lélekkel, vagyis közel ezer fővel naponként. Az élelemfogyasztás óriásivá válik és most már egy-két millió font sterling behozatalt képvisel. Húsz év múlva nem 35, de 45 millió embert fog kelleni táplálni és természetesen az élelmiczikék behozatalában állandó növekedés fog mutatkozni. Vajjon az az előny, hogy a helyszínén vannak, képessé fogja-e tenni a bérlőket és ha igen, mily mértékben, arra, hogy az állami és helyi adókat és a bérösszegeket a tulajdonosoknak megfizessék, — az a jövő kérdése. Az Amerikából behozott búza és valamivel kisebb mértékben, a hús behozatala évről-évre mindinkább veszélyezteti a nyereségét. De a bérlő elhagyhatja gazdaságát több vagy kisebb veszteséggel, míg a tulajdonosnak maradni kell s a kérdés súlya reá nehezől. Az elméleti orvosság azon veszteség ellen, a melyet a bérlők a vállalkozásukban szenvedhetnek, a föld felosztásából és egy kisbirtokososztály megteremtéséből áll. Függetlenül azon tényről, hogy Angliában nem létezik valami túlságos óhaj a földbirtok után, több mint kétséges, vajjon ezen elv szószólói meggyőződtek-e tervük kivihetőségéről? Így például

sokan azok közül, a kik mellette vannak, megengedik, hogy ha ily rendszervalaha életbe lép, a bérlők kénytelenek lesznek szövetkezni a költségesebb mezőgazdasági iparágak létesítésére. Miután most a földesurak és bérlők közt létező általános viszonyokat tárgyaljuk, megjegyezhetjük, hogy ámbár, a mint a birtokkezelésről szóló fejezetben leírtuk, a kezelésnek ugyanazon rendszere van általában elfogadva mind az egyes tulajdonosok, mind a testületek birtokainak igazgatásában; mindazonáltal mégis az a helyzet, a melyet a bérlő elfoglal, nem teljesen ugyanazonos mind a kettőnél. Első sorban is a személyes tulajdonos, akár peer, akár egyszerű birtokos, politikai hatalomra vágyik és közvetve vagy közvetlenül befolyásolja bérlőinek szavazatát a parlamenti választásoknál; másfelől a testületeknek, nincs politikai befolyásuk és az a bérlő, a ki földjét valamely testülettől bírja, különbnek érzi magát annál a gazdánál, a ki egy magánföldesúrnak a bérlője. Másodsorban, valamint nincs lelkük a testületeknek, úgy nincs pénztelen állapotuk sem; mindig van pénz a javításokra és ennek egyik következménye az, hogy a mezei munkás helyzete gyakran jobb egy testület birtokán, mint a magántulajdonosokén, mert ha építkezésekre vagy más igazításokra szükség van, mindig megvan az ehhez szükséges pénz is.

Jó időkben a mezei munkabérek egész Angliában átlag nem sokkal csekélyebbek hetenkint 17 shillingnél és váltakoznak heti 13 shillingtől délen, 18 shillingig a keleten, és 20 vagy 21 shilling a legfelső északon, a hol nemesak a munkabért növeli meg az ipari és kereskedelmi foglalkozás versenye, de a hol az elvégzett munkát is általában jobb minőségűnek tartják. Ezen hetibérek egyáltalában nem képviselik kimerítően egy ügyes és

szorgalmas munkásnak, még kevésbbé a családjának egész keresetét, feltéve, hogy a család munkaképes korban van. Úgy a búzaaratás, valamint a szénagyűjtés idején, a mint már láttuk, a munkanapok hosszabbak és a munkabérek magasabbak. Közép- és déli Angliában van elég alkalom a rendes hetifizetés kiegészítésére kerítési-, árkolási-, csatornázási külön munkákkal, melyek vállalkozóknak adatnak ki. Ehhez járul, hogy a kocsis, gulyás, juhász és minden más oly munkás, a ki a gazdaságban levő élő jószágról tartozik gondoskodni és a ki, a mint fentebb már mondtuk, soha sincs munka nélkül, gyakran ingyenes lakást kap kerttel együtt; ebből világosan kitűnik, hogy a mezei munkás igen lényeges mellékjövedelemmel is bírhat.¹ Az sem áll, hogy mióta gépeket használnak az aratási munkáknál, a munkások keresete csökkent volna. „Cambridgeshire és Lincolns-hire mocsaras vidékén — megint Littlere hivatkozunk — egy erős munkás igen rosszul fizetettnek tartaná magát, ha nem szerezhetne meg naponként 9 vagy 10 shillinget az aratógép mellett és 7 vagy 8 shillinget a gabona betakarításakor“. Így 1877 ősszel egy család, a mely a férjből, a nejéből, egy tizenhat éves leányból, egy tizennégy éves fiúból és két másik gyermekből állt, a kik tizenegy és kilencz évesek voltak, Anglia ezen részében ötheti idő alatt éppen 25 font sterlinget keresett, és ezenkívül még tizenhat véka böngészett gabonát, a melyet az asszony és a két leány szedett fel, s mely-

¹ Northumberlandban a munkásnak rendszeren van egy tehene, melyet a munkaadója tart számára évi 8 font sterling fejében. „Ennélfogva — írja Little — a mi a háztartásában a gyermekeket illeti, csaknem független az állati tápszerek beszerzése tekintetében, és én az északi faj derék fizikai erejét részben ezen tápláló és erősítő életmódnak vagyok kénytelen tulajdonítani.“

nek értéke vékankint 5 sh. Így eljutnak közel 29 font összegre. Ezen ember névleges bére volt 15 sh. hetenkint. Tényleg az ötvenkét hétből negyvenhét hét alatt átlag 17 shillinget keresett hetenkint és a családja egész keresete 1876 Szent-Mihálytól 1877 Szent-Mihályig, 97 font és $9\frac{1}{2}$ penny volt. Clare Sewell Read egyszer megjegyezte e sorok írója előtt, hogy egy jó napi munka megéri az érte fizetett bért egész Angliában. Little is így vélekedik, mert azt mondja: „Csupán arra az állításra hivatkozom, hogy az egész országban fizetett hetibérek átlagos összege általában nem nagyon helytelenül mutatja azon munka értékét, a melyet a közepes munkás ama vikéken tényleg elvégzett. Ha a névleges heti munkabér akár 13, akár 18 shilling, a ténylegesen elvégzett munka értéke közel megfelelő arányban áll ezen összegekkel“.

De azt lehet hangsúlyozni, hogy 1876 sőt 1877 óta is a mezei munkabérek összegében nagy hanyatlás állott be. Ennélfogva az jutott eszébe a szerzőnek, hogy igyekezzék pontos kimutatást szerezni azon bérekről, a melyeket Anglia különböző részeiben a gazdasági munkásoknak az 1879. február 1-én végződő héten fizettek. Ezt a célt sikerült elérnie egy úr szívéssége folytán, a kinek könnyen módjában volt ily adatokat megszerezni. A különböző megyékben lakó több mint hatvan bérlőhöz azt a kérdést intéztük: Mily heti béreket ad ön egy rendes gazdasági munkásnak ezen a héten a gazdaságában? A válaszok oly eredményeket mutattak fel, a melyeket el lehet fogadni megbízhatókul.

Kitűnt, hogy 1879 január utolsó hetében egy rendes mezei munkás bére Essex, Suffolk és Norfolkban 12—13 shilling volt hetenkint; Hartford, Bucks, Berks és Oxford megyékben 12—14 shilling hetenkint; Cam-

bridgeshireban 13 shilling; a középmezőkben és Bedfordshiretől északra 13—15 shilling, Nottinghamshire és Lincolnshireban 15 sh.; Yorkshireban fokozódott 15 shillingtől, délen 16, 17 és 18 shillingig az északi részekben; Durhamban a rendes munkabér 19—20 shilling és Northumberlandban 21 shilling volt hetenkint. Cumberlandban hetenkint átlag 20 shillinget fizettek munkabér gyanánt és a haematit bányák közvetlen szomszédságában úgy Cumberlandban mint Lancashireben 24 shillinget. Lancashire többi részeiben és a gyári kerületekben, a nagy városok közelében a bér nagy mértékben változik a szerint, a mint a lakosság-nak több vagy kevesebb munkája van. Cheshire földmivelő vidékén a heti munkabér 15 shilling volt, Staffordshireben és Salopban 14—15 sh.; Worcestershireben 13—14 sh.; Herefordshireben 12 sh. Dorsetshire és Wiltshireban a hetibér 12, sőt egyes esetekben 11 sh.-re tehető; Somersetshireban 13—14 sh.; Devonshireban 12 sh. A déli partok hosszában Hantsban és Sussexben körülbelül 14 sh.; Kentben 14 shillingen felül és Wealdben 17, sőt Rochester és Sittingbourne közelében 18 sh. A jelen század kezdetén a mezei munkásnak fizetett bér, a mely, mint alább látni fogjuk, a községi adóból egészítettet ki, átlag 9 sh. volt, hetenkint; a búza ára akkoriban quarterenkint¹ 5 font 13 sh. 7 penny volt, tehát kilencz és fél napi munka ért fel egy véka árával és a hús ára fontonként 9 penny² volt, 1878-ban az átlagos hetibérek 15 sh.-re rugtak; a búza ára quarterenkint 2 font 7 sh. lévén, tehát egy véka búzát meg lehetett szerezni két és egyharmad nap munkájával; egy font hús $6\frac{3}{4}$ penny volt. Ezen 15 shil-

¹ Egy quarter = nyolcz véka.

² Egy penny = 8.5 fillér.

linghez számítandó még, a mint fentebb láttuk, az aratási idő alatt külön szerzett pénz és a sörben vagy tejben adott kedvezmény.

Továbbá azt se szabad elfelednünk, hogy ámbár a bérletek drágábbak minden élelemi czikk és a ruházat sokkal olcsóbb jelenleg, mint volt negyven év előtt. Irtsuk ki a részegeskedést, oltuk be az emberekbe gyakorlatilag a takarékoság erényét, mozdítsuk elő a kivándorlást és a mezei munkásnak sohasem kell közsegélyre szorulnia a bölcsőtől a sírig. Általában véve a részegeskedés csökken; a mi a takarékoságot illeti, van okunk azt hinni, hogy az is megjön, a mint a népnevelés javul és a jólét emelkedik. Utóvégre is a takarékoság hiánya és az élet anyagi kényelmére fordított kiadások emelkedése nem kizárólag egy osztály hibája, de az egész közönségé; és teljes joggal kétségbe vonható, hogy a mezei munkás aránylag kevésbé takarékos, mint a kézműves vagy a honorácziór. Talán az ő háztartásában több a pénzfecsérlés és a takarékoság ellen való előítélet, mint a valamivel magasabb társadalmi rétegben; bizonyynyal több a vonakodás kísérletet tenni az új és gazdaságosabb táplálékkal; kevesebb a félelem, mint kíváncsi volna, az aggkorban való elszegényedéstől és a mások kegyelmétől való függéstől. De gondoljuk meg, hogy milyenek azok a körülmények és befolyások, a melyek a mezei munkásnál közrehatnak. Nemcsak hogy Anglia déli részeiben, a hol a munkás legtöbb esetben egyszerűen passzív végrehajtója az ispán vagy a bérlő rendeleteinek, életmódja egyáltalában nem ébreszti fel benne egyikét sem azon tehetségeknek, a hajlam és értelmi kezdeményezések azon képességeinek, a melyeket az északi vidékeken a pásztorok közt tapasztalhatunk „a kiknek elszige-

telt élete — mint Little írja, — és nehéz hivatása annyira hozzájárultak, hogy megfontoltakká tegyék és gondolkozásra serkentsék azon dolgok felett, a melyek a mindennapi életüket és a reájuk bízott nyájak biztonságát illetik, hogy talán nehéz volna bármely más országban is találni oly osztályt, a mely több természetes értelemmel és okossággal volna felruházva“; hanem a mezei munkás általában egész Angliában mai napság oly hibás szokások és törvényhozás áldozata, a melyek az ő aránylagos lesüllyedését öröklővé tették. Hetven vagy nyolczvan évvel ezelőtt, mint a fentebb idézett számok igazolják, a munkabér általában alacsony, a szükségletek ára magas volt és a munkapiacson túltengés uralkodott. Azon nagy háborúk, a melyekből épp akkor menekültünk ki, megbontották és megbénították az ország összes ipari és kereskedelmi rendszerét és a munkásosztályok legnagyobb többsége nem talált munkát másutt, csak a földmivelésben. A nemzet zömét képező földmivelő közönség állapota közel volt az általános éhínséghez. Azt a kibúvót találták ki, hogy minden angol parasztnak segélyt adtak a községi adókból, teljesen függetlenül attól, hogy munkában van-e vagy sem. Ez nem volt egyéb, mint az általános kötelező pauperizmus rendszere, egyenes elcsüggesztése a takarékoság, előrelátás és önsegély erényeinek. Egész egyházközségek jövedelmei a szegények segélyezésére fordítottak és oly esetekről is van tudomásunk, a melyekben egész uradalmak maradtak egy shilling jövedelem nélkül, mert azt a lealacsonyító és kártékony pénzcfecsérlés futóhomokja nyelte el. 1837-ben jött az új szegényügyi törvény, a mely unio-kerületeket teremtett és egyenes okot szolgáltatott a megnagyobbitott terület összes lakosainak, nem pedig csupán egy

kis falu lakosságának, csökkenteni a pauperizmus felé törekvő iránylatot. A brit parasztságra nézve hasonlóan jótékony hatású egyéb okok is közrehatottak. Gyári és más iparok fejlődtek ki Angliának déli vidékein, épp úgy, mint északon és a vasutak meghonosítása és kiterjesztése képessé tették a parasztot átvinni munkáját azon helyekről, a hol nem volt rá szükség, oly piacokra, a hol kereslet mutatkozott. Mégis a parasztság helyzetének javulása sokkal gyorsabb volt északon, mint délen és Skócziában a munkabér már régóta 18 és 20 sh. volt hetenkint, míg Devonshireban és Dorsetshireban nem volt magasabb 10 shillingnél. De azért a földművelés délen sem maradt koránsem hátra; ellenkezőleg jelentékenyen haladt, és az, hogy a bérek nem emelkedtek megfelelő módon, csupán azon ténynek tulajdonítandó, hogy délen több munkaerő állt rendelkezésre, még pedig rosszabb minőségű mint északon.

Ekkorig a bérlő mindenkor feltétlenül ura volt a helyzetnek. Ő szabályozta a munkásai napi munkabérét a búza ára szerint, kevés vagy semmi tekintettel az élet többi szükségleteinek árára. Mikor azonban a szabad kereskedelem általában csökkentette a búza árát, ez lehetetlenné vált. Azonban mégse létezett semminemű olyan szervezet Anglia mezei munkásai közt a saját munkaadóik, a bérlők ellen, a mely egyáltalában hasonló lett volna a városi kerületekben szervezett uniókkal. Azonban e tekintetben is nagy újítás volt keletkezőben. A „Mezei Munkások Egyesülete“, melyet 1871-ben alapítottak a munkabéremelések bevallott céljából, csakhamar elárasztotta az egész országot a szervezetével.¹

¹ A Trade Union mult évi kongresszusán a Mezei Munkások Egyesületének küldötte 20,000 tagot képviselt és a Munkások Egyesületének küldötte pedig 12,500 tagot.

Egyszerre felszökkentette a munkabéreket, de általános-ságban meg is változtatta a mezei munkások és a bérlők közt létező viszonyokat. Az 1872., 1873. és 1874-iki év a földmivelő osztály körében igen éles küzdelem korszaka volt; az utóbbi évet az Unió követelményei iránt való éles ellenszegülés jellemzi, melyet úgy lehet tekinteni, mint egy nagy felbátorító gépezetet a stri-keokra keleti Angliában. De általában véve meg kell engedni, hogy a Mezei Munkások Egyesülete sokat megvalósított a programjából. Előmozdította a kíván-dorlást mind a gyarmatokba, mind Anglia gyáripari vidékeire és felemelte a munkabéreket 1875-ben har-mincz százalékkal. Együtt működven és összetalálkoz-ván az olcsó irodalom terjedésével, az ujságok foko-zódó kelendőségével, a város és vidék közt növekvő érintkezéssel, az Egyesület általában serkentette a mun-kás elméleti működését és fogékonyságát. Nem állított bennünket szembe bármely közvetlen forradalmi veszély-lyel, de a munkásosztályokata vidéki kerületekben képe-sebbekké tette az önvédelemre, mint azelőtt voltak, és ezt azért tette, mert csak egyike volt a kor sok mozgalmának ugyanazon végczél felé. Habár meg-csökkentette is a munkás készségét, feltétlen és gyer-mekies bizalommal viseltetni munkaadója igazságos és nemes szíve iránt, alig lehet azt mondani, hogy állandóan vagy bármely mértékben elmérgesítette volna a kettő közt létező viszonyt. Nem a gazdálkodó bérlők azok, ~~a~~ kiknek a mezei munkások sérelmeik legnagyobb részét tulajdonítják. Anglia nyugati vidé-kein, ama kerületekben, a hol a társadalmi állapotok még mindig szánandóan rossz, a hol a munkásházak csak kevéssel jobbak, mint a nedves barlangok és a pizok és rondaság leírhatatlan, a szánalomraméltó

parasztok beismerik, hogy a munkabérek alacsony volta nem a bérlők hibája. „A földesurak a keményszívűek“; ez a nyilatkozataik refrainje.

Nem lehet tagadni, hogy az Unióval nyilvánvaló hátrányok is vannak egybekötve. Politikai tanítói gyakran tanítanak téves és egészségtelen közgazdasági tanokat; — azt állítják például, hogy a földtulajdonosai és bírlalói az adó tekintetében oly előnyöket élveznek, a melyekben az iparosok nem részesülnek; az igazság ellenben az, hogy valamennyi közt a legsúlyosabb földadót Anglia gabonatermelő megyéi viselik és a legkönnyebbet az északi bányas- és gyári kerületek. Azt is állítják, hogy az Unió megrontotta a munkás által végzett munka minőségét. Az Unió bizonyára ellene van a darabszámmunkának, a mely a fő, talán az egyedüli módja annak, hogy a hitványabb munka magasabb színvonalra emeltesse. A napi munka egyenlő díjazásának és a rövid munkaidőnek sürgetése által a legjobb munkásokat is leszállítja a legalsó fokra. „Ezen gazdaságban, mely 420 acre — írja egy ismeretes gazda egy keleti megyében, — évente 1000 font st.-nél többet fizetek ki kézi munkáért, ide nem számítva az ügyesebb munkást, a kit külön fogadok a gőzekéhez és csépléshez, és mégis az én munkám rosszul van elvégezve és a mellett későn is. De nem tudok szakmáymunkát végeztetni, hacsak nem vagyok jelen a helyszínén és nem szorítom őket, de még ekkor is csak kontármunka lesz“.

„Elérkezett az az idő — írja Little, — a mikor a munkásnak, ha emelkedni akar a társadalmi fokon, főleg önmagában kell bíznia. A mult sötét napjaiban a törvény ellene látszott lenni, ma nincs úgy.

Ő ma szabad ember, föl van mentve a besorozás és a hadkötelezettség alól és egyenlő a körüle levőkkel. A törvényhozás minden lehető megtett érette és gyermekeiért. Szabadon mehet oda, a hol legjobb keresetet remél munkája után. Ő az egyedüli meg nem adóztatott ember a társadalomban, mert (kivéve a teát, a mely után csekély vámot még ma is kell fizetni) ha úgy akarja, bor-, szesz-, és dohányadót se fizet, a mennyiben megtartóztatja magát e czikkek élvezetétől. Gyermekeit kitűnő és gyakorlatilag ingyenes oktatásban részesítheti. Ez a nevelés, ha majd eljön az idő, mikor a hatásai érezhetőkké lesznek, kétségkívül egy új fajta brit parasztságot fog teremteni. És ez nem is az egyedüli gépezet, a mely működésben van, hogy fokozatosan javítsa a helyzetét és terjeszsze ki a látókörét. Mig az ekeversenyek, a csatornázás, zsilipezés, árkolás, kazalrakás és más gazdasági munkák előmozdítására kitűzött díjak, kertészeti kiállítások és más intézmények arra valók, hogy őt, jobb munkássá tegyék, a kor egész általános befolyása a javítást tűzte ki czélul. A mezei munkás érzi, hogy ő is ember, mint a városi társa. Bír hatalmas öntudatával, a felvilágosultság növekvő érzetével, a jogok és kötelességek tágasabb felfogásával, a mi hatalmas segédeszközül fog szolgálni helyzete jövő javításánál. Ha ma az átlagos mezei munkással beszélünk, nem fogjuk benne többé azt a közönyös, csüggedt lényt találni, a milyen volt csak egynéhány év előtt is, a mikor nézetei és ismeretei nem terjedtek túl az egyházközsége határán, vagy azon a mezőn, a melyen a munkáját végezte. Érzékei felélénkültek, erkölcsi és értelmi természetét felszította az élet lehellete.

XII. FEJEZET.

Pauperizmus és takarékoság.

A DOLOGHÁZAK ÉS LAKÓIK — JÁRKÁLÓ SZEGÉNYEK — KIKBŐL ÁLLNAK A SZEGÉNY OSZTÁLYOK. — AZ ELSZEGÉNYEDÉS FELÉ VALÓ HALADÁS NEM SAJÁTSÁGA AZ ALSÓBB OSZTÁLYOKNAK. — HÁZI SEGÉLY. — A KEZELÉSI NEHÉZSÉGEK ÁLTALÁNOS KÉPE. — A HÁZI SEGÉLY TÁRSADALMI ÉS ERKÖLCSI KÖVETKEZMÉNYEI. — HÁZI SEGÉLY ÉS PAUPERIZMUS. — ORVOSSÁGOK AZ ELSZEGÉNYEDÉS ELLEN. — A HÁZI SEGÉLY HATÁSA A MUNKABÉREKRE ÉS A JELLEMRE. — A SZEGÉNYÜGYI TÖRVÉNY ÉS A SZOCZIALIZMUS. — ÁLTALÁNOSÁ TEENDŐ-E A DOLOGHÁZI KÉNYSZER? — AZ ELSZEGÉNYEDÉS ELLENSZEREI: SEGÉLY- ÉS JÓTÉKONY EGYLETEK. — AZ ÁLLAM ÁLLÁSFOGLALÁSA ÉS KÖTELESSÉGE A JÓTÉKONY EGYLETEKKEL SZEMBEN. — FILLÉRBANKOK. — A TAKARÉKOSSÁG TANÍTÁSÁNAK TOVÁBBI KELLÉKEI. — A SZÖVETKEZÉS ÜGYE.

Az elszegényedést előidéző okokról már elmondtunk egyetmást az előbbi fejezetben. Lehetetlen⁴ valamely nagy városban, vagy akár vidéki kerületben is sokáig időzni, a nélkül, hogy a létezése önkénytelenül eszünkbe ne jutna. Az a szegényes, kellemetlen, vörös téglalapú épület hosszú, keskeny ablakaival, a mely egy gyepös, kavicsos ösvény és virágágysok közt áll, az új dologház. Körüle minden elhagyatottságról, nyomottságról, nyomorról és szűkségről látszik beszélni. A falak puszták, a fű letaposott, az újonnan ültetett jegenyefák és egyéb fák nem akarnak hajtani ezen a szegénységverte földön; a mi a virágágysokat illeti, úgy látszik, hogy azokba sohasem vetettek magot, vagy

ha vetettek is, nem mert az sohasem csak egy gyenge csirát is hajtani, a mely bimbó- vagy virágfakadást ígérne. Az örömtelen épületben a guardiánok foglalkoznak azon nyomorult tömeg igényeinek megvizsgálásával és etintezésével, a melynek tagjai éppen most tódultak be a vaskapukon, hogy megkapják a segílyt, a mely nem kötelezi őket, hogy benn lakjanak a dologházban. Ez a segíly áll hetenkint három shillingből és három kenyérből. Vagy ha az idő már későre jár, a felügyelő és felügyelőnő szemlét tart, azon mindkét nemű szerencsétlen emberek felett, a kik egy éjszakára szállást kérnek az intézettel egybekötött menházban. Alig van szomorúbb látvány, mint ez a szemle, a mely oly elvek szerint történik, melyekben édes-kevés a keresztényi szeretet érzelme. A fennebb említett hivatalnokok a szűkölködők kérelmezők és igényeinek megvizsgálásánál azon feltevésből indulnak ki, hogy mind-egyik gazember, szokványos csavargó, a ki életét az országúton kóborolva tölti és majd koldul, majd lop, a mint az alkalom kínálkozik. Ennélfogva a felügyelő és felügyelőnő egyaránt nem akarják megengedni, hogy akármelyik arcot, a mely előttük megjelenik, most látják először. Megkérdezik ugyan: „Honnan jön?” de nyilvánvaló, hogy nem adnak semmi hitelt a feleletnek; és azután mindig következik a második kérdés: „Mikor volt itt utoljára?” Már most legtöbb esetben megengedhető, hogy a hivatalos elmének van igaza, és hogy a foglalkozásszerű szegény, a ki egyúttal szokványos csavargó is, nem becsületesebb egy elöregedett útonállónál. Más oldalról azonban vannak esetek — és a mikor nehéz idők járnak, ezen esetek nem ritkák — hogy a szorgalmas gépész vagy mesterember, a kinek nincs pénze, hogy vasúton utazzék,

gyalog teszi meg az utat az egyik ipari központtól a másikig, és az éj közeledtével ahhoz a helyhez kell fordulnia, a mely közös menedéke a pénzhányban sinlődőknek. De a hivatalos szemek előtt nincs személykülönbség. Az érdemes és érdemtelen, a bűnös, a részeg, a tisztességtelen, a józan, a szerencsétlen és a szorgalmas mind egy kategóriába soroztatik és ugyanazon vizsgálat alá kerül. A dologházak belső fegyelme és kezelése változik, de a legtöbb esetben az, a ki a menhelyben helyet kap, e falak közt keservesebb időt él át, mint sok rab, a börtönben.

Kik rendes lakói e háznak, a mely nem bír és a melynek talán nem is kell bírnia az otthon kényelmével és vonzerejével?¹ Ha eltöltünk benne egy pár órát, fogunk ott mindenféle korú férfit és nőt találni, a kiknek életviszonyai eredetileg messze eltértek egymástól. Vannak ott oly gyermekek is, a kik éppen most születtek a világra, és a kiknek anyái reménytelen, segélytelen nyomorba, vagy bűnbe és szegyenbe, vagy egyszerre mind a kettőbe süllyedtek. És mégis jobb egy fiúnak vagy leánynak először a dologházban látni meg a napvilágot, mint azon ocsmány síká-

¹ Az 1881-ki népszámláláskor a dologházak elszegényedett bennlakói, ideértve a dologházi kórházakat, a fővárosi menedékhelyeket, a szegény-iskolákat is, 179,620 volt, 1871-ben 148,291; 1861-ben 125,722 és 1851-ben 120,978. A bennlakó szegények száma a lakosság 100,000-éhez viszonyítva 1851-ben 676, 1861-ben 627, 1871-ben 652 és 1881-ben 692 volt. A bennlakó szegények számának és arányának növekedése, a hivatalos jelentés szerint, kétségtől nagy mértékben tulajdonítandó a Board of Guardianok erélyes akciójának a dologházi kényszer alkalmazásában.

torok és pestises odúk egyikében, a melyek a bűnök és bűnösök melegágyai. A guardiánok legalább nem fogják megengedni, hogy az emberiség ezen elhagyottai és kidobottai teljesen elhanyagolva és tudatlanságban nőjjenek fel. Mihelyt tanulni tudnak, a dologház iskoláját látogatják és mihelyt kezükbe tudják venni valamely mesterség szerszámát, oly foglalkozás elemi ismereteire taníttatnak, a mely becsületes életmódra segítheti őket. Nézzük most ellentétül azon férfiakat és nőket, a kik nagyobbára már idősek vagy korán megvénültek, gyengék és roskadozók és a kik éppen most mennek ki a dologház udvaráról. Ezek az Unió bennlakó szegényei; engedélyt kaptak meglátogatni barátaikat és rokonaikat a szomszédságban, és útravalóul néhány nyomatékos intő szót, hogy őrizzék meg a koldulástól és lerészegedéstől. Az igazi világítás, a melyben néznünk kell ezt a csoportot, a melynek tagjai kettesével vagy hármassával mennek, a művelődésünk bukását mutatja. Meg kellett volna takarítaniok elegendő vagyont a megélhetésre, vagy hálás gyermekeknek kellene eltartani őket, vagy az életök hátralevő részét oly helyeken kellene eltölteniök, a hol a létért való küzdelem nem oly éles, mint Angliában. Mindenesetre azonban nem kellene itt lenniök. Ámde itt vannak és valószínűleg még bizonyos ideig ezután is itt lesznek szokott és szomorú látványul azoknak, a kik tudják, hogy mit jelent az ő ittlétök. Nem lehet félreismerni őket. A férfiak öltözete alacsony nemezkalap, csinvatkabát és barna posztó- vagy pamutbársonynadrág, a szerint, a mint hétköznapi vagy vasárnap van; a nők öltözete vastag sötétkék pamutszövetből készült, továbbá szalma-
kalap, fekete és fehér kockás gyapjuszövetű nagy-

kendő, a melyet vállukon átvetve hordanak. Érdekes megfigyelni, hogy azok, a kik a dologházi előjárók előtt és az épület közvetlen környékén a leggyöngébbeknek látszottak, aránylag milyen gyors lépésben haladnak és mennyire mozgékonyabbakká válnak, mikor már a dologházból nem láthatni őket. — Legtöbbször azonban mindkét nemű szegények lassan tipegnek, szemeiket a földre szegezik, oly közel haladnak a kövezet szélén, a mint csak lehet és folyvást érthetlenül motyognak. Megvan ennek is a maga oka. Nemcsak azzal biztatják magukat, hogy talán találnak egy elvesztett pénzdarabot a lábaik előtt, — láthatjuk, a mint a férfiak botja kapargál a csatornában, hogy ismerje a csengésén a netán odagurult réz- vagy ezüstdarabot, — de nagy csalódás volna, ha nem találnának egy kis szivarvéget vagy dohányesomócskát, a melyet nagyon szeretnek és a melynek élvezetétől nem riasztja őket vissza egy kis sár vagy piszok esetleges hozzákeveredése.

Ezen vegyes csoportban, a mely az adófizetők törvény által kikényszerített jóakarátára van utalva, vannak némelyek, a kik többé vagy kevésbé gyorsan haladtak egész életökben az elszegényülés útján. A piszokban, nyomorban, bűnben növekedvén fel, kezdettől fogva megszokták úgy tekinteni a dologházat, mint a létnek nem törvénytelen végcélját, sohasem küzdöttek komolyan, hogy elkerüljék az oda jutás szükségességét. Rosszul, csak időszakonként dolgoztak, keresetüket alkalmi kicsapongásokban és a sörházban pazarolták el. Bekövetkezett a betegség, vagy nem kaptak munkát, vagy nem tudták fizetni a lakbért és nem voltak barátaik, a kik segít-

nének rajtok. Először azon adományból próbáltak megélni, melyet a guardiánok hetenként juttattak nekik, a nélkül, hogy a dologházban laktak volna. De úgy találták, hogy a betegeskedés fokozódott. Fiaik, leányaik és rokonaik bezárták ajtajukat előttük és a választás csak az Unio és a teljes otthontalanság közt volt lehetséges. Nem ritkán történik meg az is, hogy a dologház idősebb lakói közül sokan nemcsak látták azokat az úgynevezett jobb napokat, de valódi kényelemben, jólétben, fényűzéstől és gazdagságtól környezve nőttek fel.

Kevés falu van Angliában, a hol ne volnának találhatók oly családok, a melyekre nézve a dologház épp oly kikerülhetlen határkönek látszik, mint maga a sir. Ha valaki belép egy kunyhóba, a melyet ellentállás nélkül átengedtek az elpusztulásnak és látja, hogy mily teljesen megadták magukat a férfiak, nők és gyermekek a szükség megbénító hatásának, nemcsak reménytelenül, de teljesen közönyösen is a javulás minden lehetősége iránt, mennyire lesülyedtek úgy erkölcsi, mint fizikai eltompultságba, nem tudván, hogy honnan jő a legközelebbi falat kenyér, de különben se törődven legkevésbé sem e kérdéssel; — ha valaki mindezt megfigyeli, akkor látja az igazi anyagot, a melyből a dologházi szegények kikerülnek. Hasonlókép, ismeretes az, hogy az ital koldusbotra juttat és bűnre készítet. Kétségkívül szerfelett gyakori oka ez az elszegényedésnek, melynek azonban más, kevésbé különleges és meghatározott, de bizonyára nem ritkább oka is van. Az élet minden fokozatán találkozunk oly emberekkel, a kik gyermekkoruk óta folyvást képtelenek magukon segíteni. Ezek erkölcsileg gerinctelen lények — erély, bátorság

becsvágy nélkül. Ha az ily emberek nem kénytelenek küzdeni az élet szükségéiért, akkor semmi bajuk se történik. De ha valamely szerencsétlenség jön közbe, ha megbukik az a vállalat, a melybe befektették a tőkét, a melynek kamatjából élnek, akkor teljesen segélyforrás nélkül vannak. Eltarthatják őket rokonaik vagy barátaik, ha vannak, vagy eltűnhetnek a láthatárról, ha nincsenek ilyenek. Az ilyen véralkat, szerencsétlenségre, koránsem ismeretlen a munkások közt. Ez a nemzedékek borzasztó öröksége és átszáll atyáról fiúra. Ezek a köpü heréi. Nem kizárólagos baja ez valamelyik osztálynak; egyformán létezik mindegyikben. Az egyetlen különbség az, hogy a felsőbb rétegekben szánalmas megvetéssel úgy beszélnek róluk, mint szerencsétlenekről, az alsóbbakban mint szegényekről.

Így, voltaképen a pauperizmus két osztályból áll; azokéból, a kik a saját hibájuk nélkül szegények és azokéból, a kik elfogadták a szegénységet élethivatásukul azért, mert a szegényügyi törvény képesíti őket, hogy megélhessenek munka nélkül is. Az előbbiekre nézve, a szegényügyi törvénynek és dologháznak, segélynek és menedéknek kellene lenni, az utóbbiakra nézve büntetésnek. Innen van a dolgozás és fegyelem azon szigorú rendszere, a melyet sok Unióban tapasztalunk — ez a rendszer teljesen igazságos a makacs naplopóval szemben, de fájdalmas, és súlyos azokra nézve, a kik oly végzet által sodortattak lefelé, a melynek nem tudtak ellentállani. Mielőtt a szegényügy az állami törvényhozás tárgyává lett, azon ajándokok és alamizsnák, melyek az előző nemzedékek áldozatkészségét képviselték, módot nyújtottak a szegény osztály érdemesebb tag-

jainak segélyezésére. Ezek az adományok fokozatosan a pauperizmus mesterséges terjesztőivé lettek a munkásosztályok közt. Száz meg száz férfi és nő vonatott el a becsületes munka ösvényéről az által, hogy ezen kegyadományokban részesült. Így fejlődött ki a szokványos szegény-osztály, azoknak az osztálya, a kik állandóan vonakodtak dolgozni a megélhetésükért, a mi aztán szükségessé tette a szegényügyi törvényt és sok tekintetben megadta ezen rendszabálynak fegyelmi és fenyítő jellegét. Ezen szegényügyi törvénynek csak másodlagos célja volt a gondoskodás az érdemes és gyámoltalan szegényről, és ezen két cél egybeolvadása ugyanazon rendszerben anomáliát és igazságtalanságot teremt. Az elszegényedés szerfelett bonyolódott kérdésének ez az elintézése alig lehet kielégítő mindaddig, míg a dologház a megátalkodott és makacs szegények büntetéshelye és egyúttal menház és kórház az öregek, betegek, gyengélkedők vagy a hirtelen és kikerülhetetlen csapások áldozatai számára. A megoldandó és még mindeddig még nem oldott kérdés az; hogy mikép lesz lehetséges kiirtani az elhárítható és ennélfogva erkölcsileg bűnös szegénységet, a nélkül, hogy megvonassék a keresztényi és egyúttal takarékos segély azoktól, a kiknek valóban szükségük van reá és meg is érdemlik.

Egyike azon kérdéseknek, a mely a Board of Guardianok figyelmét főleg igényli már volt említve egy előző fejezetben -- vajjon a dologházban való lakástól feltételeztessék-e az adókból való segélyezés vagy sem?¹ Tekintsük most azon okokat, a me-

¹ L. IV. fejezet.

lyek a guardiánokat ezen kérdés megoldásában befolyásolhatják. Más szavakkal, meg kell vizsgálnunk a házi segélyezés helyes vagy helytelen voltának nagy kérdését. Első pillantásra lehetetlennek látszik megtagadni hozzájárulásunkat azon felfogáshoz, hogy sokkal könnyörületesebb és takarékosabb segíteni egy háztartást egypár shillinggel hetenkint, és így ezen nyújtott segélylyel képessé tenni a családot az egyazon hajlékban való együttmaradásra, mint tüstént szétrombolni a családi élet ezen kis központját és erőszakolni, hogy a hozzátartozók egészen az adózók terhére maradjanak. Azt lehet kérdezni, hogy ha a keresztyén szeretet és világi bölcsesség félreismerhetlenül ugyanazon útra utal, mi szükség vagy micsoda ürügy van a habozásra? Ha az emberiesség oly erény, a mely nem hiányzik a Board of Guardians szívéből, miért kételkednének egy pillanatig is, hogy oly esetben ha a között kell választani, vajjon nagy költséggel megsemmisítsenek egy családot, vagy kis költséggel lehetővé tegyék a fenmaradását, — melyik megoldást kell elfogadni? Tény azonban az, hogy a guardiánok nagyon is sokat tétováznak és mindinkább azon nézet felé látszanak hajolni, hogy egészben véve az említett alternatívák közül jobb a súlyosabbat és a látszólag kevésbé emberiest választani. Ha tehát nem vagyunk hajlandók azt vitatni, hogy van valami a guardián tisztségben, a mi megmérgezi az emberiesség érzésforrását, meg kell engednünk, hogy valószínűleg vannak jó és elegendő okaik a habozásra, mely az első pillantásra kimagyarázhatatlan.

Ha biztosítani lehetne, hogy a házi segély csak a legnagyobb szükség vagy a teljes elhagyatott-

ság esetében adatik s oly esetekben, a hol az elhagyatottság és inség, emberileg beszélve, nem volt megakadályozható — akár hosszas betegség, haláleset vagy valamely pusztító szerencsétlenség volt is az oka, — noha az ellene szóló kifogások összes érvei nem is volnának megczáfolva a rendszert magát még sem támadnák oly erősen, mint most. Ha házi segély adatik, azt szükségképen épp úgy kell adni az arra érdemesnek, mint az érdemteleneknek, azoknak, a kik gondatlanság, tékozlás, részegeskedés által jutottak koldusbotra épp úgy, mint azoknak, a kik hibájukon kívül, elkerülhetlen csapások áldozataivá lettek. Elméletileg, megfelelő vizsgálat által, meg lehet húzni a határvonalat. Gyakorlatilag azonban a vizsgálat nemcsak szerfelett nehéz, de ritkán helyeznek is súlyt reá. Három hatósági személy van érdekelve a vizsgálatban: a segélyező hivatalnok, az orvosi közeg és a guardiánok. Ezek közül az első sokféle munkával van megbízva, a mi lehetetlenné teszi neki, hogy megismerkedjék az eléje kerülő különböző esetek részleteivel. „El lévén foglalva talán néhány száz emberrel is — mondá Bryce tanár a northamptoni szegényügyi értekezleten 1876. januárján, — a kik heti segélyt kapnak, valamint a folytonosan érkező új kérelmekkel, — nincs ideje kutatni a kérelmezők jellemét vagy segélyforrásait, semhogy milyen rokonaik vannak, vajjon nem kapnak-e titokban segélyt valahonnan másfelől, egészségügyi szempontból megfelelő állapotban tartják-e házaikat, küldik-e gyermekeiket az iskolába?” Az orvos gyakran csalódik, sőt valóban önérdeke is gyakran készítheti őt arra, hogy „kissé vak legyen”. „A guardianoknak, bármily buzgók legyenek is, rendesen nem áll módjukban, hogy személye-

sen állapíthassák meg a segélyre szoruló körülményeit. Ha egy tag valamely általa ismert szegény kérést ajánlja, a többi hajlandó hozzájárulni és így gyakran rossz példa adatik. Igaz, — folytatja Bryce tanár, — hogy a szigorú személyes vizsgálat, a milyent Elberfeldben vagy Bostonban gyakorolnak, hatályosabb és igazságosabb, mint a dologházi kényszer merev és nyers alkalmazása. De ez a kényszer sokkal jobb, mint azon vizsgálatok, a melyeket a mi Boardjaink rendszerint teljesíthetnek“.

Nem nagyon tévedhetünk, ha azt mondjuk, hogy összesen 800,000 szegény van Angliában és Walesben, vagyis hogy minden harmincznégy lakosra jut egy, tehát a számuk alig csekélyebb, mint a lakosság három százaléka. Ezek között — ide nem számítva azokat, a kik nem épkézlábúak vagy a kik zavaros elméjűek, — 75,000 ember kap házi segélyt. Az angol és walesi összes szegénységre fordított összeg 1883-ban 8.358,000 font st. volt, azoké pedig, a kik nem laktak a dologházakban, de mégis segélyeztetek az adókból, 975,000 font. Mit jelent ez az ország társadalmi és erkölcsi jóléte szempontjából? Mi következik ezen tényekből és számokból a bérük után élő osztályok állapotára?

Mielőtt a szegények segélyezésének általános kérdésére áttérnénk, czélszerű lesz még egynéhány szót mondanunk e kérdés azon különös részéről, a melyet a házi segély rendszere képvisel. Tegyük fel, egy guardián úgy vélekedik, hogy a házi segélynek több gazdasági előnye van, a mi az első pillanatra természetesnek is látszik, és hogy az ily segély oly nyomort is enyhít, a melylyel jótékony segély nélkül senki se törődne. Ki fogja számítani, hogy a család költsége

a dologházban, tíz shilling hetenkint; a dologházon kívül a költség csak öt shilling. Itt hát, így okoskodhatik, az adófizető vagyis a közönség tiszta nyeresége több mint ötven százalék. De a gyakorlat azt mutatja, hogy ez az okoskodás téves. Az a guardian, a ki a házi segélynek minden esetben ellene van, azt mondja megegyezhetetlen alapossággal, hogy a dologházi kényszer általános kötelező alkalmazása a szegényt erőfeszítésre és önsegélyre ösztönzi, megmenti őt az erkölcsi süllyedéstől és épp oly előnyös gazdaságilag, a mily üdvös erkölcsileg, míg a tapasztalat azt tanúsítja, hogy a dologházban való segélyezés felajánlása tíz eset közül kilencszer visszautasított. Más oldalról, így folytatja, sokan vannak a munkásosztály tagjai között, a kik a szegénységet megbélyegzőnek, elviselhetetlennek tekintik, ha a dologházban való lakással van egybekötve, de a kik szívesen és sikeresen folynak a házi segélyért. Doyle a szegényügyi törvényről szóló jelentéseinek egyikében felhívja a figyelmet azon tényre, hogy 647 házi segélyért folyamodó közül csak 27 fogadta el a dologházban való lakás feltételét, a miből azt lehet következtetni, hogy a nyomor nem mindegyik esetben volt jóhiszemű. Nem kevésbbé figyelemreméltó az a körülmény, hogy Whitechapelben a heti házi segély mintegy öt év alatt 2556-ról leszállt 209-re, és St. George in the Eastben 1200-ról 85-re. Lehetetlen feltételezni, hogy ez a statisztika csupán a magán segíteni képtelen pauperizmus megszüntét vagy eltitkolását mutatná és hogy, bár a számok változtak, a tény ugyanaz maradt és általában a nyomor és szenvedés épp oly valódi és reménytelen. Az ily feltevésre a válasz az, hogy a száz meg száz szenvedő jajgatása, ha a guardian nem venné figyelembe, a közönségtől

követelné a meghallgattatást. Természetes, hogy a pauperizmus csökkentése nem történhetett és nem történhetik meg különös intézkedések és sok személyes fáradozás nélkül. Először is minden segélyező hivatalnoknak épp, úgy, mint az említett két községben, oly kerületben kell működnie, a melynek terjedelme képesítse őt arra, hogy megtudjon mindent, a mit meg akar tudni, a házi segélyt kérőkről. Másodszor az özvegyek gyermekeit, a kik a fővárosi szegények harminczhárom százalékát képezik, a kerületi iskolákban kell elhelyezni, a mi nagy mértékben történt Whitechapelben és St. Georges in the Eastben. Harmadszor szoros és rendszeres összeműködésnek kell létezni oly intézményekkel, mint a Charity Organisation (jótékonytságot szervező) társaság, a csizmatisztító csapatokat szervező, a kivándorlási és más ily egyletekkel. Ha azt kérdik, mit kell tenni akkor, ha a dologház a segélyadás feltétele és a szűkölködő kérvényező nem fogadja azt el, kijelentvén, hogy inkább éhen hal meg az utcán? — S. A. Barnett, a londoni East End egyik nagy tapasztalatú lelkészének szavaival lehet válaszolni, a ki azt mondja, hogy nem fogják visszautasítani, ha tudják, hogy a dologház nélkül nem lehetséges a segély. Ha ez ellen azt hozzák fel, hogy a dologházi kényszerrel jár a gyermekek és szülők erőszakos és természetellenes elválasztásának szüksége, erre az a válasz, hogy a gyermekek jobban el lesznek látva a dologházban és kerületi iskolában, mint egy rideg és elhagyatott otthonban.

Már most, ha be lehet bizonyítani és a fenn elsorolt tények csakugyan azt látszanak tanusítani, hogy a házi segély iránylata, úgy működni mint juta-

lomdij az elszegényedésre és elriasztó a takaré-
kosságtól és a jellembeli függetlenségtől, ebből az
következik, hogy bármit lehessen is mondani a sze-
gényügyi törvény ellen — azaz a szűkölködők és
elhagyatottak segélyezése ellen az állami adók útján
azok által, a kik aránylag jómódúak — mindazokat
az ellenvetéseket fokozott erővel lehet érvényesíteni
a házi segély ellen. Hivatkozhatunk itt ezen vélemény
támogatásul a londoni East End tapasztalataira. Ad-
dig, a míg az East Endben özvegyeket segélyeztek
az adókból, képesek voltak versenyezni a varrónőkkel
oly feltételek mellett, a melyek némi csekély részben
előnyösek voltak reájuk nézve, de feltétlenül vészt
hozók a hivatásos varrónőknek. A mióta a házi segély
ritka kivétel lett, azon nagyszámú osztály munkabére
jelentékenyen fokozódott. Ez egy általános érvényű
törvény megalkotását szuggerálja. A helyi kormányzat
időszaki jelentései mutatják, hogy a munkabér fel-
szaporítására adott segély a csekély számú független
munkást igaztalan versenynek teszi ki a munkapia-
czon, azok részéről, a kik eltartásuk tekintetében rész-
ben a szegény-adóra támaszkodván, alacsonyabb áron
kinálhatják munkájukat. Már pedig, — a hogy I. R.
Pretymán „Dispauperisation“ czim alatt e tárgyról
írt derék és tartalmas értekezésében kimutatja:
— ez az, a mit számtanilag és a priori okoknál
fogva várhatunk. „Ha a munkabéreket a munkaadók
és a munkások szükségleteinek kölcsönös kiegyenlí-
tése által szabályoznák a nélkül, hogy más elem,
mint pl. a szegényügyi vagy egyéb adó megzavarná
az alkudozást, a munkabérek természetesen emelked-
nének. Különösen a mezei munkások nem várhatják
jogosan, hogy az ő munkabéreik oly magasak legye-

nek, mint lehetnének akkor, ha nem léteznének szegényügyi adók, miután a föld, a melyből mind az ő béreik, mind ezen adók fizettetnek, csak egy bizonyos mennyiségű terhet bír el és három felet kell kielégítenie — a tulajdonost, a bérlőt és a munkásokat. A tulajdonos átlag nem kap nagyobb kamatot a földje értéke után, mint két-három százalékot, vagyis nem többet, mint a mennyit kapna, ha értékpapirokat vásárolna. A bérlő nem nyer többet a rendes kereskedelmi haszonnál a földművelésbe fektetett pénze és az ügyessége után; sőt úgy látszik, hogy a nyeresége kevesebb, mint egy sikeres üzleté, mert aránylag ritkán láthatunk egy gazdag bérlőt, és ritkán találnak egy bérlő hagyatékában oly összegeket, a milyenekkel kereskedők és más üzletemberek hagyatéka hetenkint szerepel az újságokban. Fenmarad a föld jövedelmének egy harmadik része, és ebből fedeztetnek a munkabérek és a szegényügyi adók. Ha tehát a földesúrnak meg kell kapni a mérsékelt kamatát és a bérlőnek a tisztességes nyereségét, akkor mindaz, a mi a föld jövedelméből a szegényügyi adóra fizettetik, csökkenti a bérekre fordítandó összeget”.¹

És az sem kevésbé döntő a mit e tekintetben a *posteriori* való bizonyítéknak nevezhetünk. A szegényügyi adókból való segélyezés sok tekintetben éppen úgy hat a munkásosztályokra, a mint gazdag apára való támaszkodhatás tudata a tékozló fiúra. Szép dolog a közadóktól való függés megszégyenítő voltáról beszélni egy napszámosnak, lelkesíteni őt a belépésre

¹ Dispauperisation 27., 28. l.

valamely jótékonyági egyletbe, hogy emelt fővel jelenhessék meg a társai között és azzal a büszke öntudattal, hogy önmagát tartja fenn. De ezen érvelésnek nincs meg a gyakorlati kényszerítő ereje, és a daczos munkás válasza ezen tanácsokra lényegében nagyon is gyakran azonos azzal a megjegyzéssel, a melyet Sir Stafford Northcote adott egyszer a szokványos szegény szájába, hogy „egy jótékony egylet sem olyan jó, mint az, a melybe nem fizetünk be semmit és a melytől mindent kapunk” — a mi alatt az adókat érti. A nevelés, a politikai ismeret és más üdvös tényezők módosíthatják a munkások közt e tekintetben uralkodó véleményeket. Ma azonban az adókból való segélyezés és különösen a házi segély lehetősége éppen olyan tényező ezer és ezer házasodni vagy akár magát leinni készülő angol munkás számításaiban, mint a mennyire számításba veszi egy tőkepenzes a biztos vasúti részvényekbe fektett tőkéjét, mikor a jövőbeli üzleteiről rendelkezik. A szegényügyi adókra való előzetes számítás ösztönzőül szolgál törvénytelen viszonyokra és korai, meg gondolatlan házasságokra. A szegénység szegénységet szül épp oly biztosan, a hogy a bűn és az ital szüli a bűnösöket és részegeseket. Így folyton folyvást új nemzedéke születik a szegényeknek. A befolyás, a mely a munkabéreket csökkenti, tovább tart, az élet szükségletei iránt való kereslet növekedik és az árak emelkednek. A munkabérek nemcsak alacsonyak maradnak, de a vásárló erejük is folyvást csökken. Ezen tények előbb-utóbb világosak lesznek a munkáosztályok előtt is. „Okom van — mondá George Houlton, aki maga is guardián volt, egy pár évvel ezelőtt egy értekezleten a szegényügyi törvény tár-

gyában, — azt hinni, hogy sokan a legjobb munkások közül, a kik North Lincolnshireből kivándoroltak, inkább azért tették ezt, mert el voltak határozva megszabadulni a szegényügyi törvények kezeléséből folyó tehertől, nem pedig mintha a munkáskérdés miatt lettek volna elégedetlenek. Egyike a legjobb munkásoknak, a kinek nem kevesebb mint 3 shilling volt a napi keresete a legutóbbi télen, — tavasszal kilépett a munkából és azt mondta, hogy elhatározta elhagyni ezt az országot, a hol a törvény a dolgozni akaró embereket arra szorítja, hogy eltartsák azokat, kik tudnának, de nem akarnak dolgozni“. Az arány a szegényügyi adók és a munkabérek közt nem oly botrányos most, mint a milyen volt az 1834-iki szegényügyi törvény előtt. Azon bizottság jelentése, a melynek tárgyalásai megelőzték e rendszabály életbeléptetését, bőven bebizonyította először, hogy a szegény-adó nyomása nagymennyiségű földet vont ki a művelés alól — egy esetben, Kentben, Lenham egyházközségben, 420 acre területen a szegény-adó 300 font sterlingre rúgott, — másodszor, hogy a szegényügyi adó leszállítását rögtön a munkabérek emelkedése követi. De az elv ugyanaz most is, a mi félszázaddal ezelőtt volt.

Nagyon sok tény mutatja azt a rendszeres módot, a melyen a munkásosztályok a segélyezés jelenleg érvényben levő szabályaival visszaélnek, a saját függetlenségük kárára és a természettől nyert finomabb és nemesebb érzelmeik veszélyeztetésével. George Portal tiszteletes úr Burghclereből, Hantsban, beszélt hallgatóinak a szegényügyi törvény tárgyában tartott értekezleten, hogy egy különösen ravasz és vakmerő csavargó, a ki egy éjjelre befogadtatott,

egyszerre meleg fürdőt követelt. Nem adtak neki. „Hivatkozom — volt rögtöni válasza a megtagadásra, — ezen és ezen szakaszra és látni fogják, hogy kell lenni meleg fürdőnek a számomra. Kérem, mondja meg a nevét: rögtön írni fogok a belügyi hivatalnak“. Ha a csavargónak törvényes joga volt ehhez, azt lehet mondani, hogy nem szabad kárhoztatni azért, mert követelte. De ugyanez a ravaszság mutatkozik gyakran oly kísérletekben is, melyek nem a törvény végrehajtására, hanem a kijátszására irányulnak. A nők által benyújtott házi segélyezési kérvények nagy részében a kerelmezők mint elhagyott hitvesek szerepelnek. Pedig a jelentések tele vannak bizonyítékokkal arra, hogy igen gyakran az állítólagos hűtlen elhagyás kicsinált dolog a férj és nő között. Nézzük a következőtényt, a melyet Pretyman idéz Wodehouse jelentéséből 1871—72-ről: Plymouthban, a hol az elhagyott hitveseknek rendesen házi segélyt adunk, a segélyező hivatalnokok egyike figyelmeztetett, hogy van tudomása oly esetekről, a mikor a feleség több hétig kapott segélyt, holott a férje nem távozott el a városból és sok oly esetről, mikor a feleség, a ki segélyt fogadott el, pénzt kapott a férjétől is. Ilyen pénzküldemények igen könnyen kézbesíthetők a segélyező hivatalnok tudtán kívül is“. Ilyenforma csalások könnyen történhetnek és a laza kezelés egyenes felbátorítás nemcsak a takarékoság elhanyagolására és a restségre, de a csalásra, becsapásra és gaztettekre is. Hasonlóan visszataszító és menthetlen hibája a rendszernek az, hogy gyengíti a természetes kötelesség kapcsait, megsemmisíti a kölcsönös felelősség érzetét a közös háztartás tagjai közt, és egyúttal lealacsonyít, durvává

és keményszivűvé tesz. „Az a teher — mondta dr. Magee, a peterboroughi püspök, az 1875-ben a szegényügyi törvény tárgyában tartott értekezleten, — a mely a koros vagy beteg szülő eltartásával jár, nem tetszik a gyermekeknek, a kik, ha a szülő segélyért fordul hozzájuk, azt felelik: éljen az adók terhére“. Dr. Magee hozzátehetette volna azt, a mit S. A. Barnett később kifejtett, hogy sehol sem erősebb a fiúi kegyelet, mint dr. Magee honfitársai közt Irlandban, a hol a segélyezés nagyon csekély mérvű. Pretyman egy másik esetet is közöl a szegényügyi törvényfelügyelőknek a belügyi hivatalhoz intézett 1874—75ik-i jelentéséből:

„Azon a napon, a mikor jelen voltam a West Firle Unio guardianjainak gyűlésén, egy kérvényt tárgyaltak a következő körülmények közt. A segélyt kérő család a következőkből állott: egy 67 éves és köztudomásúlag munkaképtelen öreg emberből, a tíz évvel fiatalabb nejből, a ki 4 sh.-et keresett hetenkint, egy 23 éves nőtlen fiúból, a ki együtt él szüleivel és 13 $\frac{1}{2}$ shillinget keres hetenkint, egy másik 17 éves fiúból, a ki szintén szülei házában él és hetenkint 10 sh.-et keres, és nyolcz éven alóli két gyermekből. Úgy látszott előttem — folytatá a felügyelő, — hogy ez oly eset, a melyben a dologház javaslandó és ha elfogadtatik, a legidősebb fiú ellen a törvényes eljárás volna megindítandó. A guardianok azonban 2 shilling és két gallon liszt heti segélyt szavaztak meg. Meglepetésemre több más Unionban is a guardianok azt mondták nekem, hogy ha hasonló eset kerülne eléjük, ők sem vonakodnának házi segélyt adni“. Így hangzik a felügyelő jelentése, a melyre legyen szabad megjegyezni,

hogy ha a törvénye s eljárás megindított volna a legidősebb fiú ellen, a ki együtt lakik szüleivel és 13¹/₂ shillinget keres hetenkint, ő az ily eljárás célját megghiúsíthatta volna azáltal, hogy megházasodik s így ezzel igazolja, hogy képtelen a szülőit segélyezni“. ¹

Hasonló dologról tanuskodik Willes kanonok. „Tudom, hogy sok esetben az emberek szinte megdöbbeni látszottak, mintha igaztalanság történnék velük, ha felhívták őket, hogy támogassák azokat, a kik életet adtak nekik. Figyelmeztettek csak a legutóbbi napokban is, hogy nagy gyári városaink egyikében tényleg megalakult egy társaság, a melynek célja eltöröltetni azt a törvényt, a mely, a mint ők mondják, a lehető legigaztalanabb és legkegyetlenebb módon, a gyermekektől azt követeli, hogy eltartsák a szülőket“. A skót szegényügyi törvényt 1845-ben fogadták el. Hogyan vált be? „Az a parasztság — mondja Macneil Caird, — a mely az én emlékezetem szerint a legnagyobb mértékben zokon vette, ha valamely rokonuk községi segélyt kapott, most igen gyakran nagy buzgósággal folyamodik érte, ha pénzben adják, bár a szegényházba való felvételt még mindig lealázónak tartja“.

„A változás — mondja egy kelet-londoni egyházközség volt felügyelője, — a mely a szegények jellemében és szokásaiban véghez megy, ha egyszer községi segélyt kaptak, valóban nevezetes. Demoralizálva vannak azután örökre“. Sőt még úgy látszik, hogy ezen demoralizálásnak átöröklő tendenciája is van. „A segélyért rendesen folyamodók többnyire egyazon családból valók. A betegség átszáll apáról fiúra . . . Akár van munkája, akár nincs, a ki egyszer se-

¹ Dispauperisation 48., 49. l.

gélyt kért, csak valamely csoda által szokhatik le a segélykérésről“.

Ennélfogva a jelen szegényügyi törvény iránylata mind tényleges működésében, mind tapasztalt szakemberek véleménye szerint éppen nem jótékony, sőt ellenkezőleg. Elkerülhetetlen, de — elkerülhetetlen rossz, Más oldalról azonban vannak, a kik azt vitatják, hogy a szegényügyi törvényeknek van különös társadalmi és politikai előnyük. „Azt hiszszük — így ír például a *Spectator*, — hogy az angol parasztság aránylagos nyugodtságának és azon siker csekély voltának, a melyet az erőszakos és túlzó szocializmus mutathat fel köztük, az a titka, hogy a szegényügyi törvény legalább a teljes kiéhezést távol tartja a legszegényebb osztály ajtajától és meggátolja az olyanmű jeleneteket és olyforma szenvedéseket, a melyek a szegény életét az éhségtől való hosszú rettegéssé teszik és az alázatosságot gyűlöletté változtatják át“. Azok, a kik így gondolkoznak, elismerik, hogy a szegényügyi törvény a szocialisztikus érzelemnek adott engedmény, de azt vitatják, hogy befolyásának, a mennyiben áthidalja az örvényt, a mely elválasztja az egyik osztályt a másiktól, és megteremti a szeretet és jóakarat kölcsönös érzelmét, sokkal nagyobbnak kell lenni azon politikailag veszélyes nézetek megsemmisítésénél, a melyeket szentesíteni látszik. De mi történnék, ha az állam gépies jótékonyosságát az egyének élő felebaráti szeretete helyettesítené? Mi történnék, ha a kényszerű segélyezés helyett — más szóval, azon adakozás helyett, a mely adó alakjában szedetvén be, az aránylag jómódút felmenti minden felelőssége alól a szegény iránt — az önkénytes segélyezés szervezett rendszere léphetne életbe? A nép nagy zöménél nem

lehet feltételezni, hogy a szegényügyi törvény hatályos eszköz a keresztyén szeretet és jóakarat érzelmének felébresztésére. Befolyása az emberi elmére valóban a legjobb esetben is csak olyan lesz, mint egy hókunyhóé, a melyben a hőmérték néha felemelkedik a fagypontra. A rendes brit adófizető bizonyára hajlandó úgy érezni, hogy a régi idők jótékonyágát megváltja a községi adók czímén fizetett átlagos összeggel.

De legyen bár a szegényügyi törvény alapelve eredetileg rossz, a mint legtöbben hiszik, vagy eredetileg üdvös, a mint igen kevesen tartják, nem valószínű, hogy valamely indítvánnyról is halljunk, a mely az eltörlését javasolja, vagy hogy a birodalmi törvényhozás valamikor kimondja a házi segélyezés rendszerének feltétlen eltörlését. A mi az utóbbit illeti, a tényleges bizonyíték és szakvélemény túlnyomó súlya ellene van. Az eltörlését mindenütt, a hol megkísérelték, a szegények évi átlagos számának roppant csökkenése követte és semmi ok se látszik fenforogni arra, hogy a házi segély szintén ne legyen idejét múlt intézménynyé, feltéve, hogy az elszegényedés orvosszerei kellően kifejlesztetnek. Jelenleg a házi segély egyszerű eltörlése komoly csapás volna minden kerületben a közérzetre, és egy ok miatt, a melyet Stansfeld említett, esetleg nem is érné el a célját. „Ha egyszer — úgymond Stansfeld, — a dologházi kényszert általánossá tesszük, akkor a tömeg egészen természetes dolognak fogja tekinteni. Csupán az a körülmény, hogy a jelen rendszer különbséget tesz a szegénység fajai közt, teszi a dologházat a legreménytelenebb szegénység hajlékává riaszt, vissza és tart tőle távol oly sokakat.“ A hogy a dolog ma áll, így folytatja Stansfeld az érvelését, — „az emberek igyekeznek

házi segélyt kapni. Ha sikerül nekik, rendben van minden; ha nem sikerül, meggondolják, mielőtt menhelyet keresnének a dologházban azon egyszerű ok miatt, mert ezen menedék egy oly alternatívának az elfogadása, a melyet a világ lealázónak bélyegez meg“. Látni fogjuk, hogy Stansfeld ezen véleménye azt feltételezi, hogy a guardiánok kielégítőleg és pontosan hajtják végre a szegényügyi törvényt. A törvény hanyag végrehajtása, maguknak a guardiánoknak és hivatalnokaiknak hanyagsága az, a mi a házi segély összes költségeit szaporítja. Megjegyzendő, hogy a házi segély legmerevebb ellenzői közül sokan, ha nem is győzi meg őket az elberfieldi eredmény annak hatékony voltáról, mégis bevallják, hogy a dologházi kényszer ott, a hol a személyes felügyelet és minden egyes eset alapos átvizsgálásának merev rendszerét gyakorolják, mellőzni lehet, még pedig igen nagy nyereségére a közönségnek.

A pauperizmus két főellenszere az önkénytes segély rendszeresítése és a takarékosság szervezése. Az előbbi mozgalom eredményezte a Bureaux de Bienfaisance felállítását külföldön, Franciaországban, Németországban és más országokban, hol nincs szegényügyi törvény. Az utóbbi Angliában a különféle jótékonyági és segélyegyletekben van megtestesülve. Az egyik képviseli a segély és függés elvét; a másik az önsegélyt és függetlenségét. A mi a szárazföldi Bureau de Bienfaisance-okat illeti, a működésük ugyanazonosnak látszik magával a szegényügyi törvénnyel. Ha a szegényügyi törvény elidegenít a takarékoságtól és nem kedvez a segélyegyleteknek, épp így áll a dolog a Bureaukkal is. Noha a segély-egyletek — mint Sir Henry Barron angol követségi titkár Brüsszelben írja

— gyarapodnak Belgiumban, igen nehéznek látszik rávenni a belga munkást, hogy félre tegyen bizonyos összeget mindaddig, a meddig a Bureau de Bien-faisance-ok biztos ellátást ígérnek neki öreg korára. „Úgy találták — olvassuk a koppenhágai konzuli jelentésekből, — hogy a pauperizmus ugyanazon arányban növekszik, mint a segélyezésre rendelt összegek, és a leggazdagabb tartományokban van a legtöbb szegény“.

Kiszámították, hogy a jótékony társaságok évenként legalább két millió font sterlinget mentenek meg az adófizetőknek az Egyesült Királyságban. Ezek a jótékony társulatok a falusi klubok, a melyeknek vannak időszaki számvizsgálataik és évi ünnepélyeik. Azt jelentik az angol munkásosztályokra nézve a városokban és a vidéken, a mit az élet- és balesetbiztosító társaságok a középosztályokra nézve. De még ennél is többet. Azonfelül, hogy alkalmilag biztosítanak életjáradékokat vagy átlagos összeget halál esetére, egyúttal meghatározott időszaki összegek fizetését is biztosítják betegség esetében. Egy új elemet képez ez azon hivatalnokok számításában, a kik a befizetendő összeg arányát a biztosított összegéhez szabályozzák. Nemcsak a halál, de a betegség és a munkaképtelenséget előidéző baleset esélyei is kiszámítandók és ha a befizetések összegei nem a tényeknek megfelelő alapokon állapíttatnak meg, a társulat ki nem kerülheti a fizetésektelenséget. Egy további kellék az, hogy ezen társaságok tőkéi helyesen és gyümölcsözőleg helyeztessenek el. London nagy életbiztosító társulatai nem lennének oly virágzók, mint némelyek közülök, ha pénzeik a postatakarékpénztárban volnának elhelyezve $2\frac{1}{2}$, — vagy akár consolokban 3 százalékra. Minden félpennynek tényleg gyümölcsözőnek kell lenni. Az ilyen

kiadás vagy befektetés csökkentése végett koronkint egy számvevő által becslést és vizsgálatot kell eszközöltetni a társaság helyzetére nézve. A jótékonyági egyletekről szóló 1875-iki törvény ezt a becslést kötelezővé tette minden öt évben. Ugyanez a törvény felhatalmazta a kormányt arra is, hogy számfejtőket és könyvelőket nevezzen ki a számadások megvizsgálására, egyúttal pedig ezen társaságok vagyonának felbecsülésére Szerencsétlenségre megengedte nekik, hogy ők maguk válaszsák vizsgálóikat és becselőiket és ezen kiváltság úgy gyakoroltathatik és néha gyakoroltatik is, hogy az öt évi becslést értéktelenné teszi.

A néhai Macdonald, első külön parlamenti képviselője a munkabérért dolgozó osztálynak, azt mondja, hogy „a jótékonyági társulatok nagy hasznára lehetnek a népnek, a mennyiben megtanítják, hogy nincs szüksége a szegényügyi törvényre“. Nem igen régen történt, hogy néhány somersetshirei közbányász, mikor felszólították, hogy csatlakozzék valamelyik klubhoz, megtagadta, mert „szívesebben marad a község fizetésén“. Ha nem egy jótékony egyleti tagság és a községi segélyezés, hanem ezen utóbbi és a dologház közt kellene választani, kevés kétség van az iránt, hogy melyiket választanák, és hogy az adófizetők megszabadulnának attól a tehertől, a melyet nyugati bányászok ily módon szándékosan reá hárítanak. Valamint kötelessége az államnak, az egyéni szabadságba való minden szükségtelen beleavatkozás nélkül, megadni az alkalmat a munkásosztályoknak, hogy ezen társaságokhoz csatlakozhassanak és így az előrelátás erényének ápolása mellett egyidejűleg olyat tenni, a minek csaknem bizonyosan az lesz a hatása, hogy csökkenti az adók terhét, épp úgy el lehet

várni, hogy a munkaadók is együtt működjenek e tárgyban az állammal. Németországban a betegség ellen való biztosítás kötelező a gyárakban, bányákban és hasonló helyeken foglalkoztatott minden személyre nézve; a díjnak két harmadát a munkások fizetik, a munkaadók pedig egy harmadát, de másrészt a munkaadó felelős az egészért. Ausztriában a nagy munkaadók kötelezve vannak segélyalapot teremteni munkásaik részére és Angliában sok munkaadó megtette ezt a saját jószántából is. A „London és Délnyugati“ vasút-társaság jótékonyági egyletet szervezett, melynek célja segélyt nyújtani betegség vagy halál esetében; ez a társulat ma több ezer taggal bír. Ugyanezt az elvet láthatjuk elfogadva és teljes működésben a hivatásszerű életmódok némelyik osztályában. Vannak az indiai, katonai és polgári szolgálatoknál nyugdíjalapok, a melyekhez kötelező a hozzájárulás. Méltán lehet kérdezni, miért ne legyen kötelező a munkásosztályokra nézve, hogy hozzájáruljanak a jótékonyági egyletekhez? Miért ne köthetné a munkaadó a szolgálatába való belépést, azon feltételhez, hogy a munkás az egyik vagy másik ilyen egyletbe tartozzék? Első sorban egy munkaadó se volna hajlandó ily dolgot megtenni. Ha ragaszkodik is ily elvhez, vagy a szerint cselekednék, bizonyára azt tapasztalná, hogy cserben hagyják és komoly veszteséget és hátrányt szenvedne valamely nehéz időben a munkáért való versenyben. Másodsorban, ha az állam sürgetne ily feltételt, a melyet fennebb említettünk, természetesen szükséges volna az is, hogy az állam biztosítsa az illető társulat fizetőképességét. Harmadsorban, hogy ha az állam hajlandó volna is ily messzire kiterjeszteni előjogait, az nemcsak támadás volna az angol szabadság érzékeny szelleme ellen, de egyúttal kevésbbé elfogadható is az

angol jellemre nézve és alkalmas volna előmozdítani az államtól való passzív függés állapotát, a mely teljes ellentétben van az önszegély eszméjével.

Már korábban javasolták, hogy a jótékonysági egyesületek tagjainak megvédése tárgyában a felelősség a szegények guardiánjaira ruháztassék. A javaslat fölidézi az állami biztosítás ellen felhozott összes ellenvetéseket, sőt még többet is. Igaz, hogy ezen egyesületeknek bizonyos mértékben az a célja és nagy mértékben az az eredménye, hogy tagjaikat függetlenné tegyék az adóktól. De az is egészen bizonyos, hogy a szegényügyi törvény védszárnyai elrettentenének sok független szellemű munkást a belépéstől és az egyesületeket egyszerűen a teljesen elszegényültek menedékévé tenné.

Az állam eljárása a jótékonysági egyesületekkel szemben, valóban különös kivétel azon lényeges beavatkozás alól, a mely szabálylává vált igen sok, aligha nagyobb fontosságú és sürgősségű ügyben. Közel egy század óta a parlament többé vagy kevésbé folyvást hozott és módosított ezen egyesületekről szóló törvényeket és több mint egy tuczat törvényt fogadott el vagy szüntetett meg, a melyek alakulásukat és érdekeiket közvetlenül érintik. Ugyanezen idő alatt a helyzetük és kilátásaik gyakori tárgyai voltak nyilvános vizsgálatoknak és koronkint nem kevesebb, mint öt választott bizottság, négy képviselőházi, egy felsőházi és egy királyi bizottság figyelmét kötötték le, a melyeknek kutatásai 1870-től 1874-ig tartottak és a melyeknek terjedelmes jelentései több mint egy tuczat vaskos kék-könyvet töltenek meg és alapjainul szolgáltak az 1875 és 1876-iki egyesítő és módosító törvényeknek. De mindezen vizsgálat és törvényhozás ellenére a jótékonysági egyesületek tényleges állapota valóban igen keveset változott.

Valószínű, hogy a modern jótékonyági társulatok örökösei és egyszersmind képviselői a középkori czéheknek. Amazok megjelenése és emezek eltűnése egyidőben, a tizenhetedik század első felében történt. Az utolsó czéh jegyzőkönyvei 1628-ig terjednek és az első jótékonyági társulatok eredete felvihető 1634-ig.¹ A létező jótékonyági társulato közt még van több, a mely közel kétszáz évvel ezelőtt alapított, sok pedig) ideértve az Oddfellow (fursza pajtások) és Foresters (erdészek) nagy és messzeterjedő szervezeteit is, jóval több, mint száz évesek. Teljesen önkényes igyekezetből keletkező és törvényes czélokra alakult magán-társulatokra vonatkozó magán jogon alapulván, csak mintegy véletlen, hogy ezek az egyletek szabályozás és hivatalos felügyelet alá kerültek. Innen származik az elbánásnak azon lényegesen rábeszélő természete, a melyet tapasztaltak a törvényhozás részéről legtöbbszörre és a közigazgatási eljárásnak azon szándékosan engedékeny természete, a mely az ő javukra megállapított és ma is működésben van. 1793-ban eddigi fennállásuk törvényessége és kilátásba helyezett előnyeik a „Rose's act“ név alatt ismert törvény által forma szerint elismertettek és védelmüket és előmozdításukat nemzeti ügynek jelentették ki.² Ezen törvény értelmében bármely számú egyén fel van

¹ Lásd Brooke: Law relating to friendly Societies.

² Az előitéleteket, a melyek ellen a jótékonyági társulatoknak történetük korábbi korszakában küzdeni kellett, William Cobbett szokott erőteljességével sorolja fel a Twopenny Trashban megjelent értekezései egyikében. Címe a következő: „A munkásoknak — azon botorságról, hogy pénzeiket a Klubokba ölik.“ — „Rendes szokásuk azoknak, a kik valamit feltalál-

jogosítva összeállni azon célból, hogy hozzájárulás vagy aláírás útján, egy alapot szerezzenek be kölcsönös segélyezésre és eltartásra betegségben és aggkorban, vagy halál esetére, özvegyeik és gyermekeik támogatására és eltartására. Minden ily társulat bizottsága fel volt jogosítva kezelési szabályzatot szerkeszteni annak vezetésére, a mely, miután a tagok többsége által elfogadtatott, a negyedévi ülésekben bemutatott a magistereknek, a kik, ha az ország törvényeivel és a Rose törvény célzatával és értelmével meg egyezőnek találták, megerősítették és miután a megyei titkár által beiktattatott, kötelezővé vált az összes hozzájárulókra vagy aláírókra nézve. A jótékonyági társulatok alakításának és nyilvántartásának rendszere ezen az alapon kevés vagy semmi lényeges módosítással folytatott 1829-ig, a mikor a parlament megtette

nak más emberek kijátszására és megcsalására — mondja Cobbett, — hogy jó nevet adnak annak a dolognak, a melyet feltaláltak; és ehhez képest azok, a kik feltalálták ezt a tervet, a melylyel rá akarnak bírni titeket, hogy odaadjátok pénzeiteket arra, a mi őket majd fölmenti a szegény-adó fizetése alól, e társulatokat jótékonyági társulatoknak nevezték el a helyett, hogy amint kellett volna ezt a nevet adják nekik; társulatok a munkásosztály nehezen szerzett pénzének kicsalására azon célból, hogy a földbirtokosok, nagybérlők és más gazdag emberek erszénye megkiméltessék“. Hozzáteszi, hogy „minden penny, a melyet a munkás e társulatoknak fizet, a gazdagnak adott penny, és ezenfelül oly penny, a mely arra való, hogy fentartsa Sturges Bourne törvényjavaslatait és bérelt felügyelőket fizessen azért, hogy ő maga és a szomszédai hámba kerüljenek és húzzanak kocsikat és szekereket, mint a teherhordó állatok. Ha lehetne bármely kétség elmétekben ezen társulatok célja felől, csak nézzetek azon emberekre, a kik leglegkeesebben alapítanak, tartanak fenn és biztosítanak ily társulatokat. Volt néhány év előtt egy skót ficzkó, úgy hiv-

az első lépést, hogy eredetileg érvényben volt helyi ellenőrzési rendszer helyett, központi ellenőrzést létesítsen. A megelőző évben alkotott egyik törvény kimondta, hogy a takarékpénztárak alapszabályai, a melyek 1817 óta törvényhozásilag hasonló módon kezeltettek, mint a jótékonyági társulatokra nézve érvényes szabályok, mielőtt a negyedévi gyűlések által megerősítenének és a megyei titkár által beiktattatnának, egy oly ügyész által vizsgáltassanak át, a kit a Nemzeti Adósság leszállítására kiküldött biztosok neveztek ki. Most kimondták, hogy a jótékonyági társulatok szabályai ugyanazon módon és ugyanazon hivatalnok által hitelesíttessenek. De utolsó sorban még mindig a magistratéknek kellett azokat megerősíteni és a megyei titkárnak kellett beiktatni és ha ezek megesküdtek arra, hogy egyszerű másolatai más olyan szabályoknak, a

ták: az öreg George Rose, a ki fizetőmester volt a tengerészetnél és a ki a híres Pittnek volt hirhedt eszköze. Fizetőmesterből nagyon tiszteletreméltó titkos tanácsos lett; sok éven át nem kevesebb, mint tízezer fontot kapott a közpénzekből; volt egy sinekurája, a mely évenként háromezer fontot jövedelmezett neki, és a melyet átörökölt tőle a fia Georges Rose is egész életére. Ez az ember lett, negyven évvel ezelőtt, a jótékonyági társulatok nagy előharczosa. Ott élt Cufnellsben, Hampshire-megyében. Ő maga tagja volt egy ottani társulatnak; rendszeren be szokta fizetni a maga pennyjeit; ott szokott ebédelni az egyleti helyiségben és így fonta be, így bolondította el ez a ravasz skót, az összes szegény embereket azon a vidéken, ugyancsak óvakodott valaha megmondani nekik, hogy a kocsijait és lovait, és a gyönyörű parkját és a szarvasait mind az ő munkájuknak köszönheti. A takarékpénztárakat melyeket „ugyanaz a ravasz skót ember, az öreg George Rose talált fel“, hasonló hevességgel támadja meg Cobbett ugyanazon értekezésben. Twopenny Trash, 1832 Január 1. 7. szám, II. köt. 154—161. l.

melyek már be voltak iktatva, az ügyész ellenkezése daczára is megerősítést s nyertek beiktattattak. A központosításra irányuló a második lépést 1834-ben tették meg oly törvénnyel, a mely e tárgyban a negyedévi gyűlések hatalmát pusztán formaivá változtatta át. Innen túl a magistereknek meg kellett erősíteni különbség nélkül minden alapszabályt, melyet az ügyész helybenhagyott, annál inkább, mert ezen alapszabályok már egyedül az ő igazolványa alapján érvényesekké váltak és állítólagos ugyanazonosságuk kérdése a régebbi alapszabályokkal egyenesen az ő döntésére bízott. 1846-ban az 1793-ban felállított helyi ellenőrzési rendszer utolsó maradványai is elsöpörtettek. Egy ugyanezen évben alkotott törvény szerint a Nemzeti Adósság hivatalánál alkalmazott igazoló ügyész a jótékonysági társulatok iktatója czímét nyerte (Registrar of Friendly Societies) és véglegesen az ő jogkörébe jutott mindaz, a mi azelőtt a negyedévi gyűlésekre egybegyűlt magisterek és a megyei titkár hatósága alá tartozott. Időközben — nevezetesen 1835 és 1836-ban — a parlament a hitelszövetkezeteket és az építő társulatokat is hatósága alá helyezte és később — 1852-ben és 1871-ben — kiterjesztette ezt az újítást a szövetkezetekre és Trade Uniókra is. 1861-ben az iktatóra ruháztatott a postahivatali takarékpénztárakra vonatkozó számos közigazgatási és igazságszolgáltatási teendő, és a kormányi biztosítás és évjáradékok rendszere; végre 1875-ben és 1876-ban pedig különböző törvényhozási intézkedések összekötötték azt az osztályt, a melynek ő áll az élén a takarékoság és biztosítás egész intézményével a társadalom alsóbb osztályai között, a mennyire az törvényesen megalakult és hivatalosan el van ismerve. Egészben véve, a főiktató, a mint őt 1875 óta czimezik, egy segédiktatóval a három

királyság mindegyikére és egy könyvelővel, a Westminsteri központi iktatóhivatalban, köteles ellátni mintegy tizennyolczezer, — több mint hat millió taggal és közel 68.000,000 font sterling pénzalappal bíró egy vagy másnemű társulat közügyeit. Ezek a számok egyébiránt nem is adnak helyes fogalmat azon méretekről, a melyekben a jótékony és ipari társulás elve és gyakorlata elterjedt és még mindig terjed az egész országban. Azt tartják, hogy a be nem jegyzett társulatok száma nagyban meghaladja a bejegyzettek számát, ámbár a bejegyzett társulatok magukban foglalják az összes gazdagabb és fontosabb szervezeteket. Tíz évvel ezelőtt a jótékony-sági társulatok tárgyában kiküldött királyi bizottság azon eredményre jutott, hogy csak a szoros értelemben vett jótékony-sági társulatok száma, ide nem értve oly más társulatokat, a melyek csak tévesen soroztatnak közéjük, Angliában magában, beleértve úgy bejegyzetteket mint a be nem jegyzetteket, nem kevesebb mint harminczkétezer, több mint négy millió taggal és további négy millió oly emberrel, a kik a rendelkezésük alatt álló alapokból jövedelmet élveznek, a mely alapok összege nem kevesebbre, mint 11.000,000 font sterlingre rúgott. Nem szabad azonban felednünk, hogy a bejegyzett és be nem jegyzett jótékony-sági társulatok tagjainak jelentékeny része egyszerre két sőt több társulatnak is tagja. Bizonyos például, hogy a szövethetkezeti tagok és trade unionisták közül sokan az Oddfellowkhoz vagy Foresterekhez is tartóznak és miután a kimutatásokban felsoroltatnak vagy a lajstromokba felvételnek, ebből az következik, hogy kétszer, vagy esetleg többször is számíttatnak. Feltehetjük, hogy lényeges levonásokat kell e czímen

tenni a társulatok összes főváltfajainak névleges erejéből, különösen ha a takarékpénztárakat és az építő-társaságokat vesszük tekintetbe. De minden észszerű levonás után is a tényleges maradvány eléggé tekintélyes marad és mindenestre aligha lehet csekélyebb a bejegyzett társulatok igazolt tagszámánál.

Ilyen viszonyok közt a jótékonysági társulatok általános egészséges vagy egészségtelen volta mély és komoly fontosságú kérdéssé válik. Mikor eredetileg megkapták a parlament szentesítését, egyáltalán nem történt semmiféle lépés arra, hogy fizetőképességük biztosíttassék valamely észszerű arány felállítása által a követelt befizetések és azon segélyek közt, a melyeknek kiosztását megígérték. A következmény az volt, hogy oly jótékonysági társulatok alakultak minden irányban, a melyek, kezdettől fogva bukásra voltak rendeltetve, és bő forrásaivá lettek a veszteségeknek és szenvedéseknek azokra nézve, a kik rábeszéllették magukat, hogy ott helyezték el a pénzüket. De bár az 1793-iki törvényt több alkalommal javították és kibővítették más irányban, a törvényhozás mégis csak 1819-ben igyekezett valamely valószínű pénzügyi szoliditás biztosítékával ellátni azon társulatokat, a melyekre a törvény alkalmazandó volt. Ekkor egy törvény a mely követelte a negyedévi gyűléseken jelenlevő magistratektól, hogy tagadják meg a jóváhagyásukat minden oly szabálytól, mely a jótékonysági társulatok kifizetéseire és segélyeire vonatkozik, ha legalább „két egyén, a ki foglalkozásszerű számvető vagy ügyes a számfejtésben, azokat mint helyeseket és megfelelőket jóvá nem hagyta“. Tényleg azonban ezen jóindulatú rendelkezésnek nem volt semmi tényleges eredménye. A könyvviteli tudo-

mány még gyermekkorát élte és a kockázatok kiszámításához szükséges statisztikai kimutatások még nem léteztek. Sőt még a könyvvivő foglalkozása sem volt megközelítőleg szabatosan meghatározva és azok a „számfejtésben ügyes személyek“, a kiknek a véleményében a magistratek rendesen megbíztak, „jelentéktelen iskolamesterek és könyvelők voltak.“ Az 1829-iki törvény a jótékonysági társulatok szabályait teljesen átalakította és magukat a magistrateket utasította hogy vizsgálják meg, vajjon valamely bevételi vagy kiadási tétel, a melyet jóváhagynak, nem sérelmes-e valakinek az érdekeire nézve? Ezenkívül minden bejegyzett társulat köteleztetett évenként számot adni alapjairól, bevételeiről és kiadásairól és ötévi kimutatásokat közölni a betegségekről és a halandóságról a megyei titkárral, a ki felküldi azokat a miniszternek a parlament elé való terjesztés végett.¹ Az 1846-iki törvény egy további változást is tett, a mennyiben a jótékony társulatok iktatójának megtiltotta helybenhagyni a be- és kifizetésekre vonatkozó bármely szabályt, míg azt helybe nem hagyta a Nemzeti Adósság hivatalának számvevője, vagy oly egyén, a ki legalább öt évig volt számvevő valamely biztosító intézetnél Londonban, Edinburghban

¹ A rendelkezés a betegség és halandóság ötévi kimutatásait illetőleg felvételre a jótékonysági társulatokról szóló valamennyi összesítő és módosító törvénybe, a mely azóta alkotott. 1881-ben a központi iktató-hivatal számvevője jelentette, hogy a már elkészített statisztikai adatok elégségesek és a társulatok 1882-ben felmentettek a kimutatások készítésének kötelessége alól. Úgy hallom, hogy ezen évi kimutatásokból, a melyek több millió tényt foglalnak magukban, rengeteg sokat használ fel Sutton számvevő a be- és kifizetésekre vonatkozó mintatáblázatok elkészítésénél.

vagy Dublinban. 1850-ben egy összesítő és módosító törvény fogadtatott el, a melyben kísérletet tettek két osztályba sorozni az elismert jótékonyági társulatokat, „igazolt társulatok” voltak azok, a melyeknek alapszabályait és táblázatait egy számfejtő helyben hagyta, vagy az iktató kiegészítette; „bejegyzett társulatok” voltak azok, a melyeknek alapszabályai és táblázatai sem így helyben nem hagyattak, sem ki nem egészítették. De ötévi kísérlet után az igazolt és bejegyzett társulatok közt létező különbözetet 1855-ben eltörölte egy más összesítő és módosító törvény, a melyben a jótékonyági társulatokra vonatkozó törvény főelemei azt az alakot öltötték, a melyet megtartottak mindaddig, míg az 1875. és 1876i-ki törvények által még egyszer összesítve és módosítva lettek. A számvevő igazolványa mindkét alkalommal megtartatott előzetes feltételül mindazon társulatok bejegyzésénél, a mely megállapított évi járadékokat ígér. De ennek kivételével elejtetett minden korábban alkalmazott módszer az intézetek valószínű fizetési képességének hivatalos úton való megállapítására. Kétségkívül a központi bejegyzési hivatal kötelessége elkészíteni és forgalomba hozni a minta-alapszabályokat és táblázatokat azok kioktatására és irányítására, a kikre társulatok alapítása és igazgatása tartozik. De nincs mód ezeknek elfogadását akár egészében, akár egyes részleteikben erőszakolni. Sőt teljesen az is minden társulat tetszésére van bízva, hogy akarja-e magát bejegyeztetni vagy sem. Az állam mindössze annyit tesz, hogy bizonyos előnyöket nyújt, különösen a vagyon kezelése, befektetése és átruházása tárgyában a bejegyzett társulatoknak és azok tagjainak, a mely előnyöket megtagad a be nem jegyzett társulatoktól és azok tagjai-

tól. És hogy azokat nem is kicsinylik, kitűnik abból a tényből, hogy 1876 és 1882 vagyis a legelső és legutolsó év közt, a melyre a főiktató közzétett jelentései kiterjednek, csaknem háromezer további társulat, a melyek csaknem két millió tagot, és több mint 39.000,000 font st. összegű tőkét képviselnek, tett közzé hivatalos jelentést. Igen bő alkalmuk van tehát most a bejegyzett társulatok tagjainak, hogy a hivatalnokaik csalárd vagy rossz kezelése ellen megvédjék magukat. Minden bejegyzett társulat hivatalnokai kötelesek teljesen felvilágosítani a tagokat a társulat ügyeiről és az ő jogaikról és kötelességeikről azzal szemben. A bevételek és kiadások évi kimutatásai, a vagyon és tartozások ötévi mérlegei elkészítendőek és a központi bejegyzési-hivatalnak beküldendőek, a hol átvizsgáltnak és megőriztetnek. A bejegyzett társulat aránylag csekély számú tagjainak kérelmére is küldhet ki a főiktató egy felügyelőt megvizsgálni a vagyoni állapotot és jelentést tenni róla, vagy összehívhatja a közgyűlést és intézkedhetik a társulat érdekeit érintő összes dolgokban. Hasonlóképen fel lehet a társulatot oszlatni és a vagyonát szétszítani, ha be van bizonyítva, hogy képtelen az ellene fennálló követeléseket kielégíteni, vagy hogy a befizetések nem fedezik a biztosított járandóságokat. De mindezen esetekben a kezdeményezésnek maguktól a tagoktól kell kiindulnia, a kik közül a megkívántató szám azonban esetleg, és gyakran tényleg nagyon is tudatlan vagy nagyon is gondatlan gyakorolni a nekik fentartott jogokat és ez esetben nincs semminemű független hatóság a mely akár legsúlyosabb és legkézzelfoghatóbb visszaéléseket is orvosolhatná.

Az utolsó pár hónap alatt közzétették az ötévi mérlegeknek első sorozatát az új rendszer alap-

ján.¹ Hat-hétezer társaság vagyonát és kötelezettségeit tették összehasonlítás tárgyává számvizsgálat szempontjából, és az eredmény, melyre így jutottak, ha nem is váratlan, legalább is meglepő. Ezen becslésekből mintegy ezerötyszáz mutat fel többletet, a mi végösszegében körülbelül 885,000 font sterlingre rug, míg a többi ötezer és néhány becslés 5,000,000 font st.-get meghaladó hiányt tüntet fel. Kitűnik ebből, hogy az összes felbecsült társaságok öthatod része fizetéseképtelen állapotban van, mert nincs meg az egyensúly a bevételek és kiadások közt. Együttesen véve a fizetéseképes és fizetéseképtelen társaságokat, tőkéikből több mint a fele hiányzik annak, a minek készletben kellene lenni és ez megfelel a befizetések körülbelül tizenkilencz százalékkal való felemelésének, vagy a járandóságoknak körülbelül tizenhárom százalékkal való leszállításának. De ha egyedül a fizetéseképtelen társaságokat magukat vesszük tekintetbe, az alapjaik nem kevesebb, mint száztizennyolcz százalékkal vannak hiányban, és a befizetéseknek mintegy harminczkét százalékkal való szaporítása, vagy a kiadásaiknak mintegy huszonegy százaléknyi leszállítása volna szükséges, hogy fizetéseképesek legyenek. Igen természetes, hogy a dolgok ily állapota nyugtalanságra, sőt félelemre adott okot némely körökben. Blackley kanonok, a munkásosztályok érdekeinek buzgó védője, azt állítja, hogy „azon társulatok mellett, a melyek a legnagyobbbrészt felhasználták az ügyes számvevők szolgálatait a kimutatásaik szerkesztésénél, nagy számmal vannak oly bejegyzett tár-

¹ A szövetkezeti társulatok, mint az Oddfellowk, Forestersek Druidok és általában az 1881 előtt bejegyzettek fiókjainak mérlegei nem vétettek fel ezen jelentésbe és még csak ezután fognak közzététetni.

sulatok is, a melyek teljesen képtelen embereket alkalmaztak, a kik kedvező jelentéseket adtak hamis alapokon, de még vannak számtalan más társulatok, a melyek a vezetőik meggyőződése szerint is annyira határozottan és öntudatosan csaláson alapulók és romlottak, hogy sohasem bátorkodtak azokat bejegyeztetni és így e társulatok nem kényszeríthetők rendes kimutatások közzétételére“. „Ebből némi fogalmat lehet alkotni — így folytatja — azon messze kiható nyomorról, a melynek be kell következni a mi társulati szegényeink öt-hatodánál, a mikor ezek az egésztelen társulatok közül egyik a másik után bukik meg és becsapott áldozatait végre is arra a nyomorult dologházi alamizsnára utalja, a melynek elkerülése végett küzdöttek egész életütökön át, és csalódott agg korukban arra a sorsra juttatja, a mely semmivel sem jobb annál, melyet a szegényügyi törvény kényszerítő nemzeti biztosítása nyújt a legrészegesebb, legmegromlottabb, legvétkesebb, legmegrögzöttebb gazembernek is, a ki egész életében mindig vonakodott egy shillinget is félretenni, hanem inkább segített benépesíteni, megrontani és megrothasztani egy odút.“¹ Erre vonatkozólag azonban czélszerű lesz utalnunk egy adatra, a mely teljesen ide tartozik s a mely a főiktatónak a jótékonyági társulatokról két vagy három évvel ezelőtt kiadott évi jelentésében fordul elő. Minden oldalról elismert dolognak tartjuk, hogy ezen társulatok pénzügyi helyzete legalább is nem rosszabb most, mint azelőtt volt, és következőleg, hogy nem nagyobb most a valószínűség, hogy ezután több

¹ „A szegény emberek megtakarított vagyonának elrablása“. Times. 1884. jan. 7.

bukjék meg közülök, mint a multban. Ennélfogva biztatónak mondható, ha két kimutatásból, a melyek közül az egyik 1867-ből a másik 1881-ből való, és a melyek a fennemlitett jelentésben tétettek közzé, azt találjuk, hogy Anglia és Wales Unióiban ama szegények száma, a kik jótékonyági társulatok tagjai voltak, általában kevesebb volt a későbbi, mint az előbbi időszakban. Az ily szegények száma 1867-ben 4045 és 1881-ben 3913 volt, — a mi magában véve nem nagy különbség, de jelentős, ha tekintetbe vesszük időközben a népesség növekedését és a jótékony társulatok szaporodását. Egyidejűleg meg kell jegyezni azt is, hogy a mindennemű szegények számának csökkenése, úgy a házi, mint a dologházi segélyben részesülőket összevéve, igen sokkal jelentékenyebb volt.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a jótékonyági társulatok tekintetében, a számvevői fizetéseképtelenség és a kereskedelmi fizetéseképtelenség tényleg teljesen különböző dolgok. A kereskedelmi fizetéseképtelenség náluk azt jelentené, hogy tényleges vagyonuk képtelen fedezni az ellenükben fennálló tényleges követeléseket. Más szókkal, azt jelentené, hogy képtelenek kifizetni az adósságaikat és minden tekintetben vagyonbukottak. De az ő számvételi fizetéseképtelenségük nem jelent effélét, hanem csupán azt jelenti, hogy számfejtés bizonyos elfogadott elvei szerint tényleg létező pénzalapjaik és jövő befizetések összegének felbecsült jelenlegi értéke csekélyebb, azon létező és jövőbeli követelések felbecsült jelenlegi értékénél, a melyeknek kielégítését magukra vállalták. Ha például valamely társulatban minden tag egyszerre lefizetné mind azt a hozzájárulási összeget, a melyet a valószínű-

ség szerint valaha befizetni fog, és valamennyi tag egyszerre követelné mindazon összegeket, a melyeket valószínűség szerint valaha követelni fog, és ha a befizetések összege a létező tőkével együtt nem volna elég fedezni a tartozásokat az összes más kötelezettségekkel együtt, akkor a társaság számvevői tekintetben fizetéseképtelen lenne. De ezzel még nem volna és talán nem is lenne soha kereskedelmileg fizetéseképtelen. Ez az eset egyike lehetne azon kivételes kedvező eseteknek, a melyek, ha az esetek összességét nézzük, kiegyenlítik a kivételes kedvezőtlen eseteket. Az új ötéves becslésekről okunk van azt hinni, hogy a csaknem kivétel nélkül használt táblázatok azok voltak, a melyek „Ratcliffe's Experiences“ néven ismeretesek és a melyek magukban foglalják a manchesteri Oddfellowkegyesületének betegségi és halandósági kimutatásait 1865-től 1870-ig. A hivatalos becslőknek meg van tiltva másokat használni és azt állítják, hogy a nem hivatalos becslők többsége is ugyanazt alkalmazza, míg a Központi Iktató-hivatal számvizsgálója azt jegyezte meg a felbecslésekről szóló jelentéséhez csatolt emlékiratában, hogy ezek közül „nem kevesebb, mint 70 százalék semmit sem tartalmaz, a mi azt mutatná, hogy a becslő a legcsekélyebb kísérletet tett volna megállapítani, hogy mennyiben igényelnek a használt táblázatok, a társaság tapasztalatából ítélve, némi módosítást azon célból, hogy korrektebb képet adjanak a társaság jövőbeli állapotáról“. És hozzáteszi azt az egyáltalában nem felesleges intést, hogy „sohasem kell elfeledni, hogy a statisztika, a mely a betegségyekezési táblázatokon alapul, csaknem mindig oly társulatok tapasztalatainak nyomán készült, a melyek nagyban különböznek egymástól szervezetük és általános viszonyaikban, és hogy bár a táblázatok talán hasz-

nálhatók volnának módosítás nélkül, ha valamennyi társulat a felbecslés céljából egybevetetnék, ez azonban kevés hasznára volna bármely egyes társulatnak“. Valószínűleg ebben találjuk magyarázatát azon különös körülménynek, hogy ezen, úgynevezett fizetéseképtelen társulatoknak egy része tényleg teljes élvezetében volt a fizetéseképeség minden attributumának nemcsak harmincz vagy negyven, de ötven, hatvan, sőt száz évig és még tovább is. Számvételi deficitjeikkel, a melyek ha kereskedelmiek lettek volna, rögtöni feloszlásukat tették volna szükségessé, szabályosan és minden látható nehézség nélkül folytatták kötelezettségeik teljesítését és tagjaik igényét több nemzedéken át kielégítették, és ennél többet szerintünk észszerűen azon esetben se lehetett volna tőlük várni, ha számadásaik többletet mutattak volna fel hiány helyett.¹ Az is mindig módjában van egy jótékonyági társulatnak, hogy helyreállítsa fizetőképességét a be- és kifizetések skálájának időszerű kiigazítása által. A szövetkezeti és fióktársulatoknak pedig, mint az Oddfellowknek vagy Forestereknek, mindig módjukban áll az általános tagdíjemelés eszköze szám-

¹ Az Oddfellowk Loyal Regis páholya Tettenhallban, Staffords-hireban 1826-ban alapítottatott, tagjainak száma 51 és a hiány 1056 font. A jótékonyági társulat Hastingsban, Sussexben, 1815-ben létesítettett, van 287 tagja és 4508 font hiánya. A jótékonyági társulat Kingsleyban, Staffords-hireban, alapítottatott 1768-ban, van 173 tagja és 1056 font hiánya. Ha ezek és más hozzájuk hasonló társulatok vagyonbukottak volnának, régen meg kellett volna szűnniök. De még működnek változatlanul ötvennégy, hatvanöt és százhusz év óta. És csaknem számtalan példa sorolható fel a számvevői és kereskedelmi fizetéseképtelenség közt létező különbség illusztrálására a főiklatónak az 1875—1880-ig eszközölt felbecslésekről szóló kimutatásából.

adásaik gyors és kielégítő rendezésére. Mikor az Oddfellowk manchesteri fiókja tizenhárom vagy tizennégy évvel ezelőtt vizsgálat alá vette az ügyeit, úgy találta, hogy számvevőileg hiányban vannak mintegy egy és egyharmad millió összegig. A bajt határozottsággal és gyorsan megszüntették és most a velük összeköttetésben álló legtöbb társulat számvevőileg épp úgy mint kereskedelmileg, fizetőképes.¹ Hogy mennyiben volna lehetséges hasonló eljárás a kisebb, szegényebb és kevésbé képzett testületeknél, azt természetesen nem könnyű dolog megmondani. De ha egyszer észszerű érdeklődés támad a kérdés iránt azok közt, a kik pénzbelileg is érdekelve vannak jótékonsági társulataink egészséges voltában, joggal feltehető, hogy nem fogják sokáig elhalasztani azon reformok kezdeményezését és végrehajtását, a melyeknek szükséges voltáról saját biztonságuk érdekében meg vannak győződve. Blackley kanonok és sokan, a kik úgy gondolkodnak, mint ő, azt látszanak hinni, hogy hiú remény a jótékonsági társulatok tagjainak nagy tömegétől azt várni, hogy valamit tegyenek saját érdekében. Ő tehát azt javasolja, hogy jövőre ne engedjék meg bármily jótékonsági társulat megalkotása, be- és kifizetési skálájának számvevői,

¹ Az 1884-ben készült ötévi becslés az Oddfellowk manchesteri fiókjának számadásaiban 627,820 font st. összegű számvevői hiányt mutat fel. A társulat által Readingban júniusban tartott évi gyűléshez intézett levél, melyet Lyulph Stanley írt és a mely ott felolvasztatott és jegyzőkönyvbe vétetett, ajánlja „évenként és fejenként egy shilling általános kivetését, mint segítséget a többi páholynál felszaporodott helyi hozzájárulás fedezésére azért, hogy életben maradhassanak a régibb páholyok, a melyeknek drágán megvásárolt tapasztalata tanította és oktatta a fiatalabb páholyokat és tagokat“.

jóváhagyása nélkül, minden létező társaság meghagyatván a mostani állapotban.¹ Ily törvény eredménye szerinte az volna, hogy a rossz társulatok időjárával kihalnának és végül csak a jó társulatok foglalnák el a tért, azok, a melyek már most működnek, vagy a melyek az új rendszer szerint alapítatnának. Más reformerek — köztük Edwards is, egy igen illetékes szaktekintély — még nagyobb beleavatkozást óhajtanak az állam részéről és nem volnának megelégedve kevesebbel, mint először: minden társaság kötelező bejegyzésével; másodszor, a be- és kifizetések meghatározott skálájának kötelező elfogadásával a társulatok által; harmadszor követelik, hogy a társulatok vagyoni állapota kormányhivatalnokok által időnkint megvizsgáltassék és megállapíttassék és negyedszer, hogy minden társulat, a melynek tényleges fizetése képtelensége ki van mutatva, rögtön feloszlattassék.²

És el kell ismerni, hogy sok érv hozható fel — az eddiginél jobb gondoskodás mellett — a tudatlan és gondatlan emberek védelme érdekében. Nem szabad elfelednünk, hogy a postatakarékpénztár kivételével ezek a társulatok nyújtják csaknem az egyedüli alkalmat, a mely a munkásnak tőkebefektetésre rendelkezésre áll. Ezek adnak neki jövedelmet betegségében és ezek adnak az özvegyének annyit, hogy a kenyerét megkereshesse a férje halála után. Más volna, ha az állam nyújthatna a munkásnak más módot is a befektetésre. A másik mód azonban, a melyet ajánl, csak a

¹ The Juggernaut or Poor Men's Providence. Fortnightly Review, 1884. márczius.

² „A jótékonyági társulatok története, teendői és kilátásai.“ Contemporary Review, 1877. január.

szegényügyi-törvény segélye. Így az állam közreműködik a pauperizmus előmozdításában, de nem a takarékoság javára, holott azt tenné, ha közvetve kiirtaná a rothadt jótékonsági társulatokat. Franciaországban régidő óta megvolt a lehetőség a legkisebb összegek elhelyezésére is közpapirokban vagy földben. Angliában közpapirokba való befektetést népszerűsítő kezdeményezés merőben újdonság. 1881 óta a postatakarékpénztárnál betétet bíró ember a pénzét (ha az nem kevesebb, 10 font st.-nél), a konszolidált, leszállított vagy új háromszázalékos bankjáraadékokban helyezi el. Kívánságára az igazgatóság megveszi vagy később eladja helyette a papírt, az azon napról jelzett átlagos áron, és a vevő befektetési bizonyítványt kap. Vidéki kerületekben a takarékoságra való buzditást megcsökkenti azon körülmény, hogy a munkás vagy felesége, a kinek egy vagy két félretenni való shillingje van, kénytelen három vagy négy mértföldnyire menni, míg egy postatakarékpénztárat talál, bárha ezen irányban is érezhető könnyebbséget fog nyújtani a törvény, a mely megengedi, hogy a betétek az úrlapra ragasztott bélyegekkal eszközöltesenek. Ha az állam általában nem akarna beleavatkozni a munkásosztály személyes jólétét illető dolgokba, úgy még megérthető volna az egymásután következő kormányok vonakodása a jótékonsági társulatok bejegyzési kényszerétől. Megjegyezzük azonban, hogy az ily kényszerítés nem jelentene semmivel sem több felelősséget, mint amennyit az állam már magára vett, ha felelőségnek lehet azt nevezni, az életbiztosító-társaságok esetében, a melyektől megköveteli, hogy mielőtt az üzletet törvényesen megindíthatnák, tegyenek e 20,000 font sterlinget letétbe. Továbbá az állam az ily dolgokba rendesen tényleg beleavatkozik.

Beleavatkozik, midőn megakadályozza a férjet, hogy feleségét és gyermekeit arra használja fel, hogy azok őt gyári munkájukkal tartsák el; kényszeríti őt, hogy gyermekeit az iskolába küldje; bizonyos megszorításokat tesz a szeszes italok, fűszerek és mérgek árulása és az élelmiczikkék hamisítása tekintetében. Hát miféle alapon lehetne tagadni, hogy az államnak joga van megszorítani azon alkalmakat, a melyekkel ma tisztességtelen üzérkedők rendelkeznek a munkás megcsalására, vagy hogyan lehet mondani, hogy ugyanazon biztosítékot, a melyet az állam a fentemlített letétek alakjában a középosztályok érdekében megkövetel az életbiztosító-társulatoktól, nem követelheti meg a valamennyi közül legalsóbb osztály érdekében?

A fillérbank népszerűsége mutatja, hogy mily valódi a munkásosztályok igyekezete a takarékosagra és mily természetes a szükség, melyet kielégít. Ezen intézetek egyikében a betétek száma egyetlen évben 71,802-vel, a betett összegé pedig 187,911 font sterlinggel szaporodott. Negyvennégy új fiókot állítottak fel és némely esetekben visszautasították az új fiókok felállítására vonatkozó kérelmet azért, mert a folyamodók távolabb laktak a társulati alapszabályokban megállapított határoknál. Hogy az egyes betétek csekély volta mellett is mily nagy kiterjedésű volt az üzlet, azon tényből látható, hogy a tizenkét hónap alatt beérkezett 791,873 betét egész összege 650,714 font st.-re rúgott. Minden betevő így egy fontnál valamivel kevesebbet takarított meg, és alig lehet kételkedni, hogy bank nélkül ezen kis összegek szintén a korcsmákba vándoroltak volna.

Nem lehet komolyan elvitatni, hogy a munkásosz-

tályok most jelentékenyen jobb állapotban vannak, mint voltak bármikor régebben. A mint Giffen újabban részletezett statisztikai adatokkal kimutatta, állapotuk most minden irányban csaknem hasonlíthatatlanul jobb, mint a milyen volt félszázaddal ezelőtt.¹ Azt állították ugyan, hogy a kiindulási pont, melyet Giffen az összehasonlítás alapjául választott, kelletén túl kedvező azon következtetésekre, a melyeket levonni akart. Azt állítják, hogy ötven év előtt az ország az ipari nyomottság és gazdasági válság kivételes korszakán ment át. Az oktalan és nyomasztó adózási rendszer megbénította a nép erélyét és bilincseket rakott az üzletre minden irányban. A szegénység oly nagy fokra hágott, hogy a szegényügyi adó nyomása következtében az ország minden részében sok föld maradt műveletlenül. A gyári vidékeken a nyomor és elégedetlenség példátlan módon uralkodott és életre hozta a gabonatörvény-ellenes Ligát, éppen úgy, a mint már előbb megszülte a Chartista-mozgalmat a vele járó borzasztó kihágásokkal és zendülésekkel. Szóval azt vitatják, hogy félszázaddal ezelőtt a munkásosztály állapota oly rossz volt, a milyen csak lehet, és azóta nem fordulhatván még rosszabbra, csakis olyan maradhatott, a milyen volt, vagy javulhatott. De Giffen előre látta a hasonló okokból esetleg felhozható ellenvetéseket, és eleve megfelelt reájuk. „Ha — úgymond, — mintegy húsz vagy huszonöt év előtt kezdtük volna meg ezt a munkát, akkor is igen nagy javulást tudtunk volna kimutatni azon idő óta, és a korábbi időszakhoz viszonyítva ebben az esetben is nagy javulás látszott volna.” „De” — mint

¹ „A munkásosztályok haladása az utolsó félszázad alatt“ Robert Giffen, a statisztikai társaság elnöke. London, 1884.

Giffen megjegyzi — „nagyon zavarta volna a számokat, haközbeneső időpontokra kitért volna“, és ezért mellőzte azokat. A mit igazolni igyekezett, és a mit igazolnia sikerült is, abból áll, hogy állandó és fokozatos haladás mutatkozott a nép zömének jólétében, és azért nem jelölte meg kellőleg annak minden egymásra következő fokozatát, mert ily módon túlterhelte volna, és nem azért, mert talán gyengítette volna tételét.

Mindenesetre kitűnik a kereskedelmi ministerium kimutatásaiból, hogy az utolsó félszázad alatt mint Giffen mondja „óriási, látszólagos emelkedés volt a napszámokban“. A legtöbb esetben ez az emelkedés 50-től 100 százalékgig, kevés esetben csak 20 százalékgig, és némelyikben 100 százalékon túl terjedt. De általában véve az emelkedés túlhaladta a 70 százalékot és ez, Giffen véleménye szerint „még nem is tünteti fel teljesen a bekövetkezett változás egész értékét“. Mert míg a napszámok és bérek emelkedtek, a munkaórák száma csökkent. Nehéz pontosan megállapítani a munkaidőben előállt csökkenést. De Giffen véleménye szerint mintegy 20 százalék körül lehetett átlagban, és legalább is 20 százalék volt a szövőiparban, a gép- és házépítő-iparokban, a melyekben az iparos nép — megkülönböztetve a földmivelőtől — legsűrűbben talál alkalmazást¹ E sze-

¹ „A kimutatások — úgymond Giffen — nem foglalnak magukban semmit sem a mezei munkást illetőleg, de független forrásokból — különösen az új Királyi Földmivelési Bizottság jelentéseire hivatkozom — láthatjuk, mily általános volt a mezei munkások béremelkedése, és mily általános legalább is a panasz, hogy több pénzt kell fizetni kevesebb munkáért. Sir James Caird, a „Landed Interest“ című munkájában (65. l.) az emelkedést 60 százalékra teszi. Összehasonlítva a gabonatorvények eltörlését

rint a munkásosztályok most 50-től 100 százalékgig több bért kapnak 20 százalékkal kevesebb munkáért, mint félszázad előtt; vagyis más szókkal, a munkájuk pénzértéke ötven év alatt 70—100 százalékkal növekedett. Ezen időszak alatt továbbá általában igen csekély és csak lényegtelen változások történtek a szükségleti cikkek áraiban. A legtágasabb mérvben figyelembe vevén az arany értékének ingadozását, Giffen azt állítja, hogy egészben véve, az arany vásárló ereje éppen olyan nagy most, mint volt mielőtt az arany behozatala Ausztráliából és Californiából megkezdődött. Ha azonban azon árúcikkeket tekintjük, a melyeknek főleg és különösebben a munkásosztályok a fogyasztói, úgy fogjuk találni, hogy azok közül csaknem mind-egyiknek az ára, a helyett, hogy bármely mértékben magasabb volna, jelentékenyen csekélyebb, mint azelőtt volt. A kenyér oly kiadási tényező a munkásosztály háztartásában, a melynek fontossága messze túlhaladja azt az arányt, a melyet a közép- és felsőbb osztályok háztartásában foglal el. Ennélfogva az, hogy az 1884-ben végződő tíz év alatt a búza átlagban 10 sh.-gel volt quarterenként olcsóbb, mint az 1846-ban végződő tíz év alatt, — oly tény, melynek jelentőségét nem lehet túlbecsülni¹ És csaknem minden más élelmi-

közvetlen megelőző korszakkal, sok más tény is ugyanazt bizonyítja“. (A munkásosztályok haladása, 7. l.).

¹ „Összehasonlítva az 1846 előtti tíz évet az utolsó tíz évvel, azt találjuk, hogy míg a búza átlagos ára 1837—46-ban 58 sh. 7 p. volt, az utolsó tíz év alatt 48 sh. 9 pennyre csökkent, a mi nem 5, de 10 sh. csökkenés. Tény az, hogy a gabonatörvények eltörlését nem követte átlagban a búza árának közvetlen hanyatlása. A rossz burgonyatermés, a krími háború és az arany értékesítése, mind hozzájárultak az árak

czikk ára szintén nagyon csökkent. Az egyedüli kivétel az, a mit közönségesen vágóhúsnak neveznek, A vágóhús, kétségkívül érezhetően drágább most, mint volt korábban. De ötven évvel ezelőtt a hús nem volt rendes étkezési czikk a munkásosztályoknál és megjavult helyzetüknek csakis további bizonyítéka az, hogy most a hús noha, drágább, mégis napi táplálékuknak legalább egyik főalkatrésze. A szalonna volt az egyedüli húsnemű, a mely akkoriban közönségesen rendelkezésükre állott és az nem lett azóta jelentékenyen drágább.¹ Hasonlókép a

fentartásához, a szabad kereskedelem daczára egész 1862-ig. Azóta állandóan alacsonyabb árak uralkodtak; és ha összehasonlítjuk a jelen időt az 50 év előttivel, vagy a század bármely korábbi időszakával, e tényeket nem szabad elfelednünk“. Giffen továbbá megjegyzi a búza áraban évről-évre mutatkozott szerencsétlen ingadozásról, a mely általános volt a védvamos időkben: „1836-ban úgy találjuk, hogy a búza ára 36 sh.; 1838-, 1839-, 1840- és 1841-ben pedig hogy 78 sh. 4 p.; 87 sh. 6 p.; 72 sh. 10 p. és 76 sh. 1 p. volt, vagyis mindegyik esetben kétszerese a legalacsonyabb évi árnak, és csaknem kétszerese a tíz év átlagának; és 1847-ben 102 sh. 5 p. ért, vagyis a legalacsonyabb ár háromszorosát érte el. Ha még messzebb megyünk vissza, még meglepőbb végleteket találunk. A búza ára 106 sh. 5 p. volt 1810-ben; 126 sh. 6 p. 1812-ben; 109 sh. 9 p. 1813-ban és 96 sh. 11 p. 1817ben; ezen számok nem pusztán a maximumok, de az egész év tényleges átlagai. Kétségtelen, hogy a század első részében a nem konvertálható papírpénz tömeges kibocsátása volt az oka az ilyen magas névleges áraknak, de csak igen kis részben. Azt kell tehát meggondolnunk, hogy ötven év előtt a munkás átlagban félannyi, vagy nem sokkal több, mint félannyi bér mellett, a mennyije most van, esetleg a kenyér árának oly hullámzásával volt kénytelen küzdeni, a mely egyenesen éhhalállal fenyegette“. (A munkásosztályok haladása, 9., 10. l.).

¹ „Nem tudom — mondja Cobbett, — hogy valaha tapasztaltam-e életemben nagyobb gyönyört, mint akkor, midőn

ruházkodás is jobb és olcsóbb, mint volt, és a házi bútorok és egyéb kellékek minőség tekintetében olyanok a milyenek akkoriban vagy nem léteztek vagy rendkívül drágák voltak, de ma már általuk is megszerezhetők. Igaz, hogy a házbér sokkal magasabb, mint régebben volt, és feltéve, hogy a 10 fontnál csekélyebb házbérek azon arányban emelkedtek, mint a 10 fontnál magasabbak, Giffen úgy számítja, hogy a házbéremelkedés egyenlő a félszázad előtti házbéreknek másfélszeresével. Így az a munkás, a ki akkor 3 fontot fizetett, most évenként $7\frac{1}{2}$ -et fizetne házbér gyanánt. De Giffen azt állítja, hogy ha a házbér a keresetének egynegyed részét igényelné is, még akkor is előnyösebb helyzetben volna most. A lakbére megnövekedett másfélszeresre, de a munkabére megkétszereződött; szükséges kiadásai semmi tekintetben sem szaporodtak. Ha ötven év előtti heti bérkeresete egy font volt s ebből 5 shillinget fizetett a lakásért, most heti keresete 2 font és lakbérkiadása 12 és fél shilling. Az első esetben

láttam, hogy a Hampshire egynehány kis, igénytelen községében a munkásnépek most elegendő szalonnája és kenyere van. Hampshirei utam egyáltalában minden körülményt egybevetve, a legkellemesebb volt egész életemben. A pusztulás, ama községek munkásai közt borzasztó volt; az áldozatok száma csak voltak; de azok, a kik megmaradtak, el vannak látva szalonnával és kenyérrel és sörrel, és sohasem mennek ki többé a mezőre hideg burgonyával a tarisznyáikban. Dedam, egy csizmadia Sutton-Scotneyban, mondta nekem, hogy a munkások jómóduak és megelégedettek; hogy a bérlők hűségesen megtartják ígéreteiket és oly egyetértés uralkodik a falvakban, a milyen ismeretlen volt azelőtt. Van szalonnájok és kenyérük? kérdeztem, és mikor azt felelték, hogy van, azt mondtam: Ez elég". — Twopenny Trash, 10. szám. 1831. ápril 1. I. k. 228. lap.

a felesleg 15 sh., a második esetben $27\frac{1}{2}$ sh. hetenkint, holott a vágóhús az egyedüli tárgy, a mely nagyobb kiadást igényel. A természetszerű következtetés ennél fogva az, hogy az a növekedés, a mely a munkások-tályok napszámbérében beállott, valódi és lényeges nyereséget jelent reájok nézve.¹

Ezenkívül míg egyfelől a pénzügyi rendszer reformja folytán a kormányzás költsége a munkásokosztályokra nézve nagyban megcsökkent, másfelől az állam kiadásai oly különféle hasznos célokra, a melyeknek előnyeit a munkások is élvezik, rendkívül növekedtek. Közel tizenöt milliót költ ma az állam évenként, a nemzeti nevelésre, a postai szolgálatra, a gyárak és bányák felügyeletére és más oly dolgokra, a melyek által a munkások úgy közvetlenül, mind közvetve több előnyben részesülnek, mint a többi néposztályok. És ha ez így van az általános kiadások tekintetében, még inkább így van a helyi kiadásoknál. Nagy-Britanniában a helyi kiadások összege most évenként mintegy hetven millióra rúg, szemben azon évi húsz millióval, a melyet félszázad előtt szegénységélyezésre és más régi költségek fedezésére fordítottak. Jelenleg ezen régi terhek körülbelül ugyanazonosak maradtak, a hajdaniakkal

¹ „Egy vagy két cikknek — különösen a húsnek és lakbérnek — megnövekedett ára nem képes ellensúlyozni azon általános előnyöket, a melyeket a munkás nyert. A hús régebben igen csak csekély részét képezte a fogyasztásnak, és ha mindjárt a lakbérre most sokkal nagyobb összeget költ is, mint azelőtt, a munkásnak a munkabér emelkedése következtében nagyobb felesleg áll rendelkezésére vegyes kiadásokra. Okunk van azt is hinni, hogy a házak most jobbak és a megnövekedett lakbér csak magasabb ár egy oly jobb cikkért, a melyet most már meg tud fizetni a munkás.“ (A munkásokosztályok haladása, 13. l.).

és a további negyven millió egy csomó új egészségügyi, nevelésügyi és más efféle szükségletek fedezésére fordítottatik, a melyek régebben nem léteztek. Fél-századdal ezelőtt minden nagy lakosságú központon is a piszkos és túlszűfolt lakások voltak a szabály, nem a kivétel, és a közfürdők és mosóházak, nyilvános könyvtárak és népies parkok az ismeretlen dolgok közé tartoztak. Így tehát a munkásosztályok, noha csekélyebb adót fizetnek, ma sokkal többet kapnak mind az országos, mind a helyi kiadásokból, mint régiebb időkben. Feltűnő bizonyítékát nyújtják általánosan javult állapotuknak — melyről magasabb munkabéreik, jobb étkezésük és ruházkodásuk, tisztább életmódjuk és egészségesebb lakházaik tanuskodnak — a halandósági táblázatok. Az élet átlagos tartama nem kevesebb, mint két évvel növekedett a férfiaknál és közel három és fél évvel a nőknél és a mi több, ezen növekedés nagyobb része az érettség és erő korszakára, és nem a gyermek-vagy aggkorra esik.¹ — „Ilyen változás — helyesen mondja Giffen — nem történhetik a nép életképességében való nagy növekedés nélkül. Nemcsak keve-

¹ „Hosszabb ideig él a nép, mint ezelőtt? E kérdésnél nem kell sokáig időznöm. Igen határozott feleletet adott erre a mult ülősszakban Humphreys derék értekezésében az angol halálozási arány újabb csökkenése felől (Journal of the Statistical Society XLVI. k. 195—199. l.) Humphreys meggyőzőleg mutatta ki, hogy a halálozási arány csökkenése az utolsó öt évben, 1876—80-ban összehasonlítva azon aránynyal, a melyre dr. Farr alapította az angol élet táblázatát — az 1832-től 1854-ig nyert adatok alapján — 28—32 százalék volt a férfiaknál az 5 és 25 éves életkor közt levő húsz év mindegyik évötödében, míg a nőknél az 5 és 35 közt levő életkor minden évötödében 24—35 százalék volt; és hogy a halálozási arány ezen hanyatlásának eredménye az, hogy az élet átlagos tartamát a fér-

sebben haltak meg, hanem azon tömegeknek, a melyek éltek, egészségesebbeknek kellett lenniök és kevesebbet kellett szenvedniök a betegségtől, mint azelőtt.“ Ezen eredmény természetesen bizonyos mérvben az orvosi tudomány és sebészi művészet egyidejű haladásának is tulajdonítandó; de főképen mégis azon fizikai környezet általános javulásának tudandó be, a mely közt a nép tömege munkáját végzi és egyébként is az életét eltölti.. A számok oly nagyok, hogy lényegükben érintetlenül maradtak volna, ha a közönségnek csak egy csekély része lett volna szóban és így lehetetlen kikerülni azt a következtetést, hogy a halálzási arány hanyatlása az összes lakosságra kiterjedt. Hogy milyen változás ment végbe a munkásosztályok életrendjében az utolsó félszázad alatt, azt világosan mutatják a behozott és adó alá eső élelmi cikkek fogyasztására vonatkozó kimutatások. A kávé egyedüli kivételével ezen árúk mennyiségének emelkedése egyenesen meglepő. 1880-ban például négyszer annyi teát és cukrot fogyasztott el a lakosság fejenként, mint 1840-ben. A behozott cikkek közt többnél

fiaknál 39·9-ről 41·9 évre emeli, a mi két évi nyereség az átlagos élettartamban, a nőknél pedig 41·9 évről 45·3-ra, ami közel három és félév nyereség az átlagos élettartamban.“ Giffen hozzáteszi: „Egyszersmind utalni kívánok arra is, hogy az így feltüntetett javulása az egészségnek láthatólag egy átmeneti állapotra vonatkozik. A munkásosztályok állapotában való sok javítás csak legújabbán következett be. Ennélfogva csakis a legifjabb nemzedék eddigi egész életét befolyásolhatta. Ha e javítások már hosszabb idő óta fognak létezni úgy, hogy a változott viszonyoknak már az összes élő emberek életét befolyásolniok kellett, remélhetőleg még nagyobb nyereség lesz kimutatható az élet átlagos tartamában.“ (A munkásosztály haladása, 16., 17. l.).

— mint a szalonnánál és sonkánál, vajnál és sajtnál — az emelkedés úgyszólván semmiből indult ki. A külföldről jelenleg behozott sonka- és szalonnamennyiség csaknem felér a félszázaddal ezelőtt mutatkozott egész szükséglettel. És azon czikkek közül, a melyekre Giffen különösen utalt, egy sincs olyan, a melynél a gazdagok által való fogyasztás miatt kerülhetek volna piacra a nagy mértékben felszaporodott mennyiségek.

De a munkásosztályok megjavult anyagi viszonyainak erkölcsi következményei sem voltak csekélyek vagy jelentéktelenek. Mind a bűn, mind a szegénység nagy mértékben csökkent és millió meg millió oly gyermek kap most jó nevelést, a kikhez hasonlók félszázad előtt semmiféle nevelésben sem részesültek. Hasonlókép 1831 és 1881 közt a takarékpénztárak kimutatásai tizszeres szaporodást mutatnak a bete-
vők számában és több mint ötszöröset a betétek végösszegében, míg az a tény, hogy az egyes betétek összegei csökkentek, azt tanúsítja, hogy a takarékoság és előrelátás erényei jobban behatoltak a társadalom alacsonyabb és kevésbbé jómódú osztályába is, mint régebben.¹ Részben azonban a változás kétség kívül azon böles könnyebbitéseknek is tulajdonítandó, a melyet a kormány engedélyezett

¹ Giffen a következő táblázatot közli az egész országról:

	1831	1881
Betevők száma	429,000	4.140,000
Betétek összege	13.719,000 ft. st.	80.334,000
„ egy betevőre	32 ft. st.	19

1882-ben a betétek összege 83,650,000 volt, ebből a postatakarékpénztárakban 39.037,000 és a többi takarékpénztárakban 44.612,000 font sterling volt elhelyezve.

a takarékos és előrelátó szegény embereknek az utolsó években. E könnyebbitések nagyon lényegesen kiterjesztettek az utolsó néhány év alatt. Némi bizalommal lehet remélni, hogy a postaigazgatóság által létesített új szervezet következtében új lendületet nyer a biztosítási és évjáradéki rendszer, a mely a jelen ideig nem volt annyira sikeres, mint várták. Fawcett véleménye az, és alapos okunk van elhinni a szavait, hogy „a főök, a mely eddigelé meggátolta jelentékenyebb számú évjáradékok és életbiztosítási kötvények beszerzését a postahivatalok útján, abban áll, hogy sok nehézkes és kellemetlen formalitáson kellett keresztül menni. Például minden alkalommal, a mikor egy életjáradékra vagy biztosítási kötvényre fizetést kellett teljesíteni, egy bizonyos postahivatalhoz kellett menni és nem lehetett 5 font st.-nél kisebb évjáradékot, vagy 20 fontnál kisebb biztosítási kötvényt venni”.¹ Jövőre azonban máskép lesz. Minden biztosító és évjáradékszerző fél ipso facto betevő lesz a postatakarékpénztárnál, és mindaz, a mit tennie kell, csak annyi lesz, hogy írásbeli utasítást ad arra, hogy a nevében álló egy bizonyos összeg, bármily legyen is az, az évi kötelezettségek teljesítésére fordíttassék. Ugyanazon módon azok, a kik ma egyszerűen betevők, betéteik kamatját évjáradék vagy biztosítási kötvény vásárlására fordíthatják. Akár azonnal, akár később folyósítandó évjáradékok, bármely egyén által vagy bármely öt évesnél idősebb személyek javára vásárolhatók, bármily összegben 1 fonttól 100-ig. De biztosítás nem eszközölhető kevesebb, mint 5 és több, mint 100

¹ Beszéd a posta-igazgatósági hivatalban, 1884. máj. 28.

font erejéig, sem oly ember életére, a ki nyolcz évesnél fiatalabb és hatvanöt évesnél korosabb, a nyolcz és tizen-négyszáz éves életkor közt pedig a biztosítható legmagasabb összeg 5 font. Bélyegzett betéti lapok által, a melyek az egy pár évvel ezelőtt kiadott szabályzatok szerint minden postahivatalnál kaphatók, oly kis összeg is félretehető, mint egy penny hetenkint és mikor az összegyűjtött bélyegek elérik az egy shillinget, az a betevő számlájához csatolható. Hetenkint egy penny befizetése a huszonegy éves kortól kezdve, vagy 4 sh. 4 penny befizetése évenként a mi 9 font st. takarékpénztári kamata, biztosítja 10 font st. kifizetését halál esetére vagy 1 font évjáradékot a férfinél ötvennégy és a nőnél hatvankét éves korban. Kapcsolatos vagyis több életre szóló évjáradékok is kaphatók, úgy hogy a férjek megszerezhetik azt a feleségeik és a maguk részére; a biztosítási kötvények értéke a postahivatal könyveibe való egyszerű bejegyzés által elhagyományozható. Hasonlóan biztosítások eszközölhetők oly módon, hogy az évi fizetések megszűnnek hatvan éves korban, vagy hogy a biztosított összeg kifizettetik akár a hatvan éves kor elérésekor, akár a halál esetén, bármelyik következik be hamarabb. Ezenfelül bizonyos összeg biztosítható tiztől negyven évig terjedő idő elmúltára, vagy halálesetre, egyetlen díj lefizetése fejében és egy különös díjfokozat mellett az évjáradékért fizetett összeg visszaadása biztosítható akár a vevő halála esetére, akár a vevő kívánsága szerint bármikor, mielőtt az évjáradék esedékessé válnék. Továbbá 25 fontnál kisebb összegű kötvények kibocsáthatók a biztosított személyek orvosi megvizsgálása nélkül is azon feltétellel, hogy ha meghalnak, mielőtt a második díjfizetés esedékessé lenne, az első díj összege.

vagy ha meghalnak mielőtt a harmadik díj esedékessé válnék, a biztosított összeg fele fog csak örököseiknek kifizettetni, míg két évi fizetés után a biztosítási kötvény beváltása iránt a Nemzeti Adósság biztosai által meghatározandó feltételek mellett egyezség köthető. Ezek a szembeszökőbb pontjai a kormányi biztosítás és évjáradékok új rendszerének és remélni lehet, hogy idővel ennek igen lényeges hatása lesz azon jótékonysági társulatok nagy részének helyzetére, a melyek „temetkezési egyleteknek“ neveztetnek, mint szintén azon különböző ügynökségekre is, a melyek kis összegekről szóló életbiztosítási kötvényeket bocsátanak ki és a melyeknek mentő horgonya az elmulasztott befizetések és a megsemmisített kötvények. Ha a postahivatal megtalálná a módját annak is, hogy biztosítson betegség ellen, felölelné az egész területet, a melyet most a jótékonysági társulatok foglalnak el, a mennyiben nem ipari, építő- vagy kölcsönző-társulatok. Csak egy további lépés volna ez, ámbár nagy és fontos lépés, azon irányban, a melyet az állam közel egy negyedszázad óta állandóan és határozottan követelt. De minden látszat szerint azon nehézségek, a melyek az ily vállalkozás útjában állnak, egyfelől a tömeges családok alakjában, másfelől abban, a mit egyértelműnek lehetne nevezni a tömeges elszegénytéssel, — ma legyőzhetetlenek.

Ilyen viszonyok közt nagy dolog, hogy a fillér-bankok és a postatakarékpénztárak oly számosak, mint most Angliában. A takarékosság oly erény, melyet ha erősít is a gyakorlat, mégis főleg a példa teremti. Az angol munkásosztályok különösen hajlandók megfigyelni társadalmi felebbvalóiknak szokásait. Nemcsak utánozzák, de el is torzítják azokat. Gazda-

sági dolgokban épp úgy, mint egyebekben, a szolga utánozza a gazdája túlzásait, a szolgáló az úrnőjét, a munkás a munkaadója különzségeit. Lehet-e azt mondani, hogy az angol munkásosztályok aránylag nem oly takarékosak, mint a lakosság bármely más osztálya? Meglehet, hogy valamivel kevesebbet takarítanak meg, de nem nagyobb-e a kisértésük és nincs-e több mentségük a gondatlanságra? A kis összegű megtakarításokra az önmegtagadásért kárpótló végleges jutalom kilátása ösztönöz. Ezen kilátással az angol munkásosztályok vagy egyáltalában nem bírnak, vagy nem fogják azt fel kellőleg.

De nem remélhetjük-e, hogy a szükséges reformok már a legjobb úton vannak a teljesülés felé? A szövetkezés, a melyet a következő fejezetben fogunk tárgyalni, még aránylag új dolog és mégis már, mint látni fogjuk, csodákat hozott létre. Azt a megtakarítást, a melyet a szövetkezés biztosított a munkásosztályoknak, 10—20 százalékra becsülik. És ez a megtakarítás csupán csekély részét képviseli a rendszer előnyeinek, a melyek, mint látni fogjuk, épp oly mértékben erkölcsiek, mint anyagiak.

